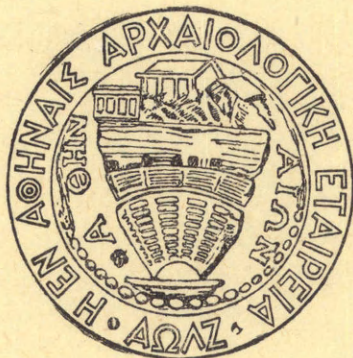

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1948-1949

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 139 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1948-1949

ΜΕΤΑ 4 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 139 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1951

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (86-87^{ος}) τόμος τῇ 25^ῃ Μαρτίου 1951.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ", 10231

ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 22.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἣ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσίευσέως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτήρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγχείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πενήκοντα ἢ καὶ πλεόνα, μετ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν, ἅτινα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Ν. Μ. Κοντολέων : Ζεὺς Ἐλάστερος ἐν Πάρῳ	1 - 5
Μάρκελλος Θ. Μιτσός : Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπίου	5 - 9
Σέμνη Παπασπυρίδη-Καρούζου : Τεχνολογικὸς καθορισμὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως	10 - 32
Κωνστ. Δ. Στεργιόπουλος : Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καὶ ἡ Γαλλικὴ Χαρτογραφία ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ 1830	33 - 84
Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης καὶ Denise Feytmans : Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ	85 - 111
Δημήτριος Πάλλας : Σαλαμινιακὰ	112 - 134
Ἰωάννης Παπαδημητρίου : Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐπιδαύρου	135 - 145
» » Ἀττικὰ I	146 - 153

Παράρτημα — Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά.

Βασίλειος Δ. Θεοφανείδης : Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ εὐρήματα ἀνὰ τὴν Δυτικὴν Κρήτην κατὰ τὸ ἔτος 1938 - 39	1 - 24
Νικ. Χ. Κοτζιάς : Λεῖβηθρα, Πίμπλεια, Πιερίς ἡ πατρίς τοῦ Ὁρφῆως	25 - 40
Νικόλαος Μ. Βερδελῆς : Πρόχειρος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Φάρσαλα	40 - 42
Ἰωάννης Παπαδημητρίου : Ἀνασθηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκῇναις	43 - 48

ΕΙΚΟΝΕΣ

Ζεύς Ἐλάστερος ἐν Πάρῳ.

Σελ.	Εἰκ.	
1	1	Ἐπιγραφή ἐπὶ κιονίσκου ἐκ Πάρου.
2	2	Ἐπιγραφή ἐκ Πάρου.

Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὀλυμπίου.

6	1	Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου. Προσθία ὄψις.
7	2	Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου. Ὁπισθία ὄψις.
8	3α	Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἐπιγραφή τοῦ ἀγνοομένου.
8	3β	Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀγνοομένου (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).

Τεχνολογικὸς καθορισμὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

11	1	Πλαγία ὄψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπίου.
11	2	Πλαγία ὄψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπίου.
12	3	Ἡ πρὸ τοῦ Παλλάδιου Νίκη τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.
12	4	Τὸ παλλάδιον ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου.
13	5	Σταδιοδρόμος ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου.
15	6	Παλλάδιον ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.
16	7	Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου.
16	8	Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Λούβρου.
18	9	Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου.
19	10	Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθ. ἀμφορέως τοῦ Βρεττ. Μουσείου.
20	11	Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς εἰς Κοπενχάγην.
21	12	Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως εἰς Βολωνίαν.
21	13	Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον.
23	14	Δολιχοδρόμος ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (σχέδιον Beazley).
27	15	Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων τῆς Ἀκροπόλεως.

Σελ.	Εἰκ.	
28	16	Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων δεξιὰ πλαγία ὄψις.
28	17	Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων ἀριστερὰ πλαγία ὄψις.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς καὶ ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ 1830.

36	1 (ἀριθ. 8)	P. BERTIUS Graecia.
38	2 (ἀριθ. 12)	N. SANSON Graecia antiqua.
40	3 (ἀριθ. 15)	P. BRIET Graeciae delineatio.
43	4 (ἀριθ. 27)	P. DU VAL Les conquêtes de Démétrius.
45	5 (ἀριθ. 39)	G. SANSON Graecia foederata.
46	6 (ἀριθ. 43)	G. DELISLE Graecia antiqua (βόρειον μέρος).
47	7 (ἀριθ. 43)	G. DELISLE Graecia antiqua (νότιον μέρος).
50	8 (ἀριθ. 52)	J. D'ANVILLE Graecia antiqua.
55	9 (ἀριθ. 81)	P. BUACHE Carte de la Grèce.
56	10 (ἀριθ. 83)	J. N. BELLIN Carte de la partie méridionale de la Grèce.
60	11 (ἀριθ. 104)	R. BONNE Graecia antiqua.
63	12 (ἀριθ. 130)	B. DU BOCAGE La Grèce et ses îles.
66	13 (ἀριθ. 140)	J. B. GAIL Carte pour l'histoire grecque.
67	14 (ἀριθ. 147)	P. LAPIE Grèce ancienne.
82	15	Χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ληφθεὶς ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1401 χειρογράφου τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας (βλ. σελ. 81).

Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ.

86	1	Τοπογραφικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς τῶν τάφων.
88	2	Κάτοψις καὶ τομὴ τάφ. I (σχέδιον Χ. Λεφάκη).
91	3	Ἀρ. 1, 4 καὶ 46.
91	4-5	Κεφαλαὶ ὄψεων ψελίων α καὶ β (ἀριθ. 4).
91	6	Χρυσαὶ πλάκες τοῦ ξίφους ἀριθ. 28 (1/1).
91	7	Χρυσαὶ πλάκες (2) καὶ περιάπτον (3).
93	8	Ἀργυρὰ φιάλη (5) καὶ ἀργυρὰ κύλιξ (6).
93	9	Ἀργυρὰ φιάλη ἀριθ. 5 (σχέδιον Χ. Λεφάκη).
98	10	Τάφος I, 1, 2, 3.
98	11	Χαλκὴ οἶνοχόη (7).
98	12	Χαλκοὺς κάδος (8).
98	14	Τάφος I, 8.

Σελ.	Εικ.	
98	14α	Χαλκή φιάλη (9).
99	13	Λεπτομέρεια λαβῶν χαλκοῦ κάδου (8).
100	15	α) Λυχνοστάτης (10) β) Ξίφος (28).
102	16	Χαλκᾶ κοσμήματα (11-17).
102	17	Χαλκαῖ περόναι (18-23).
102	18	Χαλκαῖ πόρπαι (24).
102	19	Χαλκοῦν κράνος (25).
104	20	Λυχνοστάτης (26) καὶ λεπίς μαχαίριου (27).
104	21	Λυχνοστάτης (26).
105	22	Ξίφη καὶ αἰχμαὶ δοράτων.
106	23	Ἀμφορεὺς τ. ΙΙΙ, 3 (34).
107	24	Ἀμφορεὺς ΙΙΙ, 2 καὶ οἰνοχόη ΙΙΙ, 1.
107	25	Ἀμφορεὺς ΙΙ, 1.
108	26	Ἀγγεῖα τάφου ΙΙ, 9 καὶ 4.
108	27	Τομὴ ἀγγείου ἀριθ. 38.
108	28	Κάνθαρος τ. Ι, 6.
109	29	Ὑδρία τ. Ι, 9.
110	30	Τομαὶ ἀγγείων τ. Ι, 2, 4, 5 καὶ 3.
111	31	Ἀργυρᾶ δραχμή, τ. Ι, 13.

Σαλαμινιακά.

112	1	Χάρτης τῆς Σαλαμῖνος (M. Le Roy 1770).
113	2	Σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς θέσεως «Κολῶνες».
120	3	Τομὴ καὶ κάτοψις τοῦ ναυδρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου.
121	4	Τοιχοδομία τοῦ δεξιοῦ τοῖχου τοῦ Δ σκέλους τοῦ ναυδρίου (ἐσωτερικῶς).
121	5	Ἡ παραστάς καὶ ὁ κίων τοῦ διβήλου ἐκ ΒΔ.
122	6	Πόρινον ρωμαϊκὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον.
123	7α-β.	Σταυρὸς καὶ κιλίβας πόρινοι.
124	8	Λεπτομέρεια τοιχοδομίας. Ἐντετοιχισμένη ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἱερὰ τράπεζα.
127	9α-β.	Πεσίσκοι τοῦ τέμπλου.
128	10	Τεμάχιον θωρακίου.
130	11	Ὅστρακα βυζαντινῶν γραπτῶν ἀγγείων.
132	12α-γ.	Ὅστρακα βυζαντινῶν ἐγχαράκτων ἀγγείων.
133	13	Δακτυλίδια χαλκᾶ (ἐκ τοῦ τάφου 2).
133	14	Σχέδια τῶν δακτυλιδίων τῆς εἰκ. 13.

Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐπιδαύρου.

135	1	Ἐξ ἐκτύματος τῆς πλευρᾶς Α τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.
137	2	Ἐξ ἐκτύματος τῆς πλευρᾶς Β τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.
145	3	Ἐξ ἐκτύματος τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 3.

Ἀττικά Ι

147		Εἰκὼν ἐπιγραφῆς Μυρρίνης.
-----	--	---------------------------

Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι καὶ εὐρήματα
ἀνὰ τὴν δυτικὴν Κρήτην κατὰ τὸ
ἔτος 1938-39.

Σελ.	Εικ.	
2	1	Ἀγαλμάτιον Νίκης ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
2	2	Ἀγαλμάτιον κρανοφόρου ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	3	Ἀγαλμάτιον ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	4	Ἀγαλμάτιον Ἑρωτος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
3	5	Προτομή ἐστεμμένου ἀνδρός ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
4	6	Εἰδώλια ἵππου καὶ γρυπὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
4	7	α) εἰδώλιον γρυπὸς β) ἐξάρτημα λέβητος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
5	8	α) χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:) μετὰ λεοντοκεφαλῆς β) βάσις κηροπηγίου (:), ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
5	9	α) χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:) μετὰ λεοντοκεφαλῆς β) ἀναθηματικὸς τρίπους, ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
6	10	α) χάλκινος ἀναθηματικὸς βωμός (:) β) κηροπήγιον ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
6	11	Χάλκινος λύχνος ἐν σχήματι πλοίου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.
7	12	Ἀνάγλυφον Μαινάδος ἐκ Πρινε-Μυλοποτάμου.
7	13	Ἀγγεῖα ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Πηγὴ - Ρεθύμνης.
8	14	Θυμιατήριον ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ρεθύμνης.
8	15	Θυμιατήριον ἐξ ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ρεθύμνης.
9	16	Ἀγαλμάτιον πελοφόρου γυναικὸς ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
9	17	Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νεανίου ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάμπας) - Ρεθύμνης.
10	18	Προτομή Σαράπιδος (:) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
10	19	Ὅπισθία ὄψις προτομῆς Σαράπιδος (:) ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
11	20	Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Νυμφῶν, ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάμπας) - Ρεθύμνης.
11	21	Μολύβδινος σωλὴν ὑδρεύσεως Λάμπας, ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης.
12	22	Ὅστρακα ὑστερομυκηναϊκὰ ἐκ τοῦ σπηλαίου «Κορακιά» παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν Ἀποκορώνου-Κρήτης.
13	23α.	Διάγραμμα ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μανου).
13	23β.	Χάλκινα εὐρήματα ἐκ τοῦ ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μανου).
14	24	Πήλινα ἀγγεῖα ἐξ ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μανου).

Σελ.	Εικ.	
15	25	Πήλινα ἀγγεῖα ὑστερομινωικοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).
17	26	Μεσομινωικοὶ ταφικοὶ πίθοι Χανίων.
18	27	Μεσομινωϊκὴ πρόχους Χανίων.
19	28	Διάγραμμα ἀρχαίων τάφων παρὰ τὸ νεκροταφεῖον Ἀγίου Λουκά· Χανίων. ΚΛΙΜΑΞ 1: 50. Ἄνω: Κάτοψις καὶ τομὴ Α'·-Β'. Κάτω: Πρόσοψις καὶ τομὴ Γ'· Δ'.
19	29	Ἀρχαῖκὴ ἐπιγραφὴ Χανίων.
20	30	Ἐπιγραφαὶ Χανίων.
22	31	Υάλινα δοχεῖα ἐκ τάφου Πρινε-Σελίνου.
23	32	Χάρτης Δυτικῆς Κρήτης.

Λεῖβηθρα, Πίμπλεια, Πιερίς ἡ πατρίς τοῦ Ὁρφέως.

25	1	Γενικὴ ἄποψις τῶν Καναλίων.
28	2	Ἄποψις τῶν χειμάρρων Καβουρόλακκα καὶ Γρίβα ἐκατέρωθεν τῆς ἀκροπόλεως.
33	3	Τμῆμα τείχους ἐκ τῆς δυτ. πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Λεῖβηθρων.
35	4	Τμῆμα ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Πιμπλείας.
36	5	Πλίνθος μετ' ἐρείσματος ἀγαλματίου Σατύρου.
36	6	Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Πριμίωνος Φουλβίας.
37	7	Λατινικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ.
39	8	Τοπογραφικὸς χάρτης τοῦ ΝΑ Ὀλύμπου.

Πρόχειρος ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Φάρσαλα.

Σελ.	Εικ.	
40		Πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφείσης παρὰ τὰ Φάρσαλα θέσεως (τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἐκ: F. STÄHLIN <i>Das hellenische Thessalien</i> , σ. 138, εἰκ. 93).
41	1	Περιφερὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.
41	2	Τρόπος οἰκοδομῆς τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.
42	3	Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.
42	4	Ὁρειδὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.

Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις.

44	1	Ἡ πύλη τῶν Λεόντων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Schliemann κατὰ ζωγραφικὸν πίνακα τοῦ G. W. von Heideck ἐκ τῆς πινακοθήκης τοῦ Μονάχου, ἐκ CARL SCHUCHHARDT <i>Die Burg</i> , 1931 πίν. V.
45	2	Ἡ πύλη κατὰ SCHLIEMANN <i>Mycènes</i> 1889 πίν. III.
46	3	Ἡ πύλη ἐκ φωτογραφίας δημοσιευθείσης ὑπὸ A. WACE <i>Mycenae</i> 1949 εἰκ. 72a.
47	4	Τὸ ἄνω μέρος τῆς πύλης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν δύο λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.
47	5	Ἡ πύλη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

- Πίναξ 1. Τὸ Παλλάδιον ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).
 Πίναξ 2. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).
 Πίναξ 3. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ ἐλληνιστικοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου καὶ Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).
 Πίναξ 4. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).

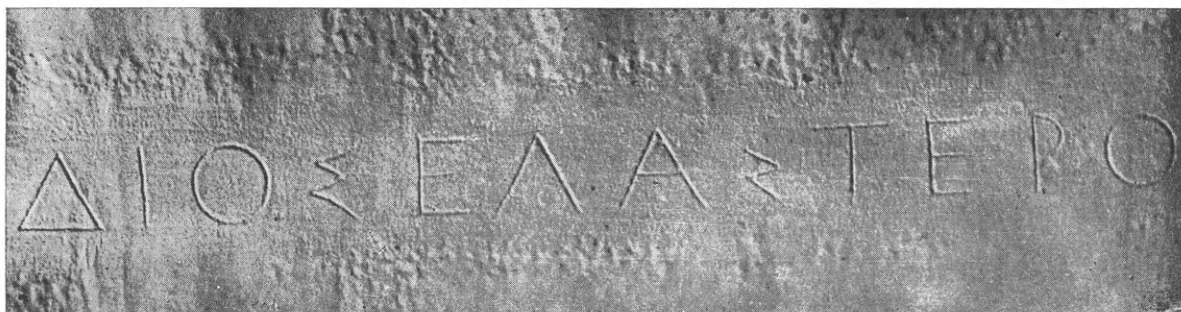

ΖΕΥΣ ΕΛΑΣΤΕΡΟΣ ΕΝ ΠΑΡΩ,

ΥΠΟ Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ

Τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου ἐν Πάρῳ γνωρίζομεν διὰ τριῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία μόνον, ἐσχάτως εὑρεθεῖσα, διασφύζει ἀκέραιον τὸ ἀσύνηθες καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντῶν ἐπίθειον τοῦτο τοῦ Διός. Εἰς τὰς δύο ἄλλας, αἱ ὁποῖαι διέσφζον μέρος μόνον τοῦ ἐπιθέτου, συμπληρώνεται νῦν ἀσφαλῶς τοῦτο.

1. Ἡ νῦν τὸ πρῶτον δημοσιευομένη ἐπιγραφή ἀνευρέθη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1949

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐπὶ κιονίσκου ἐκ Πάρου.

ἐξωθι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ περιβόλου τῆς Παναγίας Καταπολιανῆς ἢ Ἐκατονταφυλιανῆς ἐν τῇ πόλει τῆς Πάρου, εἶναι δὲ κεχαραγμένη ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους κιονίσκου, ἐντὸς ἰδιαιτέρως λελεασμένης κατακορύφου λωρίδος καὶ κατευθύνεται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δεικνύει ἡ ἐξ ἐκτύπου φωτογραφία (εἰκ. 1), εἶναι δὲ ταῦτα τῶν μέσων περιόδου τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἔχουν ὕψος 3 ἐκ. Ὁ κιονίσκος ἔχει ὕψος 1,01, ἄνω διάμετρον 0,33 καὶ κάτω 0,36· κατὰ τὴν ἄνω αὐτοῦ ἐπιφάνειαν φέρει ἀναθύρωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ τόρμον γομφώσεως. Ἡ ἐπιγραφή ἀναγινώσκεται ὡς ἑξῆς:

Διὸς Ἐλαστέρο

Ὁ κιονίσκος ἀπετέλει προφανῶς ὄρον τεμένους τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου. Μελλοντικὴ ἔρευνα θὰ δείξῃ, ἂν ὁ τόπος τῆς ἀνευρέσεως τοῦ κιονίσκου εἶναι ἀκριβῶς τὸ τέμενος τοῦτο.

2. Ἡ ἐπιγραφή, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀρχ. Δελτ. 14, 1931-32 (1935) Παράρτ. σ. 49 καὶ τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζω ἐνταῦθα (εἰκ. 2), ἀναγινώσκεται νῦν ἀσφαλῶς οὕτω:

Διὸς [Ἑλα]-
στέρο Π
ατρώιο.

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή ἐκ Πάρου

Τὴν συμπλήρωσιν *εὐάστερος*, τὴν ὁποίαν εἶχον προτείνει τότε καὶ ἥτις παλαιογραφικῶς δὲν ἀπεῖχε πολὺ τοῦ ὀρθοῦ, δὲν εἶχον τολμήσει ὁπωσδήποτε νὰ εἰσαγάγω εἰς τὸ κείμενον ὀρθῶς ὁ Μ. Ρ. NILSSON *Gesch. d. griech. Rel.* I 1941, 525 σημ. 2 εἶχε θεωρήσει ὅτι δυστυχῶς τὸ ἐπίθετον δὲν ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ ἀσφαλῶς, ἀφοῦ ἡ ἀκριβὴς συμπλήρωσις ἦτο λέξις νέα καὶ ἐπίθετον ἄγνωστον. Ἐν IG XII Supplementum σ. 107 ἀρ. 207 εἶχε συμπληρωθῇ ἀδιστακτικῶς *Περιστέρο* ἐκ τῆς παρ' *ΑΘΗΝΑΙΩ* 9,395 α διηγήσεως, τὴν συμπλήρωσιν δ' ἐδέχθη καὶ ὁ Ο. RUBENSOHN *R.E.* ἐν λ. Paros στ. 1841 καὶ 1847 θεωρηθέντος ὅτι ὁ Ζεὺς οὗτος ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν Δία Ἀφροδίσιον. Καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 2, ἀπετέλει ὄρον, πιθανώτατα δὲ τοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ προηγουμένη τεμένους.

3. Ἐξ ἐκτύπου τοῦ Μ. Κρίσπη εἶχε δημοσιεύσει ὁ HILLER von GAERTRINGEN ἐν *Sitzb. Berl. Ak.* 1906, 786 (= IG XII 5, 1027, πρβ. καὶ Α. Β. COOK *Zeus* II 946 εἰκ. 14) ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν τῇ πόλει τῆς Πάρου (συνοικία Χωριάτικα) οὕτω:

Βωμὸς Διὸς Ἑ[νδένδ]-
ρο, τῶν ἀπὸ Μ[αν]δρο-
θέμιος· μέλιτι σπένδεται.

Ἡ συμπλήρωσις εἶχε στηριχθῇ εἰς γλῶσσαν τοῦ Ἡσυχίου: *Ἐνδενδρος* παρὰ *Ροδίους* Ζεὺς καὶ Διόνυσος ἐν *Βοιωτοῖς*. Ὁ Ζεὺς *Ἐνδενδρος* τῆς Πάρου ἐγένετο γενικῶς ἀποδεκτός: WILAMOWITZ *Glaube d. Hell.* I 34 καὶ 125, STENGEL *Kultusalt.*³ σ. 104, Α. Β. COOK *Zeus* II 946 καὶ III 1173, HILLER v. GAERTRINGEN *Gnomon* 1930, 428, ROSCHER *Myth. Lex.* VI 624, Ο. RUBENSOHN *R.E.* ἐν λ. Paros στ. 1841. Ἡδη ὁμως ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου ἐντόπισις τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Ἐνδένδρου εἰς τὴν Ρόδον ἐγείρει ἐνδοιασμοὺς διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς αὐτῆς λατρείας καὶ εἰς τὴν Πάρου. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν:

Βωμὸς Διὸς Ἑ[λαστέ]-
ρο κ.τ.λ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν συμπληρουμένων γραμμάτων εἶναι ἀκριβῶς ὁ αὐτός.

Νομίζω ὅτι οὐδεὶς δισταγμὸς ἐπιτρέπεται διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐπιθέτων τοῦ Διὸς εἰς τὰς ἐπιγραφὰς 2 καὶ 3 διὰ τοῦ Ἑλάστερος.

Ἐκ τοῦ περιεχομένου ἄλλως τε τῶν τριῶν ἐπιγραφῶν εἶναι προφανές, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἢ μεταξὺ τούτων σχέσις. Τὴν σύναψιν τοῦ Διὸς ὡς Ἐλαστέρου καὶ Πατρῶου εἰς τὴν ἐπιγρ. 2 ἐρμηνεύει ἡ ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφή 3. Ὁ Ἐλάστερος Ζεὺς τῆς τελευταίας ταύτης ἀνήκει εἰς τοὺς ἀπὸ *Μανδροθέμιος*, εἶναι ἄρα *πατρῶος*, θεὸς προστάτης τῆς φρατρίας ἢ οἴκου τοῦ Μανδροθέμιος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ. Τὴν ἔννοιαν τοῦ Διὸς πατρὸς καὶ πατρῶου ἔδειξε σαφῶς ὁ Μ. Ρ. NILSSON AfRw. 1938, 156 κέ. πρβ. καὶ Gesch. d. gr. Religion I, 378 κέ. Ζεὺς Πατρῶος εἶναι ὁ θεὸς τῶν προγόνων, τοῦ γένους. Τὸ γένος τῶν Λαβυαδῶν ἐν Δελφοῖς ἔχει προστάτην τὸν Δία *Πατρῶον* (Α στίχ. 14 κ.ἀ.). Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀναφέρεται ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ (Τροίας) ὡς *προπάτωρ* (AJA 1935, 538, NILSSON Gesch. d. gr. Rel. 377), ὅπου ἡ παραιτέρω σύναψις ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ πρὸς τὸ *ἐρκεῖος* καθιστᾷ ἔτι προφανεστέραν τὴν ἔννοιαν ἀλλαχοῦ (BCH 1894, 441, Rev. Arch. XI, 1935, 195) ἀναφέρεται ὡς *ἐρκεῖος πατρῶος*. Εἶναι οὕτω πατρῶα ἢ λατρεία τοῦ Ἐλαστέρου Διὸς εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μανδροθέμιος καὶ πιθανῶς τὸ τέμενος ἦτο ἰδρυμένον ἀρχικῶς ὑπὸ τούτων. Ἐὰν ἢ ἐν Θάσῳ καὶ τῇ ἀποικίᾳ αὐτῆς Γαληψῷ (Rev. Arch. IX 1935, 195 κέ.) λατρεία τοῦ Διὸς Πατρῶου συνάπτεται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ἐλαστέρου Πατρῶου τῆς Πάρου δὲν δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος, ἀλλ' εἶναι δυνατὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἀλλὰ τίς εἶναι ὁ Ζεὺς Ἐλάστερος; Δὲν βλέπω ἄλλην δυνατότητα ἐρμηνείας τῆς λέξεως εἰμὴ τὴν ἐκ τοῦ *ἐλαύνω* καὶ *ἀστήρ*. Βεβαίως εἰς τὰ ἐκ τοῦ *ἐλαύνω* σύνθετα ὡς πρῶτον συνθετικὸν λαμβάνεται τὸ *ἐλασι-*, ὡς *ἐλασιππος*, *ἐλασιβρόντας* (ΠΙΝΔ. ἀπόσπ. 144). Ἀλλὰ γνωστῆς οὐσῆς τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα σύνθετα ἀσταθείας (Ε. SCHWYZER Gr. Grammatik, σ. 441), οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ ληφθῇ καὶ τὸ ἐνεστωτικὸν θέμα *ἐλα-* (*ἐλά-ω*), πιθανώτατα δὲ εὐφωνικοὶ λόγοι ἐπέδρασαν πρὸς τοιοῦτον σχηματισμόν *ἐλασιάστερος ἢ *ἐλασάστερος ἀμφιβάλλω ἂν ἡδύναντο νὰ προφέρουν ἑλληνικὰ χεῖλη. Ὁ Ε. SCHWYZER ἔ.ἀ., ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τῆς ποικιλίας τῶν τοιούτων συνθέτων τὸ *ἐλκεσί-πεπλος* παρὰ τὸ *ἐλκε-χίτων* εἶναι προφανῶς ἀνάλογα καὶ τὸ *ἐλάσιππος* παρὰ τὸ *ἐλάστερος*.

Τοῦ Διὸς ἐλαύνοντος ἀστέρα τὴν ιδιότητα γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς Ἰλιάδος Δ 75 κέ.

Οἷον δ' ἀστέρα ἦκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω,
ἢ ναύτησι τέρας ἠὲ στρατῶι εὐρέι λαῶν,
λαμπρόν· τοῦ δέ τε πολλοὶ ἀπὸ σπινθήρες ἴενται·
τῶι εἰκυῖ' ἦϊξεν ἐπὶ χθόνα Παλλὰς Ἀθήνη.

Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἐσημείωσαν ὅτι πρόκειται περὶ διάττοντος ἀστέρος: *ἀστέρα νῦν φησι τὸν ἀστεροειδῶς ἀκοντιζόμενον* (DINDORF 3, 199). Ἐν τῷ εἰς Ἀπόλλωνα Ὁμ. Ὑμνῳ 441 κατὰ προφανῆ, ὡς γνωστόν, μίμησιν τῶν στίχων τούτων ὁ Ἀπόλλων μεταμορφώνεται ἐπίσης εἰς ἀστέρα, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν λείπει βεβαίως ἡ εἰκὼν τοῦ Διὸς ἐξακοντίζοντος τοὺς ἀστέρας. Ἡ ἔννοια αὕτη οὕτω σαφῆς ἀπαντᾷ μόνον εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ Δ τῆς Ἰλιάδος καὶ τὸν Ἐλάστερον Δία τῆς Πάρου, τὸν ὁποῖον τώρα γνωρίζομεν. *Ἀστέρα ἰέναι* (Δ 75) καὶ *ἀστέρα ἐλαύνειν* (Ἐλάστερος) εἶναι προφανῶς ταυτόσημα.

Ὁ ἐκσφενδονισμὸς οὗτος τῶν ἀστέρων ἀνήκει εἰς τὴν γνωστὴν ἀντίληψιν περὶ Διὸς, ὅστις, ἐκτὸς τοῦ κεραυνοῦ, ἐκσφενδονίζει ἐπίσης τὴν ἀστραπὴν, ὡς N 242

βῆ δ' ἴμεν ἀστεροπῇ ἐναλίγκιος, ἦν τε Κρονίων
χειρὶ λαβὼν ἐτίναξεν ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου
δεικνὺς σῆμα βροτοῖσιν... (πρβ. καὶ B 353, I 236 κ. ἄ.)

ἢ τὴν βροντὴν, ὡς παρὰ ΠΙΝΔΑΡΩ Ὀλυμπ. IV 1 κέ.

ἐλατῆρ ὑπέρτατε βροντᾶς ἀκαμαντόποδος
Ζεῦ

καὶ Ἐλασιβρόντα παῖ Ρέας (ΠΙΝΔ. ἄπ. 144). Πρβ. καὶ φ 413, ω 112 κέ. Εἰς τὸν Πίνδαρον ἔχομεν οὕτω τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν ἐλάχιστον Δία, ἔνθα τὸ ἐλαύνω ἀντικαθιστᾷ τὸ ἰέναι (ἦκε ἀστέρα) τοῦ Δ 75. Τὴν ἱρὴν ἐπίσης τανύει ὁ Ζεὺς (P 547). Ὁ ἀστήρ, σῶμα οὐράνιον, συγγενὲς πρὸς τὸν κεραυνόν, τὴν ἀστραπὴν, τὴν βροντὴν, τὴν ἱριδα, εὐρίσκεται εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Διὸς καὶ ἐξακοντίζεται ὑπὸ τούτου, ὅταν θέλῃ νὰ δηλώσῃ τὴν θέλησίν του. Εἶναι πάντα ταῦτα τὰ οὐράνια σημεῖα *διοσημίαι* (A. B. COOK II 4 κέ), ὅπως ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὁμηρικὺς στίχους.

Εἶναι τόσον φυσικὴ ἢ τοιαύτη ἐρμηνεῖα καὶ τόσον σύμφωνος πρὸς τὰς παλαιότερας ἐλληνικὰς ἀντιλήψεις, ὥστε οὐδεὶς θὰ θελήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν Δία ἐλάχιστον ὡς τὸν ὀδηγοῦντα καὶ κανονίζοντα τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων· πρβ. ἐπίγραμμα τοῦ β' π.Χ. αἰ., ὅπου ὁ Ζεὺς διευθύνει πόλον ἀστρων, W. ΡΕΕΚ Μνηemosynon Th. Wiegand, σ. 15, Α στ. 1. Ἀκόμη ὀλιγώτερον πιθανὴ εἶναι ἡ παραδοχὴ ἔστω καὶ λανθανούσης ἐξομοιώσεως τοῦ Διὸς πρὸς ἀστέρα, ὡς ὑποπτεύει ὁ COOK I 760 διὰ τὸν στίχον Δ 75 συνάπτων πρὸς τὴν μεταγενεστέραν παράδοσιν (ΚΛΗΜΗΣ ΡΩΜΗΣ, Ὀμιλ. 5.13 καὶ ΤΖΕΤΖΗΣ εἰς ΛΥΚΟΦΡ. Ἀλεξ. 88), καθ' ἣν ὁ Ζεὺς ὡς ἀστήρ ἐγέννησεν ἐκ τῆς Αἰήδας τοὺς Διοσκούρους καὶ ὡς ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς ἐν Κέφ λατρείας τοῦ Διὸς Ἰκμαίου - Σειρίου (A. B. COOK II 265 κέ).

Δυνατὴ φαίνεται ἡ σύναψις τῶν στίχων Δ 75 κέ. πρὸς τοὺς μετεωρίτας, ὡς ὑποθέτει ὁ COOK III 885 κέ.

Ἡ λατρεία τῶν ἀστέρων, ὡς γνωστόν, εἶναι μόνον τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος (πρβ. M. P. NILSSON Symbolisme astronomique et mystique dans certains cultes publics grecs ἐν Collection Latomus II, σ. 217 κέ.), ἀκόμη δὲ καὶ ἡ πίστις εἰς τὸν Δία θεὸν τῶν ἀστέρων ἢ ἡ ταύτισις αὐτοῦ πρὸς ἀστέρα εἶναι ἐντελῶς μεταγενεστέρα. Πρβ. COOK I 545 καὶ 740 κέ.

Ἡ ἐμφάνισις διάττοντος ἀστέρος θεωρηθεῖσα ὡς διοσημία ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μανδροθέμιος εἶτε, ἴσως, ἡ πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ πτώσις ἐνὸς μετεωρίτου εἰς περιοχὴν ἀνήκουσαν εἰς τούτους ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἰδρύσεως τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐλαστέρου.

Ἡ σπονδὴ μέλιτος νοεῖται καὶ μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἐνδένδρου ὑπὸ τοῦ Ἐλαστέρου Διὸς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν 3. Αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς χθονίας θεότητος. Ἡ σπονδὴ μέλιτος μαρτυρεῖται καὶ εἰς τὴν λατείαν τοῦ Διὸς Ἰκμαίου —

Σειρίου ἐν Κέφ (COOK III 267 σημ. 5). Παρ' ὅλον ὅτι εἶναι γνωστὸν ὅτι χθόνιαι χοαὶ προσεφέροντο εἰς τοὺς ἀστέρας (KIRCHER Die sakr. Bedeutung d. Weines 3), εἶναι ὁμῶς δυνατόν αἱ ἀστρικάι αὗται λατρεῖαι νὰ μὴ εἶναι πολὺ παλαιαὶ (NILSSON ἔ.ἀ. σ. 218 κέ.). Ἐπιμένοντες εἰς τὸν παραλληλισμὸν τοῦ ἑξακοντισμοῦ τῶν διατιόντων, ἢ τῶν μετεωριτῶν ἐνδεχομένως, πρὸς τὸν κεραυνόν, βροντὴν κ.τ.ῳ. δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Δία Καταιβάτην ὃ πίπτων ἀστὴρ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν πίπτοντα κεραυνὸν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ τέμενος τοῦ Διὸς ἐλαστέρου ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὰ ἐνηλύσια. Εἰς τὸν τόπον, ὅπου ὁ κεραυνὸς τοῦ Διὸς ἐφόνευσε τὸν Ἐρεχθεά, ἦτοι εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Διὸς Ὑπάτου πρὸ τοῦ Ἐρεχθείου, προσεφέροντο πέμματα ἄνευ οἴνου ἦτοι χθόνιαι θυσίαι καὶ μελιτοῦσαι (N. M. KONTOLΕΩΝ Ἐρεχθειον σ. 10 κέ.). Ἀκριβῶς δὲ καὶ εἰς τὴν Θάσον πλησίον τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Διὸς Πατρός εὐρέθη καὶ ἄλλη μνημονεύουσα Διὸς Καταιβάτου (Rev. Arch. 1937, 198).

N. M. KONTOLΕΩΝ

ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ ΑΜΦΟΡΕΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ

ΥΠΟ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ Θ. ΜΙΤΣΟΥ

Ὁ ἐν τῇ εἰκόνι 1 καὶ 2 ἀμφορεὺς εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τοῦ χώρου, ἐνθα ἦτο τὸ ἱερόν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος παρὰ τὸν Ἴλισσόν. Ἐκεῖτο ἐντὸς τοῦ μεταγενεστέρου ὑδραγωγείου, τὸ ὁποῖον διήρχετο ἄνωθεν τοῦ Πεισιστρατείου, ἦτοι μεταξὺ τοῦ βραχῶδους λόφου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ Ὀλυμπείου (εἰδικῶς ὑπὸ τὴν ἀνωφερικὴν ὁδόν, ἢ ὁποῖα ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ἄλσος καὶ τὸ ὑπαίθριον καφφενεῖον). Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων καὶ συνεπληρώθη διὰ γύψου. Ὑψος τοῦ σφζομένου μέρους 0.76.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὤμων καὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου διακοσμεῖται διὰ παραστάσεων σχετικῶν πρὸς τοὺς ἀγῶνας τῶν Παναθηναίων, κατὰ τὰ ὁποῖα εἶχε τοῦτο δοθῇ ὡς ἔπαθλον εἰς ἀγῶνα δρόμου.

Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ (**εἰκ. 1**) ὠπλισμένη χωροῦσα πρὸς δεξιᾶ. Πρὸς ταύτην τείνει τὴν χεῖρα Νίκη ἐπὶ δωρικοῦ κίονος. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως (**εἰκ. 2**) δρομεὺς, εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, τείνει τὴν χεῖρα, ἵνα λάβῃ στέφανον, ὃν ἑτέρα Νίκη ἐπὶ κίονος τείνει πρὸς αὐτόν. Τὸν χώρον μεταξὺ τῶν δύο παραστάσεων τῆς ἐπὶ κίονος Νίκης πληροῖ παχεῖα ταινία μελανοῦ χρώματος ἐκ τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου. Παραλλήλως πρὸς τὴν ταινίαν ἔχει γραφῇ διὰ μέλανος χρώματος ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἢ ἐπιγραφῇ: **Τῶν Ἀθῆνηθεν [ἄθλων]**.

Ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου πλευρᾶς, καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἦτοι ἀπὸ

τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν βάσιν, ἄλλη ἐπιγραφή πληροφορεῖ περὶ τοῦ ἀγωνοθέτου, καὶ συνεπῶς τοῦ ἔτους τῆς τελέσεως τῶν Παναθηναίων:

Εἰκ. 1. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου. Προσθία ὄψις.

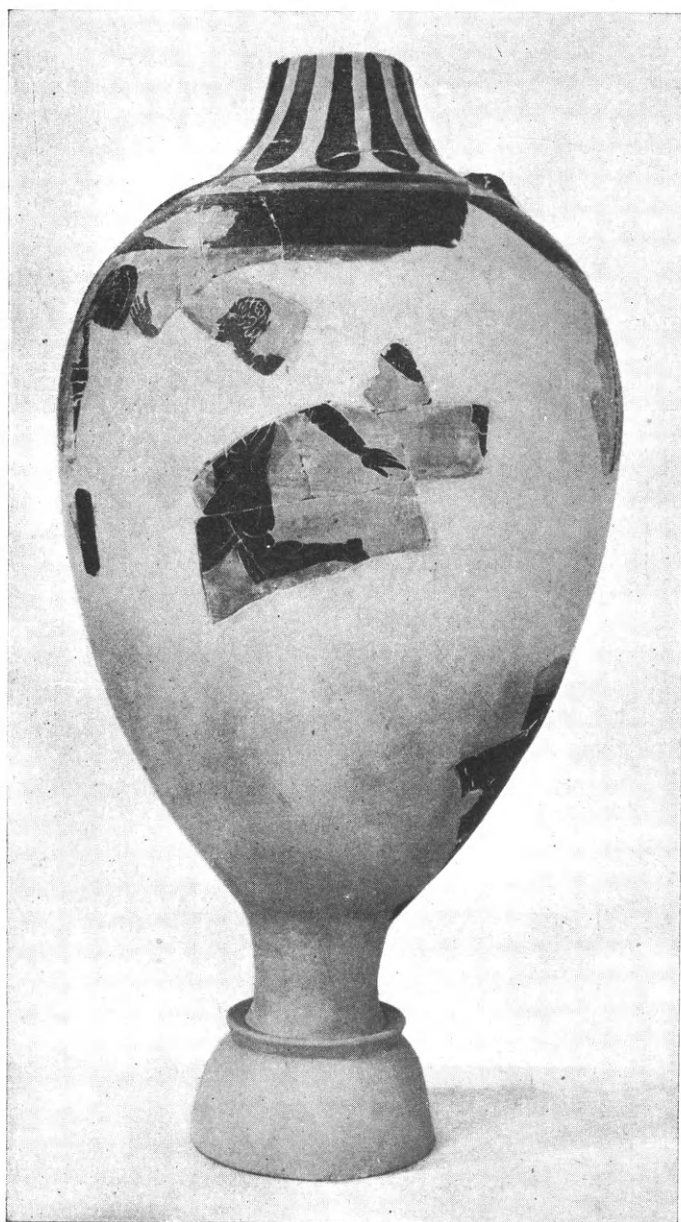
Ἀγωνοθετοῦντος βα[σιλέως Καππαδόκων(;)]
Ἀριαράθου Φιλοπά[τορος καὶ Εὐσεβο]ῦς

Εἶναι δίστιχος, γεγραμμένη κιονηδὸν (εἰκ. 3^{α-β}) καὶ σφίζεται τὸ ἄνω ἥμισυ περὶ-
που τῶν δύο στίχων, τοῦ δευτέρου ὅμως καὶ τὰ δύο τελευταῖα γράμματα ἐπὶ τεμαχίου
ἀρμόζοντος εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου.

Στίχ. 1 [Καππαδόκων ἢ Καππαδοκίας]. Ἡ συμπλήρωσις εἶναι πιθανή, ἐὰν λάβω-

μεν ὑπ' ὅψιν τά: IG II² 3430 [βασιλέα Καπ]παδοκί[ας καὶ τῆς|τραχείας] Κιλικίας
'Αρ[χέλαον]: 3425 βασιλεὺς Σιδονίων|Φιλοκλῆς: 3429 Δηϊόταρον Σινόριγος|Γαλ[α-
τ]ῶν Τολισ[τ]οβωγίων|β[ασιλέα]: 654₁₂ ὁ Παιόνων β[ασι]λεὺς [Α]ὔδωλ[έω]ν.

Εἰκ. 2. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου. Ὅπισθία ὄψις.

Ὁ ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς βασιλεὺς Ἀριαράθης φέρει τὴν ἐπωνυμίαν Φιλοπά[τωρ]¹.
Μὲ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἶναι γνωστοὶ τρεῖς Ἀριαράθαι βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας,
ἦτοι ὁ Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} (163-130 π.Χ.), ὁ 6^{ος} (± 125-111 π.Χ.) καὶ ὁ 9^{ος} (99-87 π.Χ.)².

1 Ὡς Φιλόπα[ππος] οὐδείς Ἀριαράθης εἶναι γνωστός.

2 HEAD Hist. Num.² 750.

Εἰκ. 3α. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἐπιγραφή τοῦ ἀγωνοθέτου.

Α
Ρ
Α
Θ
Ο
Τ
Η
Λ
Ο
Π
Α
Υ
Ζ
Ο
Ο
Υ
Ν
Τ
Ο
Ν
Β

Ε κ. 3β. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀγωνοθέτου (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου).

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων θὰ ἦτο δύσκολον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μοναδικὸν κριτήριον διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀναφερομένου βασιλέως Ἀριαράθου, ἀφοῦ χρονικῶς δὲν ἀπέχουν πολὺ καὶ οἱ τρεῖς ἀπ' ἄλλήλων. Ἐν τούτοις μορφαὶ γραμμάτων τινῶν, ὡς τοῦ θ, π, πείθουν, ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἐγράφη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Εἰς τοῦτο θὰ ἔλθῃ συνεπίκουρος ἡ φιλολογικὴ καὶ ἡ ἐπιγραφικὴ παράδοσις, αἱ ὁποῖαι διδάσκουν, ὅτι ὁ Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} ἦτο πολὺ γνωστὸς εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Οὗτος προτοῦ βασιλεύσῃ εἶχε διακούσει ἐν Ἀθήναις τοῦ φιλοσόφου Καρνεάδου, (πιθανῶς κατὰ τὸ 178 π.Χ.), μαζὺ μὲ τὸν μετέπειτα βασιλέα τοῦ Περγᾶμου Ἀτταλον τὸν 2^{ον} καὶ ἀπὸ κοινοῦ εἶχον φροντίσει οἱ δύο πρίγκιπες, ἵνα ἀνεγερθῇ

Υ
Ζ

ἀνδριάς τοῦ διδασκάλου των¹. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἶχε γίνεαι Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ὥς τοιοῦτος εἶχε καταχωρισθῆ εἰς τὸν κατὰ τὸν ἄνω Κηφισὸν δῆμον Συναληττόν. Τὴν ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του ἐπίδρασιν μαρτυρεῖ χωρίον τοῦ ΔΙΟΔΩΡΟΥ XXXI, 19, 7, κατὰ τὸ ὁποῖον οὗτος «τὴν τε ἄλλην ἀγωγὴν τοῦ βίου ἀξιολογωτάτην ἐνδεικνύμενος καὶ φιλοσοφίαν προσανέχων· ἐξ οὗ καὶ ἡ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἀγνοουμένη πάλαι Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν»².

Τοὺς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δεσμούς του διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐκεῖθεν καὶ τὴν ἀνάρρῃσίν του εἰς τὸν θρόνον τῆς Καππαδοκίας, καθὼς διδασκόμεθα ἐκ ψηφίσματος τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν³, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπονέμονται εἰς τοῦτον καὶ τὴν βασιλικὴν σύζυγόν του. Νῦσαν, τιμαὶ παρὰ τοῦ κοινοῦ τῶν τεχνιτῶν διὰ τὰς πρὸς τοῦτο καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων εὐεργεσίας των.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἀναφερομένη ἀγωνοθεσία δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ σχετισθῇ πρὸς νέαν μετάβασιν τοῦ Ἀριαράθου εἰς τὰς Ἀθήνας, ἃν καὶ δὲν ἀποκλείεται αὕτη. Ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησίν της δὲν δύναται νὰ λεχθῇ τίποτε μετὰ βεβαιότητος ἢ ὅτι ἔλαβε χώραν μεταξὺ 163-130 π.Χ. κατὰ τὸ τρίτον ἔτος μιᾶς Ὀλυμπιάδος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐτελέσθησαν τὰ μεγάλα Παναθηναῖα. Εἶναι ἀκόμη δύσκολον νὰ λεχθῇ ἂν ἡ ἀγωνοθεσία πρέπει νὰ σχετισθῇ χρονικῶς πρὸς τὸ ψήφισμα τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι τόσον πολὺ κατεστραμμένον εἰς τὴν ἀρχὴν του, ἐὰν δηλαδὴ ἡ ἐν τῷ στίχῳ 27 ἀναφερομένη ἐορτὴ τῶν Παναθηναίων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριαράθης διετέλεσεν ἀγωνοθέτης⁴.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσύνηθες ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς μας εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἐκ τῶν δύο ἐπωνυμιῶν τοῦ Ἀριαράθου προηγεῖται ἡ τοῦ Φιλοπάτορος καὶ ἔπεται ἡ τοῦ Εὐσεβοῦς, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις, ἔνθα ἀπαντοῦν ἀμφοτέραι, συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον⁵. Ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ εἶναι χρονολογικός, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἄλλοτε μὲν ἀπαντοῦν καὶ αἱ δύο, ἄλλοτε δὲ μόνον ἡ μία καὶ ἄλλοτε μόνον ἡ ἄλλη⁶.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

1 IG II² 3781. Πρβ. καὶ ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. IV σ. 65: MERITT, Hesperia XVII, 1948, 28 κέ.

2 FERGUSON, Klio VIII, 1908, 353. Hellen. Athens 300, 301.

3 IG II² 1330: FERGUSON, Hell. Athens 370.

4 Τὸ ὄνομα Ἀριαράθης εὐρίσκομεν ἀκόμη δεύτερον εἰς τὴν σειρὰν ἐπὶ νομισμάτων τῶν Ἀθηναίων (ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Monn. d'Athènes πίν. 53 ἀρ. 13 ἐξ.), τὰ ὁποῖα ἐχρονολογήθησαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 86 π.Χ. περίοδον (BCH LIX, 1935, 103. 106: Hesperia X, 1941, 234. Index (1946) 19). Εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν

ταύτην πρόκειται περὶ Ἀθηναίου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα συμφώνως πρὸς συνήθειαν, ὅπως δίδουν οἱ γονεῖς εἰς τὰ τέκνα των ὀνόματα ἐξεχόντων προσώπων τῆς ἐποχῆς (σχετικὰ παραδείγματα ἴδε παρὰ FERGUSON, Klio VIII, 1908, 354). Οὕτω θὰ ἐξηγηθῇ, διατὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριαράθου ἐτέθη δεύτερον ἐπὶ τῶν νομισμάτων (ἴδε καὶ FERGUSON, Hell. Athens 301 σημ. 1).

5 IG II² 1330[2]. 21/2. 38: HEAD, Hist. Num.² 750.

6 B.M.C. Cappadocia σ. 33 No 1-2 (= HEAD, ἔ.ἀ. 750).

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΚ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΥ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ

ΥΠΟ ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ

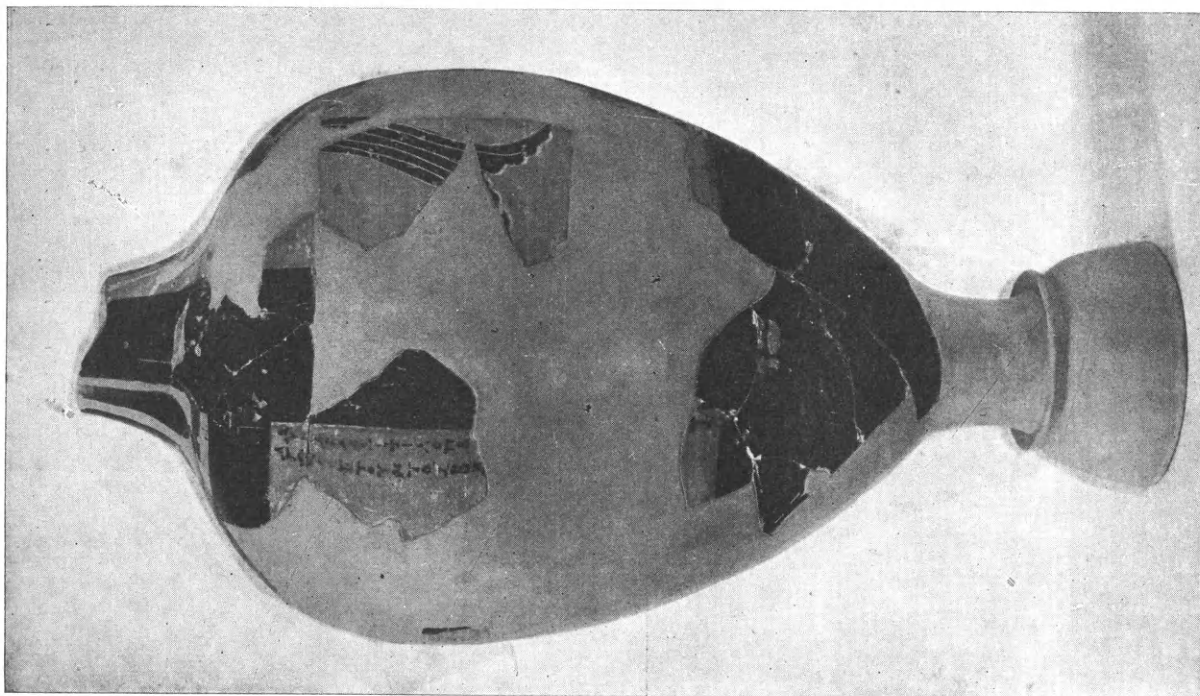
Είναι τοιαύτης σημασίας ή ανεύρεσις Παναθηναϊκού αμφορέως ασφαλῶς χρονολογούμενου εἰς τὸν 2^{ον} π. Χ. αἰῶνα, σχετιζομένου μάλιστα πρὸς γνωστὸν ἱστορικὸν πρόσωπον, ὥστε καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ ἐξέτασίς του καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Α. (*Παρένθετος πίναξ 1, εἰκ. 1-2 καὶ εἰκ. 3-4*. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 6-7 εἰκ. 1-2)¹. Τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ αμφορέως κατέχει, ὡς συνήθως τὸ Παλλάδιον, πρὸς δεξιὰ ἐστραμμένον. Πρὸ αὐτοῦ, ἐπὶ κίονος, ἵσταται Νίκη, τίνουσα τὴν χεῖρα πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν. Ἡ θεὰ φέρει ἀττικὸν πέπλον μετὰ διπλοῖδιον, ὡς συνάγεται κυρίως ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν ἀσπίδα σωθέντος μόνου ἄκρου ἐν σχήματι οὐρᾶς χελιδόνος. Ἐπὶ τοῦ στήθους δηλοῦνται διὰ χαραγμάτων αἱ φολίδες τῆς αἰγίδος, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας μόλις διακρίνεται τὸ ἵχνος τοῦ ἀρχικῶς διὰ λευκοῦ χρώματος παρασταθέντος Γοργονείου. Εἰς σχῆμα οὐρᾶς χελιδόνος λήγουν ἐπίσης καὶ τὰ ἄκρα τῆς διὰ τῶν βραχιόνων συγκρατουμένης γλάνιδος. Περὶ τὸν λαιμὸν διακρίνεται ὄρμος, βραχιόνια δὲ λήγοντα εἰς κεφαλὰς ὄφεων περὶ τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ἐνώτια. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φορεῖ τὸ βοιωτικὸν κράνος. Μόνον τὸ ἄκρον ἐσώθη τοῦ λόφου, παρασταθέντος διὰ λευκοῦ χρώματος. Τὸ δόρυ, ἐπίσης λευκόν, φθάνει μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τῶν βοστρύχων τῆς θεᾶς. Ἰδιαιτέρως ἀξιωμακτικόν εἶναι ὅτι ἡ ἀσπίς δὲν ἔχει παραστατὴν προοπτικῶς, ἀλλ' ὡς πλήρης κύκλος. Ἐκ τοῦ δεξιοῦ ἄκρου ποδὸς τοῦ Παλλαδίου ἐσώθη τόσον μόνον, ὥστε νὰ συμπεραίνεται ὅτι παρίστατο κατενώπιον, τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ τὴν τελείαν ἔλλειψιν πτυχῶν εἰς τὸ καλύπτον τὸν δεξιὸν μηρὸν τμήμα τοῦ πέπλου. Συστὰς ἀραιῶν πτυχῶν παρεστάθη συγκεντρωμένη εἰς τὸ μεταξὺ τῶν σκελῶν διάστημα.

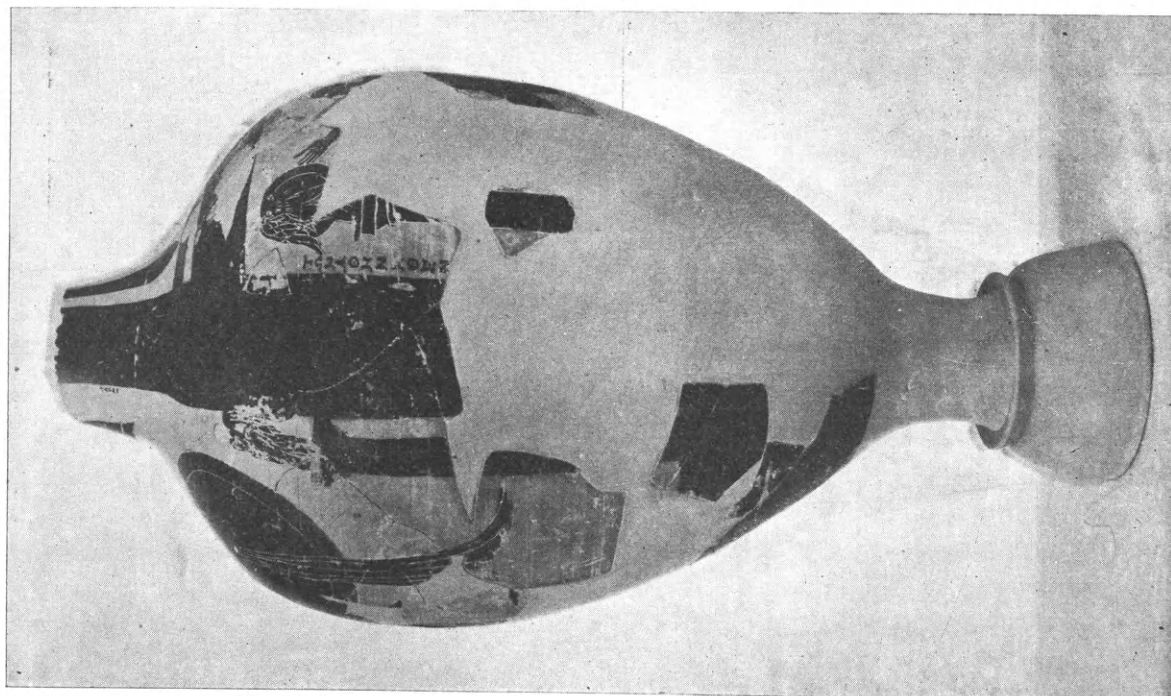
Μόνον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος ἐσώθη τὸ λευκὸν χρῶμα, ἐνῶ τοῦ ἄλλου, ὅστις κρατεῖ τὴν ἀσπίδα, διακρίνεται πρὸ ταύτης καθαρῶς τὸ ἀποτύπωμα. Ὅμοιον ἵχνος ἐσώθη καὶ ἐπὶ τῆς ζώνης τοῦ Παλλαδίου. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἔφερον διακόσμησιν τινὰ τὰ κενὰ τῶν φολίδων, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ διαπιστωθῇ ἂν ἦτο κεκαλυμμένη διὰ λευκοῦ καὶ ἡ περιφέρεια τῆς ἀσπίδος.

¹ Τὰ σχέδια τῶν πινάκων 1-2 ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου τῶν Μουσείων κ. ΑΛΕΞ. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ.

Αἱ γενικαὶ καὶ λεπτομερειακαὶ φωτογραφίαι τοῦ αμφορέως ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Γ. ΤΣΙΜΑΝ.

Εἰκ. 2. Πλαγία ὄψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου.

Εἰκ. 1. Πλαγία ὄψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου.

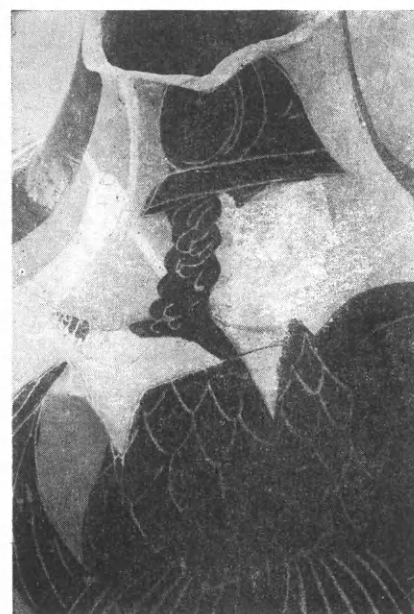

Διὰ χρυσίζοντος, μᾶλλον ἀμανροῦ ἢ σιλπνοῦ χρώματος, ἀπεδόθησαν οἱ ἐπὶ τοῦ προσώπου ἐκατέρωθεν τοῦ ὠτὸς βόστρυχοι, ὁμοίως ὁ ὀφθαλμός, ὁ ὄρμος καὶ τὸ βραχιόνιον. Ὡς βέβαιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀρχικῶς δεύτερος κίων φέρων Νίκην ἢ ἄλλην μορφήν ὁπισθεν τῆς Ἀθηνᾶς.

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸ τοῦ Παλλάδιου Νίκη τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπιεῖου Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

Ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος Νίκη (εἰκ. 3), ἔχουσα τὸ σῶμα παριστανόμενον κατὰ $\frac{3}{4}$, φέρει ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ πέπλου ἱμάτιον καλύπτον μόνον τὸ κάτω σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ συγκρατούμενον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Εἶναι ἐκδηλος ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτου, ὅπως ἀποδώσῃ τὴν «ζωγραφικὴν» ἀφθονίαν τῆς πτυ-

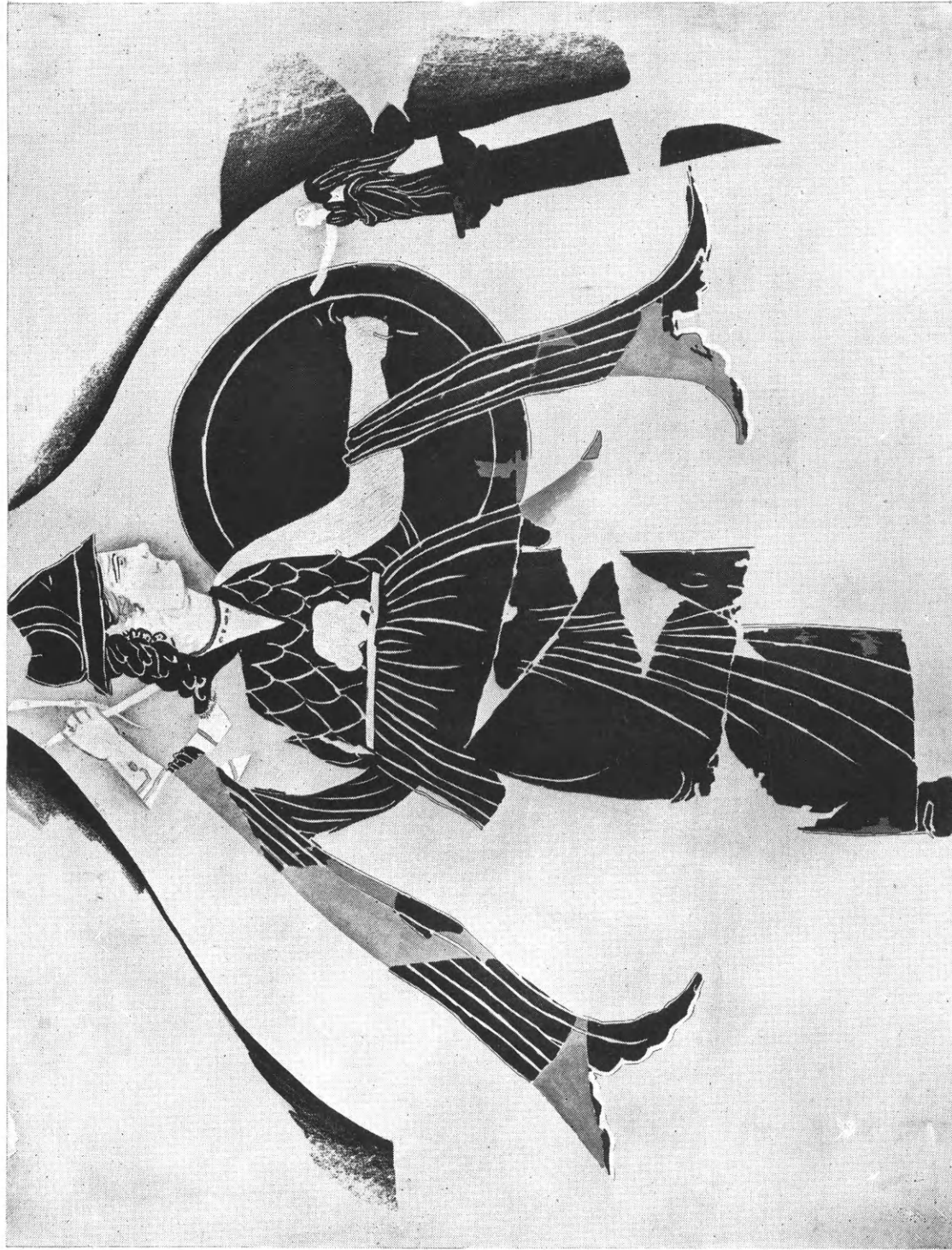

Εἰκ. 4. Τὸ παλλάδιον ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπιεῖου.

χώσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἄσχετος ἡ εἰς βάθος ἀνάπτυξις τοῦ σώματος.

Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις περισσότερον χονδροειδῆ χαράγματα τῶν δηλούντων τὰ τε ἐξωτερικὰ περιγράμματα τοῦ Παλλάδιου, ὅπως καὶ τὴν πτύχωσιν καὶ τὰς φολίδας (εἰκ. 4). Φέρουν μὲ τὸ πάχος των τὰ χαράγματα ταῦτα πολὺ μακράν, πρὸς τὴν πρῶϊμον μελανόμορφον ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν, στεροῦνται ὅμως πλήρως τῶν κυριωτέρων προσόντων τῶν παλαιῶν χαραγμάτων, τῆς εὐσταθείας καὶ τῆς δυνάμεως.

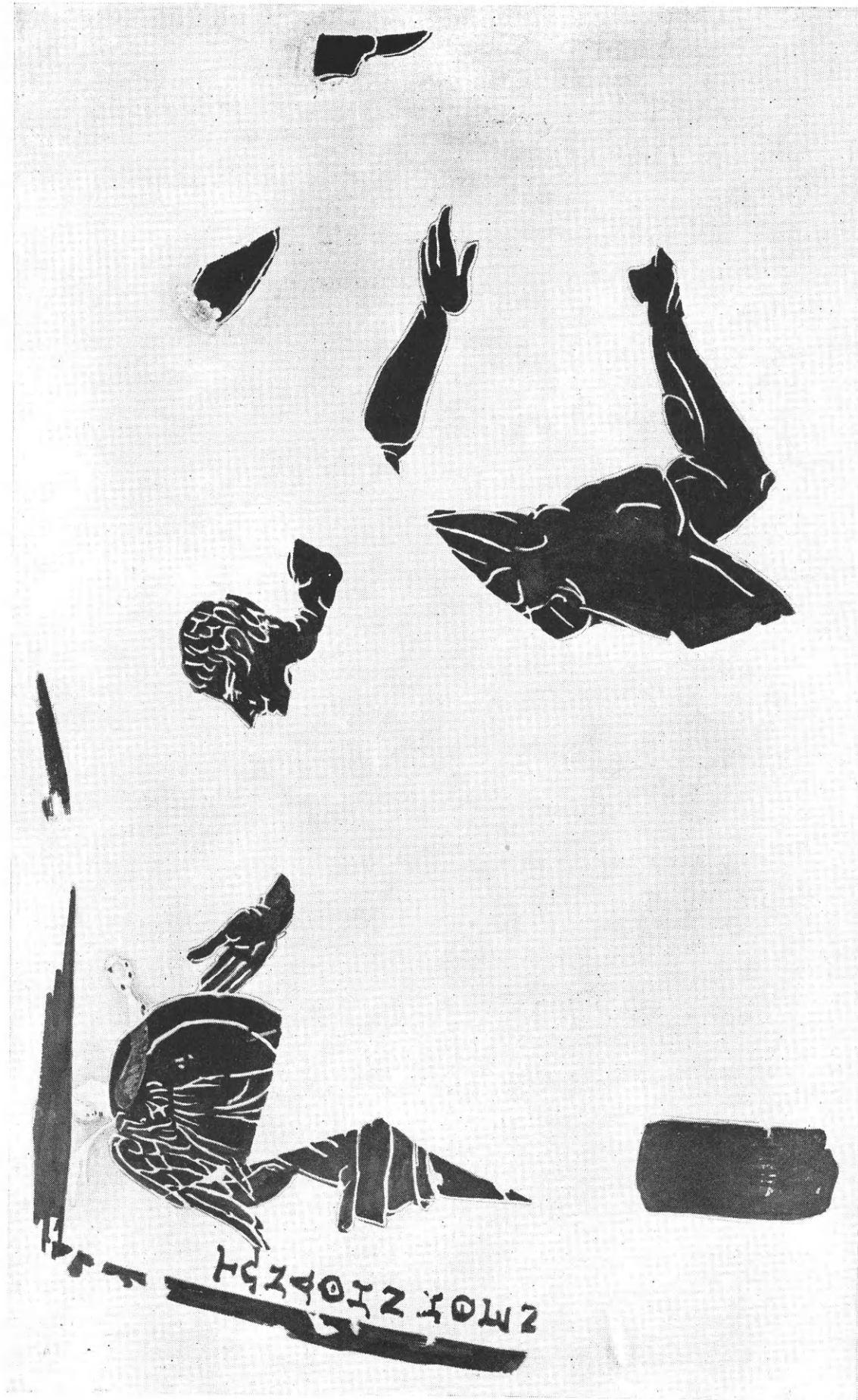
Β. (Παρένθετος πίναξ 2 καὶ εἰκ. 5). Ἐκ τῆς δευτερευούσης ὄψεως ἐσώθησαν δύο δρομεῖς, πρὸς ἀριστερά, τοῦ δευτέρου μόνον τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς λεκάνης καὶ τοῦ γλουτοῦ, καθὼς καὶ τμῆμα τοῦ δεξιοῦ βραχίονος. Ἡ ἐπὶ τοῦ κίονος Νίκη, ἐκ τοῦ πλαγίου παρασταθεῖσα, φορεῖ ἀττικὸν πέπλον, κρατεῖ τὸ δόρυ καὶ μεγάλην στρογγύλην

Πίναξ 1. Τὸ Παλλιάδιον ἐπὶ τοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναίου ἀμφορέως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Κοντοπούλου).

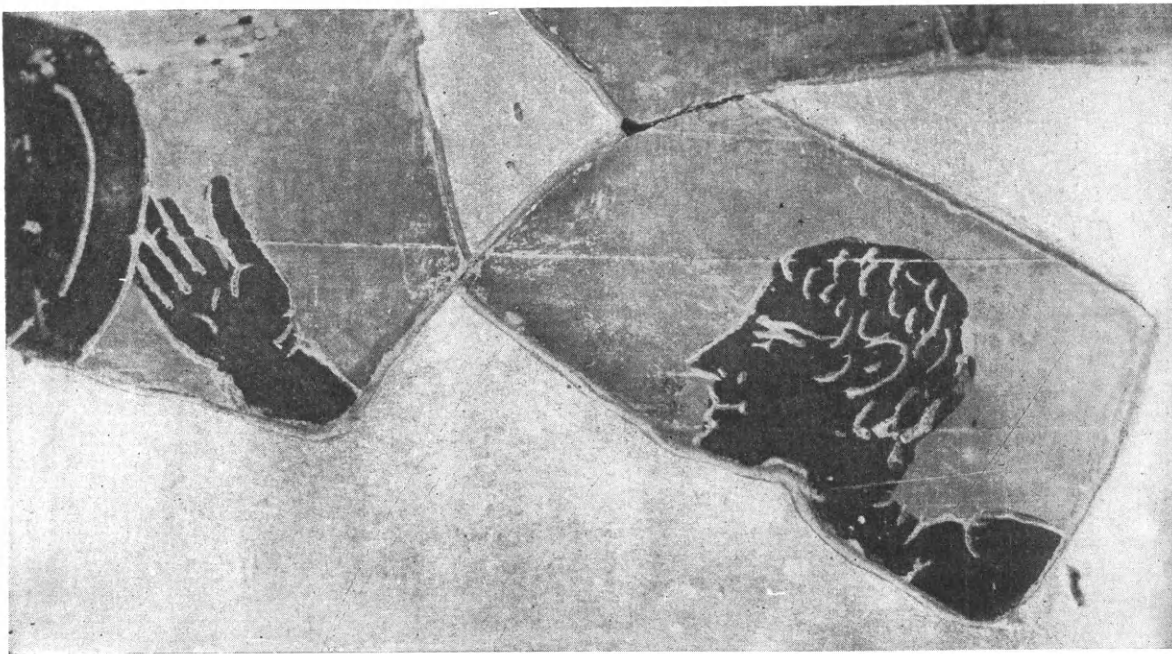

Πίναξ 2. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου Παναθηναίου ἀμφορέως (κατὰ σῆματιον Ἀλ.εξ. Κοντοπούλου).

ἀσπίδα, εἰς πλήρη κύκλον παρασταθεῖσαν, καθὼς καὶ κλάδον δάφνης. Διὰ τοῦ (μὴ σωθέντος) στεφάνου, τὸν ὅποιον ἔτεινε διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐτοιμάζεται προφανῶς νὰ βραβεύσῃ τὸν νικητὴν. Ὁ μικρὸς χώρος ὁ μένων κενὸς ὀπισθεν τοῦ κίονος ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐπιγραφῆς «τῶν Ἀθῆνηθεν (ἄθλων)» (βλ. εἰκ. 1. καὶ ἄνωτέρω σελ. 5). Ἀντὶ δευτέρου κίονος, ἀντιστοίχου πρὸς τὸν φέροντα τὴν Νίκην, ἐτέθη εἰς δύο

Εἰκ. 5. Σταδιοδρόμος ἐπὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τοῦ Ὀλυμπιείου.

στίχους ἢ κάθετος ἐπιγραφὴ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀγωνοθέτου (βλ. εἰκ. 2 καὶ ἄνωτέρω σελ. 6). Ἀποκλείεται ἀπολύτως ἡ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ δευτέρου δρομέως ὑπαρξίς τρίτου ὁμοίου. Τοῦ πρώτου δρομέως ἡ δεξιὰ χεὶρ λήγει εἰς ἀνοικτὴν τὴν παλάμην πρὸ τῆς ἀσπίδος τῆς Νίκης, ἐνῶ ἡ ἄλλη παρεστάθη, μὲ γνησίως ἐλληνιστικὴν αἴσθησιν, προοπτικῶς καὶ τέμνουσα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου.

Τῆς πλευρᾶς ταύτης ἡ παράστασις εἶναι περιορισμένη ἐντὸς τετραγώνου διαγραφομένου ὑπὸ πλατειῶν μελανῶν λωρίδων. Ἡ ὑπεράνω τῶν μορφῶν λωρὶς φθάνει μέχρι τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ, ὅστις φέρει χονδροειδῆ γλωσσωτὰ κοσμήματα.

Ἐκ τῆς κυρίας ὄψεως λείπουν τὰ κοσμήματα ταῦτα, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν ἐλληνιστικὸν Παναθηναϊκὸν ἀμφορέα τῆς Ρηνεῖας καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὸν διατηροῦντα τὴν παλαιὰν παράδοσιν ἀμφορέα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς¹. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν δύο ὄψεων ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ ὅτι εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀμφορέα τὰ ροπαλοειδῆ κοσμήματα διετηρήθησαν καὶ ὀπισθεν τῆς

¹ Ἀμφορεῖς Ρηνεῖας: ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ΑΕ 1937 Β', 581, εἰκ. 7-8 πρβ. ἐν τούτοις εἰς 586, εἰκ. 14-15. Ἀγορᾶς: STERLING DOW, *Hesperia* V, 1936, 52 εἰκ. 5. Ἀμφορεὺς 4^{ου} αἰῶνος μὲ ὁμοία ρόπαλα ὀπισθεν τοῦ Παλλαδίου:

Compte-Rendu 1876 πίν. I = SMETS *Antiqu. Classique* 5, 1936, πίν. 39-40. BEAZLEY *Panathenaica*, AJA 1943, 461. Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρεται ὡς Panath.

κεφαλῆς τοῦ Παλλάδιου, φθάνοντα μάλιστα μέχρι τοῦ λαιμοῦ. Εἰς τὸν ἐκ τοῦ πλαγίου βλέποντα τὸν ἀμφορέα τοῦ Ὀλυμπίου φαίνεται δυσάρεστος ἡ ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν δύο ὄψεων ἢ προκληθεῖσα ἐκ τῆς καταργήσεως τῶν ροπάλων ἐπὶ τῆς κυρίας, ἐκέρδισεν ὅμως ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς συνειδητῆς ταύτης παραλείψεως τὸ Παλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἐξαίρεται ὁλόκληρον καὶ ἀδιατάρακτον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου (βλ. ἀνωτέρω σελ. 6 εἰκ. 1). Ἐμειώνετο ἄλλωστε εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἐντύπωσις τῆς ἀσυμφωνίας διὰ τῆς μεσολαβούσης λαβῆς, ἣτις ἔληγεν εἰς τὴν βάσιν τῶν γλωσσωτῶν κοσμημάτων.

Ὅπως ἐπὶ τοῦ Παλλάδιου καὶ ἐπὶ τῶν δρομέων ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τοῦ σώματος ἔχουν δηλωθῇ διὰ χαράξεως. Χρήσις ὁμοίας δηλώσεως ἐγένεν ἐπίσης πρὸς δῆλωσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν, ὅπως καὶ διὰ τὴν ἔξαρσιν τῆς κόμης τοῦ μόνου ἐπαρκέστερον σωθέντος δρομέως.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀμφορέων τῆς Ἀγορᾶς τὸν λαιμὸν μὲ τὰ γλωσσωτὰ κοσμήματα στεφανώνει σειρά ὀρθῶν ἀνθεμίων, ἀποτελοῦσα τὴν μετάβασιν πρὸς τὸν πλατὺν γῦρον τοῦ χεῖλους (HESPERIA ἔ.ἀ. εἰκ. 5, 7). Παρομοίαν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἀπόληξιν καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ὀλυμπίου, τοῦ ὁποῖου τὸ σφῆμα μὲν ὕψος ἀπαιτεῖ ἀνάλογον πρὸς τὰ ἄνω ἐπέκτασιν. Ἡ βάσις τοῦ ἀμφορέως συμπληρωθεῖσα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀμφορέων τῆς Δήλου, ἀποδίδει εἰς τὸ σχῆμα μέρος τῆς ἀρχικῆς ραδινότητος, ἣτις θὰ συνεπληροῦτο διὰ τοῦ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ ἐπιστέφοντος τὸ ὅλον ἀγγεῖον καλύμματος, τοῦ ὁποῖου τὸν τύπον ἔχομεν εἰς τὸ πῶμα τοῦ Μουσείου Μυκόνου, ΑΕ ἔ.ἀ. 585, εἰκ. 13 γ.

Τὸ Παλλάδιον. Σχετικῶς πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν τοῦ Παλλάδιου, ἣτις ἀρχίζει, ὡς ἔχει πολλάκις παρατηρηθῇ, ἥδη ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, προσέθεσε τελευταῖον ὁ Sir J. Beazley τὸν περιορισμὸν ὅτι ἡ μεταβολὴ πρέπει νὰ ἐγένεν ὀλίγον πρὸ τοῦ 348/7 π.Χ.¹. Ὁ πρῶτος πλήρως σωθεὶς ἀμφορεὺς μὲ τὸ Παλλάδιον πρὸς δεξιὰ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος Νικομάχου (341 π.Χ.). Ἐπίσης ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἀρχίζει ἡ παράστασις τῆς σχηματικῶς εἰς χελιδονοουρὰς ληγουσῆς χλανίδος, ὅπως καὶ τοῦ διπλοῦδίου, ὃχι ὅμως συγχρόνως πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφὴν, ὅπως ὑπέθεσεν ἀρχικῶς ὁ Brauchitsch². Κατὰ τὴν πιστοποίησιν τοῦ Ed. Schmidt, οὐραὶ χελιδόνος ἐμφανίζονται ἤδη εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Ἐλευσίνος τοῦ 363 π.Χ. (ἄρχων Χαρικλείδης) καὶ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἀρχαϊτικοῦ ρεύματος εἰς τὴν ἀττικὴν τέχνην³. Ὀλίγα ἔτη παλαιότερον, ἐπὶ ἄρχοντος Πολυζήλου (367 π.Χ.), παρουσιάζεται τὸ Παλλάδιον ὃχι πλέον μὲ τὴν ἐπίπεδον σκιαγραφικὴν μορφήν, ἀλλὰ μὲ σωματικὴν ὑπόστασιν: «αἱ πτυχαὶ προσαρμόζονται πρὸς τὴν στρογγυλότητα τοῦ σώματος... καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῶν πτυχῶν ἐπὶ τῶν γλουτῶν καταβάλλεται προφανῶς προσπάθεια παραστάσεως ἐκ τοῦ πλαγίου τοῦ μέρους τούτου τοῦ σώματος⁴.

Ἐνθὺ ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Παλλάδιου διατηρεῖ ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Ὀλυμπίου τὴν παράδοσιν τῶν ἀμφορέων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, διαφέρει ἀντιθέτως τούτων ὡς πρὸς τὸν περιορισμὸν τῶν κιονίσκων τῶν φερόντων τὰ σύμβολα ἀπὸ δύο εἰς ἓνα ἐπὶ

1 Panath. AJA 47, 1943, σ. 457. SCHEFOLD, UKV 112 εἰκ. 49.

2 Pan. Preis. ἀρ. 114.

3 Archaische Kunst σ. 11 κέ. SMETS ἔ.ἀ. 98, ἀρ. 106. BEAZLEY Panath. 457.

4 Ed. SCHMIDT ἔ.ἀ. 16.

ἐκάστης ὄψεως, προετοιμάζων οὕτω τὴν πλήρη κατάργησιν τούτων, τὴν παρατηρηθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἀμφορέων τῆς Ρηνείας (ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ἔ.ἀ. 579). Ὁ τρόπος παραστάσεως τῆς ἀσπίδος εἰς τοὺς τελευταίους ἀπαντᾷ ἀκριβῶς ὁμοίως εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ Ὀλυμπιείου, ὅχι πλέον προοπτικῶς, ἀλλ' εἰς πλήρη κύκλον. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, κορεσθέντες ἐκ τῆς προοπτικῆς παραστάσεως τῆς ἀσπίδος, ἐπανερχοῦνται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ πρῶτον κλασσικὴν συνήθειαν τῆς δι' ὁλοκλήρου κύκλου ἀναδείξεώς της. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως δὲν εἶναι, ὅπως μοιραίως συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς ἐπιστροφάς, ὁμοίως εὐτυχές. Διότι, διὰ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου ἐχάθη ἡ δυνατότης ἀναδείξεως τοῦ ἐπισήμου τῆς ἀσπίδος, ἡ ἑξαρσις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ κυρία ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατευθύνσεως. Ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἐπισήμου ὑπῆρξε ζήτημα τόσον πρώτης ἀνάγκης διὰ τὴν διακοσμητικὴν αἰσθησιν τῶν ἀρχαϊκῶν τεχνιτῶν, ὥστε ὑπερίσχυσε τῆς φυσικωτέρας πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου. Ἐπὶ τοῦ ἐλληνιστικοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου ὁ μαῦρος κύκλος τῆς ἀσπίδος εἶναι, παρ' ὅλην τὴν μεσολάβησιν τοῦ λευκοῦ βραχίονος, ἐν μονοτόνως νεκρὸν στοιχεῖον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου.

Πιθανώτατον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐξ ἄλλου ὅτι κύριος λόγος τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τοῦ Παλλαδίου δὲν ὑπῆρξεν, ὅπως πιστεύει ὁ Schefold (UKV 112), «die Anregung zu einer Darstellung des Gegensatzes der Bewegung des Körpers und der Hemmung des Gewandes durch den Wind», ἀλλ' ἡ δημιουργηθεῖσα ἀνάγκη νέου τρόπου ἀποδόσεως τῆς ἀσπίδος. Τοῦτο γίνεται φανερόν ἐὰν συγκρίνῃ τις τρεῖς εἰκόνας Παλλαδίων ἐκ τριῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων διαφόρων ἐποχῶν. Ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρεταν. Μουσείου τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος (εἰκ. 6) κυριαρχεῖ εἰσέτι τόσον τὸ ἐπίσημον, ὥστε εἶναι δυσκόλως κατανοητὸν πῶς θὰ παρητοῦντο οἱ ζωγράφοι ἐνὸς τόσον ἰσχυροῦ μέσου διακοσμήσεως προτιμῶντες τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφήν¹. Ἡ αἰγίς τοῦ Παλλαδίου τούτου μὲ τὰς χαρακτὰς φολίδας, εἶναι σχετικῶς νεώτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπαντᾷ ἀκόμη εἰς τὸν ἀρχαϊκώτατον ἀμφορέα Burgon, ὅπου ὅμως τὸ ἐπίσημον ἔχει ἤδη τὸν κύριον λόγον εἰς τὴν παράστασιν². Εἰς τὸν νεώτερον ἀμφορέα τοῦ

Εἰκ. 6. Παλλάδιον ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

1 Monumen. 10 πίν. 48. BRAUCHITSH 50. BEAZLEY Panath. 453, 4, ὅστις παραδέχεται τὴν ἐπιτυχῆ σύνδεσιν ὑπὸ τοῦ Süsserott (Plastik des 4. Jahr. βλ. 69-72 καὶ 205-6) τῶν τυραννοκτόνων τοῦ ἐπισήμου τῆς ἀσπίδος τοῦ Παλλαδίου ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τούτου μὲ τὴν ἀνασῶστασιν τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας κατὰ τὸ 403/2 π.Χ. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξε μία εὐκαιρία τονισμοῦ τοῦ ἐπισήμου, τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἤρχισε νὰ

ἐλαττοῦται σημαντικῶς ἡ συμβολή. Διὰ τὸ ἔμβλημα τοῦτο βλ. PETERS JdI 57, 1942, 145 καί, τελευταῖον, SCHEFOLD εἰς Mus. Helv. 1, 1944, 197-8.

2 Ἀμφορεὺς Burgon : Monumenti 11, πίν. 481 καὶ PFUHL εἰκ. 299. CV Βρετ. Μουσ. III He πίν. I 1α-β. SMETS ἀρ. 1. BEAZLEY Pan. 440. BUSCHOR Gr. Vasen εἰκ. 125.

Βρετταν. Μουσείου τοῦ 367/6 π.Χ. (ἄρχων Πολύζηλος, *εἰκ. 7*)¹ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀνάγκη ἐξάρσεως τοῦ ἐπισήμου δὲν ὑφίσταται πλέον. Οὕτω ὁ δυσαναλόγως μέγας μαῦρος κύκλος τῆς ἀσπίδος δυσκόλως εἶναι ἀνεκτός. Τὸ στήθος κεκαλυμμένον διὰ τῆς αἰγίδος μένει ἐπίπεδον, ἐνῶ εἰς τὸ κάτω σῶμα ὑποδηλοῦται κάπως ὑπὸ τὸ ἔνδυμα ἡ σωματικὴ διάπλασις.

Τὸ ἐπόμενο βῆμα ἐρμηνεύεται εὐκόλως διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἐξελίξεως. Ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου τοῦ 340-339 π.Χ. (ἄρχων Θεόφραστος, *εἰκ. 8*)², ἡ στροφή

Εἰκ. 7. Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Βρετταν. Μουσείου.

Εἰκ. 8. Παλλάδιον ἐπὶ Παναθην. ἀμφορέως τοῦ Λούβρου.

τοῦ Παλλαδίου πρὸς τὰ δεξιὰ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς νέον τρόπον παραστάσεως τῆς ἀσπίδος, ἥτις ὅχι μόνον δὲν προβάλλεται πλέον ὁλόκληρος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ προοπτικῶς παρισταμένη *τέμνει* ταύτην, δίδουσα τὴν εἰς βάθος ἐπέκτασιν, ἥτις ἐμελλε νὰ κυριαρχήσῃ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἡ ζητηθεῖσα καὶ ἐπιτευχθεῖσα οὕτω δημιουργία χώρου περὶ τὸ Παλλάδιον θὰ ᾔτο ἀνέφικτος ἂν διετηρεῖτο ἡ παλαιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφή, ὁπότε θὰ προεβάλλετο ὑποχρεωτικῶς εἰς πρῶτον ἐπίπεδον ἢ δυσκόλως δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ ἐξωτερικὴ καμπυλότης τῆς ἀσπίδος.

Παραλλήλως πρὸς τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ στροφήν καὶ τὴν προοπτικὴν παράστασιν τῆς ἀσπίδος ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ κατάργησις τῆς περιφράξεως τοῦ στήθους διὰ τῆς αἰγίδος. Τὸ στήθος, μὴ καλυπτόμενον πλέον, ἀναδεικνύεται καὶ ἀναπνέει. Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀπωλειῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερον οἱ νεωτερισμοὶ οὗτοι, ἡ ἀνήσυχος συνείδησις τῶν διακοσμητῶν ἀγγειογράφων μετέφερε τὸ βάρος ἐπὶ τῶν οὐρῶν χελιδόνος. Διὰ τῆς σχηματικῆς παραστάσεώς των προσέθεσαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τὴν γραμμικὴν

¹ Mon. 10 πίν. 47. PFUHL εἰκ. 307. BEAZLEY Panath. 456, 4. SMETS ἔ.ἀ. 98, 102. PETERS, JdI 57, 1942, 145.

² Mon. 10 πίν. 48. SMETS ἔ.ἀ. σ. 99, ἀρ. 117.

BEAZLEY Panath. 458, ἀρ. 3 MERLIN Vases Grecs πίν. 47 β. PETERS ἔ.ἀ. σ. 147.

τόνωσιν, ἣτις ἐπεβάλλετο κατόπιν τῆς συνεπειᾶ τῶν ὡς ἄνω μετατροπῶν ἐπελθούσης ἀτονίας τῆς διακοσμήσεως.

Ὁμοίαν λειτουργίαν ἐξυπηρετεῖ καὶ ἡ ἐπὶ ἄλλων ἐλληνιστικῶν ἀμφορέων παρατηρηθεῖσα δῆλωσις τῶν ἐξωτερικῶν περιγραμμάτων τοῦ Παλλαδίου διὰ χαράγματος, ἀνάλογον φαινόμενον πρὸς τὴν διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου περιγραφὴν τοῦ σώματος τῶν δρομέων ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου (πρβ. ἰδίως εἰκ. 5).

Θὰ ἦτο ὑπερβολικὸν νὰ ἀναζητήσῃ τις εἰς μίαν μεταβατικὴν ἐποχὴν, ὅπως εἶναι τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος, συνέπειαν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν. Οὕτω ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως ἡμῶν ἰδιαιτέρως εἰς τὸ κάτω σῶμα τοῦ Παλλαδίου δὲν κυριαρχεῖ ὁμοία ἐπιπεδότης, ὅπως εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀσπίδος. Ὅχι μόνον ἡ κατ' ἐνώπιον παράστασις τοῦ δεξιοῦ σκέλους — ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Ρηνείας — ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν πτυχῶν εἰς τὸ κέντρον ἐπιτευχθεῖσα στρογγυλότης τοῦ μηροῦ εἶναι ἀποτέλεσμα προσπαθείας σωματικῆς ἀποδόσεως. Οὐδόλως διαφαίνεται τάσις πρὸς τὴν ἄνοδον καὶ ἐκλέπτυνσιν τοῦ σώματος, πρὸς τὴν γραμμικὴν ἔξαρσιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐνδύματος, ἣτις ἐκυριάρχησεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος (ζωφόρος Λαγίνης)¹. Ἐπιστροφὴν ἀντιθέτως εἰς προελληνιστικὸν τύπον μαρτυρεῖ καὶ ἐδῶ — ὅπως παρατηρήθη διὰ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Ρηνείας (ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ ἔ.ἀ. 582) — ἡ ἐπαναφορὰ τῶν φολίδων τῆς αἰγίδος, αἵτινες ὅμως δὲν νεκρώνουν τελείως, ὡς συνέβαινε παλαιότερον, τὴν ὑπ' αὐτὰς ζῶσαν σάρκα². Σημαντικῶς συμβάλλει εἰς τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ὀγκώδους Παλλαδίου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἡ ἐπιτυχὴς κατανομή τῶν χελιδονοουρῶν τοῦ ἀποπτύγματος καὶ τῆς γλάνιδος (βλ. ἰδίως σελ. 6, εἰκ. 1). Τὰ χονδροειδῆ χαράγματα πρὸς δῆλωσιν τῶν πτυχῶν ἐρμηνεύονται εὐκόλως ἐκ τῆς τελείας ἐξαφανίσεως τῆς παλαιᾶς τεχνικῆς.

Ἰδιαιτέρως ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ παράστασις τῆς πρὸ τοῦ Παλλαδίου ἐπὶ κίονος Νίκης (εἰκ. 3), ἡ εἰς βάθος ἀνάπτυξις τῆς ὁποίας, καθὼς καὶ ἡ δυναμικὴ ἔξαρσις τοῦ ἱματίου μαρτυρεῖ πλήρη συμμετοχὴν εἰς τὸ μορφικὸν ἰδανικὸν τῆς ὀρίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἀποτελοῦντα οὕτω τό τε Παλλάδιον καὶ αἱ Νίκαι μεταβατικοὺς σταθμοὺς ἐκ τῆς «ἀνοικτῆς μορφῆς» τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἰς τὴν ἐπιπεδικὴν καθησύχασιν τὴν προαναγγέλλουσιν τὸν κλασικισμὸν τοῦ 1^{ου}, εἶναι μία εἰσέτι ἀπήχησις τῆς στροφῆς τῆς βεβαιουμένης διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου — στηριζομένης, ὡς ἔχει διαπιστωθῇ, ἐπὶ ἀντιλήψεως παλαιότερου κλασικιστοῦ τεχνοκρίτου — ὅτι εἰς τὴν 131^{ην} Ὀλυμπιάδα «cessavit deinde ars», ἀνεγεννήθη δὲ εἰς τὴν 156^{ην}, «ac Olympiade CLVI revixit»³. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, ὅταν κατὰ τὴν κλασικιστικὴν ἀντίληψιν, ἀνέζησεν ἡ ἐλληνικὴ τέχνη, ἐμφανίζονται ἐκ νέου παλαιαὶ μορφικαὶ προτιμήσεις, αἵτινες εἶχον ὑποχωρήσει πρὸ τοῦ πνεύσαντος ἀνατρεπτικοῦ ρεύματος τῆς ἐλληνιστικῆς τέχνης.

1 KRAHMER Einansichtige Gruppe (Nachr. Gött. Ges. 1927), σ. 16 κέ. HORN Hellenist. Gewandst. σ. 72 κέ. SCHÖBER Hekataion von Lagina 98, 102 κέ.

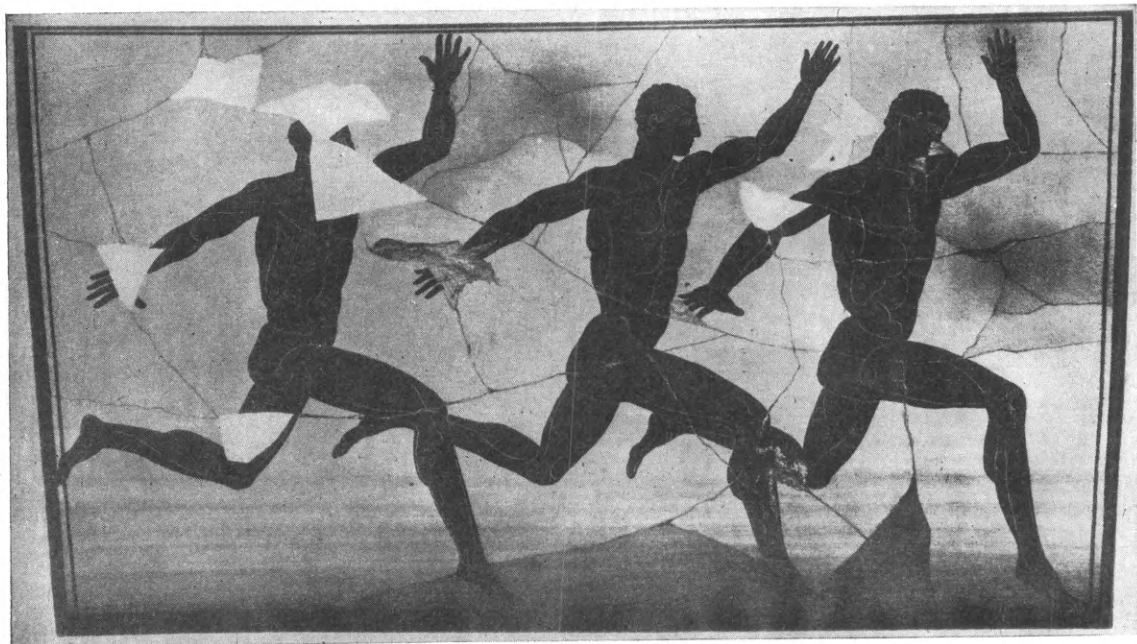
2 Ἐπιτυχεστέραν προσαρμογὴν τῆς φολιδωτῆς αἰγίδος εἰς τὴν πλαστικότητα τοῦ στήθους δεικνύουν τὰ

θραύσματα Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως GRAEF πίν. 64, 110 - 11.

3 N. H. 34, 19, 3. SELLERS and JEN-BLAKE The Elder Pliny's Chapters LXXX. Σχετικῶς τελευταῖον BENCATTI, Riv. Arch. VII, 8 κέ.

Ἀπομένει νὰ εἰπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ ἐντελῶς ἀσυνήθους σχήματος τοῦ κρά-
νους τοῦ Παλλάδιου. Εἶναι τὸ βόρειον κράνος τὸ γνωστὸν ἐκ τῶν Θεσσαλικῶν καὶ
Βοιωτικῶν μνημείων, τὸ ὁποῖον, μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος καὶ τὴν
ἐπέκτασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδόλως παράδοξον ὅτι διεδόθη καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν.
Παρουσιάζεται ἄλλωστε μεμονωμένως εἰς ἀττικὰς στήλας, ἥδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ
4^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἀνέπτυξε λεπτομερῶς ὁ A. von Salis¹.

Β'. Οἱ δρομεῖς. Τὸ ἀτελῶς σωθὲν τμήμα τῆς ὄψεως ταύτης ἐπιτρέπει, ὅπως τοῦ-
λάχιστον συμπεραίνομεν, τὴν κίνησιν τῶν δύο δρομέων. Πρέπει νὰ ἐπάτουν μὲ τὸ

Εἰκ. 9. Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου.

προβαλλόμενον σκέλος, ἐνῶ τὸ ἄλλο ὑψοῦτο μετέωρον ὀπισθεν τοῦ σώματος σχηματίζον
γωνίαν κατὰ τὸ γόνυ, μὲ τὸ πέλμα ὀρώμενον ἐκ τῆς ὀπισθίας ὀψεως. Ἡ διάταξις τῶν
βραχιόνων εὐρίσκεται εἰς χιαστικὴν ἀντιστοιχίαν μὲ τὴν κίνησιν τῶν σκελῶν: ὁ δεξιὸς
θα ἐσχημάτιζε γωνίαν κατὰ τὸν ἀγκῶνα, ὁ ἄλλος καμπυλοῦται. Τὴν πλήρη κίνησιν
δίδει ἡ παράστασις τῶν δρομέων ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Παντικαπαίου
(εἰκ. 9), εἰς τὸν ὁποῖον θα ἐπανέλθωμεν καὶ κατωτέρω².

Τὸ γνῶριμον τοῦτο καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων ἀγώνισμα εἶναι τὸ τοῦ ἀπλοῦ
δρόμου, ὃχι τοῦ δρόμου ἐξ ἀποστάσεως, τοῦ δολίχου. Εἶναι σαφεῖς πάντοτε, ἥδη ἀπὸ

¹ 84 Berl. Winckelm. Pr. 29 κέ. Πρβ. ἄρθρον
Galea εἰς Dict. Antiqu. καθὼς καὶ BR. SCHRÖDER
εἰς JdI 27, 1912, 317 κέ. Κράνος βορείου τύπου φέρει
τὸ Παλλάδιον ἐπὶ θραύσματος Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως
ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, GRAEF Akf. Vas. πίν. 65, 1109.

² Comptes-Rendus 1876, πίν. I, 1-2, SCHMIDT
Archaist. Kunst 84. SMETS ἔ. ἀ. 101, ἀρ. 139, πίν.
39-40. BEAZLEY Panath. 461. SCHEFOLD UKV
109 σημ. 129. SÜSSEROTT Gr. Plastik σ. 209.

τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, οἱ ἀγγειογράφοι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν σταδιοδρόμων ἀπὸ τοὺς δολιχοδρόμους¹.

Οἱ δολιχοδρόμοι δὲν παρίστανται μὲ ἀναπεπταμένους τοὺς βραχίονας, ὅπως οἱ δρομεῖς τοῦ Παντικαπαίου, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀγκῶνας ὀπισθεν καὶ μὲ τὰς χεῖρας συνεσφιγμένας κατὰ τὸν τύπον τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 10)². Οἱ δύο ἀμφορεῖς ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ ἐκ Παντικαπαίου, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ τελευταῖος εἶναι οἱ καλύτερον ἀποδίδοντες τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχον οἱ ἀγγειογράφοι τοῦ 2^{ου} ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, θέλοντες νὰ διακρίνουν τοὺς σταδιοδρόμους ἀπὸ τῶν δολιχοδρόμων, ἐκφράσαντες μὲ νέα μέσα τὸ πνεῦμα τῆς τόσον δημιουργικῆς ταύτης ἐποχῆς.

Σταδιοδρόμοι. Ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος τῶν σταδιοδρόμων, ὅπως ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, κατάγεται ἀμέσως ἐκ τοῦ παλαιότερου «Knie-lauf». Οἱ δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τῆς Κοπενχάγης (εἰκ. 11) παρίστανται «ἀρχαϊκῶς ἔχοντες τοῖς σχήμασι»³, μὲ τὸ στῆθος κατενώπιον, τὸ ἐμπρόσθιον σκέλος μετεωριζόμενον. Γωνίαν σχηματίζουν, ὅχι μόνον τὸ προβαλλόμενον σκέλος, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο βραχίονες τῆς ἀπλοϊκῶς προτεινομένης κεφαλῆς ἐξέχοντα σημεῖα εἶναι κυρίως ἡ ρις καὶ ἡ σιαγών: «Διὰ τοὺς δρομεῖς ἀποστάσεως ἀρκεῖ νὰ εἶπω ὅτι εἶναι τὸ πρότυπον εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς· ἡ τεχνοτροπία ὁμως τοῦ ἀπλοῦ δρομέως, ὅστις προχωρεῖ κραδαίνων τοὺς βραχίονάς του, μὲ σκιρτήματα καὶ ἄλματα ὡς πτερὰ ἀνεμομύλου, δύναται νὰ προκαλέσῃ ἰσχυρὸν μειδίαμα» (Gardiner)⁴.

Οἱ ἐλληνιστικοὶ σταδιοδρόμοι τοῦ ἐκ Παντικαπαίου ἀμφορέως (εἰκ. 9) διακρίνονται κυρίως ἐκ τῆς ἀραιᾶς διατάξεώς των, ἐκ τῶν διαχωριζόντων αὐτοὺς ὁμοιομόρφων κενῶν, τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπινοήσῃ ὁ ἀρχαϊκὸς καλλιτέχνης

Εἰκ. 10. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθ. ἀμφορέως τοῦ Βρεττ. Μουσείου

¹ Ἰδιαιτέρως ἀξιωματικὸς εἶναι ἡ περιγραφή τῶν δύο ἀγωνισμάτων ὑπὸ τοῦ GARDINER Gr. Athl. Sports 277 κέ. καὶ Athletics in the Gr. World 136 κέ. Πρβ. HYDE Olympic Victor Mon. 193 καὶ SCHRÖDER Sports 101 κέ. Ἀρχαῖαι μαρτυρίαι περὶ τοῦ δολίχου: KRAUSE Gymnastik 347 κέ. Ἡ νέα ἐπισκόπησις, τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦμεν, ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἀφθονωτέρου γνωστοῦ σήμερον ὕλικου, καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν ποικιλοτέρων καλλιτεχνικῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διακρίνωμεν.

² CV III H πίν. 4, 2. SMETS ἔ. ἀ. 100, ἀρ. 126. BEAZLEY Panathen. 458, 5. GARDINER Athl. εἰκ. 93, (ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθη ἡ ἡμετέρα εἰκὼν). SÜSSBROTT Gr. Plastik πίν. 12, 4.

³ CV III H πίν. 104, 1α - c. SMETS ἔ. ἀ. 89, ἀρ. 21. Τὴν ἀρχαίαν φράσιν ἐκ τοῦ λινδιακοῦ χρονικοῦ ὑπενθύμισεν ἐπιτυχῶς ὁ BEAZLEY, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὁμοίων τύπου δρομέων ἐπὶ ὕδρας τοῦ Λυδοῦ, AE 1937, 14 κέ.

⁴ JHS 23, 1903, 268 κέ.

τοῦ ἀμφορέως τῆς Κοπενχάγης, ὅπως οὔτε καὶ τοὺς ὠραίους διασκελισμοὺς τῶν ἐλληνιστικῶν δρομέων. Ὅπως ἀργότερον ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου, μόνον ὁ ἐμπρόσθιος βραχίον κάμπτεται εἰς γωνίαν ἐπὶ τῶν δρομέων τοῦ Παντικαπαίου, ὁ ἄλλος κρέμαται μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτὴν. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ ταχέος δρόμου δὲν δίδεται πλέον διὰ τῆς ἐξεχούσης κεφαλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ βάρους τοῦ σώματος εἰς τὸ προβαλλόμενον σκέλος.

Εἰκ. 11. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς εἰς Κοπενχάγην.

Ὁ σημαντικὸς οὗτος νεωτερισμὸς ἐπραγματοποιήθη ἀρχετὰ ἐνωρίς, ὀλίγον μετὰ τὸ 350, ἀφοῦ ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 341 π.Χ. (Ἄρχων Νικόμαχος)¹, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰσῆχθη παλαιότερον ἢ μεταφορὰ τοῦ βάρους εἰς τὸ προβαλλόμενον σκέλος προκειμένου περὶ ἀθλητῶν, οἵτινες τερατίζουσιν τὸν δρόμον².

Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φθάσουν οἱ ἐλληνιστικοὶ καλλιτέχναι εἰς ἐπιτεύξεις ὁμοίας πρὸς τοὺς δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τοῦ Παντικαπαίου, ἂν δὲν εἶχον μεσολαβήσει οἱ ὁμότεχνοί των τῆς πρωΐμου κλασσικῆς ἐποχῆς, ἰδίως τρεῖς κορυφαῖοι ἀντιπρόσωποί της: ὁ «ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδου» (Ἐπίκτητος II), ὁ «ζωγράφος τοῦ Βερολίνου», ὁ «ζωγράφος τοῦ Ἀχιλλέως». Εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Βολωνίας τοῦ τελευταίου τούτου ζωγράφου (εἰκ. 12)³ οἱ δρομεῖς εἶναι μόνον τρεῖς, ὅπως εἰς τοὺς ἐλληνιστικὸς ἀμφορεῖς, ὅχι περισσότεροι, κατὰ τὸν τύπον τῶν ἀρχαϊκῶν ἀμφορέων. Θὰ ἦτο τολμηρὸν

νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου — ὅπως δικαίως ἐτόνισεν ὁ Gardiner⁴ — ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἀπηχεῖ ἀλλαγὴν εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ἀγωνίσματος. Ὁ περιορισμὸς τῶν προσώπων προέρχεται πιθανώτερον ἐκ μεταβολῆς τῆς μορφικῆς ἀντιλήψεως. Οἱ δρομεῖς τοῦ ἀμφορέως τῆς Βολωνίας, μὲ λεπτὴν εἰσέτι τὴν ὀσφύν, ἀλλὰ μὲ ὀρθὴν τὴν κεφαλὴν, ὅχι πλέον ἀφελῶς προβαλλομένην, ἐξακολουθοῦν νὰ πατοῦν ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου σκέλους. Διὰ τῆς παραστάσεως ὅμως τοῦ σκέλους τούτου εἰς δευτέρον ἐπίπεδον, καθὼς καὶ διὰ δημιουρ-

¹ SCHEFOLD UKV, 109, κέ. εἰκ. 48-49. GARDINER Athl. εἰκ. 92. SMETS ἀρ. 19. BEAZLEY Panath. 458, 1.

² Δρομεῖς ἀμφορέως Βρυξελλῶν τοῦ 367-6 π.Χ. (ἄρχων Πολύζηλος): BRAUCHITSH ἀρ. 85. CV III He πίν. 14 α, β, c. SMETS ἀρ. 103. BEAZLEY Panath. 456

ἀρ. 2. Ἀμφορεὺς εἰς Castle Ashby: BSR XI, 12 ἀρ. 19 ARV σ. 144, ἀρ. 210. GARDINER Athl. εἰκ. 72.

³ CV H g πίν. 2. BEAZLEY Panathen. 448. PETERS Panath. Preisamph. 83, 2.

⁴ JHS 32, 1912, 180.

γυμνῶν οὕτω ἐπαλλήλων καμπυλῶν τῶν γλουτῶν κυριαρχεῖ ἀντὶ τῆς παρατάξεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος ἢ ὑπόταξις. Τὸ παλαιὸν τρίγωνον τοῦ στήθους ἀντικατεστάθη ὑπὸ πλαστικῆς ἀναδείξεως τῆς ὑπὸ τὸν δεξιὸν βραχίονα πλευρᾶς, ἢ κίνησις τοῦ σώματος ἀπέκτησε πρωτοφανῇ ἐλαστικότητι, ἢ δὲ μορφῇ ἀδάμαστον ἦθος. Ἡ αἴγλη, ἣτις περιβάλλει τὸν ἀθλητὴν, ἔχει πινδαρικὴν μεγαλωσύνην.

Δολιχοδρόμοι. Ἡ σπάνις τῶν παραστά-

Εἰκ. 12. Σταδιοδρόμοι ἐπὶ Παναθην.
ἀμφορέως εἰς Βολωνίαν.

Εἰκ. 13. Παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς
εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον.

σεων ἐπὶ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων δρομέων ἐξ ἀποστάσεως, *δολιχοδρόμων*, θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τοῦ συχνάκις τονισθέντος, ὅτι τὸ ἀγώνισμα τοῦτο, ὡς ἀπαιτοῦν ἐπίμονον ἀντοχήν, δὲν ἦτο τὸ προτιμώμενον ὑπὸ τῶν διακρινομένων διὰ τὴν εὐμετάβλητον ψυχολογίαν τῶν Ἀθηναίων¹. Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέδωσαν ἐν τούτοις οἱ ἀγγειογράφοι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος τόσον ἐπιτυχῶς τὴν ρυθμικῶς ἐπαναλαμβανομένην κίνησιν. Ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ἀμφορεὺς τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, τοῦ 333/2 π.Χ. (Ἄρχων Νικοκράτης, εἰκ. 10), ἔχει συχνάκις ἀπεικονισθῇ ὡς ὁ καλῦτερον ἀποδίδων τὸ ἀγώνισμα, ἀρκεῖ δὲ καὶ πρόχειρος σύγκρισις πρὸς τὸν ἀρχαῖκόν τοῦ ἰδίου Μουσείου (εἰκ. 13)², ἵνα καταδειχθῇ ὅτι οἱ πρῶϊμοι καλλιτέχναι, ἐπαναλαμβάνοντες καὶ διὰ τὸν δόλιχον, μὲ μικρὰς μόνον ἀποκλίσεις, τὸν τύπον, ὅστις εἶχε καθιερωθῇ διὰ τοὺς σταδιοδρόμους (πρβ. εἰκ. 11) δὲν ἐπέτυχον νὰ ἀποδώσουν τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τοῦ πρώτου.

Μεταξὺ τῶν σχετικῶς σπανίων παραστάσεων δολίχου εἶναι καὶ ἡ ἐξαιρέτου δυνάμεως ἐπὶ τοῦ μεγάλου θραύσματος ἐλληνιστικοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ

¹ Ὅπως ὑποθέτει διὰ τὸν δόλιχον ὁ GARDINER Gr. Athl. Sports 273. Εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπευθύνεται καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Φωκίωτος: «θαυμαζόντων δὲ πολλῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Λεωσθένους συνηγμένην δύναμιν, καὶ τοῦ Φωκίωτος πυνθανομένων, πῶς παρεσκευά-

σθαι δοκοῦσιν αὐτῷ. — Καλῶς ἔφη, πρὸς τὸ στάδιον τὸν δὲ δόλιχον τοῦ πολέμου φοβοῦμαι, μήτε χρήματα τῆς πόλεως ἕτερα, μήτε ναῦς μήτε ὀπλίτας ἐχούσης». (ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ Φωκίων XXIII, 17-22).

² CV. III H πίν. 4, 1 α· β.

όποιου ἐκρίναμεν ἄξιον νὰ δώσωμεν νέον σχέδιον συμπληρῶνον τὴν ὄχι κακὴν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀτελῇ παλαιότεραν ἀπεικόνισιν (πίν. 3)¹. Διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἄλλης ὄψεως, «(Ταμ)ιεύοντος Εὐρυκλείδου», ἐξασφαλίζεται ἡ χρονολόγησις τοῦ ἀγγείου εἰς τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ.².

Κατ' ἐξαίρεσιν δὲν παρεστάθησαν τρεῖς ἀλλὰ τέσσαρες δολιχοδρόμοι (ὅπως πειθόμεθα ἐκ τοῦ σωθέντος πέλματος τοῦ ὑψουμένου σκέλους τοῦ πρώτου δρομέως), ἔχοντες τὸ στιβαρὸν σῶμα τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀθλητῶν, τὴν δὲ κεφαλὴν μικράν. Τὰ λίαν μακρὰ σκέλη δὲν φαίνονται ὑπερβολικῶς στιβαρά. Ἀντίρροπος πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὀπισθεν καμπτομένων βραχιόνων εἶναι ἡ ἐλαφρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους πρὸς τὰ ἐμπρὸς (καταφανῆς ιδίως εἰς τὸν μεσαῖον δρομέα). Τὸ βάρος τοῦ σώματος πίπτει ἐπὶ τοῦ κυρίου φορέως τῆς κινήσεως, τοῦ προβαλλομένου σκέλους. Διὰ νὰ δώσῃ τελειότεραν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγωνιστικοῦ δρόμου παρέστησεν ὁ ζωγράφος τὸ σκέλος τοῦτο μετέωρον, διορθώσας μάλιστα τὸ ἀρχικόν του σχέδιον, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ πούς ἤγγιζε τὸ ἔδαφος (μεσαῖος δρομεύς). Θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος ὁ μετεωρισμὸς οὗτος πρὸς τὴν στιβαρότητα τοῦ σώματος ἂν δὲν εἶχε δοθῇ εἰς τὰ σκέλη τὸ μῆκος ἐκεῖνο τὸ προσδίδον σχεδὸν ὑπερφυσικὴν ἀλκὴν³. Πόσον συντελεστικὸς τῆς φυσιοκρατικῆς ἐντυπώσεως εἶναι ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποῦ ὑποδεικνύεται ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ στήθους εἰς τοὺς γλουτούς, διδασκόμεθα ἂν συγκρίνωμεν μὲ τὸ ἀρχαῖκόν σχῆμα τῆς εἰκ. 12. Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ζωγράφου τοῦ θραύσματος ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως μαρτυρεῖ καὶ ἓν πρόχειρον βλέμμα ἐπὶ τῶν δρομέων τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 10). Ἡ δραματικότης τῆς στάσεως τῶν δρομέων τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἀποτέλεσμα ἐντάσεως, καθολικῆς μάλιστα, ἀπὸ τῶν λόγῳ τῆς προβολῆς τῆς κεφαλῆς τεταμένων μυῶν τοῦ λαιμοῦ, τῶν βραχιόνων, οἵτινες παρίστανται πολὺ πλησίον τοῦ στήθους, μὲ συνεσφιγμένην τὴν παλάμην τῆς χειρός, μέχρι τῶν σκελῶν. Ἡ χαλάρωσις τῆς στάσεως εἰς τοὺς δρομεῖς τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ὀφείλεται ἢ ὄχι εἰς προσπάθειαν ἀποδόσεως τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, προδίδει ἰδιοσυγκρασίαν καλλιτέχνου ὀλιγώτερον φλογερὰν.

Τὸ χάραγμα ἐπὶ τῶν δρομέων τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ ὁποῦ, σημειωτέον ἔγινε χρῆσις πρὸς δήλωσιν καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τοῦ σώματος, ἔχει εὐλυγισίαν ἐνθυμίζουσαν τὰ καλύτερα ἀγγεῖα τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ, ἅρα καταπληκτικὴν δι' ἐποχὴν, ἥτις ἀπὸ μακροῦ εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν παλαιὰν ἐκείνην παράδοσιν. Ἡ κίνησις τῶν δρομέων ἐπαναλαμβάνεται ὁμοιομόρφως, ὅπως ἀπολύτως ἀντίστοιχα εἶναι καὶ τὰ μεταξὺ τῶν δρομέων κενά, τὰ τόσον ποικίλλοντα ἐπὶ τῶν συγγενῶν παραστάσεων τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ πρωῒμου κλασσικῆς ἐποχῆς. Τὸ ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης δημιουργούμενον ἰδιαίτερον εἶδος ρυθμοῦ προκαλεῖ ἢ εἰς ἴσα χρονικὰ διαστήματα κατανεμημένη ἐναλλαγὴ τῆς ἄρσεως καὶ τῆς θέσεως, κυρίων συντελεστῶν τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ρυθμοῦ, ὡς ἔχει ἐπιτυχῶς τονισθῇ διὰ τὴν περιοχὴν τῆς τέχνης⁴.

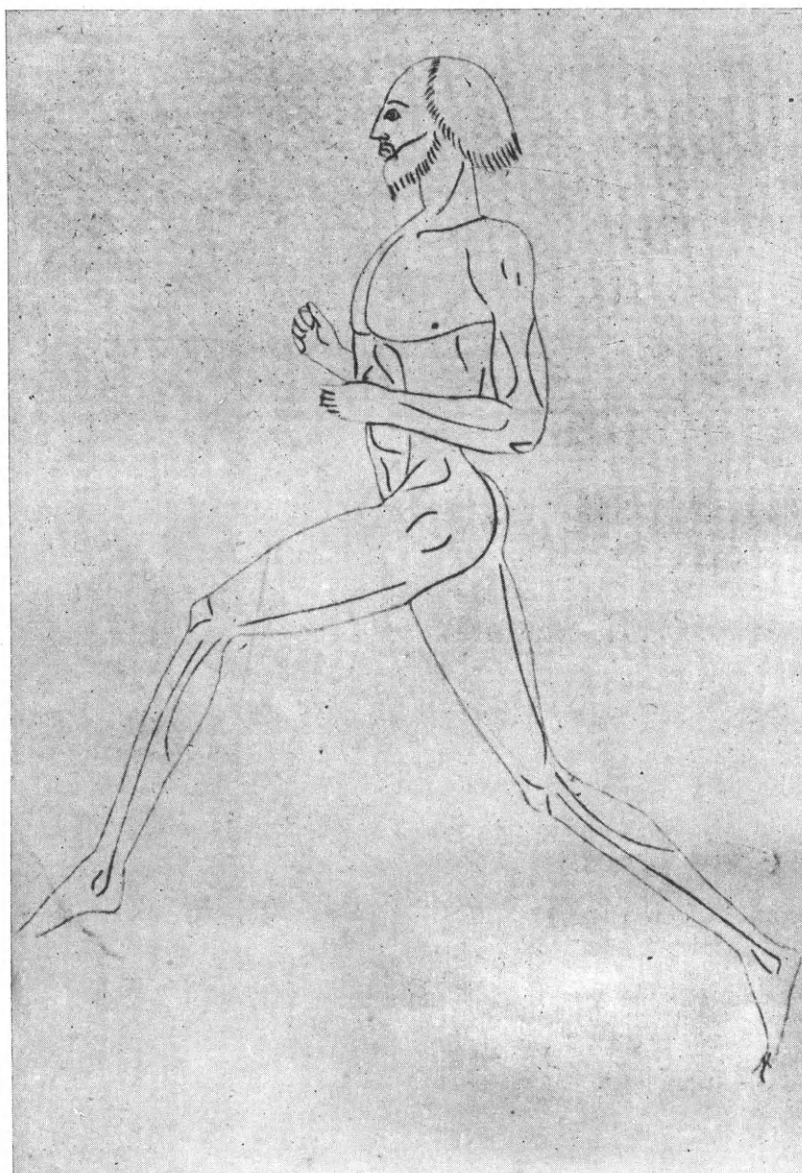
1 GRAEF πίν. 65, 1113 α. Τὸ σχέδιον ἐξετελέσθη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ ζωγράφου τῶν Μουσείων Ἀλεξ. Κοντοπούλου καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου του Ἀλεξ. Παπαηλιοπούλου.

2 Διὰ τὴν ἐπιγραφὴν βλ. τελευταῖον STERLING Dow Hesperia 1936, 56 κέ., εἰκ. 9.

3 Διὰ τὰ μακρὰ σκέλη τῶν δολιχοδρόμων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου βλ. ΕΝΟΦ. Συμπ. 17 καὶ KRAUSE Gymn. 1, 352.

4 PETERSEN Rhythmus (Abh. Ges. Gött. XVI, 1917) σ. 45.

Καὶ εἰς τοῦ δολίχου τὴν παράστασιν δὲν θὰ ἔφθαναν οἱ ἐλληνιστικοὶ καλλιτέχναι εἰς τόσον ἐξάισιον ἀποτέλεσμα, ἂν δὲν ἐμεσολάβουν αἱ προσπάθειαι τῶν ζωγράφων τῆς ὑστεροαρχαϊκῆς καὶ τῆς πρωΐμου κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὁ δρομεὺς τοῦ Παναθηναϊκοῦ

Εἰκ. 14. Δολιχοδρόμος ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (σχέδιον Beazley).

ἀμφορέως εἰς Castle Ashby, τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν τὸ ἐλαστικὸν πτέρωμα χάρις εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Sir J. Beazley (εἰκ. 14),¹ προερχόμενος ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ «ζωγράφου τοῦ Βερολίνου», εἶναι ὁ πλέον ἡργοπορημένος ἐκ τῶν τεσσάρων συντρόφων,

¹ BSR 1929, πίν. 11,2, καὶ εἰκ. 7. Berliner Maler 93, ἀρ. 62. PETERS Studien zu den Panathen. 21, ἀρ. 2. Panathen. 449 ARV. 144, ἀρ. 210. SMETS ἔ.ἄ. Preisamph. 71,1.

οἷτινες παρίστανται φθάνοντες εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Κατάγεται βεβαίως ἐκ τοῦ παλαιοῦ σχήματος τῶν ἀρχαϊκῶν δρομέων, πατεῖ εἰς τὸ ὀπίσθιον σκέλος, ἔχει λεπτὴν τὴν ὀσφὺν καὶ ἰσχυρῶς συνεσφιγμέναις τὰς χεῖρας, στερούμενος τῆς ἀνέσεως τῶν ὑστερωτέρων δρομέων τῆς εἰκ. 10. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ ἀνωρθωμένον στήθος καὶ ἡ κεφαλὴ, ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου προδίδουν ἡρωϊκὴν τινα συνείδησιν, ἥτις δὲν ἐμψυχώνει πλέον τοὺς ἐπαγγελματίας δολιχοδρόμους τῶν ἐλληνιστικῶν ἀμφορέων.

Δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον ἐσώθη ἐξ ἐνὸς τῶν καλυτέρων ἀμφορέων τοῦ «ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδου» εὐρεθέντος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ εἰκὼν τοῦ πίν. 4 εἶναι ἔνωσις δύο τμημάτων, ἅτινα δὲν εἶχον μέχρι τοῦδε συνενωθῇ εἰς ἓν ἀγγεῖον¹. Τὸ δεξιὸν τμήμα μὲ τὰς ἐπαλλήλους κεφαλὰς, καθὼς καὶ μὲ τὸ ἄνω σῶμα τοῦ προπορευομένου δρομέως φέρεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ Graef ὡς ἀνήκον εἰς ἄλλο ἀγγεῖον, πιθανῶς ἐξ αἰτίας τοῦ φαιοῦ ἐκ τῆς (περσικῆς) πυρᾶς χρώματος τῆς ἐπιφανείας. Νεωτέρα ὁμῶς ἐξέτασις τῶν θραυσμάτων ἔδειξεν ὅχι μόνον τὴν πιθανότητα προελεύσεώς των ἐξ ἐνὸς ἀγγείου, ἀλλὰ καὶ ὅτι αἱ δύο κεφαλὰι τοῦ ἐνὸς θραύσματος ἀνήκουν εἰς τὰ σῶματα τῶν δρομέων τοῦ ἄλλου. Καὶ τὰ δύο ἔχουν ἀποδοθῇ εἰς τὸν «ζωγράφον τοῦ Κλεοφράδου» ὑπὸ τοῦ Sir J. Beazley. Ἐπὶ πλέον ἐπλουτίσθη ἡ παράστασις μὲ μικρὸν θραῦσμα προερχόμενον ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως εὐρήματος τοῦ 1941². Εἶναι τὸ τεμάχιον μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ δευτέρου δρομέως ἐξ ἀριστερῶν. Ἐκτὸς τῆς τελειότητος τῆς τεχνικῆς μὲ τὸ στιλπνὸν γάνωμα καὶ μὲ τὰ λεπτότατα χαράγματα, ὑψηλὸν καλλιτεχνικὸν ἐπίπεδον μαρτυρεῖ καὶ ἡ δύναμις τῶν προσώπων, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν συμβάλλουν ὀλίγον καὶ τὰ σαρκώδη χεῖλη τὰ γνώριμα ἐξ ἄλλων ἔργων τοῦ ἰδίου ζωγράφου. Οἱ δρομεῖς παρίσταντο, ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἀμφορέως τοῦ «ζωγράφου τοῦ Βερολίνου», βαίνοντες ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου σκέλους· ἡ ἰδέα τοῦ ἀργοῦ ρυθμοῦ ἀπεδόθη κυρίως διὰ τῆς πρὸς τὰ ὀπίσω κάμψεως τῶν βραχιόνων, ἡ ἐλαφρὰ προβολὴ τῶν κεφαλῶν εἶναι μετριασμὸς μόνον τοῦ ἀρχαϊκοῦ σχήματος.

Ἄν καὶ ἀντιμετώπισε, φαίνεται σοβαρῶς ὁ «ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδου» τὸ πρόβλημα τῆς ἀνανεώσεως τῆς ἀμέσως παλαιότερας παραδόσεως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δολίχου, δὲν ἐπέτυχεν ἐν τούτοις πλήρη ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς δεσμεύσεως. Σύγχρονος χαλκοπλάστης, ὅστις θὰ ἐζήτει τυχὸν νὰ μεταφέρῃ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ τὸ θέμα τοῦ δολιχοδρόμου, θὰ ἐλάμβανεν ὡς πρότυπον μᾶλλον δρομεῖς τοῦ τύπου τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως εἰς Castle Ashby (εἰκ. 14) ἢ τοὺς στενωτέρους ἐξηρητημένους ἐκ τῶν παλαιῶν τοῦ «ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδου», ἐπὶ τῶν θραυσμάτων τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὡς δολιχοδρόμον, ὅχι σταδιοδρόμον, ἀναφέρει ρητῶς ἡ παράδοσις τὸν Λάδαν τοῦ Μύρωνος, τὸν ὁποῖον ματαιῶς ἀπεπειράθησαν ἐρευνηταὶ τινες νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸν διάσημον χαλκοπλάστην καὶ νὰ τὸν ἐντάξουν εἰς τὴν ἐλληνιστικὴν τέχνην³. Τὰ

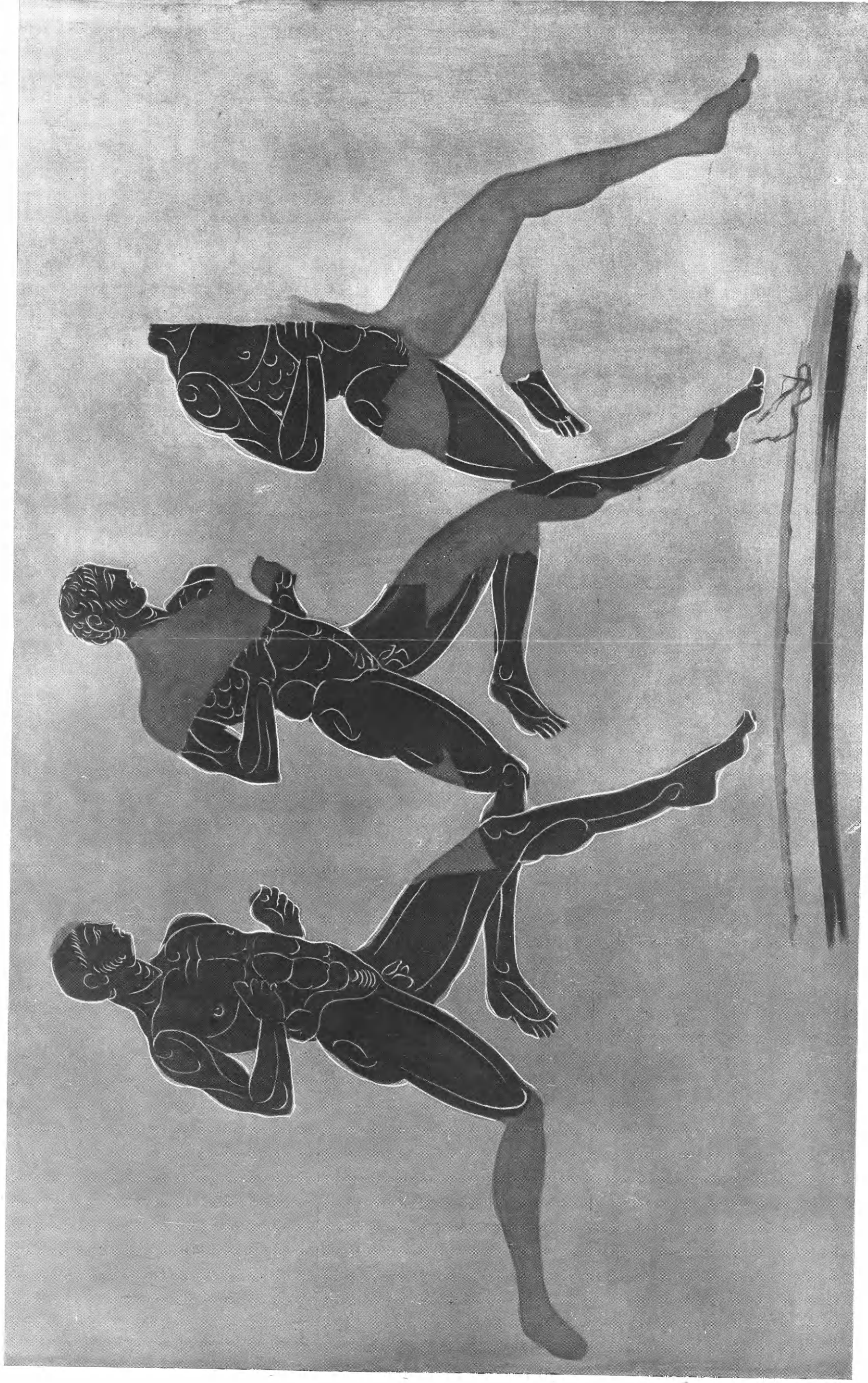
¹ GRAEF πίν. 62, ἀρ. 1049 καὶ 1050. BEAZLEY Kleophradesmaler 29 (πρβ. Panath. 445). ARV 129, ἀρ. 101 - 102. PETERS Panathen. Amph. 68, 14 - 15.

Τὸ σχέδιον τοῦ πίν. 4 ὀφείλεται εἰς τὸν ζωγράφον τῶν Μουσείων κ. Ἀλεξ. Παπαλιόπουλον.

² Περὶ τοῦ ὁποίου βλ. BCH 1940 - 41, 232 κέ.

³ Διὰ τὸν Λάδαν: OVERBECK Schriftg. 542, 3. M. BIEBER εἰς THIEME - BECKER, λ. Myron, σελ. 310. LIPPOLD, RE ἐν λ. Myron σελ. 1126. STUDNICZKA Berl. Sächs. Ges. LII, 1900, 329 κέ. SCHRÖDER Sport 109. Τελευταῖον: ARIAS Mirone (Quaderni per lo studio dell'arch.) σελ. 9 κέ.

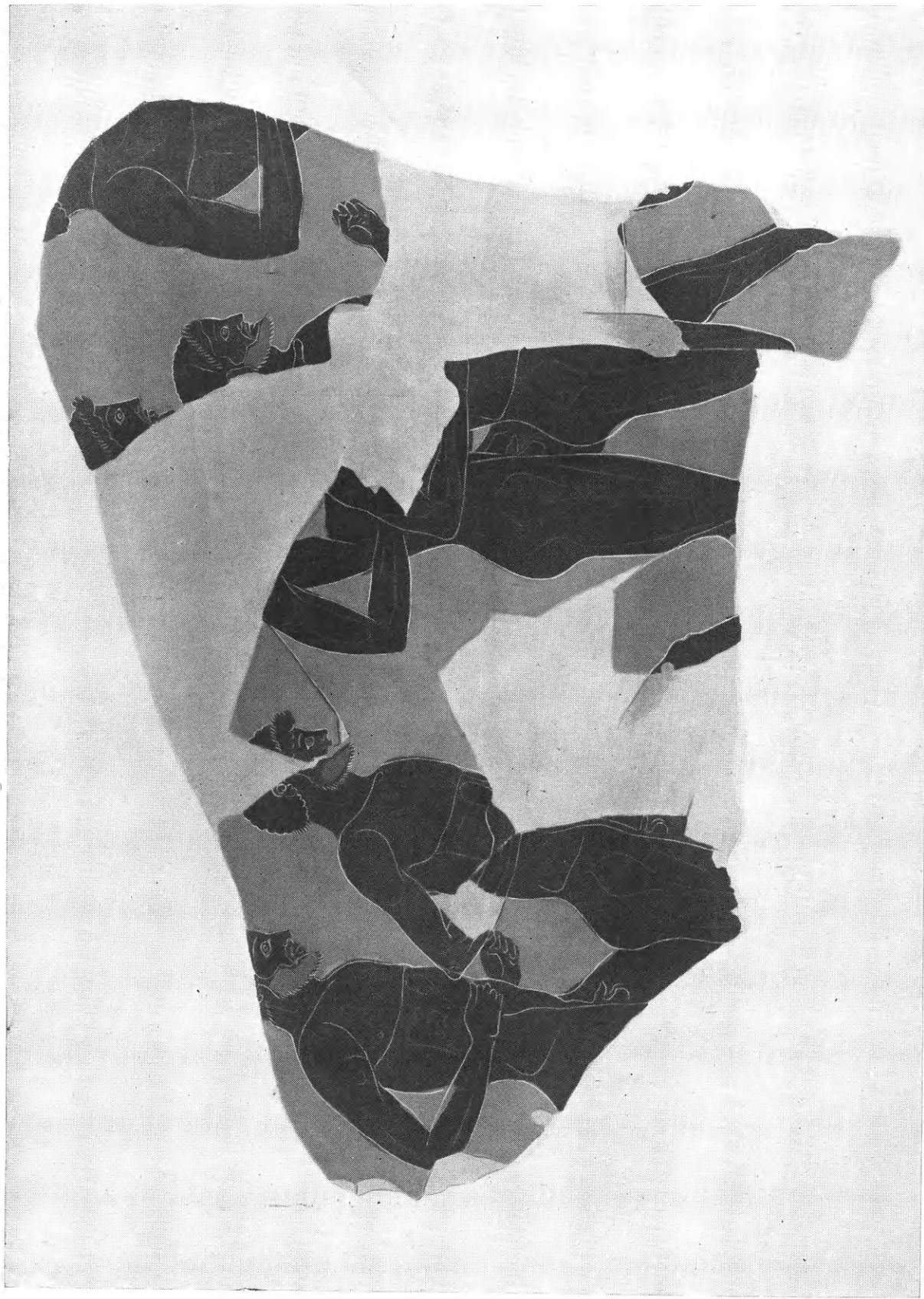

Πίναξ 3. Δολιχοδρόμοι επί έλληγιστικου Παναθηναϊκου αμφορέως εκ της 'Ακροπόλεως (κατά σχέδιον 'Αλεξ. Κοντοπούλου καί 'Αλεξ. Παπαγιωπούλου).

Πίναξ 4. Δολιχοδρόμοι ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (κατὰ σχέδιον Ἀλεξ. Παταπιοπούλου).

ἀνωτέρω ἐξετασθέντα μνημεῖα ἐνισχύουν τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Λάδα εἰς τὸν μέγαν Μύρωνα ὡς πρὸς τοῦτο τοῦλάχιστον, ὅτι οἱ ἀμέσως προηγηθέντες αὐτοῦ ὑστεροαρχαῖκοι ζωγράφοι εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἀνανεώσουν τὸ θέμα τοῦ δολιχοδρόμου ἐκλεπτύνοντες τὸ σῶμα καὶ προσδίδοντες ἡρωϊκὴν ἔκφρασιν εἰς τὸ πρόσωπον. Καί, ἀφοῦ οἱ τεχνῖται τῆς ἐπιπεδικῆς τέχνης κατώρθωσαν νὰ ἀπαλλαγοῦν τῆς ἀφελείας τοῦ ἀπλοῦ Knielauf, δὲν ἔμενε πλέον ἢ ἐν γιγάντιον ἄλμα, ἵνα ἀποτολμηθῇ ἡ μεταφορὰ τοῦ νέου ἀποτελέσματος εἰς τὴν μνημειακὴν χαλκοπλαστικὴν. Ἐπιτεύξεις ἀνάλογοι πρὸς τὸν δρομέα Castle Ashby (εἰκ. 14) ἦτο φυσικὸν ὅτι ἀπετέλεσαν ἰσχυρὰν παρόρμησιν διὰ δημιουργοὺς τῆς ἀνησύχου πνοῆς τοῦ Μύρωνος.

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀσφαλῶς χρονολογουμένου ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου, ἣτις ἐπηκολούθησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀμφορέων τῆς Ἀγορᾶς καὶ τῆς Δήλου, τίθεται πλέον ὀριστικῶς τέρμα εἰς τὴν συζήτησιν ἂν καὶ κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα π.Χ. διετηρεῖτο τὸ ἔθιμον τῆς ἀπονομῆς ἀμφορέων εἰς τοὺς νικητὰς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων. Διὰ τὸν 3^{ον} αἰῶνα, ἂν καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Süsserott νὰ καταβιβάσῃ πέραν τοῦ 400 π.Χ. τὸν ἀμφορέα τοῦ Παντικαπαίου δὲν εἶχεν ἀπήχησιν¹, βεβαιοῦται ἡ ὑπαρξὶς ὁμοίων ἐκ τῶν θραυσμάτων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς Ἀγορᾶς². Οὕτω δὲν εἶναι ἀναγκαία ἡ εὐλόγως δυναμένη νὰ ἀποτολμηθῇ ὑπόθεσις ὅτι μετὰ τὴν (κατὰ Brauchitsh) κατάργησιν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως τοῦ ἐθίμου τῆς ἀπονομῆς Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, φιλέλλην βασιλεὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀνέστησεν, ἕνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα ἀργότερον, τὴν παλαιὰν ἐκείνην παράδοσιν. Οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τούτοις κώλυμα, ὅπως ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἐλληνολατρείαν τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} τοῦλάχιστον τὴν μεγαλοπρεπεστέραν ὁργάνωσιν τῶν Παναθηναίων, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀπενεμήθη ὡς ἔπαθλον ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Ὀλυμπιείου. Κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τῆς ἐπιγραφῆς ἡ ἀγωνοθεσία δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν σπουδαστὴν πρίγκιπα, ἀλλ' εἰς τὸν ἤδη βασιλέα Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, ἄρα πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τῶν ἐτῶν 163, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον καὶ τοῦ 130 π.Χ., ὅτε ἐφονεύθη βοηθῶν τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἀριστονίκου.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν κατὰ πόσον ἡ διὰ τῆς ἀγωνοθεσίας ταύτης ἐμφάνισις τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν σκηνὴν ἦτο συνέπεια τῆς ἀναθέσεως τῆς περιφήμου στοᾶς ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ συμμαθητοῦ του Ἀττάλου, βασιλέως τῶρα τῆς Περγάμου, τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἐπεθύμει νὰ ὑπολειφθῇ σημαντικῶς εἰς γενναιοδωρίαν. Δυσσερμηνευτὸν εἶναι ἐπίσης, ἂν καὶ ὅχι ἀνεξήγητον, πῶς ὁ ἀμφορεὺς δὲν ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὅπως τόσοι ἄλλοι εὐρεθέντες εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον. Τῆς τοποθεσίας ταύτης μὲ τὰς παναρχαίας λατρείας τοῦ Κρόνου, τῆς Ρέας καὶ τοῦ Δευκαλίωνος εἶχεν ἀνανεωθῇ ἡ σημασία διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ

1 BEAZLEY Panathen. 461/2. SÜSSEROTT Gr. Plastik σ. 209. Εἰς τὴν νεωτέραν χρονολόγησιν τοῦ ἀγγείου εἶχε προφανῶς συντελέσει ἡ σχεδιαστικὴ ἀπόδοσις τοῦ σχήματος εἰς Comptes-Rendus 1876, πίν. 1 (πρβ. καὶ E. SCHMIDT ἔ.δ. σ. 85). Τὸ ὅλον ἀγγεῖον, ὅπως τὸ ἀποδίδει ἡ φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις (SMETS ἔ.δ. πίν. 40),

κατατάσσεται ἄνευ δυσκολίας μετὰ τῶν ὁμοίων τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Τὴν χρονολόγησιν ταύτην εἶχε προτείνει καὶ ὁ SCHEFOLD UKV 109, σημ. 129.

2 STERLING DOW, Hesperia V. 1936, 57.

Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς ἀναληφθείσης ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Διός¹. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἀφιερώθῃ ὁ ἀμφορεὺς εἰς τὸν γειτονικὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα, ἐκ τοῦ τεμένου τοῦ ὁποίου προέρχονται πιθανώτατα, ὡς μαρτυρεῖ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ σωθεῖσα ἐπὶ πηλίνου θραύσματος, τὰ πλεῖστα τῶν μετὰ τοῦ ἀμφορέως εὐρεθέντων ἀγγείων.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἐξέτασιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου ἐθεωρήθη ὡς δεδομένον ὅτι ἀφιερώθῃ οὗτος ὑπὸ τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}, τοῦ συμμαθητοῦ τοῦ Ἀττάλου εἰς τὰ ἔτη τῶν Ἀθηναϊκῶν σπουδῶν. Κατ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν ἐσχάτως εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ἀνευρέθη καὶ πάλιν ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ἡ βάσις τοῦ ἀνδριάντος, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀνεγείρει οἱ εὐγνώμονες μαθηταὶ πρὸς τὸν διδάσκαλόν των Καρνεάδην². Αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἀριαράθην, τὸν διὰ τοῦτο ὀνομασθέντα «Δίωνα τοῦ τρίτου Πλάτωνος», εἶναι, ὡς γνωστόν, τὰ μόνα σωθέντα ἔργα τοῦ φιλοσόφου. Ἄν καὶ ἡ ὅλη προσωπικότης, καθὼς καὶ αἱ φιλελληνικαὶ τάσεις τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} σχεδὸν ἐπιβάλλουν τὴν εἰς αὐτὸν καὶ ὄχι εἰς ἄλλον ἐκ τῶν ὁμωνύμων βασιλέων τῆς Καππαδοκίας ἀπόδοσιν τῆς ἀγωνοθεσίας, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ὁ ἀμφορεὺς τοῦ Ὀλυμπιείου, μένει νὰ ἐξετασθῇ ὡς (ἀπίθανον) ἐνδεχόμενον μήπως δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ὁ Ἀριαράθης ὁ 9^{ος}. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Μιθραδάτου Εὐπάτορος, μὲ τὸ πραγματικὸν ὄνομα Ἀρκαθίας, εἶχε σφετερισθῇ ὄχι μόνον τὸν θρόνον τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐνδοξοτέρου ἡγεμόνος τῆς. Ζηλεύσας τὴν αἵγλην τοῦ 5^{ου} οἰκιοποιήθη καὶ τὸ «φιλοπάτωρ Εὐσεβής»³. Παρ' ὅλην τὴν δημοτικότητα τοῦ Μιθραδάτου εἰς τὰς Ἀθήνας, εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀνemίχθῃ τόσον ὁ υἱὸς τοῦ Ἀριαράθης ὁ 9^{ος} εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως αὐτῆς κατὰ τὸ μικρὸν διάστημα τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε νὰ φιλοδοξήσῃ ἀγωνοθεσίαν, εἰς τὰ τεταραγμένα μάλιστα ἔτη τὰ πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Σύλλα καὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων. Ἐναντίον τῆς χρονολογήσεως τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπιείου εἰς τὸν 1^{ον} αἰῶνα ὁμιλοῦν αἱ ἀνωτέρω σημειωθείσαι ἐπ' αὐτοῦ σοβαραὶ ἀπηχήσεις τῶν κατακτήσεων τῆς ὠρίμου ἑλληνιστικῆς τέχνης: προοπτικὴ παράστασις τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ δρομέως, ἐπέκτασις εἰς βάθος τοῦ σώματος τῆς πρὸ τοῦ Παλλαδίου Νίκης (εἰκ. 3), «ζωγραφικὴ» ἀνάδειξις τοῦ ἱματίου τῆς τελευταίας, κατὰ τρόπον δημιουργοῦντα πρόσθετον ὄγκον πτυχῶν ἀνεξάρτητον τοῦ ὑπ' αὐτὰς σώματος. Τέλος ἡ πλαστικὴ ἔξαρσις τοῦ σώματος τοῦ Παλλαδίου εἶναι δυσκόλως κατανοητὴ διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, ὅτε αἱ ἐπιφάνειαι ἔχουν πλέον ἰσοπεδωθῇ καὶ τὰ ἐνδύματα ἀπὸ πολλοῦ ἀπολέσει τὴν ἀνεξάρτητον λειτουργίαν των. Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν τεχνολογικῶν ἔρχεται καὶ τὸ ἐπιγραφικὸν τεκμήριον. Ὅχι μόνον ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμφορέως κ. Μιτσὸς ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεώς της εἰς τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Kent, τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ὅστις, παρακλη-

¹ ΠΑΥΣ. I, 18,7. JUDEICH² 382. WELTER, AM 1922, 61 κέ.

² SCHEFOLD Bildnisse σ. 140, 147, ὅπου ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. LAURENZI Rittr. Greci ἀρ. 84. Ἐπιγραφὴ βάσεως: IG II² 3781 καὶ τελευταῖον HOMER

THOMPSON, Archaeology 1949, 130. Πρβ. FERGUSON Hellenistic Athens σ. 300.

³ TH. REINACH Mithridate Eupator 99 σημ. 5. Br. Mus. Coins. Galatia κλπ. σ. 38 πίν. VII, 1-4. RE λ. Ariarathes IX.

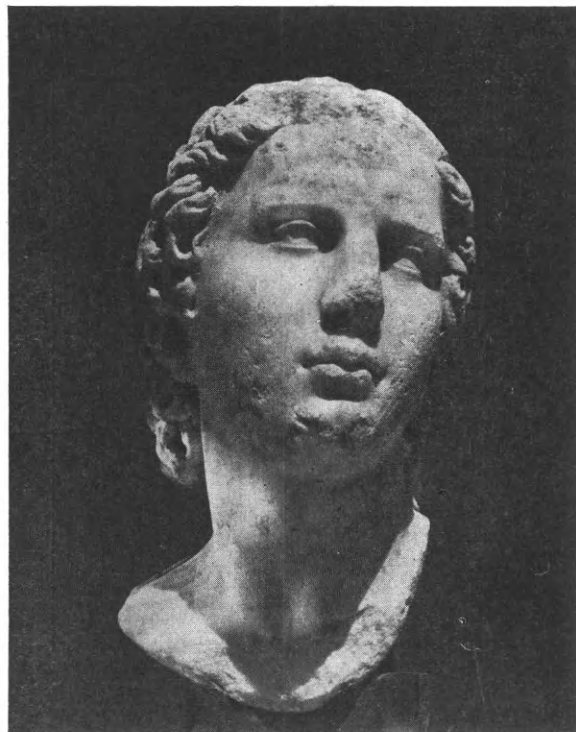
θεῖς, εἶχε τὴν εὐγένειαν νὰ ἐξετάσῃ μετὰ προσοχῆς ταύτην, ἔκρινεν ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰ ἐπιγραφικὰ δεδομένα, μᾶλλον ἀποκλείονται τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} ἔτη.

Ἔχομεν ἐπὶ πλέον πρὸς ὄφελος τοῦ βασιλέως τούτου, ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ Σταδίου, ὅπου ῥητῶς μνημονεύεται ὅτι οἱ τεχνῖται τοῦ Διονύσου ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὸν τιμητικῶς ἄγαλμα καὶ εἰκόνα χαλκῆν: « στήσαι δὲ αὐτοῦ καὶ ἄγαλμα παρὰ τὸν θε[όν]..... καὶ εἰκόνα χαλ[κ]ῆν ἐν τῷ προπυλαίῳ τοῦ τεμένους καὶ [..... ἀνειπεῖν δὲ] καὶ τῶν εἰκόνων τὴν ἀνάθεσιν Διονυσί[ων] τε τῶν ἐν ἄστει καινοῖς τραγωιδῶσι καὶ Παναθηναίων καὶ Ἐλευσινίων τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι... »¹.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι συγχρόνως πρὸς τὴν ἀνάθεσιν τῶν εἰκόνων ἔγινε καὶ ἡ ἀγωνοθεσία τοῦ Ἀριαράθου δὲν θὰ ἦτο ἴσως πολὺ τολμηρά.

Δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν εὐλογον πειρασμόν, ὅπως ἀναζητήσῃ εἰκόνα τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς ἀνατολίτου ἡγεμόνος, κυρίως τὴν καμπύλην ρῖνα, συναντῶμεν εἰς ἑλκυστικὴν προτομὴν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, ἐπανειλημμένως ἀπεικονισθεῖσαν, τῆς ὁποίας δίδομεν ἐδῶ τὰς τρεῖς ὄψεις ἐκ νέων φωτογραφιῶν (εἰκ. 15-17)².

Ἦδη ὁ πρῶτος ἐκδότης Schrader, στηρίζόμενος εἰς τὸ περὶ τὴν κεφαλὴν διάδημα, καθὼς καὶ τὴν ὄλην στάσιν διέκρινεν ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος πρέπει νὰ ἦτο ἑλληνιστικὸς ἡγεμὼν. Ἡ παλαιὰ συσχέτισις ὑπὸ

Εἰκ. 15. Κεφαλὴ ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων τῆς Ἀκροπόλεως.

τοῦ Six πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 9^{ον}, τὸν υἱὸν τοῦ Μιθραδάτου, ἃν καὶ πολεμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Pfuhl, εἶναι προφανῶς ἡ συντελέσασα εἰς τὸ νὰ τοποθετῇται ἔκτοτε ἡ προτομὴ αὕτη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, μολονότι ὁ Laurenzi, ὅπως καὶ ὁ Buschor, ἐμμένοντες εἰς αὐτήν, στηρίζονται προφανῶς καὶ εἰς καλλιτεχνικὰ κριτήρια.

Δυστυχῶς οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν προτομὴν ταύτην δὲν ἐσκέφθησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Σταδίου ἄγαλμα καὶ τὴν χαλκῆν εἰκόνα τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου}, τὰ ἀνατεθέντα ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Διονύσου, τὸ μὲν ἄγαλμα « παρὰ τὸν θεόν », ἡ δὲ χαλκῆ εἰκὼν « ἐν τῷ προπυλαίῳ τοῦ τεμένους ». Κατὰ σύμπτωσιν ἡ προτομὴ τοῦ πίν. 5 εὐρέθη εἰς τοὺς δυτικούς πρόποδας τῆς Ἀκρο-

¹ BCH 19, 1895, 540 κέ. DITTENBERGER OGIS 352. FERGUSON Hellenist. Athens 301, 370.

² Ἐθν. Μουσ. ἀρ. 3556. AM 1896, 281 (SCHRA-DER). BCH 1915, 28 (BLUM). RM 1897, 417 (Six).

JdI 1930, 28 (PFUHL). SUHR Sculpt. Portr. of Gr. Statesmen 167. LAURENZI Ritr. Gr. ἀρ. 100. BUSCHOR Hellenist. Bildnis eik. 34 σελ. 41. Αἱ νέαι φωτογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὸν Emile Seraf.

πόλεως, δηλαδή εις μίαν κατ' ἐξοχὴν Διονυσιακὴν περιοχὴν. Ὅχι ἐπειδὴ τοποθετεῖται ἐκεῖ τὸ ἱερὸν τοῦ ἐν Λίμναις Διονύσου, ἀλλὰ κυρίως διότι μέχρι τῆς ὑστάτης ἀρχαιότητος εἶχον ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ οἱ Ἰόβακχοι¹. Ναὶ μὲν συνάγεται μᾶλλον ἀσφαλῶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι ἡ λέξις «τέμενος» ἀναφέρεται εἰς τὸ τέμενος τῶν τεχνιτῶν, τὸ ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου τοποθετούμενον παρὰ τὸν Κεραμεικὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἴσως εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Πουλυτίωνος². Μένει ὅμως ἀνεξιχνίαστον τὸ περιεχόμενον τῆς φράσεως «παρὰ τὸν Θεόν» ὅπου ἐστήθη τὸ ἄγαλμα, πρὸ πάντων ἐξ αἰτίας τοῦ ἀκολουθοῦντος κενοῦ. Πιθανώτερον βεβαίως εἶναι ὅτι ἐστήθη καὶ τοῦτο ἐντὸς τοῦ τεμένους τῶν τεχνιτῶν ἢ σχέσις ὅμως τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} πρὸς τοὺς τεχνί-

Εἰκ. 16. Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων
δεξιὰ πλαγία ὄψις.

Εἰκ. 17. Κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων
ἀριστερὰ πλαγία ὄψις.

τας τοῦ Διονύσου, ἥτις θὰ ἦτο πιθανῶς παλαιά, ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν του ἐτῶν, εὐνοεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ εἰς ἄλλην Διονυσιακὴν περιοχὴν θὰ εἶχε στηθῇ ἀνδριὰς του, διὰ χρηματικὴν τινα ἴσως ὑποστήριξιν τοῦ ἱεροῦ ἢ τῶν τελετῶν τοῦ θεοῦ. Τὸ νεανικὸν τῆς προτομῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων δὲν θὰ ἠμπόδιζε κατ' ἀρχὴν νὰ ἀναχθῇ αὕτη εἰς τὰ ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων του παρίσταται μὲ ἐκδήλως νεανικὸν τύπον³. Περισσότερον ἀνυπέρβλητος παρουσιάζεται ὁ φραγμὸς τῆς τεχνολογικῆς κατατάξεως τῆς προτομῆς, ἥτις τοποθετεῖται εἰδομεν, εἰς τὰ τέλη τοῦ 2^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Εἶναι τόσον ἐξαιρετος ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας τῆς προτομῆς, ὥστε κοινῶς ἀνεγνωρίσθη αὕτη ὡς πρωτότυπον τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἔργον μάλιστα Ἀθηναίου γλύπτου. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἦτο γνωστὸς ὁ τύπος τῆς εὐρέσεως, πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν σχολὴν θὰ μᾶς κατηύθυνεν ἡ μεταξίνη λεπτότης τῆς ἐπιφανείας, ἡ θωπεία ἐκείνη

¹ JUDEICH Top.² 292.

² Κατὰ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ Ἀρχ. Δελτ. 11, 1927-

1928, 117 κέ. 120.

³ Ἐ.ἀ. σ. 26 σημ. 3.

τοῦ μαρμάρου, ἡ προδίδουσα ζῶσαν εἰσέτι τὴν πραξιτέλειον παράδοσιν. Τὸν ἀνατολικόν, ἀκριβέστερον σημιτικὸν τύπον διακρίνει τις κυρίως ἐκ τῆς καμπύλης ρινός, κατέβαλεν ὅμως ἀναμφιβόλως προσοχὴν ὁ γλύπτης, ὅπως τὸν ἐξάρη ἔτι ἐντονώτερον, παριστῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς στενοὺς, ἐπιμήκει, ὅχι μὲ τὸ αὐθόρμητον ἄνοιγμα τῶν ἑλληνικῶν ὀφθαλμῶν. Τὸ πρόσωπον εἶναι σαρκῶδες, χωρὶς σαφῆ ὑποδήλωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ σκελετοῦ. Δὲν λείπει οὔτε ἡ ὑπὸ τὴν σιαγὸνα προεξοχή, ἐλαφρὰ ὑποχρεωτικῶς λόγῳ τῆς προβολῆς τῆς κεφαλῆς. Ἡ πλαστικὴ ἐπεξεργασία τῶν λεπτομερειακῶν καμπυλῶν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ λαιμοῦ ἔγινε μὲ τόσον ἀριστοτεχνικὴν διάκρισιν, ὥστε ἀτελῶς μόνον δύναται νὰ τὴν ἀποδώσῃ ἡ φωτογραφία. Ἰδιαίτερος τρυφερὰν ἠθέλησεν ὁ γλύπτης τὴν ἐξόγκωσιν τῶν χειλέων καὶ τὸν ὑπὸ τὸ κάτω χεῖλος λακκίσκον. Οἱ ὀφθαλμοὶ μένουν εἰς τὸ βάθος, ἰσχυρῶς σκιαζόμενοι ὑπὸ τῆς προεξοχῆς τῆς ρινός. Ἀναλόγου λεπτότητος εἶναι καὶ ἡ ὑπεράνω τῆς ρινὸς μυϊκὴ σύσπασις τοῦ μετώπου. Ἡ ἐπίδερμις πρέπει νὰ εἶχεν ἀρχικῶς σπανίας ἀκτινοβολίας διαφάνειαν, ἥτις θὰ ἀνεδεικνύετο περισσότερον διὰ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἀδρῶς εἰργασμένην πλουσίαν κόμην, τὴν πλαισιοῦσαν τὸ πρόσωπον, ἀντιθέσεως ἥτις ἀνάγει εἰς λαμπρὰ παλαιότερα πρωτότυπα ἔργα, ὡς ἡ κεφαλὴ τοῦ Εὐβουλέως¹. Ἀποφεύγων οὕτω πᾶσαν ἐντονον προεξοχὴν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προσώπου, ἐκράτησεν ὁ γλύπτης μίαν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῆς πλαστικῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς φυσιοκρατικῆς ἀποδόσεως τῶν μυϊκῶν συσπάσεων. Ἡ ἐπιθυμία του αὕτη εἶναι πιθανῶς ἡ συγκρατήσασα αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ φυλετικοῦ τύπου, ὅπως ἀποδώσῃ τὸ ἀτομικὸν αἶνιγμα τοῦ παριστανομένου.

Εἶναι ἐκδηλὸς ἐν τούτοις ἡ προσπάθεια τοῦ καλλιτέχνου, ὅπως ὑποδηλώσῃ τι πέραν τῆς περιγικτικῆς ιδιότητος, τὴν πνευματικὴν θέρμην τοῦ εἰκονιζομένου, ἥτις προσδίδει ἑξαρσίν τινα, ὅχι ἐκδήλως παθητικὴν, ὁμοίαν πρὸς τὴν χαρακτηριζούσαν ὀλίγον παλαιότερα ἢ σύγχρονα ἔργα, τὸν Ἀσκληπιὸν τῆς Μουνιχίας, προτομὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀκόμη καὶ κεφαλὰς τῆς Ἀφροδίτης². Πρὸς τὰς τελευταίας ἔχει ὅχι ἀνεπιτυχῶς παραβληθῇ ὑπὸ τοῦ Schrader ἡ κεφαλὴ τῶν δυτικῶν προπόδων³.

Εἰς τὴν σύνθεσιν ταύτην τοῦ φυλετικοῦ τύπου πρὸς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἀναζήτησιν

1 Ἐθν. Μουσ. 181. KIB 297,2. FURTWÄNGLER Meisterw. (ἀγγλ. μετάφρασις) σ. 330, πίν. 16. CURTIUS Ant. Kunst II, 385, εἰκ. 589. SÜSSEROTT Gr. Plastik 158, σημ. 111. SCHUCHHARDT Kunst der Gr. εἰκ. 298. Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποσιωπηθῇ ἡ συγγένεια μεταξὺ τῆς κεφαλῆς ταύτης τοῦ Εὐβουλέως καὶ τῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων. Τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς λείας ἐπιφανείας τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἀτάκτου κόμης, ἰσχυροτέραν εἰς τὴν πρῶτην κεφαλὴν, εὐρισκομένην πλησιέστερον πρὸς τὸ πραξιτέλειον ἰδανικόν, ἐχρησιμοποίησεν ἐπαρκῶς ὡς μέσον ἐντυπώσεως καὶ ὁ γλύπτης τῆς κεφαλῆς ἐκ τῶν δυτικῶν προπόδων.

Ἀνάλογος εἶναι ἐπὶ ἐνδεδυμένων μορφῶν ἡ ἐπιδεικνυμένη παρομοία σύγκρουσις μεταξὺ τῶν συγκεντρωμένων ἐπὶ ἐνὸς σημείου ἀδρῶν πτυχῶν καὶ τῆς λείας ἐπιφανείας τοῦ ἄλλου ὑφάσματος, σύγκρουσις, τὴν ὁποίαν ἐξαίρετως ἀνέπτυξε τελευταῖον, ἀναλύων τὴν ἐκ

τοῦ Ἀντίου κόρην ὁ LUDWIG CURTIUS (Interpretationen von sechs gr. Bildwerken, σ. 110). Ἐξ αἰτίας τῆς σχέσεως ταύτης, ἡ χρονολόγησις τῆς κεφαλῆς τοῦ Εὐβουλέως εἰς τὸν γ' αἰῶνα, πλησίον τῆς κόρης ἐκ τοῦ Ἀντίου, ἥτοι μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς πραξιτελείου σχολῆς καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀριαράθου. δὲν θὰ ἦτο, ἐλπίζομεν, πολὺ τολμηρά.

2 Ἀσκληπιὸς Μουνιχίας, Ἐθν. Μουσ. 258. WOLTERS AM 17, 1892, 1 κέ., πίν. 4. LAWRENCE Later Gr. Sc. 121. KRAHMER Hellenist. Köpfe, NGG 1936, 221-223. BECATTI ἔ. ἀ. 49, εἰκ. 26.

3 AM 21, 1896, 282: «Das Auge hat den feuchten, schwachenden Blick vieler Aphroditeköpfe». Ἡ εἰκὼν ἐν τούτοις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ SCHRADER εἰς τὸν πίνακα 10, μὴ ἀποδίδουσα τὴν πρὸς τὰ ἄνω κατεύθυνσιν τῶν ὀφθαλμῶν, προσθετεῖ γλυκερότητα ξένην πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ γλύπτου ἠθελημένην ἔκφρασιν.

τοῦ πνεύματος — ἃς προσθέσωμεν καὶ τὴν τρυφερὰν ἐπεξεργασίαν τοῦ μαρμάρου — ὀφείλεται ἡ ἰσχυρὰ ἔλξις, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἤσκησεν ἡ κεφαλὴ.

Ἡ ἐκουσία αὕτη ἐκ μέρους τοῦ τεχνίτου ἀποφυγὴ ἀποδόσεως πάσης στιγμιαίας ἀντιδράσεως — ἀφορμὴ τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν, ὡς εἶδομεν, κυρίως ἡ ἀνάγκη τονισμοῦ μιᾶς πνευματικῆς εὐγενείας, ὅχι ἀμοίρου ὁραματισμοῦ — ἡρμηνεύθη ὡς ἔκφρασις «ἐγκαρτερήσεως μᾶλλον ἢ πάθους» (Laurenzi), ἢ συνετέλεσεν, ὅπως καταταχθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1^{ου} αἰῶνος π.Χ., πλησίον ἔργων, ἅτινα ἔχουν «lockeres, gerüstlos zergleitendes bildhaftes Wesen, statt der feurigen, gehallten Leidenschaft ein bewussteres, gelöstes Schwärmertum» (BUSCHOR ἑ.ἀ. σελ. 41). Τὸ ἔργον ἐν τούτοις δὲν εἶναι Ἀσιανικόν, ἀλλ' ἐγένεν ὑπὸ Ἀθηναίου καὶ δι' Ἀθηναίους, ἄρα ἡ ἔνταξις του εἰς καλλιτεχνικὴν φάσιν περιέχουσιν καὶ δημιουργήματα σχολῶν, ἔνθα ἐγεννήθη καὶ ἤκμασεν ἡ τέχνη τοῦ ἑλληνιστικοῦ μαρμάρου, δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ὑπῆρξε παραπλανητικὴ. Οὕτω ἡ ταύτισις πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, ὅστις περισσότερον παντὸς ἄλλου ἑλληνιστικοῦ ἡγεμόνος συνεδέθη πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τοῦ ὁποίου ἀφ' ἐνὸς τὸν φυλετικὸν τύπον, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἑλληνικότητα τοῦ ἰδανικοῦ τόσον θαυμασίως συνέλαβε καὶ ἀπέδωκεν ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης, δὲν ὑπεστηρίχθη, παρ' ὅλον ὅτι αὕτη οὐδὲ εἰκονογραφικῶς παρουσιάζει δυσκολίαν τινά. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀριαράθου ἐπὶ τῶν νομισμάτων του (Br. Mus. Coins, Galatia κλπ. πίν. VI, 3) δεικνύει πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς ὁμοιότητος ὡς πρὸς τὸ σχετικῶς νεαρὸν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν διάταξιν τῆς κόμης, τῆς περιβαλλομένης ὑπὸ τοῦ διαδήματος, ὁμοίαν προσέγγισιν πρὸς τὸ κλασσικὸν ἰδανικόν, καταφανοῦς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ὅχι ἁμοίρον στυγνότητος κρυερὰν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἀντιπάλου του Ὁροφέρνηου (Br. Mus. Coins Galatia κλπ. πίν. VI, 5. HINKS Gr. Rom. Portrait. Sculpt. 11, πίν. 13α).

Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Six γενομένην συσχέτισιν τῆς προτομῆς τῶν δυτικῶν προπόδων πρὸς τὸν Ἀριαράθην IX, ἐξ αἰτίας τῆς γρυπῆς ρινὸς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ τελευταίου (Br. Mus. Coins Galatia κλπ., πίν. VII, 3), θὰ εἶχέ τις νὰ ἀντιτάξῃ, ὅπως καὶ διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Blum προταθέντα Ἀντίοχον Γρυπὸν (BCH 1915, 26 κέ.), ὅτι ἡ καμπύλη ρις δὲν ἦτο προνόμιον ἐνὸς μόνον ἀνατολίτου ἡγεμόνος, ἀπέκειτο δὲ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐκάστοτε εἰκονιζομένου νὰ ἐπιτρέψῃ ἢ ὅχι ὅπως ἀποτυπωθῇ ἐπὶ τῶν νομισμάτων του ἐν τόσον καταθλιπτικῶς ἀλάνθαστον γνῶρισμα. Οὐδόλως παράδοξον ὅτι ὁ περισσότερον ἐξηλληνισμένος Ἀριαράθης ὁ 5^{ος} ἐπέβαλε διὰ τὰ νομίσματά του τὸν τύπον καταγόμενον ἐκ τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, ἔχοντα δὲ κανονικὰς τὰς γραμμὰς τοῦ προσώπου.

Πόσον ἐλαφρὸς ἔπνευσεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ μανιακὸς ἄνεμος τῆς «ἀνοικτῆς μορφῆς» καὶ τῆς ἐξάλλου παθητικότητος ὁ γνῶριμος ἐξ ἔργων τοῦ ὠρίμου ἑλληνισμοῦ προερχομένων ἐκ τῶν μεγάλων κέντρων (Περγάμου, Ρόδου)¹ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ μνημείου τοῦ Εὐβουλίδου². Ὁ κλασσικισμὸς τῆς μορφῆς τῆς Νίκης δὲν εἶναι ἀπλῶς διανοητικὴ ἀναβίωσις, ἀλλ' ἐπιβίωσις μονίμου παραδόσεως,

¹ Ἐκ τῶν ἑλλαδικῶν πόλεων ἡ Κόρινθος φαίνεται περισσότερον ἐπηρεασμένη ἐκ τῶν νέων τάσεων. Βλ. CAPPIS Pergamene Influence in Corinth, Hesperia 1938.

² Διὰ τὴν «ἀνοικτὴν μορφήν» βλ. KRAHMER

Stilphasen der hellenistischen Plastik, Röm. Mitt. 1923-24, 148 κέ. Μνημεῖον Εὐβουλίδου: Br. - Br. πίν. 48-49. SCHÖBER Laguna 103. HORN Hellenist. Gewandstat. 76. BECATTI ἑ.ἀ. 52 κέ., 105, σημ. 189.

δικαίως δὲ ἐτονίσθη τελευταίως ἀκόμη ὑπὸ τοῦ Becatti⁴⁹ πόσον ἀνεπαισθήτως ἔγινεν ἡ μετάβασις πρὸς τὸν ἑλληνισμόν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν σχολήν, ἥτις ὡς πρώτην ὕλην ἐκράτησε τὰς μορφικὰς ἀξίας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Πόσον δὲ ἰσχυρὰ ὑπῆρξεν ὅχι μόνον ἡ ἀκτινοβολία μέχρι κέντρων μὲ καθαρῶς ἀσιανικὰς τάσεις, ὅπως ἡ Πέργαμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπονομευτικὴ δρᾶσις τοῦ ἀττικοῦ κλασσικισμοῦ ἐπανειλημμένως ἐπρόσεξαν οἱ μελετηταί¹.

Τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξαγόμενον συμπέρασμα ὅτι τὰ ἀττικά ἔργα τοῦ ὑστάτου ἑλληνισμοῦ ἐπιβάλλουν ἐπιφύλαξιν ὡς πρὸς χαμηλὴν χρονολόγησίν των—ἀκόμη καὶ ἂν παρουσιάζουν τάσιν πρὸς καθησύχασιν τῶν ἐπιφανειῶν, ἥτις εἰς ἀσιανικὰ ἔργα ἐπεκράτησε κυρίως ἀπὸ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος—ἰσχύει καὶ διὰ τὴν προτομὴν τῶν δυτικῶν προπόδων. Τὸ μόνιμον στοιχεῖον τοῦ ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ μέχρις ἐκλεκτικότητος φθάνουσα ἐνίοτε ἀνάγκη διατηρήσεως τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, εἶναι ἰσχυρὸν ἐμπόδιον προκειμένου νὰ συγκριθοῦν ἀττικά ἔργα πρὸς τὰ περισσότερον ἐξημμένα ἀσιανικά.

Ἔργον ἀναλόγου ποιότητος πρὸς τὸν Ἀριαράθην καὶ συγγενῆς, ἔχον δικαίως θεωρητῇ πρωτότυπον ἀθηναίου γλύπτου, εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ ἄλλοτε Μουσειοῦ Μουσολίνι, χρονολογουμένη εἰς τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος². Διὰ τὸν σχετικῶς νηφαλιώτερον Ἀριαράθην τῶν δυτικῶν προπόδων δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν καὶ μετὰ τὸ 130 π.Χ., ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπῆρξε πιθανῶς ἡ ἀφορμὴ ὅπως στηθῇ ἀνδριάς του, εἰς ἱερὸν ἢ τέμενος τοῦ Διονύσου, ἴσως ἐκ μέρους τῶν ἰδίων τεχνιτῶν, οἵτινες ζῶντα ἀκόμη εἶχον τιμήσει αὐτὸν διὰ τῶν εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφὴν ἀναφερομένων εἰκόνων. Ἡ ἀπόκοσμος ἔκφρασις τοῦ προσώπου ἐρμηνεύεται καλῶς διὰ τῆς, μὴ συνειδητῆς ἴσως, ἐπιθυμίας ἀφηρωϊσμοῦ τοῦ μακρυνοῦ νεκροῦ, τοῦ ἄλλοτε θερμοῦ φίλου τῶν Ἀθηναίων.

Περιττὸν εἶναι νὰ τονίσωμεν πόσῃν σημασίαν θὰ εἶχεν ἂν καθίστατο δυνατόν νὰ ἐδραιωθῇ ἡ χρονολόγησις εἰς τὰ ἀμέσως μετὰ τὸ 130 π.Χ. ἔτη ἐνὸς πρωτοτύπου Ἀθηναϊκοῦ ἔργου, τοιαύτης μάλιστα ποιότητος.

Ἡ ὅλη ὄψις τοῦ ἀγάλματος, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ἡ κεφαλὴ τῶν δυτικῶν προπόδων, θὰ ἐξεπροσώπει τὴν μεταξὺ τῶν νέων τῆς Κῶ ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς Ἐρετρίας ἀφ' ἐτέρου φάσιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνδριαντοποιίας³. Θὰ ἐνεφανίζετο μὲ κίνησιν πολὺ ὀλιγώτερον πολυμερῇ ἢ ὁ πρῶτος νέος, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐν τούτοις καλυφθῇ ὑπὸ τῆς ἀπνοίας τῆς λιμναζούσης ὑπάρξεως τοῦ τελευταίου.

Ἐκ τοῦ ἀνεπεξεργάστου τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς κεφαλῆς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ ἀνδριάς τοῦ Ἀριαράθου τοῦ 5^{ου} θὰ εἶχε πιθανῶς ἀνιδρυθῇ ἐντὸς κόγχης ἢ ναῖσκου ἢ τοῦλάχιστον εἰς θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο περίοπτος. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως, ἥτις ἐπέβαλε νὰ εἶναι οὗτος ὁρατὸς ἐξ ἀποστάσεως, θὰ ἀνεδεικνύετο ἔτι περισσότερον ἡ ἡρωϊκὴ ἀπομόνωσις τοῦ εἰκονιζομένου.

¹ Ἐ. ἀ. σελ. 69.

² SALIS Altar von Perg. 44 κέ. LEHMANN, JdI 47, 1932, 27. SCHÖBER Laguna 103 κέ.

³ MUSTILLI, Boll. Com. Arch. Com. 1930, 58, 125 κέ. Museo Mussolini, 1939, 69 πίν. 44, 177, 178.

BECATTI ἔ.ἀ. 39, εἰκ. 16-17.

⁴ Νέος ἐκ Κῶ: Clara Rhodos V, πίν. IV (JACOBI). LAURENZI Rittr. ἀρ. 8, πίν. 34-35. Ἐρετρίας: Ἐθν. Μουσ. 244. ARNDT-BRUCKMANN πίν. 519. COLLIGNON Stat. funér. εἰκ. 175.

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ Ὀλυμπείου, ἣτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἐπανεξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀθηναϊκῆς κεφαλῆς, προσέφερε σημαντικὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ταυτίσεώς της πρὸς τὸν Ἀριαράθην τὸν 5^{ον}, τὸν ἡγεμόνα, ὅστις ὄχι μόνον ἐμαθίτηυσεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον νὰ εὐεργετῇ τὴν πόλιν διὰ δωρεῶν καὶ ἀγωνοθεσιῶν, σκοπὸν ἔχουσιν τὴν διατήρησιν τῆς αἰγλῆς ἀρχαίων ἑορτῶν. Οὐδεὶς ἄλλος ἡγεμὼν ἔχει τόσα δικαιώματα ἐπὶ τῆς προτομῆς, ἣτις σχεδὸν μαγνητικῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ θεατοῦ. Συνδεομένη δὲ αὕτη ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Καρνεάδου καὶ τὸ ἀνακαλυφθὲν βᾶθρον τοῦ ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀττάλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν ἀμφορέα ἐκ τοῦ Ὀλυμπείου, φωτίζει σημαντικῶς τὴν εἰκόνα τῶν Ἀθηναίων τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος, τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣτις διετήρει ἀκόμη τόσην ἐκ τῆς παλαιᾶς αἰγλῆς, ὥστε νὰ σαγηνεύῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀνατολῆς, ἐκείνους οἵτινες ὡς ὑψίστην τιμὴν τῶν ἐθεώρουν — ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν τοῦ νεωτέρου Ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ— νὰ μὴ παρουσιάζωνται «ἀνελλήνιστοι».

Ἐπίμετρον. Πότε ἔληξε τὸ ἔθιμον τῆς ἀπονομῆς, ἄρα καὶ τῆς κατασκευῆς Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων; Σοβαραὶ ἐνδείξεις ἐξ ἀρχαίων μνημείων πείθουν ὅτι παρετάθη ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, ἀκόμη μέχρι τῆς προκεχωρημένης ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων. Εἰς ἀθηναϊκὰ νομίσματα τοῦ Αὐγούστου παρίσταται, ὅπως παρετήρησεν ἡ κ. Josephine Shear¹, παρὰ τὴν γλαῦκα ἀμφορέως παναθηναϊκοῦ σχήματος, μετὰ τοῦ συμβολίζοντος τὴν νίκην κλάδου φοίνικος, ὁρθῶς δὲ ἐσχετίσθησαν ταῦτα ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων. Ἄλλα, αὐτοκρατορικῶν χρόνων νομίσματα, ὅπου ὑπὸ ἀγωνιστικὴν τράπεζαν παρίσταται ἀμφορέως², ἐχρονολογήθησαν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐπιβεβαίωσιν τῆς εὐκόλως κατανοητῆς ἀναβιώσεως ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ ἐθίμου ἀπονομῆς Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων παρέχει σειρὰ νομισμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ ἐχόντων γονυπετὴ πρὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τὴν προσωποποιημένην Ἀχαΐαν³. Μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν διακρίνεται ἀγγεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι κλάδος φοίνικος. Ἡ δεσποινὶς J. Toynbee, σχετίζουσα τὴν παράστασιν ταύτην πρὸς τὴν μεμαρτυρημένην ὑποστήριξιν τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, πιστεύει ὅτι ὁ κλάδος καὶ τὸ ἀγγεῖον τῶν νομισμάτων ὑποδηλοῦν τὰ βραβεῖα τῶν νικητῶν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ παριστανόμενοι ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἀμφορεῖς πρέπει νὰ ἦσαν μετάλλιοι. Τὸ αὐτὸ δὲ φαίνεται ὅτι πιστεύει ἀνεξαρτήτως καὶ ὁ Seltmann περὶ τῶν ἀμφορέων ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Αὐγούστου.

Ἐπειδὴ πιθανῶς καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ συνειδητῆς ἀναβιώσεως τῶν Παναθηναίων, ἐνδεχόμενον εἶναι, μετὰ τὴν ἐντελῇ ἔκλειψιν τοῦ ἐθίμου, νὰ εἰσῆλθῃ ἡ διὰ μεταλλίνων ἀμφορέων βράβευσις τῶν ἀθλητῶν. Ἡ ραδιότης τοῦ σχήματος τῶν παριστωμένων ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἀμφορέων δὲν εἶναι ἐν τούτοις λόγος ἐπιβάλλων τὴν ἄποψιν ταύτην, ἀφοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς τὸ σχῆμα τοῦ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως εἶχεν ὑποστῇ σημαντικὴν ἐκλέπτυσιν. Δυνάμεθα οὕτω νὰ ἀναμένωμεν ὅτι νέα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα, καθὼς καὶ ἐπιμελὲς περισυλλογὴ τυχόν διασπαρμένων θραυσμάτων Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, θέλουν ἀποδείξει ὅτι πῆλιν κατεσκευάσθησαν καὶ πάλιν οἱ ἀμφορεῖς, οἵτινες ὠρίσθη ὅπως ἀπονέμονται κατὰ τὰς ἀναβιώσεις τῶν Παναθηναίων ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν συναδέλφων προβλεπομένη ἔκδοσις τῶν θραυσμάτων Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς θὰ φωτίσῃ, θέλομεν νὰ ἐλπίζωμεν, τὸ ὄχι ἄνευ σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων ζήτημα τοῦτο.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ

¹ Hesperia, 1936, 301-2.

JHS 67, 1947.

² Hesperia, ἔ.ἀ. 304-5 καὶ τελευταῖον SELTMAN

³ TOYNBEE Hadrianic School 26-28, πίν. I, 5-8.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1830

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὡς ὑποκείμενον μελέτης ἤρχισεν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὅτε οἱ λόγιοι ἀνέπτυξαν τὰς κλασσικὰς λεγομένας σπουδὰς, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀργότερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὸ γαλλικὸν πνεῦμα δὲν ἠδύνατο νὰ ὑστερήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν ἐνὸς ἱστορικοῦ φαινομένου, ὡς ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία παρουσιάζει ποικίλον τὸ ἐνδιαφέρον, φιλολογικόν, ἱστορικόν, ἀρχαιολογικόν. Μία ἐκ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν, ἡ ἱστορική, περιλαμβάνει καὶ τὴν χαρτογραφικὴν ἀναπαράστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀπεικονίσεως αὐτῆς, ὡς ἦτο κατὰ τὸ παρελθόν. Πολὺ δὲ ἐνωρὶς βλέπομεν νὰ δημοσιεύωνται χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὰς γαλλικὰς πόλεις ὑπὸ Γάλλων χαρτογράφων.

Ἡ μελέτη τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα περιοριζομένη εἰς μίαν περίοδον ὅχι μόνον ἀποτελεῖ συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χαρτογραφίας, ἀλλὰ καὶ δεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἰς μίαν ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία ἔπαιξε σημαντικὸν μέρος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου τούτου.

Ἀναμφιβόλως οἱ χάρται, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ ἀπασχολήσουν ἡμᾶς, εἶναι σήμερον ἀποκλειστικῶς ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος¹. Ἡ τοποθέτησις τῶν πόλεων εἶναι συνήθως ἀνακριβής, ἡ τεχνικὴ τοῦ χάρτου πολὺ ἀπλῆ, ἡ μορφή τῆς χώρας πρωτόγονος. Πάντα τὰ μειονεκτήματα ταῦτα εἶναι φυσικὰ δι' ἐποχὴν, καθ' ἣν λείπουν τὰ σύγχρονα μέσα κατασκευῆς χαρτῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐξέτασις τοῦ ὕλικου τούτου εἶναι ὠφέλιμος, διότι τοῦτο καταδεικνύει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχετικὸν βῆμα, δεδομένου ὅτι τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἱστορικὰ βιβλία ἦσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου, περὶ ἧς ὁ λόγος, πολὺ σπάνια².

1 Ἐνεκα τῶν χαρτῶν αἱ πολυάριθμοι ἐκδόσεις τῶν Πτολεμαίων θὰ παραμένουν «*toujours comme une collection de documents précieux pour l'histoire de la science*» (VIVIEN DE SAINT-MARTIN *Histoire de la géographie*, Paris 1873, σελ. 210). Τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν γαλλικῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐκδοθέντων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἡ μελέτη τῶν

χαρτῶν τούτων εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ ἐξ ἐθνικῶν λόγων. Εἰς τοὺς χάρτας βλέπομεν ποίας ἀντιλήψεις ἔχουν οἱ ξένοι περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, πρᾶγμα ὅπερ εἶναι ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ τοὺς ἀναμειγνυομένους μὲ τὰ ἐθνικοπολιτικὰ ζητήματα τῆς χώρας.

2 Βλ. GEOFFRON ATKINSON *La littérature géographique française de la Renaissance*, Paris 1927, σελ. 9.

Ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ ἐποχή, τῆς ὁποίας τὴν χαρτογραφίαν προτιθέμεθα νὰ μελετήσωμεν, εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα διὰ τε τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται, καὶ διὰ τὴν Γαλλίαν, ἐξ ἧς ἐκπορεύεται. Δύο σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἡ πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀνασύστασις τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Διὰ δὲ τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν δύναται τὸ αὐτὸ νὰ ἰσχύσῃ. Περὶ τὸ 1480 τοποθετεῖται ἡ ἀρχὴ τῆς διαδόσεως τῶν νέων γεωγραφικῶν γνώσεων, καὶ ἰδίως διὰ τῶν ἐκδιδομένων ἔκτοτε μέχρι τοῦ 1600 βιβλίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβάλλει, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν πιστοτέραν καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καλυτέραν ἀπεικόνισιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1830 ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία φυγοῦσα ἐκ τῆς προστασίας τῶν γεωγράφων καὶ ταξιδιωτῶν πίπτει εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, οἱ ὅποιοι βασιζόμενοι εἰς τὰ δεδομένα τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν κατασκευὴν τοῦ χάρτου ἤρχισαν ὅσον τὸ δυνατόν συστηματικώτερον νὰ μελετοῦν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ πάσης πλευρᾶς¹.

Διὰ τὰς δύο ταύτας χρονολογίας, αἱ ὁποῖαι πάντοτε λαμβάνονται συμβατικῶς, ἰσχύει τὸ αὐτό, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ἀπὸ τοῦ 1453 ἰδίως ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καθίσταται διὰ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον τῆς Δύσεως ὑποκείμενον παντοειδοῦς μελέτης², κατὰ δὲ τὸ 1830 ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μεταβάλλεται, διότι ἔκτοτε ἀρχίζει συστηματικὴ ἡ ἐκτέλεσις ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων ξένων ἀρχαιολογικῶν σχολῶν, ἡ ὁποία ἐπὶ νεγκε μεταβολὰς εἰς τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παραδεδεγμένα³.

Τοιούτου εἵδους μελέτη δὲν ὑπάρχει. Τὰ γενικὰ γεωγραφικὰ ἔργα οὐδόλως ἀσχοιοῦνται μὲ τὸ θέμα τοῦτο, ἱστορία δὲ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν σπουδῶν δὲν ἔχει ἐκδοθῆ μέχρι σήμερον⁴. Ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἡδύνατο νὰ παρουσιασθῇ ὡς τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν συγγραφὴν ἱστορίας τῆς χαρτογραφίας. Κυρίως ὁμως ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν ἀπόπειραν συμβολῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, αἱ ὁποῖαι διήλθον διὰ πολλῶν φάσεων, ἀντίκρυσαν πολλοὺς σκοποὺς καὶ τάσεις, ἀκολουθοῦσαι τὰ ρεύματα τῶν διαφόρων κλάδων τῆς γενικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοιοῦτοτρόπως κύριος σκοπὸς τοῦ μικροῦ τούτου πονήματος, τὸ ὁποῖον στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς χάρτας τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας⁵, παρεχούσης πλούσιον σχετικὸν ὕλικόν, εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ πρώτου λίθου διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν⁶. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον δὲν ἐξηγτλήθημεν εἰς τὸ νὰ παρέχωμεν λεπτομερείας περὶ τῆς

1 Περὶ τὸ 1830 δέον νὰ τοποθετηθῇ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἂν καὶ ὑπῆρχον δύο προηγούμενα σχετικὰ ἀπόπειραι, περὶ ὧν βλ. GALLOIS Cartographie de l'île de Délos, Paris 1910, σελ. 80.

2 VIVIEN DE SAINT-MARTIN ἐνθ. ἀν. σελ. 297.

3 VIVIEN DE SAINT-MARTIN Dictionnaire géographique ἄρθρ. Grèce σελ. 533. Τοῦ αὐτοῦ Histoire de la géographie σελ. 464. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀνέρχονται μόνον μέχρι τῶν χαρτῶν τοῦ 1830 (βλ. DURUY Histoire des Grecs 1887 τ. I σελ. 3. BELOCH Grie-

chische Geschichte τ. I, σελ. 28).

4 Ὅλιστα τινὰ βλέπει τις εἰς BELOCH Griechische Geschichte τ. I, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ. Ἀλλὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ 1830 καὶ ἐντεῦθεν.

5 Σημειοῦμεν ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ βραχυγραφία EBI σημαίνει Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη Γαλλίας.

6 Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατεγράφησαν μόνον οἱ χάρτες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἄλλων, εἰς οὓς τὸ δεσπόμενον πνεῦμα εἶναι τὸ τῆς ἀρχαιότητος.

καταγωγῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως χαρτῶν τινων ἐπὶ ἄλλων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ δώσῃ τὸ ὑλικὸν μελέτης δι' ἕκαστον μέρος ἢ ἐνότητα γεωγραφικὴν ἢ πόλιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ σκοπὸς οὗτος ὠδήγησεν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ διαιρέσωμεν τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον καταγράφονται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν οἱ χάρται, οἱ ὅποιοι ἐξεδόθησαν ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ Γάλλων κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐξετάζεται πῶς καὶ διατὶ συνετάχθησαν οἱ χάρται οὗτοι¹.

I. ΟΙ ΧΑΡΤΑΙ

Πρὸ τοῦ 1600 μ.Χ. δὲν ὑπάρχουν ἔντυποι χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῇ κυριολεξίᾳ. Ἐν τούτοις συναντῶμεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ταύτης, ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, μίαν σειρὰν χαρτῶν, οἱ ὅποιοι συνιστοῦν τὰ πρῶτα βήματα τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας. Οἱ χάρται οὗτοι, ὅσον τοῦλάχιστον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, εὐρίσκονται εἰς ἔργα γεωγραφικὰ καὶ εἰς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, οἱ ὅποιοι κατέστησαν οἱ ὁδηγοὶ τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν συναδέλφων των ἐν τῇ γεωγραφικῇ ἐρευνῇ τοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῶν ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν ἀνήκει τὸ ἔργον *La cosmographie universelle de tout le monde. Tome second, comprenant la Grèce, avec les descriptions anciennes et modernes, tant au plant que noms des villes et régions comme de l'histoire...* par François de Belle-Forest Comingeois à Paris. MDLXXV², εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται κατὰ περιοχάς, ἤτοι Μακεδονίαν, Ἡπειρον ἢ Ἀλβανίαν, Ἰονίους νήσους, Ἀχαΐαν, Νήσους τοῦ Αἰγαίου, Μορέαν, Θράκην, ἡ ἀρχαία καὶ νεωτέρα γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, μετὰ πολλῶν ἱστορικῶν στοιχείων, ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων. Τὸ ἔργον τοῦτο στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν τριῶν γεωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausανίου.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εὐρίσκομεν τοὺς ἑξῆς χάρτας σχετικoὺς πρὸς τὴν Ἑλλάδα:

1. Corfou (σελ. 77). 2. Negroponte (σελ. 191-2). 3. Morea Penisola (σελ. 116-7).
4. Coron Modon et Navarrin (σελ. 218-221). 5. Modon cité (σελ. 224-5). 6. Candie olim Creta (σελ. 294-5).

Οἱ χάρται οὗτοι καταγράφονται ἐνταῦθα, διότι εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικῆς. Εἰς τὸν χάρτην 6 ἐπὶ παρα-

¹ Ὁφείλω χάριτας εἰς τὸν κ. Louis Robert, καθηγητὴν τοῦ Collège de France καὶ τῆς École des Hautes Études τῶν Παρισίων διὰ τὰς δοθείσας ὑπ' αὐτοῦ συμβουλὰς κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης. Ἐπίσης ὀφείλω χάριτας ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν μακαρίτην Ἀκαδημαϊκὸν Δ. Δαμπαδάριον, διότι εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ παρουσιάσῃ τὴν μελέτην ταύτην ἐν περιλήψει ὡς ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν (βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔτος 1948, τ. 23ος, σελ. 359 ἐξ.),

ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὸν σεβαστόν μου καθηγητὴν κ. Γ. Π. Οἰκονόμον, διότι ἔσχε τὴν εὐγενῆ πρωτοβουλίαν νὰ περιλάβῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα.

² Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου τούτου τιτλοφορεῖται: *La cosmographie universelle de tout le monde...* auteur en partie Munster, mais beaucoup plus augmentée, ornée et enrichie par François de Belle-Forest, à Paris MDLXXV.

10. Euphratis et Tigris Cursus cum Regionibus vicinis ex Plinii lib. v cap. 24 et lib. vi cap. 26 et 27. 1628. 18.5×14

Εἰς τὸν χάρτην βλέπομεν ἀναγεγραμμένας πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἰδρύθησαν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικὸν χρόνους: Ἀντιόχεια, Σελεύχεια, Ἱεράπολις, Κλαυδιόπολις κλπ.

11. Cyrenaica sive Pentapolis cum Libya Marmarica a Syrti majore usque ad Aegyptum ex Plin. lib. v cap. 5 et 6. 1628. 18×14

Ὅλοι οἱ χάρται οὗτοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον: Geographia vetus ex antiquis, et melioris notae scriptoribus nuper collecta, per clarissimum virum P. Bertium Regis Galliarum Christianissimi Geographum, nunc prodit et prostat. Lutetiae Parisiorum ed. 1628¹.

2. NICOLAS SANSON

12. Graecia. Ludovico Valesio inuictissimo principi pari Franciae comiti de Alais et generali equitum per Gallias magistro. Graeciae antiquae tabulam hanc geographiam, offert, dedicat, consecrat Nic-Sanson Abbavillaeus. CIOCCXXXVI. A Paris chez Melchior Tavernier, graveur et imprimeur de Roy pour les cartes géographiques, marines et tailles douces demeurant en l'isle du Palais, sur le quay, qui regarde la Magisserie à la Sphère Royale, 1637. 54×41 (εἰκ. 2).

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ὑπάρχουν τέσσαρες χάρται, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὅλοι οἱ αὐτοὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τῶν πόλεων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς χώρας εἰς φυλετικὰς περιοχὰς μετὰ ὀρίων ἐγγρώμων, καὶ εὐρίσκονται ἐν τῷ βιβλίῳ Graeciae antiquae icones, quatuor variis distinctionibus insignis, intelligendis variorum temporum historiis perquam necessariae², ὡς καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τιτλοφορεῖται Graeciae antiquae descriptio geographica tabulis ex veterum scriptis collecta. Authore N. Sanson Abbavillaeo, christianissimi Galliarum Regis Mathematico et geographo. A Paris chez Melchior Tavernier, graveur et imprimeur du Roy pour les cartes géographiques, marines et tailles douces. MDCXXXVIII³.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω χάρτας, ἢ μᾶλλον εἰς τὸν χάρτην, διότι πρόκειται περὶ ἑνὸς χάρτου, ἀφοῦ ὅλοι οὗτοι παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν κατάστασιν καὶ μορφήν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὑπάρχουν λάθη σχετικὰ πρὸς τὴν θέσιν τῶν πόλεων ἢ νήσων. Αἴφνης ἡ νῆσος Λευκάς εἶναι τοποθετημένη ἀπέναντι τῶν Ἑχινάδων νήσων καὶ πολὺ νοτίως τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἡ νῆσος Κεφαλληνία τοποθετεῖται ἀκριβῶς δυτικῶς τῶν Πατρῶν, ἡ Μεγαλόπολις νοτίως τῆς Μαντινείας, ἡ νῆσος Ἀνδρος ἀκριβῶς ἀνατολικῶς τῆς νήσου Εὐβοίας.

¹ Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς EBF Ge FF 8132 καὶ Ge FF 8353. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις τοῦ ἔργου 1630 EBF G 3121 καὶ 1645 EBF 3122.

² EBF G 602.

³ EBF J 48 (2). Εἰς τοῦτο εὐρίσκομεν δύο μόνον χάρτας. Ἄλλη ἐκδοσις τοῦ ἔργου τούτου φέρει τὸν τίτλον Graeciae antiquae descriptio geographica in tabulas (seu chartas ut vocant) aliquot distincta,

cum utili et necessaria explicatione ex antiquis collecta. Auctore Nicolao Sanson Abbavillaeo et Christianissimi Galliarum Regis geographo. Anno MDCXXXVI. Editio altera Prostat Lutetiae Parisiorum. Apud P. Moullard-Sanson MDCCVIII, μετὰ τριῶν χαρτῶν ὑπὸ τὸν τίτλον Graecia vetus aut. N. Sanson filio (EBF J 10002).

Εἰς. 2 (ἀνθ. 12) Ν. SANSON Graecia antiqua

13. Τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα βλέπομεν παρισταμένην εἰς τοὺς χάρτας, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Οὕτω εἰς τὸ ἔργον *Romani utriusque imperii orientis scilicet et occidentis descriptio geographica tabulis aliosquot distincta. Cum brevi et facili explicatione ex veterum utriusque linguae scriptis collecta. Authore N. Sanson. Abbavillaeo, christianissimi Galliarum regis Mathematico et geographo. A. Paris, chez Merchior Tavernier MDCXXXVIII*¹, ἐπισυνάπτονται ἑπτὰ χάρται. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, ἀλλ' ὑπὸ μικροτέραν κλίμακα μὲ τὰ αὐτὰ σφάλματα ὥς πρὸς τὴν τοποθέτησιν πόλεων καὶ νήσων², ὥς καὶ οἱ χάρται, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν εὐθὺς ἀνωτέρω. Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν χαρτῶν ἀνήκουν οἱ κάτωθι δύο χάρται.

a) *Romani imperii qua Occidens est descriptio Geographica. N. Sanson... A. Paris Anno 1637 (51×39)*. Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς EBF G CC 1273 (Baudrand Collection) τ. IV N° 147.

a) *Romani imperii qua Oriens est descriptio Geographica Aut. N. Sanson 1637*³ 51×39

3. MICHEL BAUDRAND

14. *Romani Imperii qua occidens est descriptio Auth. Michael Antonio Baudrand. Paris. Romae Anno 1669.*

Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς EBF Ge CC 1273 (Baudrand Coll.) N° 149, 50×39

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου βλέπομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι διηρημένη εἰς περιοχάς, Epirus, Thessalia, Macedonia, Thracia κλπ. Ἡ πόλις Cnossus εὐρίσκεται πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγαλονήσου. Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μὲ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν κατέχομεν ἄλλον χάρτην (N° 150), ὅπου σημειοῦμεν μερικὰς διαφορὰς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναγεγραμμένων ἐπ' αὐτοῦ πόλεων.

4. PHILIPPE BRIET

15. *Graeciae delineatio* (σελ. 337) 19×14 (εἰκ. 3)

16. *Macedonia Thessalia, Epirus* (σελ. 351) 19×14

17. *Thraciae delineatio* (σελ. 373) 19×14

Οἱ τρεῖς οὗτοι χάρται εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον *Parallela geographiae veteris et novae*⁴. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν χαρτῶν τούτων ἀπεικονίζει τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς μεγάλας τῆς διαιρέσεις, δηλ. Peloponnèse, Hellas, Thessalie, Macedonia, Epirus, Thrace. Ὁ δεύτερος χάρτης ἀναφέρεται εἰς τὸ *Macedonium regnum*, εἰς τὸ ὅποιον καὶ κατατάσσει τὰς

¹ EBF G 200.

² Ὑπάρχει μία ἄλλη σειρὰ χαρτῶν τοῦ οἴκου Sanson, οἱ ὅποιοι μὴ ἔχοντες ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἢ νεωτέρας Ἑλλάδος συνδέονται στενῶς μετὰ τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὸν χάρτην *Partie de Turquie en Europe P. N. Sanson le fils, Geo. du Roy à Paris, chez Pierre Mariette* βλέπομεν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὑπάρχουν ὀνομασίαι νεώτεραι, ὥς S. Maura, Preveza, Morée,

Bonifacio εἰς Κρήτην, Candia, ἀλλὰ συγχρόνως ἀναγινώσκουμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς «comprenait la Macédoine, la Thessalie, l'Épire, l'Étolie, l'Achaïe et le Peloponnèse» (F° 10).

³ Τοῦτον εὐρίσκομεν καὶ εἰς EBF G CC 1273 J IV N° 148.

⁴ Parisiis t. secundus 1649. EBF G 3133. Βλ. ἐπίσης EBF Ge DD 2987 (Collection d'Anville) ὥς πρὸς τὸν πρῶτον χάρτην.

Είχ. 3 (άρθ. 15) P. BRIET Græciæ delineatio

τρεις περιοχὰς τῆς χώρας. Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον διακρίνονται γραμμαί, αἱ ὁποῖαι καταδεικνύουν τὰς ὑποδιαίρεσεις τῶν περιοχῶν, ὡς ἡ Θεσσαλία εἰς Φθιώτιν, Θεσσαλιῶτιν κλπ. Ἡ Αἰτωλία εὐρίσκεται εἰς τὴν διοικητικὴν περιφέρειαν *Hellas ou Achaïe* καὶ ἡ Ἀκαρνανία ὑπὸ τὴν τῆς Ἡπείρου. Εἰς τὸ μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν, εὐρίσκομεν τὴν Ἑλλάδα διηρημένην εἰς δύο μεγάλα μέρη:

I. *Macedonium regnum* (Macedonia - Pella, Thessalia - Larissa, Epirus - Ambracia, Thracia - Byzantium) καὶ

II. *Graecia vera* (Achaïa - Athenae, Peloponnesus - Corinthus, Insulae a. Maris Aegaei Creta, Euboea καὶ Cyclades κλπ. b. Maris Ionii Corcyra, Cephallenia, Zancynthus κλπ.¹).

5. P. DU VAL

18. *Expeditionis Alexandri Magni per Europam, Asiam, et Africam. Tabula geographica. Authore P. Du Val Abbavillaeo, Christianissimi Galliarum Regis Geographo. Lutetiae Parisiorum 1654* 50×43

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge ΔΔ 2987 (Collection d'Anville 10243).

Ἡ κυρίως Ἑλλάς εἶναι διηρημένη εἰς δύο μέρη: Macedonia καὶ Achaïa. Εἶναι φανερόν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ ὄνομα τῆς Ἀχαΐας δὲν ὑφίστατο ἀκόμη πρὸς δήλωσιν τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο εἶναι δημιούργημα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

19. *Pyrrhi, Regis Epirotarum Expeditiones; Per Macedoniam, Italiam, Siciliam, et Peloponnesum ex Plutarcho. Authore P. Du Val, Abbavillaeo, Christianissimi Galliarum Regis geographo. Lutetiae 1657* 41×27

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville 10250).

20. *L'Empire des Perses divisé en Vingt satrapies par Darius Fils d'Hystaspes conformément au trois^{me} Livre. A Paris chez l'auteur P. Du Val. geogr. ord^{re} du Roy. Avec Privilège pour 20 ans 1659.*

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἡ κυρίως Ἑλλάς ἀπεικονίζεται ἄνευ τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων τῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τῆς ὁποίας πλεῖσται ὅσαι πόλεις μνημονεύονται.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν κυρίως εἰς τὸ βιβλίον *Les histoires d'Hérodote mises en françois par P. du Rier* τ. ΙΑ Paris 1667 εἰς ΕΒΓ J 10080. Τὸ βιβλίον τοῦτο εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐπίσης συναντῶμεν τὸν περὶ οὗ πρόκειται χάρτην: 1677 τ. Ι σελ. 196-7 ΕΒΓ J 10184, 1713 τ. Ι σελ. 360-1 ΕΒΓ J 10178 καὶ J 10186. Ὡς πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον χάρτην (ΕΒΓ J 10186), τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς δὲν μνημονεύεται, πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ ὑπ' ἀρ. 20 τοῦ ἡμετέρου καταλόγου χάρτου τοῦ Du - Val, ἀσχέτως ἂν παρατηροῦνται διαφοραὶ τινες ἐν τῇ τοποθετήσει τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων.

¹ σελ. 336.

21. La Grèce selon Hérodote avec le Royaume de Crœsus tiré du même auteur par P. du Val geographe du Roy. A Paris, chez l'auteur, rue de la Barillerie avec Privilège 1662. 22×15

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸ βιβλίον Les histoires d'Hérodote, mises en françois par P. Du-Rier τ. II à Paris σελ. 99 (ΕΒΓ J 10081)¹.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πόλις Ἰτανος τοποθετεῖται εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τῆς Κρήτης, ἡ νῆσος Mynie νοτίως τῆς Νάξου, ἡ νῆσος Θήρα πολὺ πλησίον τῆς Κρήτης, κλπ.

22. La carte pour la guerre de Troye tirée de Dictis de Crète et de Dares de Phrygie par P. Du Val géographe du Roy² 22×15.

23. La carte de la navigation d'Ulisse par P. Duval geogr. du Roy.

24. La carte du voyage d'Enée selon Virgile par P. Du Val géographe du Roy 22×15.

25. La carte de la navigation d'Enée dressée sur le premier livre de Denis d'Halicarnasse. Par P. Du Val géographe du Roy.

26. La carte des expéditions militaires d'Agésilas, Roy de Sparte, dressée sur Xénophon par P. Du Val geographe ordinaire du Roy. A Paris.

27. Les conquestes du Roy Demetrius, preneur de villes. Par P. Du Val géographe du Roy³ 22×15 (ελκ. 4).

28. La carte des conquestes de Pirrhus Roy des Epirotes tirée de Plutarque. Par P. Du Val géographe du Roy⁴ 22×15.

29. Graecia ex Justino.

30. Imperii Romani inventus ex Lucio Annaeo Floro, authore Petro Du Val.

31. Carte dressée sur la Pharsale du Lucain par P. Duval géographe ordinaire du Roy. A Paris.

32. La carte de l'Estat de Rome pour les commentaires de César, tirée de trois livres de la guerre civile et autres. Par Duval geographe ordinaire du Roy A Paris.

33. La carte des voyages de St - Paul par P. Duval géographe du Roy.

34. Tabula geographica ex Eusebii Pamphyli Historia Ecclesiastica Authore P. Du Val. Lutetiae Parisiorum.

Ὅλοι οἱ ἀνωτέρω χάρται εὐρίσκονται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Duval, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται Diverses cartes et tables pour la géographie ancienne, pour la chronologie et pour les itinéraires et voyages modernes, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1665⁵.

Παρατηροῦνται εἰς τινὰς τούτων σφάλματα. Εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 21 ἡ Κνωσὸς τῆς Κρήτης τοποθετεῖται πρὸς τὸ Λιθυκὸν πέλαγος πλησίον τῆς Ἱεραπέτρας, ἐνῶ εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 23 διὰ τὴν Ζάκυνθον χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας.

¹ Ὁ χάρτης οὗτος εὐρίσκεται καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις τοῦ ἰδίου βιβλίου: 1677 τ. II σελ. 150-1 (ΕΒΓ J 10. 182), 1713 τ. II σελ. 150-1 (ΕΒΓ J 10187). Ὁ χάρτης μεμονωμένος εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Collection d'Anville 10010).

² Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. καὶ εἰς ΕΒΓ Ge DD

2987 (Collection d'Anville 10.009).

³ Βλ. καὶ ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10248.

⁴ Βλ. καὶ ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10249.

⁵ Βλ. ΕΒΓ G 3143.

35. La Crée ou partie méridionale de l'empire des Turcs en Europe avec la table alphabétique des lieux de l'ancienne Grèce célèbres en l'histoire les noms qu'ils ont aujourd'hui et le chiffre qui les fait trouver sur la pure carte.

Τον χάρτην τοῦτον εὑρομεν εἰς τὴν Γεννάδιον Βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν. Οὗτος σχετίζεται πρὸς τὰς Tables de géographie dressées pour connaître dans les cartes, les

Εἰκ. 4 (ἀριθ. 27) P. DU VAL Les conquêtes de Démétrius.

pais, les provinces et les principales villes du Monde, par P. Du Val, αἱ ὁποῖαι συνάπτονται εἰς τὸ Traité de géographie, qui donne la connaissance et l'usage du globe et de la carte par P. Duval, revû, corrigé et augmenté sur les manuscrits de l'auteur par le R. Père Placide Augustin Deschassé à Paris 1704. Ὁ χάρτης οὗτος μνημονεύεται εἰς τὸ πονημάτιον Liste des cartes, livres et autres œuvres de Géographie, que P. Du Val géographe ordinaire du Roy a faits et que l'on distribue chez lui, à Paris 1676 σελ. 9¹.

Ὁ χάρτης οὗτος ὁμοιάζει ἀκριβῶς πρὸς τὸν τοῦ Sanson. Κατὰ τὸν ROBERT DE VAUGONDY Essai sur l'histoire de la géographie A Paris 1755 σελ. 225 τὰ ἔργα τοῦ Duval «ne sont pour la plupart que des copies de cartes de Sanson». Ἐν τούτοις ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ γενικὴ αὕτη γνώμη τοῦ Vaugondy εἶναι ὑπερβολικὴ.

36. Orbis vetus, c'est-à-dire, le vieux monde.

1 Βλ. EBF G 17933 (2)

37. L'empire Romain et en Occident et en Orient, dressé pour bien entendre l'histoire sainte et l'histoire profane et particulièrement celles d'Appian, Alexandrin, et de Flavius Joseph.

Ἀμφότεροι οἱ δύο τελευταῖοι χάρται εὐρίσκονται ἐπισυνημμένοι εἰς τὸ βιβλίον *Diverses cartes pour la géographie ancienne, pour la chronologie et pour les itinéraires et voyages modernes*, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τῷ 1665. Ἐπίσης οἱ χάρται οὗτοι μνημονεύονται καὶ εἰς τὴν *Liste des cartes, livres et autres œuvres de géographie* que P. Du Val géographe Ordinaire du Roy a faits et que l'on distribue chez luy, A Paris 1676, σελ. 10.

38. La carte des conquêtes et de la route d'Alexandre le grand, dédiée au Roy par son Très - Humble, très obéissant, et très fidèle sujet et serviteur P. Du - Val son géographe ordinaire A Paris. 24×11.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 (Coll. d'Anville) 10244.

6. GUL. SANSON

39. Graecia foederata sub Agamemnone, ob Helenae Raptum in Troiam coniurans ex Homero collecta conatibus geographicis Gulielmi Sanson; Nicolai Filii Christianissimi Regis geographi. Lutetiae Parisiorum. CIO IO CLXXVI 49×40

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987, Collection d'Anville 10008 (εικ. 5).

Τὰ ὅρια ἐκάστης περιοχῆς εἶναι ἑγχρωμα.

7. J. B. NOLIN

40. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἀνήκει ὁ χάρτης *La Grèce ancienne et moderne*, ἐκδοθεὶς τῷ 1699 ἐν Παρισίοις. Περιλαμβανόμενος εἰς τὸν *Atlas* τοῦ J. B. Nolin ἀπεικονίζει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα διηρημένην εἰς ἑπτὰ περιοχάς, ἧτοι τὴν Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Ἡπειρον, Ἀχαΐαν, Πελοπόννησον, Νήσους καὶ Ἀρχιπέλαγος.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὕρομεν εἰς τὴν Γεννάδιον Βιβλιοθήκην.

8. GUILLAUME DELISLE

41. *Theatrum historicum ad annum Christi Quadringentesimum in quo tum imperii romani tum barbarorum circumincolentium status ab oculos ponitur. Pars occidentalis (orientalis). Autore Guillemo De L'Isle. Paris 1705* εἰς δύο φύλλα 65×59.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge CC 541. Εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς τὸν *Atlas géographique et universel* par Guil. Delisle et Ph. Buache, *Premiers géographes du Roi, de l'Académie royale des sciences*, et par De Zauche, *ingénieur géographe du Roi, et Successeur des Srs Delisle et Buache. A Paris. Chez De Zauche, Rue des Noyers 1889 N° 140.*

42. Carte de Grèce dressée sur un grand nombre de Mémoires anciens et nouveaux. Sur ceux de Mrs Wheler et Tournefort, Sur les observations astronomiques de Mr Vimont, du P. Feuillée Minime, etc. Par G. De l'Isle de l'Académie R^{le} des Sciences et Ier Géogr. du Roy... Paris, Sept. 1707.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 7709.

43. Graeciae antiquae tabula nova in qua locorum situs tum ad distantias

Fig. 5 (ἀνθ. 39) G. SANSON Graecia foederata.

itinerarias tum ad Observationes Astronomicas exactus litorum flexurae et alia id genus ad accuratas recentiorum rationes accomodatae sunt. Auctore Guillelmo Delisle, ex Regia Scientiarum Academia. Parisiis apud autorem Oct. 1707 (εικ. 6 καὶ 7).

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987. Collect. D'Anville (10002) εἰς δύο φύλλα, ἑκάτερον εἰς 62×42. Βλ. ἐπίσης ΕΒΓ Ge DD 542 καὶ Ge C 6158 (1 - 2). Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, ἀλλὰ χωρὶς χρονολογίαν καὶ τόπον ἐκδόσεως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀντίγραφα τοῦ χάρτου.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ χάρτου τούτου ἐνθυμίζει τοὺς τοῦ Sanson.

44. Carte de l'ancienne Grèce pour l'intelligence de Demosthène, par Guillaume Delisle. 1708 29×21.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987, Coll. D'Anville (10011).

45. Orbis veteribus noti tabula nova. Parisiis 1714.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge C 8655 καὶ Ge DD 2987 (9708). Τὸν εὐρίσκομεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ 1789 N° 139.

46. Graeciae antiquae tabula nova, in qua locorum situs tum ad distantias itinerarias tum ad observationes astronomicas exactus litorum flexurae et alia id genus ad accuratas recentiorum rationes accomodatae sunt. Autore Guillelmo Delisle, ex Regia Scientiarum Academia A Paris. Ghez Dezauche, successeur des Srs Delisle et Buache. Rue des Noyers près celle des Anglois, Cum privilegio ad vicennium. Oct. 1780 - 6.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987 Coll. Anville (10002). Ἐπίσης εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ ἔτους 1789, N° 144 καὶ 145.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν μερικὰ σφάλματα. Τὸ ὄρος Ἀράκυνθος τοποθετεῖται εἰς Ἀκαρνανίαν, τὸ ὄρος Δίκτη εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τῆς Κρήτης. Πρόκειται περὶ χάρτου, ὅστις βασίζεται εἰς τὸν Πτολεμαῖον.

47. Retraite des dix mille. Tabula conspectum exhibens regionum omnium quas Cyrus Junior Artaxerxi fratri bellum illaturus ac Cyro in acie caeso, auxiliares Graeci peragrarunt, ad mente in Xenophontis confecta, atque hodiernis locorum nominibus illustrata in usum studiorum Christianissimi Francorum Regis elaborata; a Guillelmo Delisle Primario suae Majestatis Christianissimae geographo, ac regiae scientiarum academiae socio Parisiis apud auctorem in Ripa vulgo dicta la Rue Noyers. 1 Oct. MDCCLXXX.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸν Atlas géographique et universel τοῦ ἔτους 1789 N° 146.

48. Alexandri Magni imperium et expeditio. Tabula conspectu exhibens regionum omnium quas Alexander Dario et Regibus ludorum bellum, illaturus peragravit, hodiernis locorum nominibus illustrata in usum studiorum Christianissimi Francorum Regis elaborata a Guillelmo Delisle Primario Suae Majestatis Christianissimae geographo ac Regiae Scientiarum Academiae Socio. Opus posthumum editum anno MDCCXXXI. Parisiis, chez Dezauche successeur des Srs Delisle et Buache, Rue des Noyers près celle des Anglois.

9. P. MOULLART SANSON

49. Alexandri Magni Imperium et expeditio Per Europam, per Africam, et potissimum per Asiam. Haec Tabula ad Diodori, Quinti Curtii, Josephi, Plutarchi, et

Arriani mentem Geographicae delineata est studio. Petri Moullart Sanson Geographi Regis chr^{mi}. Lutetiae Parisiorum Anno CIO IO CCXII.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge DD 2987. Collection d'Anville (10245) 58×38.

10. JEAN-BAPTISTE BOURGUIGNON D'ANVILLE

50. Graecia vetus.

Ὁ χάρτης οὗτος, ὅστις ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸ ἔργον Œuvres du D^r d'Anville par M. de Manne à Paris 1834 τ. I μέρ. II, εἶχε συντεθῇ ὑπὸ τοῦ γεωγράφου, ὅταν ἦτο μὲν δέκα καὶ πέντε ἐτῶν. Ἀπεικονίζει τὴν Ἑλλάδα διαιρουμένην εἰς πέντε μέρη, Πελοπόννησον, Ἀχαΐαν, Ἡπειρον, Μακεδονίαν καὶ νήσους.

51. Graecia.

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον «geographie ancienne» ἀναγράφεται εἰς χειρόγραφον κώδικα τῆς ΕΒΓ (ἀρ. 20802 fol. 54), ὅστις περιέχει avis concernant les cartes géographiques et autres ouvrages de feu M. d'Anville σελ. 2. Δὲν ὀρίζεται ὅμως ἂν ὁ χάρτης οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον. Πάντως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου ἐκδόσεως.

52. Graeciae antiquae specimen geographicum. Auctor D'Anville MDCCLXII. 47×50 (εἰκ. 8)

Τὸν χάρτην τοῦτον εὗρισκόμενον εἰς D'ANVILLE Géographie ancienne abrégée A Paris 1769. Nouvelle édition, ὅπερ βλ. εἰς ΕΒΓ G 3 in fol. Ὁ χάρτης εὗρίσκεται ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge D 10350, Ge D 10725, Ge D 10726, Ge D 10725 A, Ge DD 2989 collection d'Anville (10014). Ἐπίσης βλέπομεν τοῦτον εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Géographie ancienne abrégée τοῦ D'Anville A Paris 1768 τ. I σελ. 243. Βλ. ἐπίσης εἰς CHOISEUL-GOUFFIER Voyage pittoresque de la Grèce, τ. II μέρ. I σελ. 10. Περὶ τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν εἰς Notice des ouvrages de D'Anville à Paris 1802 σελ. 54: «il a été fait, en 1780, une correction à cette carte vers le lac Ascunis en Thessalie»,

Ἡ Ἑλλάς ὑποδιαιρεῖται εἰς περιοχὰς διὰ γραμμῶν ἐγχρώμων, παρουσιάζεται δὲ ὁμοίως, ὥς εἰς τοὺς χάρτας τοῦ Lapie.

53. Orbis romani pars orientalis. Auctor d'Anville. MDCCLXIX.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὗρισκόμενον εἰς τὴν Géographie ancienne abrégée τοῦ d'Anville A Paris 1786 τ. I σελ. 229.

54. Carte de l'Égypte et de la Lydie dressée pour servir à l'intelligence de l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d'Anville. Février 1738.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου εὗρισκονται ἀναγεγραμμένοι πόλεις τινὲς ἐλληνικαί, ὡς Alexandrie, Ptolemaïs, καὶ ἄλλαι.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10392. Ὁ χάρτης ἀναφέρεται εἰς τὸ φυλλάδιον Notice des ouvrages de d'Anville A Paris 1802 σελ. 45, ὅπερ ἰδὲ εἰς ΕΒΓ Lin ²⁷/_α 490.

55. Carte de la Grande Grèce, y compris la Sicile, dressée pour l'intelligence de l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par rapport à l'établissement des colonies grecques

Είλ. 8 (ἀριθ. 52) J. D'ANVILLE Graecia antiqua.

aux guerres de Pyrrhus en Italie, et les Carthaginois en Sicile. Par le S^r D'Anville, Mars 1738.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10376 καὶ εἰς Notice σελ. 46.

56. Carte de l'expédition de Cyrus le jeune et le Retraite des dix-mille Grecs. Pour le même ouvrage, 1738.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς Notice σελ. 46, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι οὗτος εὐθὺς μὲ τὴν ἐμφάνισίν του ἐτέθη εἰς ἀχρησίαν παραχωρήσας τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἀμέσως κατωτέρω.

57. Carte pour l'expédition de Cyrus le jeune et la Retraite des Dix-Mille Grecs, dressée sur Xénophon. Pour l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r D'Anville. Nov. 1739.

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς EBG Ge D 10391.

58. Le monde connu des anciens. Pour l'histoire de Mr Rollin. 1740.

Βλ. τὸν χάρτην εἰς Notice σελ. 45.

59. La Grèce. Pour l'histoire de Mr Rollin. Par le S^r D'Anville. Mai 1740 34×28.

Notice σελ. 46. Βλ. ἐπίσης εἰς EBG Ge DD 2987, Collection d'Anville (10005).

60. L'expédition d'Alexandre. Pour l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par S^r D'Anville, Géogr. du Roi. Juin 1740.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς Notice σελ. 47, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι οὗτος εὐρίσκεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ M. de Sainte-Croix τιτλοφορούμενον Examen critique des historiens d'Alexandre. Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ G. S. Croix εἶδον τὴν δευτέραν ἔκδοσιν: Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le Grand, Paris, 1804 (EBG J 3140), ἀλλ' ὁ χάρτης δὲν εὐρίσκεται, ἂν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου ἀναγράφεται «carte de Marches et de l'Empire d'Alexandre, à la fin de l'ouvrage». Ὁ χάρτης οὗτος ὑπὸ τὸν τίτλον Carte des marches et de l'Empire d'Alexandre le Grand, dressée pour l'ouvrage de Mr de Ste Croix, ὅπερ τιτλοφορεῖται Examen des historiens d'Alexandre par J. D. Barbié du Bocage, géographe des relations extérieures, au XIIème 1804, εἰς τὸ ἔργον Analyse de la carte des Marches et de l'Empire d'Alexandre-le-Grand par M. Barbié du Bocage χωρὶς τόπον καὶ χρόνον ἐκδόσεως. Μοὶ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ χάρτου τοῦ d'Anville. Τὸν χάρτην βλ. καὶ εἰς EBG Ge DD 2987, Collection d'Anville (10247).

61. La Grèce et les pays plus septentrionaux jusqu' au Danube. Pour l'histoire ancienne de M. Rollin. S^r d'Anville, géographe du Roi. Nov. 1740. 20×23.

Τὸν χάρτην βλ. εἰς Notice σελ. 46 καὶ EBG Ge DD 2987, Collection d'Anville (10.000).

62. Carte d'environ d'Issus, pour l'intelligence des Marches d'Alexandre et de Darius vers ce lieu. Pour le même ouvrage 1740.

Βλ. Notice σελ. 47.

63. L'Orient. Pour le même ouvrage. 1740.

Βλ. Notice σελ. 47.

64. L'Asie Mineure et le Bosphore. Pour l'histoire ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d'Anville. Octobre 1740.

Βλ. εἰς EBG Ge D 10388 καὶ Notice σελ. 47.

65. La Sicile. Pour l'histoire Romaine de Mr Rollin. Par le S. d'Anville. Déc. 1740.

Βλ. εἰς EBG Ge D 10377 καὶ Notice σελ. 48.

66. La Grèce proprement dite pour l'histoire Romaine de M. Rollin. Par le Sr d'Anville, géographe ord. du Roi. Août 1741. Supplément pour l'Illyrie et la Macédoine 27×29

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10382, Ge 10383, Ge DD 2987, Coll. d'Anville (10013) καὶ Notice σελ. 48.

67. La Numidie. Pour le même ouvrage. 1742.

Βλ. Notice σελ. 48.

68. La Dace conquise par Trajan, la Moesie, la Thrace, Pour l'histoire des emper. Rom. de Mr Grevier. Par le Sr Dr d'Anville. Octobre 1752.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10381 καὶ Notice σελ. 49.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν ἀπεικονιζομένην τὴν Προποντίδα καὶ μέρος τῆς Μακεδονίας.

69. Les Cyclades. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. d'Anville MDCCLVIII. 18×16

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10353 καὶ Notice σελ. 54, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ χάρτης οὗτος ἐσχεδιάσθη ἐκ νέου εἰς τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ αὐτοῦ ταξιδίου τοῦ Ἀναχάρσιδος.

70. Cyprus. D'Anville 1762. 32×15

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10357. Ὑπάρχουν ὀνόματα ἀρχαῖα καὶ νεώτερα.

71. Terram secundum Strabonis hypothesim habitatam et ad ejus rationes (quantam fieri potuit) accomodatam sic delineare conatus est auctor d'Anville.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 1071 καὶ Notice σελ. 50, ἔνθα ἀναγινώσκομεν «pour l'édition de Strabon que devoit donner M. de Bréquigny 1762».

72. Terram secundum Strabonis hypothesim habitatam sed geninam hodiernae geographiae delineationem adumbratam exhibet. Auctor d'Anville. MDCCL XVI.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10712, Ge D 10711 A, Ge D 10713 καὶ Notice σελ. 50, ἔνθα ἀναγινώσκομεν «pour le même ouvrage 1762», τὸ ὁποῖον μνημονεύομεν εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 71 χάρτην.

Εἰς Notice σελ. 50 ἀναγινώσκομεν τὰ ἐξῆς περὶ τῶν τελευταίων τούτων χαρτῶν: «Les deux cartes précédentes sur la même planche 1776. Cette planche est une nouvelle gravure faite pour l'édition de Strabon, qui doit paroître à Oxford. La première de ces deux cartes a été gravée une troisième fois pour l'ouvrage de M. Gosselin, intitulé: Géographie des Grecs analysée, in 4° Paris 1790.

Βλέπομεν εἰς τοὺς χάρτας τούτους, ἑκάτερος τῶν ὁποίων εἶναι 28×20, τὰ ὀνόματα Apollonia, Amphipolis τῆς Μακεδονίας, Athènes, Rhodes, Crète, Byzance, Cypre.

73. Orbis veteribus notus auctore d'Anville 1763.

Βλ. Notice σελ. 51.

Βλέπομεν τὴν Ἑλλάδα μετὰ τινων ὀνομάτων πόλεων.

74. Orbis Romani pars orientalis 1764.

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge C 6124 καὶ Notice σελ. 52.

Ἡ Ἑλλάς ἀπεικονίζεται μετὰ πολλῶν ὀνομάτων πόλεων καὶ διὰ γραμμῶν ἐγχρώμων χωρίζεται εἰς περιοχάς.

75. Asiae quae vulgò minor dicitur et Syriae tabula geographica, quantum per subsidia licuit elaborata, opere, si quod aliud in antiqua geographica, arduo. Quam tabulam Clariss. Comes de Caylus in aere incidi curavit. Auctor d'Anville MDCCLXIV. 60 × 49

Τὸν χάρτην τοῦτον βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10356. Ge C 6126 καὶ Notice σελ. 54, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ὅτι «cette carte entre dans l'édition in fol. de la géographie ancienne abrégée de M. d'Anville».

76. A general map of the Roman-Empire, according to the division of Provinces under Constantin and his successors by d'Anville MDCCLXXII 53 × 39

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10716 A, B, C καὶ Notice σελ. 52, ἔνθα ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «cette carte, qui n'est qu'au trait seulement, avec deux tables contenant les noms des Provinces, étoit destinée à l'édition anglaise de l'ouvrage de Gibbon sur la Decadence et la chute de l'Empire Romain; mais la guerre de 1788 ayant interrompu toutes communications entre la France et l'Angleterre, cette carte n'a point été achevée».

Ἡ χώρα διαιρεῖται εἰς ἐπαρχίας. Ἡ Ἑλλάς φέρεται μὲ τὴν ὀνομασίαν Dioecesis Macedoniae μὲ ὑποδιαίρεσεις: Macedonia, Macedoniae salutaris pars, Thesalia, Epirus vetus, Epirus nova, Achaïa, Creta.

77. Carte pour servir à l'intelligence de l'histoire des Assyriens, Medes, Babylo niens et Perses comprise dans l'Hist. ancienne de Mr Rollin. Par le S^r d'Anville. Septembre 1793. 40 × 26

Βλ. εἰς ΕΒΓ Ge D 10386.

Ὁ χάρτης ἀναγράφει πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν νῆσον Κύπρον.

78. Le Pont et la Cappadoce.

Βλ. Notice σελ. 55, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «cette carte a été dressée pour un Mémoire de M. de Boze sur les Rois du Pont, qui n'a point été imprimé». Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ τοῦ χάρτου, τὸν ὁποῖον εὕρισκομεν εἰς ΕΒΓ Ge D 10355.

79. Aegyptus antiqua.

Βλ. Notice σελ. 56, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «cette carte entre dans l'édition in fol. de la géographie ancienne abrégée de M. d'Anville...ainsi que dans ses Mémoires sur l'Egypte».

11. PHILIPPE BUACHE

80. Carte de la Grèce dressée sur les observations géographiques de G. Delisle de l'Académie Royale des Sciences et premier géographe du Roy par Philippe Buache, son gendre de la même Académie 1731.

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν: Grèce, Partie méridionale comprenant l'Attique, la Corinthie, la Sicyone, l'Argolide, la Laconie, la Messenie,

et l'Elide. Pour servir à l'intelligence des cinq premiers livres des voyages historiques de Pausanias. 29×20

81. Carte de la Grèce. Pour servir à l'intelligence des voyages historiques de Pausanias dressée par Philippe Buache de l'Académie Royale des Sciences, gendre de B. Delisle, premier géographe du Roy 1731. 22×21 (εικ. 9).

Εἰς ἓν μέρος τοῦ χάρτου ὑπάρχει ἄλλος μικρότερος:

82. Carte de la Grèce asiatique pour l'intelligence du 7e livre de Pausanias. 10×21

Οἱ τρεῖς οὗτοι εἶναι προσηρημένοι εἰς τὸ βιβλίον Pausanias ou Voyage historique de la Grèce traduit en français par M. l'Abbé Gedoyt τ. I à Paris 1731¹. Ὅπως εἶναι φυσικόν, οἱ χάρται παρουσιάζουν ἐξαιρετικὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς τοῦ Delisle. Ὁ τελευταῖος χάρτης εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς P.H. BUACHE Notes et croquis (EBΓ Ge DD 3406) φύλλ. 80.

12. J. N. BELLIN

83. Carte de la partie méridionale de la Grèce. Pour servir à l'intelligence de l'Histoire d'Epaminondas. Par M. Bellin, ingénieur au Dépôt des cartes et Plans de la Marine 1739 28×20 (εικ. 10).

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς M. l' ABBÉ SERAN DE LA TOUR Histoire d'Epaminondas, pour servir de suite aux Hommes illustres de Plutarque. A Paris. 1739 (EBΓ J 11116). Πρόκειται περὶ χάρτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ὀνομασιῶν εὐρίσκομεν καὶ νεώτερα ὀνόματα, ἥτοι Prom. d'Arax auj. Cap Papa, Golfe de Corinthe auj. G. de Lepante, Naupacte Lepante. Τὰ νεώτερα ὀνόματα ὑπογραμμίζονται. Τὸ μέρος τῆς ἀπεικονιζομένης Ἑλλάδος διαιρεῖται διὰ γραμμῶν εἰς διαφόρους περιοχάς π. χ. ἡ Πελοπόννησος εἰς Μεσσηνίαν, Λακωνίαν, Ἡλιν, Ἀχαΐαν, Ἀρκαδίαν, Ἀργολίδα. Πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: Carte de la partie méridionale de la Grèce χάρτου, ὅστις εὐρίσκεται εἰς J. N. BELLIN Le petit Atlas maritime tome IV contenant l'Europe et les divers Etats qu'elle renferme, excepté la France ἀρ. 117. Ἐλλείπουν εἰς αὐτὸν αἱ ὑπογραμμίσεις τῶν νεωτέρων ὀνομάτων.

13. ROBERT DE VAUGONDY

Τῷ 1752 ἐδημοσιεύθη ὁ χάρτης:

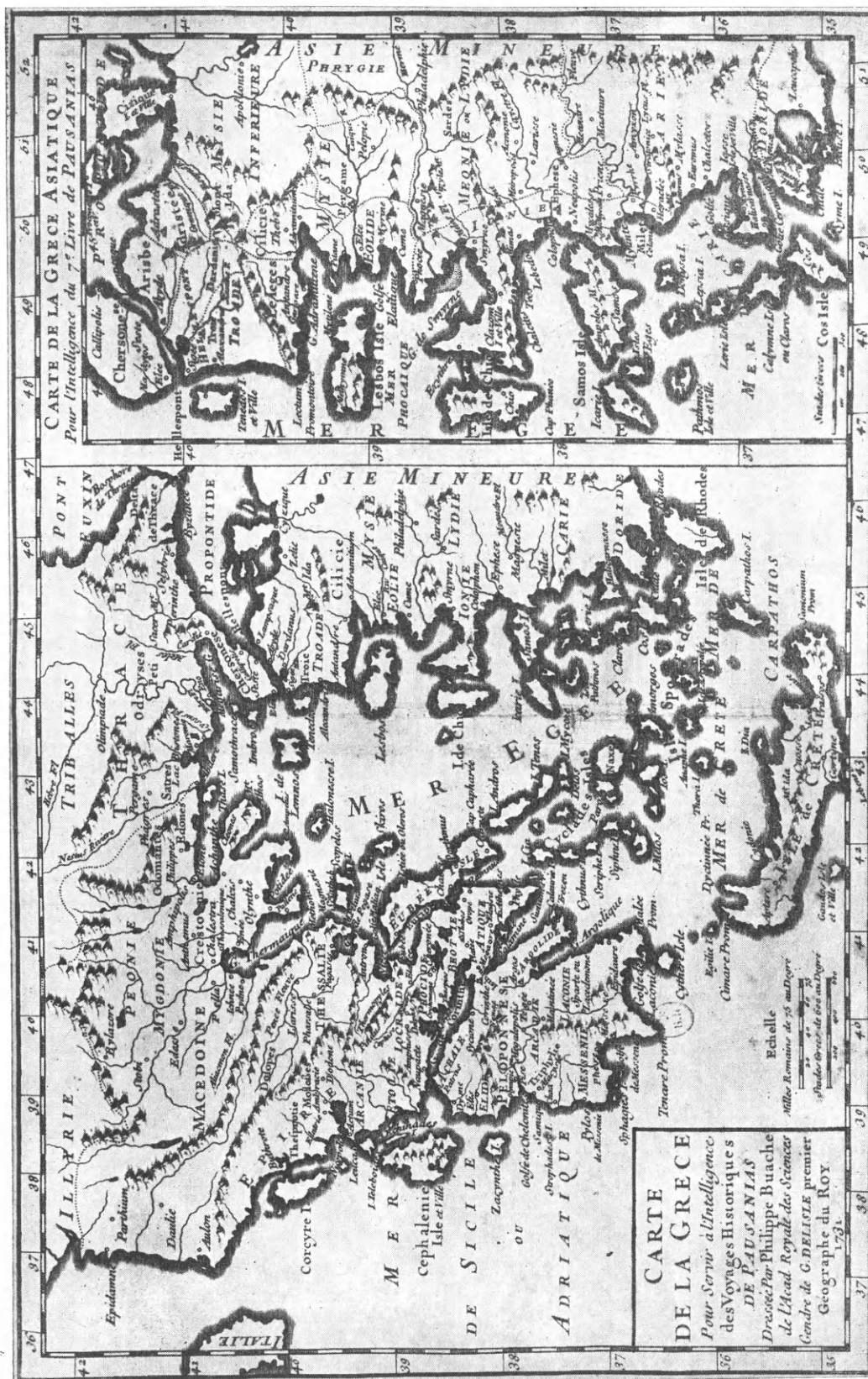
84. Graecia vetus ex schoedis sanconianis desumpta, in qua Macedonia, Thessalia, Epirus, Achaia et Peloponesus, in minores partes seu populos distinguuntur, nec non inter adjacentes insulas speciatim Creta delineatur insula². Autore Robert de Vaugondy filio, Geographo Regis ordinario, Cum privilegio. 1752.

Ὁ χάρτης οὗτος ἐνθυμίζει τοὺς χάρτας τοῦ Sanson πατρὸς καὶ υἱοῦ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, διότι ὁ Robert de Vaugondy, ὅστις ἠγόρασε τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ Sanson

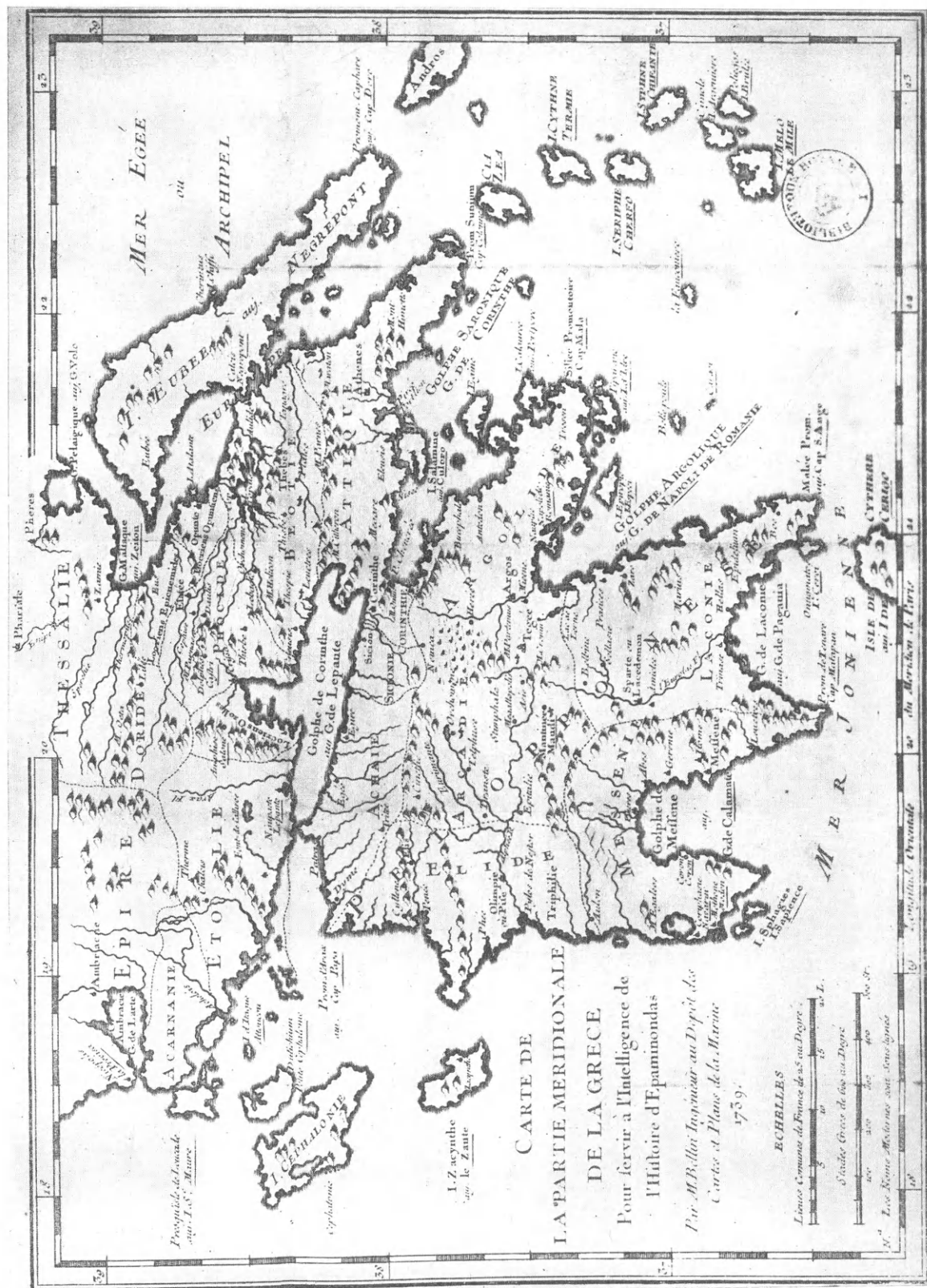
¹ Οἱ ἴδιοι χάρται συνοδεύουν τὴν εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν γενομένην ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς Amsterdam τὸ 1733 (EBΓ 10023). Εἰς EBΓ Ge DD 3406 ὑπάρχουν χειρόγραφα σχεδιάσματα τοῦ

Buache ἀναφερόμενα εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν τίτλον «geographica ex Pausania» (φύλλ. 1-5).

² Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρομεν εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς. 9 (ἀγ. 81) P. BUACHE Carte de la Grèce.

Εκ. 10 (ἀριθ. 83) J. N. BELLIN Carte de la partie méridionale de la Grèce.

τῷ 1730 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Pierre Moulart¹, δὲν ἠδυνήθη νὰ συνεχίσῃ τὸ γεωγραφικὸν ἔργον τοῦ οἴκου. Ὁ χάρτης τοῦ de Vaugondy ἐτυπώθη συμφώνως πρὸς τὰ πρότυπα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὸν οἶκον, χωρὶς οὗτος νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς γεωγραφικὰς προόδους, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημιουργηθῇ ἀπὸ τοῦ Sanson μέχρι τῆς ἐποχῆς του.

Μεταξὺ τῶν ἐκδόσεων τοῦ γεωγραφικοῦ οἴκου τοῦ Sanson ἔχομεν χάρτας τινὰς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων δὲν εὔρομεν ἀντίτυπα, ἀλλ' οἵτινες μνημονεύονται εἰς τὸν Catalogue des ouvrages, qui composent les fonds de Géographie de MM Sanson et Robert de Vaugondy, à Paris (χωρὶς χρονολογίαν ἐκδόσεως). Ἐκεῖ ἀναγινώσκομεν:

85. Graecia antiqua.
86. Graecia ex Homero.
87. Creta insula².
88. Alexandri magni imperium.
89. Cartes des anciennes monarchies deux feuilles pour lire M. Rollin.
90. Cyprus insula³.

14. ΑΝΩΝΥΜΟΣ

91. Grèce ancienne.

Αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος χάρτου περιλαμβανομένου εἰς τὴν Géographie abrégée de le Grèce ancienne, comprenant, 1° une description de le Grèce. 2° un discours sur l'Olympie, le gouvernement, le Religion, etc. des Grecs. 3° quelques morceaux relatifs à la chronologie, tels que les olympiades comparées aux années qui ont précédé notre Ère; la liste des rois d'Argos, d'Athènes etc.. Avec une carte et quelques tableaux géographiques. Par un Professeur d'Histoire et de Géographie. A Paris 1772.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον εὔρομεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς École Normale Supérieure τῶν Παρισίων, ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς σχετικῶς μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ χάρτου: «quant à la petite carte de Grèce, pour la garantir bonne, il doit me suffire d'avouer que j'ai pris le contour de ce pays et les positions dont j'ai eu besoin, sur l'excellente carte de M. d'Anville».

15. CHOISEUL-GOUFFIER

92. Carte détaillée de la route de l'auteur, Depuis le golfe de Macri, jusqu'au Méandre. Rédigée sur les lieux par le Cte de Choiseul-Gouffier.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce t. Ier 1782, σελ. 125.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν Golfe de Macri ot. Glaucus Sinus καὶ ἄ.

93. Carte détaillée de la route de l'auteur depuis le Méandre jusqu'au golfe d'Adramytii. Rédigée sur les lieux par le Cte de Choiseul-Gouffier.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. I σελ. 189.

Εἰς τὸν χάρτην εὗρίσκομεν πολλὰς ἀρχαίας ὀνομασίας.

¹ Βλ. Nouvelle biographie générale τ. 43, Paris, 1864 σελ. 298.

² Σελ. 4.

³ Σελ. 3.

94. Carte de l'isle de Metellin autrefois Lesbos, et du golfe d'Adramyti. Levée sur les lieux et assujétié aux observations astronomiques. 35 × 25

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 69.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα: Kidonia, Heraclae Arginussae ins^{ae}, Pyrrha, Hiera, Attea, Pitane κλπ.

95. Carte de l'Ile de Lemnos, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II σελ. 129.

Βλέπομεν ὀνόματα: Myrina, Chryse Promontorium. Πρόκειται μᾶλλον περὶ νεωτέρου χάρτου.

96. Carte générale de la Troade comprenant le pays qui s'étend depuis le cap. Sigeum jusqu'au Mont Gargaron, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques. 60 × 23

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 200.

Ἀναγινώσκομεν ὀνόματα: Pyrrha, prom. Coryphas, Harmatus portus, Polymédium κ.ἄ.

97. Carte de la plaine de Troie levée en 1786 et 1787 L. F. Cassas delinavit. 60 × 40

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁ σελ. 209.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν Alexandria Troas, Agamia prom, Ilium recens κ.ἄ.

98. Carte de l'Hellespont ou canal des Dardanelles, levée sur les lieux et assujettie aux observations astronomiques.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₂ σελ. 444.

Ἀναγινώσκομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου τὰ ὀνόματα Sigeum, Rhoeteum, Dardanus, Eleus, Alopeconnesus κ.ἄ.

99. Carte de la Grèce ancienne. 58 × 40

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. I 1782. Βλ. ἐπίσης εἰς ΕΒΓ Ge DD, Collection d'Anville (10001).

16. TRUGUET & RACCORD

100. Carte des Iles de Lemnos, Imbros, Samothrace et des côtes voisines levée par MM Truguet, commandant la corvette le Tarleton, Raccord, sous lieutenant de vaisseaux, et assujettie aux observations astronomiques faites par Toudou, Astronome, élève de MM. Cassini et Mechain. 26 × 38

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER τ. II₁, σελ. 97.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἀναγινώσκομεν ὀνόματα, ὡς Alexandria, Naulochos Pont Hephaestia, Myrina, Larissa, Sigeum κ.ἄ.

17. F. KAUFFER

101. Plaine d'Ephèse, olim Caystrium Campus, levée par F. Kauffer en 1776.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce τ. I, A Paris 1782, σελ. 192.

Πρόκειται περὶ χάρτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν σημεῖα ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἀρχαίας ὀνομασίας (Pion Mons κ. ἄ.).

102. Carte générale de l'isle de Paros levée par F. Kauffer en 1776. 21 × 34
Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER ἐνθ. ἀν. τ. I σελ. 64.

Ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα Marpesus mons, Minoa κ. ἄ.

103. Carte de l'île de Samos. Rédigé par F. Kauffer.

Βλ. CHOISEUL-GOUFFIER ἐνθ. ἀν. τ. I σελ. 96.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν ὀνόματα Cap de Samos, Ampelos Prom, Posidium seu Neptuni Prom. κ. ἄ.

18. RIGOBERT BONNE

104. Mappa Graeciae antiquae et vicinarum Regionum descripta à R^{to} Bonâ, Primario Hydrographo Navali, Septemb. 1779. Perrier sculp. André scrip. 31 × 20 (εἰκ. 11).

Βλ. εἰς EBG Ge D 13252.

105. Graeciae antiquae Tabula geographica. A. R^{to} Bonna. Primario Hydrographo Navali 1783. Cum priv. Regis.

Βλ. εἰς Recueil de cartes sur la géographie ancienne par Mr Bonne Ingenieur Hydrographe de la Marine. A Paris 1783 ἀρ. 9 (EBG Ge DD 1278 (2)). 41 × 29

Πρόκειται περὶ χάρτου πληρεστέρου καὶ μεγαλυτέρου ἢ ὁ ὑπ' ἀριθ. 104.

Ὁ αὐτὸς χαρτογράφος R. Bonne ἀπεικονίζει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὁλόκληρον ἢ ἐν μέρει, τὴν κυρίως καλουμένην Ἑλλάδα ἢ τὰς ἀποικίας εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας ὡσαύτως χάρτας.:

106. Imperii Romani Tabula 1783.

Βλ. Recueil ἐνθ. ἀν. ἀρ. 16, 17 καὶ 18.

107. Mappa diversus Filiorum Noemi, à R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ὁ χάρτης οὗτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκομεν πόλεις τινὰς τῆς Μακεδονίας Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, εὑρίσκεται εἰς τον Atlas encyclopédique, contenant la géographie ancienne du moyen âge, la géographie moderne et les autres relatives à la géographie physique. Par M. Bonne, Ingénieur-Hydrographe de la Marine et par M. Desmarest, pour les cartes de la géographie physique. A Paris 1787 (βλ. εἰς EBG Ge FF. 8151) τ. I ἀρ. 2.

108. Imperia antiqua. Pars occidentalis a R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

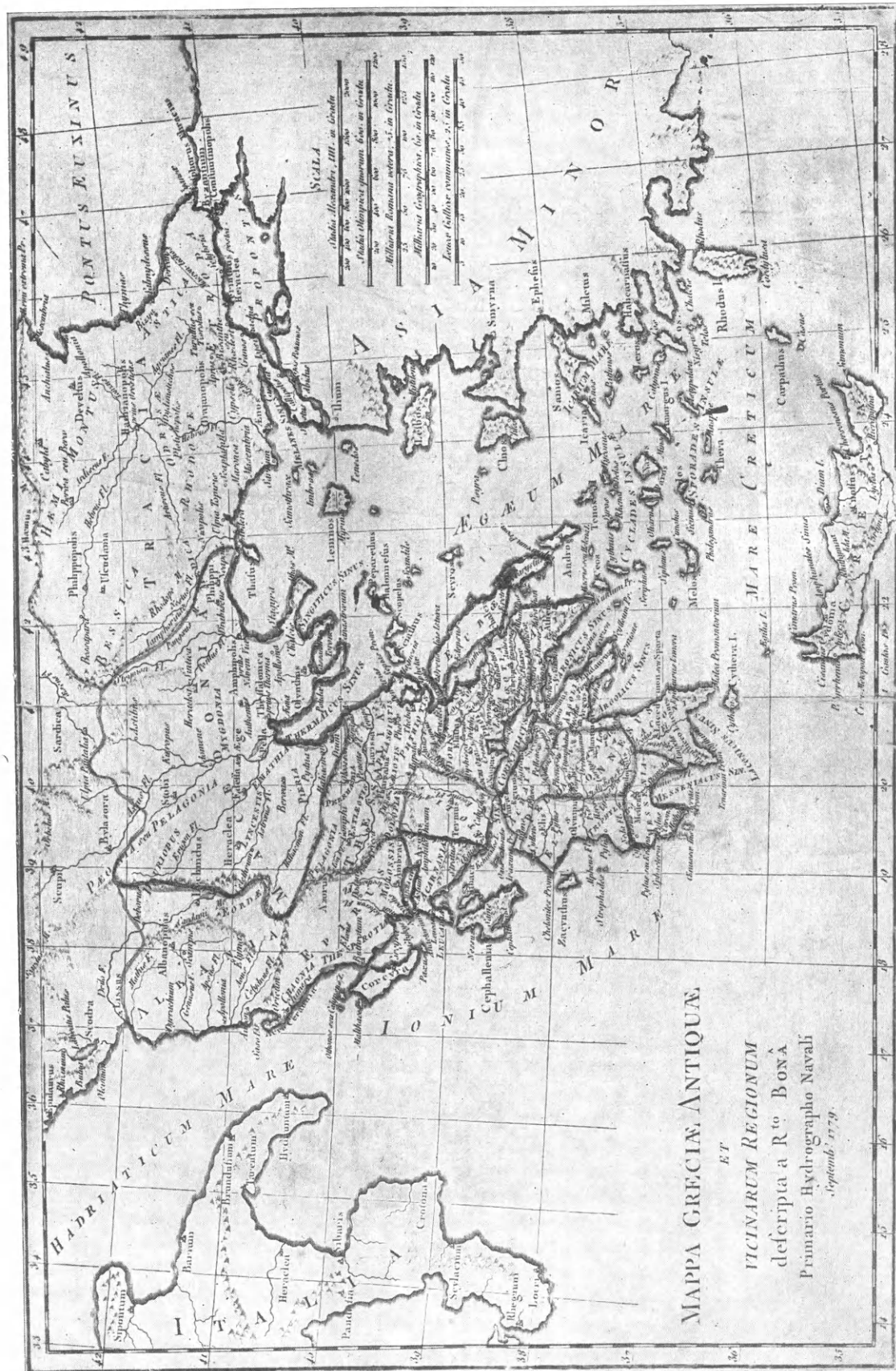
Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 5.

109. Imperia antiqua. Pars media. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 6.

110. Imperia antiqua. Pars orientalis. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 7.

Εἰκ. 11 (ἀνθ. 104) R. BONNE Græcia antiqua.

Οἱ χάρται οὗτοι, 108, 109 καὶ 110, ἀναφέρονται εἰς τὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

111. Graecia vetus. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 8. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ χάρτου βλέπομεν supplementum, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζει τὴν Βοιωτίαν, Ἀφρικὴν, Ἀργολίδα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν ὑπὸ κλίμακα μεγαλυτέραν.

112. Imperium Romanum. Pars orientalis. A R^{to} Bonne, Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 10.

113. Italia vetus. A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 22 × 33

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 11. Ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα ἐλληνικῶν ἀποικιῶν.

114. Gallia vetus. A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Βλ. ἔνθ. ἀν. ἀρ. 12. Καὶ ἐπὶ τούτου ἀναγινώσκομεν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ὀνόματα.

115. Asia Minor. Descripta a R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 16.

116. Pannonia, Dacia, Illyricum et Moesia A R^{to} Bonne. Primario Hydrographo Navali. 33 × 22

Ἐνθ. ἀν. ἀρ. 17. Ἀναγινώσκομεν ὀνόματα ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων.

19. J. D. BARBIÉ DU BOCAGE

117. Carte du Palus Méotide et du Pont Euxin, Pour le voyage du jeune Anacharsis, réduite en grande partie d'après celle de M^r d'Anville, par Mr Barbié du Bocage. MDCCLXXXI.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς M. BARBIÉ DU BOCAGE Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatifs au voyage du jeune Anacharsis 1788 (εἰς ΕΒΓ σ. 325). Ὁ ἐξωτερικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι BARTHÉLÉMY Voyage du jeune Anacharsis. Atlas¹.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα ἀρχαίων τινῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν.

118. L'Helles-Pont. Pour l'intelligence du voyage du jeune Anacharsis, dressé sur le plan qu'en a donné M. d'Anville dans les Mémoires de l'Académie R^{le} des Belles Lettres, et sur quelques autres morceaux. Par M. Barbié du Bocage. May 1782.

Βλ. Recueil.

119. Miletii vicinia variis temporibus. Barbié du Bocage fecit. 22 × 14

Πρόκειται περὶ ἀρχαίου χάρτου τῆς περιοχῆς ταύτης. Εἰς αὐτὴν ἀναγινώσκομεν ἀρχαίας ὀνομασίας: Posideum prom-Thymbria, Heraclea κ. ἄ.

Τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς CHOISEUL-GOUFFIER Voyage pittoresque de la Grèce, τ. I, A Paris 1782, σελ. 174.

1 Σημειῶνω τὴν βραχυγραφίαν τοῦ βιβλίου τούτου «Recueil».

120. L'Attique, la Mégaride et partie de l'isle d'Eubée, pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Mai. 1785.

Βλ. Recueil.

121. L'Argolide, l'Epidaure, la Trézénie, l'Hermionide, l'isle d'Egine et la Cynurie, Pour le voyage du jeune Anacharsis, Par M. Barbié du Bocage-Octobre 1785.

Βλ. Recueil.

122. La Corinthie, la Sicyonie, la Phliasie et l'Achaïe, Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage - Juin 1786.

Βλ. Recueil.

123. L'Elide et la Triphylie, Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Août 1786.

Βλ. Recueil.

124. La Messenie. Pour le Voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Janvier 1786.

Βλ. Recueil.

125. La Laconie et l'isle de Cythère. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bogage. Janvier. 1786.

Βλ. Recueil.

126. L'Arcadie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Mai 1786.

Βλ. Recueil.

127. La Béotie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Mai 1787.

Βλ. Recueil.

128. La Phocide et la Doride. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Juin 1787.

Βλ. Recueil.

129. La Thessalie. Pour le voyage du jeune Anacharsis, par M. Barbié du Bocage. Janvier 1788.

Βλ. Recueil.

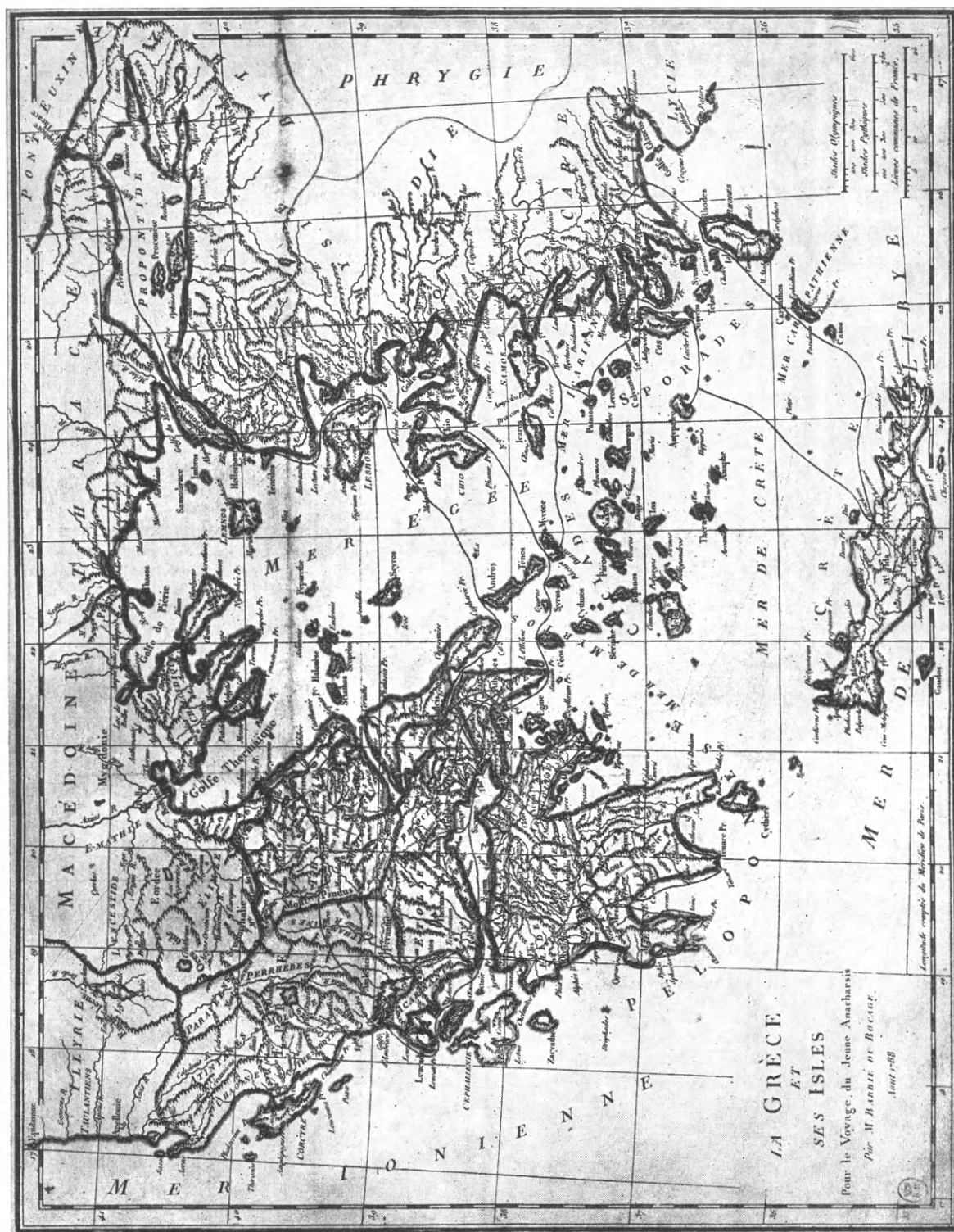
130. La Grèce et ses isles. Pour le voyage du jeune Anacharsis. Par M. Barbié du Bocage. Août 1788 (εικ. 12).

Βλ. Recueil.

Πρόκειται περὶ χάρτου ἐγχρώμου ἐμφανίζοντος τὴν χώραν διηρημένην εἰς περιοχάς. Ὁ χάρτης δὲν εἶναι ἐντελὴς ἀρχαῖος, διότι ἀναφέρονται καὶ ὀνομασίαι νεώτεραι, ὡς Chio ἀντὶ Chios κ. ἄ.

131. Carte pour le Mémoire de M. de Ste Croix sur le cours de l'Araxe et du Cyrus. Par J. D. Barbié. Juillet 1723.

Βλ. τοῦτον εἰς τὸ βιβλίον Mémoires historiques et géographiques sur les pays situés entre la mer noire et la mer caspienne. A Paris 1797 (ΕΒΓ BNP Ο^z. 4).

Elx. 12 (ἀρ.β. 130) B. Du Bocage La Grèce et ses îles.

Παρατηροῦμεν ἐπ' αὐτοῦ ἀρχαίας ἐλληνικὰς ἀποικίας μεταξὺ τῶν νεωτέρων πόλεων, ὡς Trapezous, Athenae, Apsarus, Phasis, Dioscurias, Pityus Ptus.

132. Carte pour l'intelligence de Cyrus et la retraite des dix milles de Xenophon. Par M. J. D. Barbié du Bocage. Au IVème Février 1796.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ M. D. FORTIX D'URBAN Mélanges de géographie et d'histoire et de chronologie anciennes. A Paris (χωρὶς χρονολογίαν) (ιδὲ εἰς EBF Ge FF 6750).

133. L'île de Crète. Par J. D. Barbié du Bocage. Pluviôse an VIIème.

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν προσηρημένον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ste CROIX Les anciens gouvernements fédératifs et de la législation de Crète. A Paris an VII. (εἰς EBF J 11298).

Ἐπὶ τοῦ χάρτου βλέπομεν ἀντὶ τοῦ ὀνόματος Dicte τὸ ὄνομα Mons Sacré. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ χάρτου τούτου κάμνει σύγχυσιν τοποθετῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσαρᾶς τῆς Κρήτης τὴν πόλιν Priasus ou Praesus.

134. Carte de la Scythie, de l'Egypte et des pays intermédiaires, dressée par J. D. Barbié du Bocage; Pour le traité d'Hippocrate intitulé des airs, des eaux et des lieux traduit par le Dr Coray an VIIIème.

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρημένος εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ βιβλίου Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. Traité d'Hippocrate des airs, des eaux et des lieux; traduction nouvelle par Goray. A Paris 1800.

Ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος οὐδεμία πόλις ἀναγράφεται.

135. Carte de l'Empire de Priam, divisée en neuf districts, dressée d'après Homère, par J. D. Barbié du Bocage 1810. 22 × 34

Τὸν χάρτην τοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τοῦ CHOISEUL-GOUFFIER Voyage Pittoresque de la Grèce τ. II, Paris 1809, σελ. 177¹.

20. JOSEPH-ROMAIN JOLY

136. La Corse, l'Illyrie, la Gaule Cisalpine, partie de l'Italie et de la Grande Grèce. Par l'auteur de la géographie Sacrée. 43 × 29

137. Suite de l'Italie, la Grande Grèce, la Sicile, la Sardaigne, selon les anciens. Par l'auteur de la géographie Sacrée. 43 × 29

Οἱ δύο οὗτοι χάρται εὐρίσκονται ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5 εἰς τὸ ἔργον Atlas de l'ancienne géographie universelle comparée à la moderne... Par Joseph - Romain Joly. A Paris An IX (1801). Βλ. εἰς EBF 3586

138. Carte de la Macedoine et de la Grèce selon les anciens. Par l'auteur de la Géographie Sacrée. 46 × 36

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρημένος εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον Atlas, ὡς καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, ὑπ' ἀριθ. 10.

¹ Δὲν καταγράφω ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως τὸν χάρτην Janina et ses environs (dans un rayon de six lieues dressée d'après les plans et Mémoires de J. D. Barbié du Bocage 1820), ὅστις εἶναι προσηρη-

μένος εἰς τὸν POUQUEVILLE Voyage de la Grèce 1η ἔκδ. 1820, 2α ἔκδ. 1826, ἐνθα εὐρίσκομεν ἀρχαίας ὀνομασίας Dolopie (Calarites), Hellopie, Perrhebie (Zagori), Molossie-Passaron.

Ἡ χώρα χωρίζεται εἰς περιοχάς, ὡς Laconie, Arcadie, Etolie, Acarnanie κλπ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας τοποθετεῖται τὸ Ἄργος.

21. J. B. GAIL

139. Carte de la Sicile.

Ὁ χάρτης οὗτος εὐρίσκεται προσηρτημένος εἰς τὸ ἔργον Histoire grecque de Thucydide. Texte et version latine par J. B. Gail. A Paris 1807 τ. VIII (Βλ. ΕΒΓ Rés. J 1811).

140. Carte pour l'histoire grecque (εἰκ. 13).

Ὁ χάρτης οὗτος εἶναι προσηρτημένος εἰς τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω ἀναγραφόμενον ἔργον (τ. II σελ. 3).

Ὡς εἶναι φυσικόν, πρόκειται περὶ χαρτῶν, ἀναγραφόντων τὰς πόλεις ἐκείνας μόνον, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ του.

Ὑπάρχουν ἀνακρίβειαι τινες. Π.χ. ἡ νῆσος Ζάκυνθος τοποθετεῖται νοτίως τῆς Κυλλήνης, σχεδὸν ἀπέναντι τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀλφειοῦ. Τὸ ὄρος Πίνδος τοποθετεῖται μεταξὺ τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

22. PIERRE LAPIE

141. Géographie d'Hérodote. 29 × 21

Βλ. τὸν χάρτην τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire du Précis de la géographie universelle de M. Malte-Brun; dressé conformément au texte de cet ouvrage et sous les yeux de l'auteur, par M. Lapie, capitaine ingénieur géographe. A Paris 1812 (Βλ. τοῦτο εἰς ΕΒΓ G 626).

142. Europe ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

143. Asie ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

144. Afrique ancienne. 29 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas supplémentaire.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον πλὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναγινώσκουμεν τὰ ὀνόματα πόλεων, ὡς ἡ Σαλαμὶς τῆς Κύπρου, καὶ τὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας εἰς Αἴγυπτον.

145. Empire d'Alexandre. 29 × 21

Βλ. Atlas supplémentaire.

146. Asie Mineure, Arménie, Gaucase, Syrie κλπ. 29 × 21

Βλ. Atlas supplémentaire.

147. Grèce ancienne. 29 × 21 (εἰκ. 14)

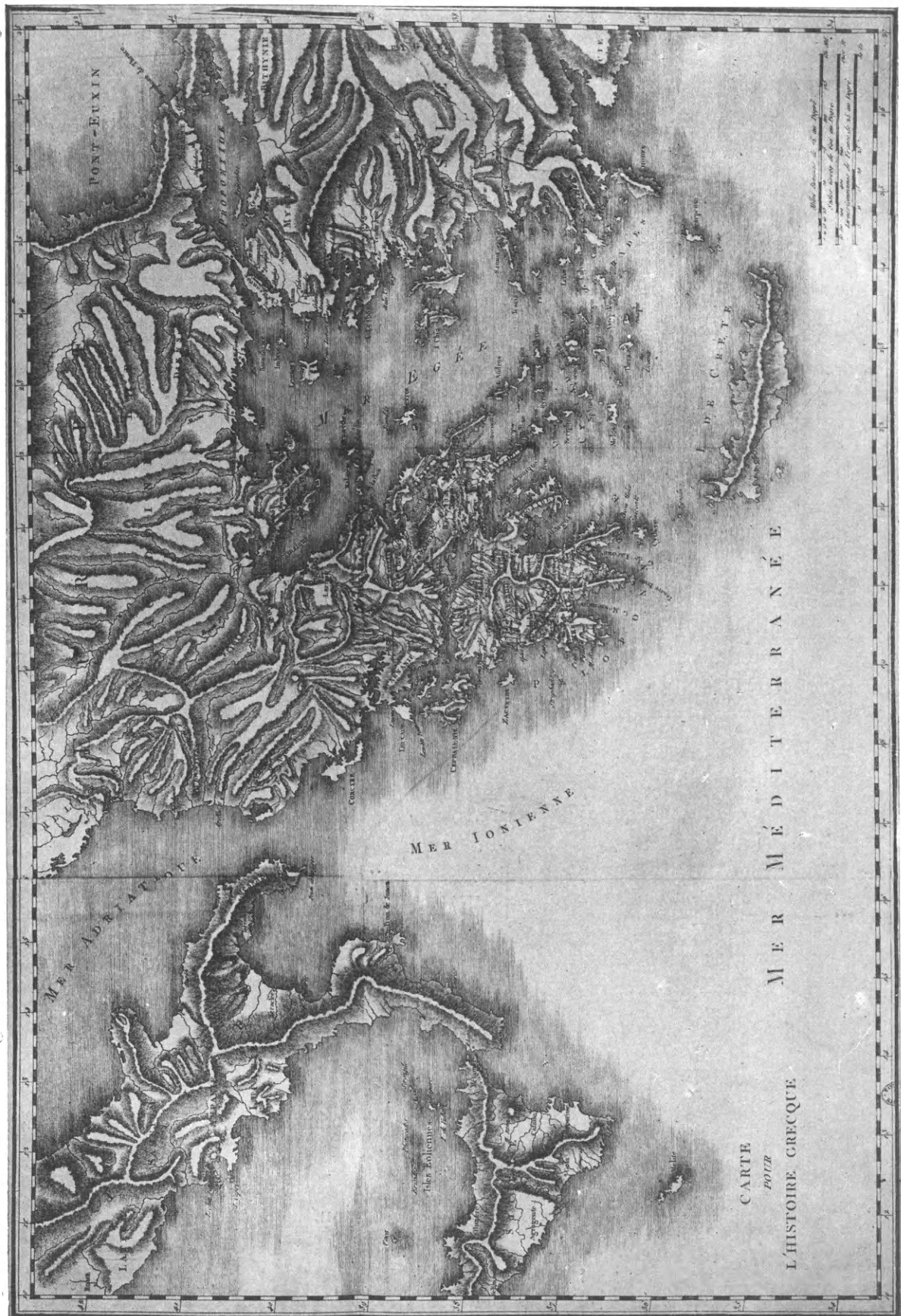
Βλ. αὐτ. Ὁ χάρτης διαιρεῖται εἰς περιοχὰς δι' ἐγχρώμων ὁρίων.

148. Italie ancienne. 29 × 21

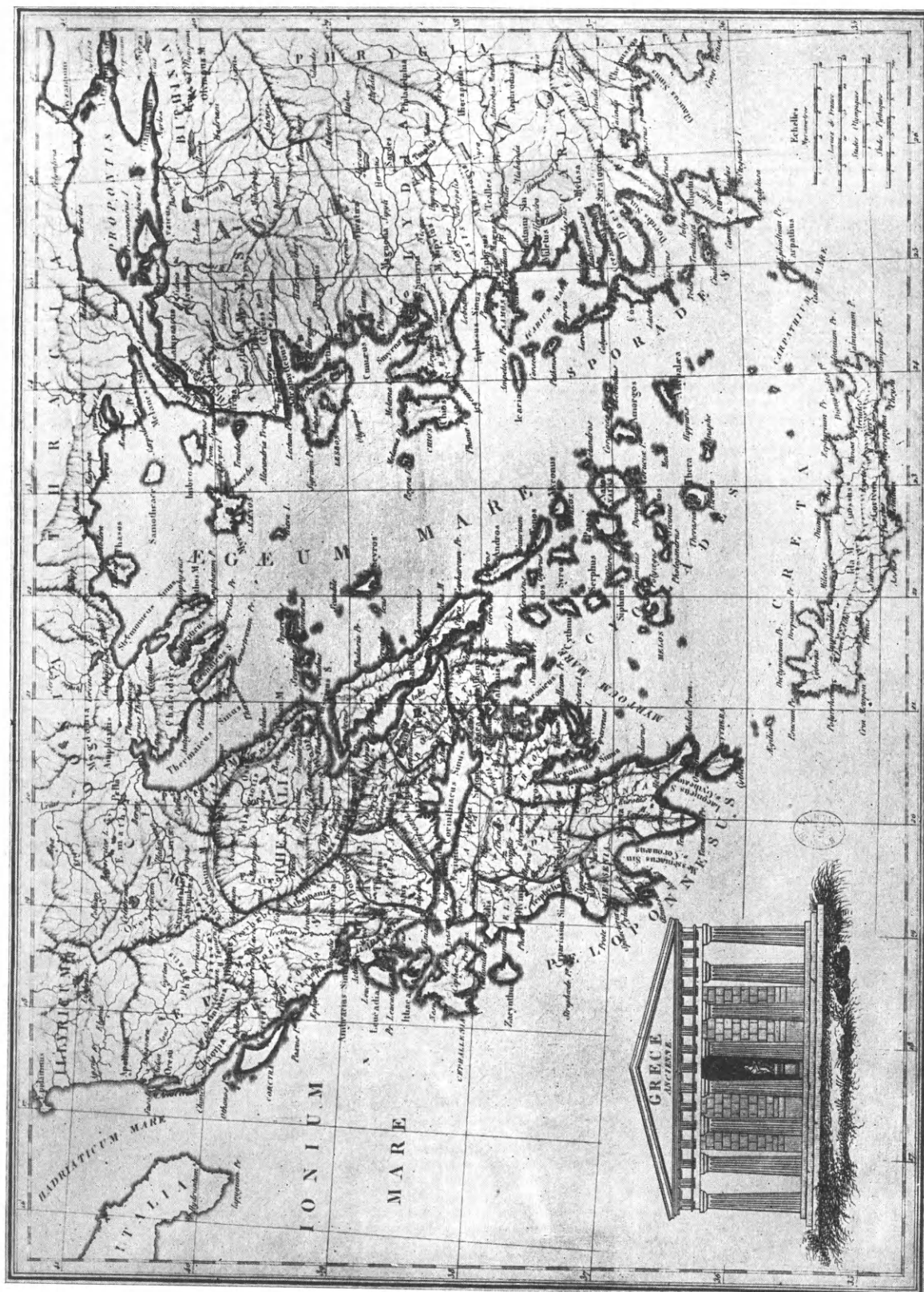
Βλ. αὐτ.

149. Empire Romain sous Constantin, sous Trajan. 29 × 21

Ἔνθ. ἀν.

Είχ. 13 (ἀγρ. 140) J. B. GAIL Carte pour l'histoire grecque.

Εἰκ. 14 (ἀριθ. 147) P. LAPIE Grèce ancienne.

Ἡ Ἑλλάς ἀπεικονίζεται μὲ τὴν διοικητικὴν διαίρεσιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μὲ τὰς «dioecesis».

150. Monde connu des anciens. Par P. Lapie, géographe. 1816. 28 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne, dressé pour l'instruction de la jeunesse, et notamment pour les Collèges Royaux, et les Écoles Militaires. Par M. Lapie, géographe II ἔκδ. à Paris, 1816 (Βλ. εἰς ΕΒΓ Γ 627).

Βλέπομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου πόλεις, ὡς Thessalonica, Smyrna, Philippopolis κ.ἄ.

151. Empire d'Alexandre dressé par P. Lapie, géographe, 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 3.

Αἱ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἃς αὕτη διαιρεῖται δι' ἐγχρόμων ὁρίων, εἶναι ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἡπειρος, ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη κ.ἄ. Ὀλίγαι πόλεις ἀναγράφονται

Ὁ χάρτης οὗτος ὁμοιάζει πρὸς τὸν συνώνυμον ὑπ' ἀριθ. 145 παρουσιάζων ὀλίγας διαφοράς: ἀντὶ τῆς Κνωσοῦ βλέπομεν τὴν Γόρτυνα, δὲν ἀναγράφεται ἐπὶ τούτου ἡ Σαλαμὶς τῆς Κύπρου κ.ἄ.

152. Empire Romain dressé par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. τοῦτον εἰς Atlas ἀρ. 4.

153. Carte de l'Italie ancienne. Dressée par P. Lapie géographe 1816. 21 × 28

Βλ. Atlas ἀρ. 6.

Ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου ἀναγινώσκομεν τὸ ὄνομα «Magna Graecia» καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν.

154. Grèce ancienne. Dressée par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 7.

Ὁ χάρτης οὗτος πληρέστερος ἢ ὁ ὑπ' ἀριθ. 147 ὑποδιαίρει τὴν Ἑλλάδα εἰς μικρὰς περιοχάς: Argolis, Achaia, Laconia, Attica, Boeotia κλπ.

155. Asie Mineure ancienne. Dressée par P. Lapie, géographe 1816. 28 × 21

Βλ. Atlas ἀρ. 8.

Εἰς τοῦτον παρακολουθοῦμεν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

156. Syrie et Egypte anciennes. Dressées par P. Lapie géographe 1816. 21 × 28

Βλ. Atlas ἀρ. 9.

Εἰς τὸν χάρτην τοῦτον βλέπομεν τὴν νῆσον Κύπρον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

157. Orbis¹. Romanus ad illustranda. Itineraria. Antonini. Burdigalense tabulam. Pentingerianam. Periplos, itineraria. Maritima. Delineatus a P. Lapie geographo Lutetiae. A. M. D. CCC XXIII.

¹ Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ καταγράψωμεν καὶ τινες χάρτες τοῦ Lapie, οἱ ὅποιοι συνοδεύουν τὸν ROUSSEVILLE Voyage de la Grèce, ὡς α) Acarnanie et Etolie, Par Lapie, géographe 1823, β) Thesprotie ou Chamouri, Souli et Parga. Par Lapie géographe 1823.

γ) Les Thermopyles et pays voisins. Par Lapie géographe 1823, ἐνθα συναντῶμεν ἀρχαῖα τινὰ ὀνόματα, ἀλλὰ κυρίως πρόκειται περὶ νέων χαρτῶν. Στοιχεῖά τινὰ ἀρχαῖα δὲν δύνανται νὰ ἀλλοιώσουν τὸν νεώτερον χαρακτῆρα αὐτῶν.

Οὗτος εἶναι προσηρτημένος εἰς τὸ ἔργον *Recueil des itinéraires anciens comprenant l'itinéraire Antonin, la table de Peutinger et un choix des périples grecs avec dix cartes dressées par M. le Colonel Lapie publié par M. le Mis de Fortia d'Urban*. Paris MDCCCXLV (βλ. εἰς ΕΒΓ Γ 1310).

Εἰς τὸ φύλλ. 5 ἀπεικονίζεται ἡ Ἑλλάς, καὶ εἰς τὸ φύλλ. 6 αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ μορφή τῆς χώρας εἶναι ἡ αὐτή, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους χάρτας τοῦ Lapie.

II. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη τῶν χαρτῶν κατὰ χαρτογράφους χρονολογικῶς κατατασσόμενους εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσῃ πλήρη εἰκόνα τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Γάλλων διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοῦ μέρους, τὸ ὁποῖον ἡ χώρα αὕτη ἔπαιξεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας. Μετὰ τὴν χρονολογικὴν ταύτην παρακολούθησιν, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητος, προκύπτουν ποικίλαι παρατηρήσεις, γενικώτεραι καὶ λεπτομερειακαί, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ταξινομηθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα τέσσαρα μόνον ζητήματα, χωρὶς νὰ θίξωμεν τὸ αὐστηρῶς χαρτογραφικὸν μέρος, διότι τοῦτο ἀνάγεται περισσότερον εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς χαρτογραφίας, παρὰ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς μιᾶς χώρας, οἱ ὁποῖοι πρὸς τῷ κυρίῳ ἔργῳ των ζητοῦν νὰ ἐρευνήσουν ὁποῖου εἵδους μελέτην παρέσχεν αὕτη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο καὶ ἔχοντες πάντοτε ὡς βάσιν τὴν καταγραφεῖσαν ἤδη χαρτογραφικὴν ἐργασίαν τῆς Γαλλίας ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1830 προκύπτουν πρὸς ἔρευναν τέσσαρα ζητήματα:

1. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν γενικὴν γεωγραφικὴν ἐπιστήμην καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν.
2. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.
3. Ὁ σκοπὸς καὶ αἱ τάσεις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς χώρας.
4. Τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας πρὸς τὰς ξένας ὡς καὶ τὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως.

1. Η ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Ὡς εἶναι φυσικόν, αἱ σχέσεις τῆς γεωγραφίας πρὸς τὴν χαρτογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος παρουσιάζονται ὑπὸ δύο μορφάς, τὴν καθόλου σχεδιάσιν τῶν χαρτῶν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν τοποθέτησιν τῶν πόλεων. Ἡ μαθηματικὴ γεωγραφία, ὡς γνωστὸν, βοηθεῖ διὰ τὸ πρῶτον μέρος¹, ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων καὶ συγγραφέων παρέχει τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας της διὰ τὸ δεύτερον μέρος.

¹ Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος παρατηρεῖται μεγάλη ἀνάπτυξις τῶν ἀστρονομικῶν ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων σπουδαῖος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Cassini (βλ. JEAN DOMINIQUE CASSINI *De l'origine et du progrès de l'astronomie et de son usage dans la géographie et dans la navigation*, Paris 1693. *Τὸν αὐτοῦ Oeuvres diverses*

de M.J.D. Cassini, Paris 1730). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀστρονομικὴ ἐπιστήμη οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐκτὸς τῆς βοηθείας, τὴν ὁποίαν προσφέρει εἰς τρόπον ὥστε οἱ χάρται νὰ σχεδιάζωνται ἀκριβέστεροι ὡς πρὸς τὰς ἀποστάσεις, τὰ μήκη δηλαδὴ καὶ πλάτη. Οὐδεὶς ἀστρονόμος ἡσχολήθη εἰς τὴν χαρτογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν πολὺ εἰς τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ χάρται πρὸς τὴν μαθηματικὴν γεωγραφίαν. Ἡ ἔρευνα αὕτη θὰ ὠδήγει ἴσως ἔξω τῶν πλαισίων τῶν τεθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας καὶ ἴσως ἀκόμη εἰς ματαίαν μακρολογίαν. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἔξ ἄλλου, ἴσως καὶ αὐστηρῶς τεχνικῇ, θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον δι' ἕκαστον τμήμα τῆς Ἑλλάδος, διηρημένης, ὡς γνωστόν, εἰς γεωγραφικὰς ἐνότητες τόσον πολυαριθμούς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ περιορισθῶμεν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο μόνον εἰς γενικότητα, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ δώσουν γενικὴν εἰκόνα τῆς συμβολῆς τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας εἰς τὴν τεχνικὴν σχεδίασιν τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος — αἱ ἐξαιρέσεις, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὁ Choiseul - Gouffier, ὁ Truguet, ὁ Raccord, ὁ Gail, εἶναι πολὺ ὀλίγαι — εἶναι γεωγράφοι, οἱ ὁποῖοι ἐφαρμόζουν τὰς γενικὰς γεωγραφικὰς τῶν γνώσεις εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς χώρας, χρησιμοποιοῦντες ὅλον τὸ ἐπιστημονικὸν ὕλικόν τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς χάρτας τῶν νεωτέρων ἐποχῶν. Αἱ πληροφορίες ἐπίσης τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς ὑδρογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἡ ὁποία ἔγινε τὸ ἔτος 1685¹, καὶ τῆς ὑδρογραφικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ναυτικοῦ, ἡ ὁποία ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ Dépôt des cartes et plans, journaux et mémoires concernant la navigation ἰδρυθέντος τὸ ἔτος 1720², εἶναι αὐστηρῶς ἐπιστημονικαὶ καὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν χαρτογράφειν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὅμοιās φύσεως εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἰδρυθέντος τῷ 1774 Bureau des limites, γεωγραφικῆς ὑπηρεσίας σκοποῦσης νὰ συγκεντρώσῃ πᾶν στοιχεῖον ἀφορῶν εἰς τὰ ὅρια τῶν διαφόρων κρατῶν³, ὡς καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ στρατηγοῦ Dufour, ὅστις μετὰξὺ τῶν ἐτῶν 1810 - 1814 ἔκαμε τὸν τριγωνισμόν ὁλοκλήρου τῆς νήσου Κερκύρας⁴.

Ὅριζοντες ἐπακριβέστερον τὰ τῶν σχέσεων τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας πρὸς τοὺς ἐξεταζομένους χάρτας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Nicolas Sanson, ὡς οἱ χάρται του πιστοποιοῦν καὶ ὡς ὁ Choiseul - Gouffier τονίζει, ἔχει σχεδιάσει τοὺς χάρτας του τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ τὰ γεωγραφικὰ μήκη τοῦ Πτολεμαίου. Αἱ παλαιαὶ γεωγραφικαὶ γνώσεις εἶναι πάντοτε αἱ βάσεις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἄλλ' ὁ Delisle εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐχρησιμοποίησε πλὴν τῶν ἀρχαίων πληροφοριῶν καὶ τὰς προόδους τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς γεωγραφίας. Οἱ τίτλοι τῶν χαρτῶν τοῦ γεωγράφου τούτου δεικνύουν τὰς σχέσεις ταύτας. Ὁ γεωγράφος οὗτος ὀρίζει ὅτι οἱ χάρται του εἶναι ἐσχεδιασμένοι «sur un grand nombre de mémoires anciens et nouveaux, sur ceux de M.M. Wheler et Tournefort, sur les observations astronomiques de Mr Vimont, du P. Feuillée...»⁵.

Ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς τεχνικῆς ἀναπαραστάσεως τῶν χαρτῶν προέκυψε τότε καὶ ἀργότερον φιλολογικὸς ἀγών, περὶ τοῦ τίς ἀναπαρέστησεν ἀκριβέστερον τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ἄλλοι τάσσονται μὲ τὸ μέρος τοῦ Delisle, τὸν ὁποῖον καὶ ἐξυμνοῦν διὰ τοὺς ἀρτίους χάρτας, ὡς ὁ Bellin⁶, καὶ ἄλλοι μὲ ἄλλους. Τὸ παράδειγμα τοῦ Delisle ἡκο-

1 GALLOIS Cartographie de l'île de Délos σελ. 40.

2 GALLOIS ἐνθ. ἀν σελ. 49.

3 CHARLES DU BUS Les collections d'Anville à la Bibliothèque Nationale εἰς τὸ Bulletin de la section de géographie ἔτος 1926, Paris 1927, σελ. 96.

4 OTH. RIEMANN Les îles ioniennes (Bibliothèque

que des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome) τ. 1880 σελ. 49.

5 Βλ. ἀρ. 42 καὶ 43.

6 Κατ' αὐτὸν οἱ χάρται τοῦ Delisle «sont supérieures à toutes les autres; on y trouve un savant géographe connaissant parfaitement les autres, et

λούθησεν ἔπειτα ὁ D'Anville, ὅστις ἐκληροδότησε τοὺς περισσοτέρους καὶ ποικιλωτέρους χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ χαρτογραφικὴ ἐπανάστασις, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἥτις συνετελέσθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γενικῆς γεωγραφίας περὶ τὸ ἔτος 1700 ὑπὸ τοῦ Delisle¹, δὲν ἠδύνατο νὰ μὴν ἐκταθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς δυσκόλου εἰς τὴν ἀναπαράστασιν μορφολογίας τῆς, διότι παρουσιάζεται πλήρης λιμένων, κόλπων, ἀκτῶν. Τὴν δυσκολίαν ταύτην, τὴν ὁποίαν συναντᾷ τις ὡς πρὸς τὴν χαρτογράφησιν τῆς Ἑλλάδος, ἔχει ἤδη τονίσει ὁ Bellin². Ἡ τεχνικὴ ἀδυναμία τῶν Γάλλων χαρτογράφων ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν δυτικῶν αὐτῆς ἀκτῶν, τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ἀκόμη τῆς χώρας ἔχει ἀνάγκη τῆς γενικῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἴδιος ὁ D'Anville γράφει ὅτι «ἡ ἀνάγκη νὰ εἶναι τις ἱκανῶς μορφωμένος εἰς τὴν σημερινὴν καὶ θεικὴν γεωγραφίαν, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ὀρίσῃ κατὰ τρόπον στερεὸν τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας, φαίνεται εἰδικῶς νὰ καθίσταται αἰσθητὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος»³.

Γενικῶς ἡ ἐπιστήμη, ἥτις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἤρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Μεσόγειον⁴, εὗρισκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὕλικὸν πρὸς σπουδὴν ἀξιόλογον. Οἱ Φλαμανδοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι, ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέραν ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἶναι φυσικὸν ὅτι οἱ χαρτογράφοι, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τοῦτο, ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν πᾶσαν πρὸοδον, οἵασδήποτε καταγωγῆς, ἐπιστημονικῆς, ἀστρονομικῆς, γεωγραφικῆς, μαθηματικῆς ἢ καθαρῶς χαρτογραφικῆς. Δευτέρα σχετικὴ ἔνδειξις εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γάλλοι χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι γενικῶς γεωγράφοι. Εἶναι ἴσως τοῦτο ὁ μοναδικὸς λόγος τῆς συνεχοῦς βελτιώσεως τοῦ χάρτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς⁵.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει τὴν παροῦσαν μελέτην, εἶναι αἱ σχέσεις τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν. Αὗται χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1628, ὅτε ὁ Bertius ἐδημοσίευσε τὸν πρῶτον χάρτην τοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Βεβαίως πρὸ αὐτοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ François de Belle-Forrest

à qui la géographie sera toujours redevable» (βλ. *M. l'Abbé Seran de la Tour Histoire d'Epaminondas*, A Paris 1739, σελ. XXII). Ἐπίσης κατὰ τὸν D'Anville ὁ γεωγράφος Delisle «a fait voir une carte où l'Italie et la Grèce sont représentées de deux manières d'une selon les meilleurs géographes modernes; l'autre selon les observations astronomiques pour les lieux où l'on a pu en avoir, et pour les autres selon les mesures des anciens auteurs» (βλ. *OEUVRES DE D'ANVILLE* publiées par M. de Manne τ. II, 1834, σελ. 13).

1 CHR. SANDLER *Die Reformation der Kartographie um 1700*, München und Leipzig 1905.

2 BELLIN *Observations sur la construction de la nouvelle carte de la Méditerranée, dressée au dépôt des plans de la Marine par ordre de M. le Comte de Maureras en 1737* σελ. 5 καὶ 6, ὅπου ἀναγνώσκωμεν τὰ ἑξῆς: «La Grèce étant entourée

de tous côtés par les mers, sa figure et son étendue dépendent entièrement d'une connaissance exacte du contour des côtes, que l'on ne peut trouver que dans les contiers et les journaux des Navigateurs; il en faut même rassembler un grand nombre, ce que peu de particuliers sont en état de faire. Le Depot des Cartes, Plans et Journaux de la Marine me fournit cet avantage».

3 Analyse de la carte intitulée *Les côtes de la Grèce et l'Archipel*, A Paris 1757.

4 M. L'ABBÉ SERRAN DE LA TOUR *ἐνθ. ἀν. σελ. XXIII*. GALLOIS *Cartographie de l'île de Délos*, σελ. 47.

5 D'ANVILLE *Considérations générales sur l'étude et les connaissances que demande la composition des ouvrages de géographie*, A Paris 1777, σελ. 12 καὶ 21.

ή *Cosmographie universelle de tout le monde*¹, ἥτις περιλαμβάνει πολλά στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εὐρίσκει τις ἄριστον παράδειγμα ἱστορικῆς γεωγραφίας τῆς ἀρχαίας καὶ μεταγενεστέρης Ἑλλάδος. Ὁ πρῶτος ὅμως εἰς Γαλλίαν, ὅστις διήρρεσεν, ἀσφαλῶς κατ' ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ πατρὸς του, τὴν γεωγραφίαν εἰς τρία μέρη, τὸ ἀστρονομικὸν (δηλ. μαθηματικόν), φυσικὸν καὶ ἱστορικόν, εἶναι ὁ Guillaume Sanson².

Ὁ Bertius καὶ οἱ ἄλλοι διάδοχοί του, ὄντες γενικῶς γεωγράφοι, εἶναι ἀσφαλῶς καὶ ἱστορικοὶ γεωγράφοι. Τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο εἶναι σημαντικόν. Θέλοντες νὰ χαρτογραφήσουν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὥφειλον νὰ μελετήσουν διὰ τὸ ζήτημα ἰδίως τῶν ἀρχαίων πόλεων τοὺς ἀρχαίους γεωγράφους κατὰ πρῶτον καὶ κατὰ δεύτερον τοὺς ἱστορικούς, δηλ. εἰς ᾧ σημεῖα μόνον οἱ ἱστορικοὶ δίδουν πληροφορίας περὶ τῆς θέσεως τῶν ἑλληνικῶν συνοικισμῶν.

Κατὰ ταῦτα εἶναι φυσικὴ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων γεωγράφων ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, τοῦτο δὲ εἶναι ἔργον τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας. Διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἀνάγκη, ἣν ἔχουν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων οἱ χαρτογράφοι, εἶναι σκόπιμον νὰ μνημονευθῇ τὸ βιβλίον τοῦ Guillaume Sanson, ὅπερ ἐξεδόθη λατινιστὶ ὡς κριτικὴ τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας τοῦ Ἀντωνίου Baudrand. Εἰς τὴν κριτικὴν ταύτην³ ἀναφέρονται ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἔναντι ἐκάστης παρατίθενται σχετικὰ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων, γεωγράφων καὶ ἱστορικῶν. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἀποτέλεσμα τῆς ἱστοριογεωγραφικῆς ταύτης ἐρεῦνης εἶναι οἱ χάρται τῶν γεωγράφων τούτων. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ παραδείγματος τούτου ὑπάρχουν καὶ χωρία, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν αὐτὸ εἰδικῶς διὰ τοὺς χάρτας. Ὁ ἴδιος ὁ d'Anville ἀντιπολιτευόμενος πάντοτε τὸν Delisle γράφει ὅτι εἰς τὸν χάρτην τοῦ N. Sanson «ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος ἔλαβε μέγα μέρος διὰ τὴν σύνθεσίν του, πρᾶγμα ὅπερ δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Delisle, ὅστις ἀγνοεῖ ἐνίστε τὸν Πausanias» καὶ διερωτᾶται: «πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ Μυκῆναι μεταφέρονται νοτίως τοῦ Ἄργους, ἀφοῦ ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ἵνα μεταβῶμεν εἰς Ἄργος, εὐρίσκομεν τὰς Μυκῆνας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ⁴;». Καὶ συνεχίζει μνημονεύων καὶ ἄλλα παραδείγματα⁵.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἡ χαρτογραφία ἐξεπέρασε τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν. Ἡθέλησε νὰ μὴ εἶναι ὑποκειμένη, ἀλλὰ νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περισσότερο. Τὸ πρῶτον βῆμα τῆς τοιαύτης προόδου τῆς χαρτογραφίας φαίνεται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ N. Sanson τιλοφορούμενον: «*Graeciae antiquae icones, quatuor variis distinctionibus insignis, intelligendis variorum temporum historiis perquam necessariae*⁶», ὅπου παρατίθενται τέσσαρες χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος:

1 Περὶ τούτου βλ. ἀν. σελ. 35.

2 Βλ. *Introduction à la géographie*, 2ον μέρος, A Paris, 1681, σελ. 136.

3 *Considérations générales* κλπ. A Paris 1777 σ. 81.

4 Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη τῷ 1683 μετὰ τὸν τίτλον «*Gulielmi Sanson Nicolai filii in geographiam anti-*

quam Michaelis Antonii Baudrand *Disquisitiones geographicae. Lutetiae Parisiorum* (βλ. τοῦτο εἰς EBG G 9456). Ὁ Baudrand ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ γάλλου γεωγράφου P. Briet, Jésuite.

5 Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν θέσιν τῆς Μεγαλόπολεως καὶ τῆς Μεσσήνης ἐνθ. ἀν.

6 Βλ. εἰς EBG G 602.

1. Ὁ πρῶτος εἶναι γενικὸς χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.
2. Ὁ δεύτερος εἶναι ἡ ἀρχαία Ἑλλάς διηρημένη εἰς πέντε τμήματα.
3. Ὁ τρίτος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς πρὸ τῶν Ρωμαίων.
4. Ὁ τέταρτος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐπὶ Ρωμαίων.

Διαπιστοῦται εἰς τοὺς τέσσαρας αὐτοὺς χάρτας προοδευτικὴ ἀναπαράστασις τῆς Ἑλλάδος, τοῦλάχιστον εἰς τοὺς τίτλους, διότι εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχισται διαφοραί. Τὰ ιστοριογεωγραφικὰ ἔργα ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς καὶ μόνης γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος δι' ὅλην τὴν ἀρχαίαν περίοδον. Τοῦτο παρατηρεῖ τις καὶ εἰς ὅλας τὰς ιστοριογεωγραφικὰς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι περιορίζονται εἰς ἓνα μόνον χάρτην, ὅστις ἀκολουθεῖ. Ἀπτόν παράδειγμα εἶναι ἡ *Geographie von Griechenland* τοῦ Bursian¹. Ἀντιθέτως ἡ χαρτογραφία προσφέρει τοῦτο: τὴν μορφήν τῆς Ἑλλάδος κατὰ ἐποχάς.

Βεβαίως οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τοῦ Sanson δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφοροι μεταξὺ τῶν, συμφώνως πρὸς ὅλας τὰς λεπτομερείας ιστορικῶν μεταβολῶν. Ὁ χαρτογράφος εἶχε συλλάβει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξελικτικῆς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, χαρτογραφίας, ἀλλ' αἱ τεχνικαὶ δυσχέρειαι ἡμπόδισαν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ, νὰ παραγάγῃ σειρὰν ιστορικῶν χαρτῶν περιλαμβανόντων ὅλα τὰ πραγματικὰ δεδομένα ἐκάστης ἐποχῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ χάρται αὐτοί, ἂν καὶ ἀναφέρονται εἰς διαφόρους χρονολογίας, παρουσιάζουν γενικῶς τὴν αὐτὴν ἀπεικόνισιν: μνημονεύονται αἱ αὐταὶ πόλεις, ἀλλὰ ἕκαστος χάρτης ἔχει διάφορα χρώματα, ἀνταποκρινόμενα εἰς διαφόρους σκοπούς.

Μετὰ τὸν Sanson παρουσιάζεται μία σειρὰ χαρτῶν διαφόρων δι' ἐκάστην ἐποχήν. Τοιοῦτοι χάρται εἶναι:

1) *La Grèce selon Hérodote avec le Royaume de Crœsus tiré du même auteur par P. du Val*. 1662.

2) *Graecia ex Iustino* τοῦ ἰδίου.

3) *Graecia foederata sub Agamemnone, ob Helenae Raptum in Trojam coniurans ex Homero collecta conatibus geographicis Gulielmi Sanson* 1676.

4) *Graecia ex Homero* τοῦ Robert de Vaugondy.

5) *Cartes des anciennes monarchies* τοῦ Robert de Vaugondy.

6) *Géographie d'Hérodote* τοῦ Lapie².

Σημεῖον ἐξωτερικῆς σχέσεως ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι μία ὁμὰς χαρτῶν συνοδεύει τὰς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων γεωγράφων διὰ τὴν κατανόησιν αὐτῶν, τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Παυσανίου.

Κατόπιν τούτων συνάγεται ὅτι ἡ χαρτογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι συμπλήρωμα ἀπαραίτητον τῆς ιστορικῆς γεωγραφίας, μὴ τελείως ἐκτελεσθὲν, ἀλλ' ἱκανῶς

¹ Leipzig, 1872. Ὁμοίως καὶ εἰς *LOLLING Landeskunde von Griechenland* εἰς Iwan Müllers Handbuch. Nördlingen, 1887.

² Ὁ Du Val ἰδίως εἶναι ἀξιόλογος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, συνδέσας τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν καὶ καταστήσας περισσότερον στενὰς τὰς σχέσεις τῆς χαρτογραφίας μὲ τὴν γενικὴν ιστορικὴν ἐπιστήμην. Οὗτος

ἔγραψε δύο ἔργα σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν:

1) *Orbis veteris partes earumque nomina antiqua et nova*, A Paris 1654 (Bλ. εἰς EBG G 3154) καὶ

2) *Les noms anciens et nouveaux des lieux où les conciles ont été tenus, pour l'explication de la carte qui en a été faite par P. du Val*, à Paris 1660 (Bλ. εἰς EBG G 9402).

πιστοποιούν ότι οι χαρτογράφοι είχαν αισθανθῇ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξειδικτικῆς ἀπεικονίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔστω καὶ ἂν ὠρμῶντο ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς ποιητὰς δηλ. ἢ τοὺς ἱστορικούς. Οὕτω, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν εἶναι διηρημένη εἰς εἰδικὰς ἐποχάς, ἡ χαρτογραφία παρουσιάζει τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν πτῶσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

2. ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Αἱ σχέσεις τῶν χαρτῶν πρὸς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν προδηλοῦν ποικίλας σχέσεις πρὸς τὴν γενικὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Συμπληρώνοντες παλαιὸν χωρίον τοῦ d'Anville καὶ ἀντικαθιστῶντες τὴν γεωγραφίαν διὰ τῆς χαρτογραφίας θὰ ἐλέγομεν ὅτι «θὰ ἐφαινετο ἀνόητον νὰ συστήσωμεν αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι γενικῶς ἀνεγνωρισμένον, τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχωμεν ἐκπαιδευθῇ εἰς τὴν χαρτογραφίαν, ὅταν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἱστορικοί»¹.

Αἱ σχέσεις λοιπὸν τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, εὐρίσκονται εἰς τὰ κάτωθι σημεία.

Τὰ κεφάλαια τῶν ἱστορικῶν ἔργων τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἐξέτασιν τῆς χώρας προέρχονται ἀπὸ τοὺς χάρτας τούτους. Εἰς τὴν «Histoire ancienne» τοῦ Rollin βλέπομεν τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς πέντε μέρη, ἀναφέρονται δὲ αἱ πλέον σημαντικαὶ πόλεις ἐκάστης περιοχῆς². Συγχρόνως πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Rollin ἐμφανίζεται τὸ βιβλίον τοῦ Claude de l'Isle ὑπὸ τὸν τίτλον «Abrégé de l'histoire universelle»³, ὅπου εἰς τὸ μέρος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας παρεντίθεται γεωγραφικὴ περιγραφή ὡς καὶ γενικὴ διαίρεσις καὶ ὑποδιαίρεσις τῆς χώρας⁴.

Ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχει μία σειρὰ ἱστορικῶν ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως τοῦ XVIII^{ου} αἰῶνος, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ὑποστῇ τοιαύτην ἐπίδρασιν τῆς χαρτογραφίας. Ἀναφέρομεν τὰ ἔργα τοῦ Pettau, τοῦ Claude de l'Isle. Ὅλα τὰ ἔργα αὐτά, ἀψευδεῖς μάρτυρες μιᾶς κινήσεως διὰ τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς ἱστορικὰς σπουδὰς⁵, δὲν

¹ Βλ. εἰς Géographie ancienne. Nouvelle édition A Paris 1769, σελ. 1.

² Nouvelle édition τ. III, σελ. 51. Ὁ τίτλος τῆς ἱστορίας ταύτης εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Mèdes et des Perses, des Macédoniens, des Grecs. 1η ἐκδ. 1730. Περὶ τῆς Ἑλλάδος βλ. τ. II σελ. 479.

³ A Paris, 1731 τομ. I.

⁴ Ἐνθ. ἀν. σελ. 150-1.

⁵ Τὸ ἔτος 1627 ὁ Pettau ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον: De doctrina temporum καὶ τὸ 1632 παρουσίασε βραχεῖαν ἐκδοσιν τούτου μετὰ τὸν τίτλον Pationarium temporum (βλ. περὶ τούτου Nouvelle biographie générale τ. XXXIX Paris 1862 σελ. 690). Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1682 ἔχομεν σειρὰν μεταφράσεων τοῦ ἔργου τοῦ Pettau μετὰ τὸν τίτλον Abrégé chronologique de l'histoire universelle sacrée et profane traduite du R. P. Pettau... avec diverses augmentations de-

puis la création du monde jusqu'à l'an 1632. Et un supplément jusqu'à l'an 1663 par le sieur Collin (Paris 1682 βλ. εἰς EBG G 11569-11571). Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Maucroix καὶ ἄλλων ἐπανειλημμένως. Ὑπὸ τοῦ M. Maucroix τὸ 1683 (EBG G 11572-11573), νέα μετάφρ. ὑπὸ τοῦ Moreau de Mantour συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν λατινικὴν ἐκδοσιν τοῦ P. Pettau (Paris 1708 EBG 11574-11575), ὑπὸ τοῦ Louis Ellies Dupin (1715 εἰς EBG G 11577-11581), ὑπὸ τοῦ M. Maucroix avec un traité de Chronologie ὑπὸ τοῦ M. de Lisle (Paris 1730, EBG 11592-11594). Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Claude Delisle ἐκδοθὲν τὸ ἔτος 1718 ὑπὸ τὸν τίτλον Tables généalogiques et historiques des Patriarches, des rois, des empereurs et des autres princes qui ont commandé dans les principaux Etats de l'univers depuis la création du monde jusqu'à maintenant, Paris (βλ. εἰς EBG G 972), βλέπομεν γενεαλογικοὺς πίνακας τῶν βασιλέων τοῦ

συνοδεύονται ὑπὸ χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὴν ἱστορίαν περιλαμβάνουν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1677 ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται μερικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν ὡς σκοπὸν τῶν χαρτογράφων τὴν σύλληψιν τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας. Μερικὰ χωρία ἢ καὶ οἱ τίτλοι τῶν χαρτογραφικῶν ἢ γεωγραφικῶν ἔργων¹ προσφέρουν τὸ ἀναγκαῖον τεκμήριον, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χαρτογραφία κατὰ τοὺς χαρτογράφους ἦτο ἡ ἀναγκαία ὑπηρέτρια τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐξαρτᾶται ὠρισμένος ἀριθμὸς χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ du Val ρητῶς γράφει ὅτι «ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὴν γεωγραφίαν, ἔχουν μεγάλα πλεονεκτήματα διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἱστορίας καὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ χάρτης καθιστᾷ αὐτοὺς πολὺ ἐνημέρους εἰς ὅλα τὰ προβλήματα»². Ὁ de Grace γράφει εἰδικώτερον ὅτι «ἡ τοποθέτησις τῶν πόλεων ἐπὶ τῶν χαρτῶν εἶναι ἱκανὴ νὰ διευθύνῃ τὸ πνεῦμα, νὰ δημιουργήσῃ εἰς αὐτὸ μίαν ἐντύπωσιν διαρκῆ διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ τόπου, ἡ ὁποία βοηθεῖ ἀνυπολογίστως τὴν μνήμην»³. Ἐπὶ τούτου στηρίζεται ἡ αἰτία τῶν σχέσεων τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν χαρτογραφίαν τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἄλλο σημεῖον εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱστορικῶν σπουδῶν εἰς Γαλλίαν. Οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐχαράχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν πρὸ τῆς δημιουργίας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν σχετικὴν ἔρευναν. Οἱ Γάλλοι ἤρχισαν νὰ σπουδάζουν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα κατ' ἀρχὰς ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικῆς καὶ ἀργότερον ἀπὸ ἄλλων ἀπόψεων. Ὅθεν οἱ χάρται αὐτοὶ εἶναι ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος⁴. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ

¹ Ἀργούς, τῶν Μυκηναίων, τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβῶν, τῆς Μακεδονίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει τὸ ἔργον τοῦ FOURMONT τιτλοφορούμενον *Réflexions critiques sur les histoires des anciens peuples, Chaldéens, Hébreux, Phéniciens, Egyptiens, Grecs etc. jusqu'au temps de Cyrus* (A Paris 1735 Nouvelle édition à Paris 1747), ἐνθα ἐρευνᾶται ἡ προϊστορία καὶ μυθολογία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅπερ σχεδὸν δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν χωρογραφίαν. Ἐξαιρέσει τῆς καταγωγῆς τῶν ὀνομάτων τῶν περιοχῶν τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς ἥρωας.

² Βλ. τοῦ D' Anville χάρτην *La Grèce pour l'histoire ancienne de Mr Rollin*.

³ Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου τοῦ *Traité de géographie qui donne la connaissance et l'usage du globe et de la carte avec les figures nécessaires pour ce sujet*. A Paris 1677. Ὡς πρὸς τὸν Du Val θὰ πρέπη ἰδιαίτερος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ ἀναγρῶν ὁ τίτλος ἄλλου ἔργου του: *Cartes géographiques dressées pour bien entendre les historiens, pour connoître l'estendue des anciennes monarchies et pour lire avec fruit les vies, les voyages, les guerres et les conquêtes des grands capitains*, Paris 1665, ἵνα ἀντιληφθῶμεν οὐ μόνον τὴν ἀφετηρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθη ὁ χαρτογράφος οὗτος εἰς τὴν

σχεδίασιν τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὰς στενὰς σχέσεις τῆς ἱστορίας μὲ τὴν χαρτογραφίαν, καὶ δὴ τὴν ὑπὸ τῆς ἱστορίας παροχὴν εἰς τὴν χαρτογραφίαν θεμάτων ἀπασχολήσεως. Σχετικῶς βλ. καὶ γνώμην τοῦ D' ANVILLE εἰς *Considérations générales*, A Paris 1777, σελ. 84.

³ Εἰς τὸ *avertissement* τοῦ ἔργου τοῦ *Tableaux historiques et chronologiques des principales révolutions*.

⁴ Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς συγκρίσεως τῶν τίτλων τῶν ἐργασιῶν τοῦ Sanson καὶ τοῦ P. Du Val. Διὰ τὸν πρῶτον οἱ χάρται σχεδιάζονται διὰ τὴν γεωγραφίαν, διὰ τὸν δεῦτερον οἱ χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρησιμεύουν διὰ τὴν «géographie ancienne, la chronologie et les itinéraires et voyages modernes». Ὁ P. Philippe Briet δημοσιεύει: «*Parallèle geographiae veteris et novae, Parisiis 1648-49* (EBΓ G 3132-3134) ἀλλὰ καὶ *Théâtre géographique de l'Europe, contenant la division de ses royaumes et provinces*, Paris, 1653 (EBΓ G 3135) καὶ *Annales Mundi, sive chronicum universale, secundum optimas chronologorum epochas ab orbe condito ad annum Christi millesimum sexcentessimum sexagesimum perductum, opera et studio Philippi Bretio Parisiis 1662-1663* (G 12514-12520).

ἔργον τοῦ THEVE Cosmographie de Levant δημοσιευθὲν τὸ 1554 εἰς Λυὼν παρέχει ἤδη μερικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ μὲ τὰσιν καθαρῶς γεωγραφικὴν¹, διότι οἱ γεωγράφοι οἱ ἀρχαῖοι παρέχουν τὴν σχετικὴν βάσιν. Διὰ τοῦτο ἡ χαρτογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὴν Γαλλίαν ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γεωγραφικῆς ἐρεῦνης γενικῶς καὶ ἀργότερον τῆς ἱστορικῆς μελέτης ἢ τῶν ταξιδίων.

Ἐκ τούτου λοιπὸν προκύπτει τὸ στοιχεῖον τῶν σχέσεων τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, πρὸς τὴν χαρτογραφίαν. Ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν προσάρτησιν χαρτῶν εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν ἱστορικῶν τούτων σημειώνομεν εἰδικῶς τὰ ἑξῆς: Ὁ Ἡρόδοτος, κατ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐξεδόθη ἐν μεταφράσει διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἔτος 1556 εἰς Παρισίους², ἀλλὰ τὸ 1677, ὅτε ἀνεφάνη τὸ ἔργον τοῦ Rier, ἤρχισε νὰ συνοδεύεται ἢ ἐκδοεῖται τοῦ ὑπὸ χαρτῶν. Ἐκ τῶν ἐκδόσεων ἢ μεταφράσεων τοῦ Πολυβίου, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ 1552, οὐδεμία συνοδεύεται ὑπὸ χαρτῶν³. Ὁ J. B. Gail ἀφῆκε μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου μὲ δύο χάρτας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἓνα τῆς Σικελίας.

Ἐνῶ τόση εἶναι ἡ ἔλλειψις χαρτῶν, οἵτινες συνοδεύουν τὰς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἀρκετοὶ χάρται σθηριζόμενοι εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἢ εἰς συγγραφεῖς ἱστορικῆς σημασίας καὶ παρουσιάζοντες τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα κατὰ τὸ κείμενον αὐτῶν. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν χαρτῶν κατατάσσομεν τοῦ du Val τοὺς χάρτας: «La Grèce selon Hérodote», «Graecia ex Justino», «Les conquestes de Pyrrhus selon Plutarque» καὶ τοῦ Delisle τὴν «Carte de la Grèce pour l'intelligence de Démosthène» κλπ.

Ἴδου λοιπὸν διατὶ ἐσχεδιάσθησαν χάρται καθαρῶς ἱστορικοί, δηλαδὴ χάρται, οἵτινες μαρτυροῦν ὠρισμένον ἱστορικὸν γεγονός. Ἐκ τῆς ὅλης μελέτης τῶν χαρτῶν συνάγεται ὅτι ὁ du Val εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις παρουσίασεν ἐν ἀναγλύφῳ τὴν ἱστορικὴν χαρτογραφίαν, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἰδρυτής⁴. Οἱ χάρται τοῦ παριστάνουν τὴν Ἑλλάδα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἱστορικὰς περιόδους καὶ χρησιμεύουν συγχρόνως διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ ἱστορικοὶ εἶναι οἱ ἐμπνέοντες καὶ ὄχι οἱ γεωγράφοι, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ du Val καθορίζει τοῦτο εἰς τοὺς τίτλους τῶν χαρτῶν του.

Ἐὰν τέλος ἠθέλομεν νὰ προβῶμεν εἰς στατιστικὴν τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν διαφορῶν γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας εἰς τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν, θὰ εἵχομεν τὸν ἀκόλουθον πίνακα: Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἔρχεται ἡ ἐκστρατεία καὶ τὸ κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου χαρτογραφούμενα ὑπὸ 9 χαρτογράφων καὶ πλέον ἢ ἅπαξ ὑπὸ τινῶν ἐξ αὐτῶν· ὁ du Val, ὁ Nolin, ὁ Delisle, ὁ P. Sanson, ὁ d'Anville, ὁ de Vaugondy, ὁ Barbié du Bocage, ὁ Poirson, ὁ Lapie ἠσχολήθησαν περὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός. Ἡ ἀνάβασις τῶν μυρίων μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ 4 χαρτογράφων, τοῦ du Val, τοῦ Delisle, τοῦ d'Anville καὶ τοῦ B. du Bocage. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἅπαξ μόνον ἐχαρ-

1 Βλ. σελ. 4, 26, 30.

2 Les neuf livres des histoires de Hérodote par Pierre Saliat, Paris.

3 Μνημονεύω τὴν εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν γενομέ-

νην τὸ ἔτος 1552 (Βλ. ΕΒΓ 8° J 6905) καὶ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς κατὰ τὸ 1609.

5 Ὁ χάρτης τοῦ G. Sanson εἶναι ἐμπνευσμένος ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ Du Val.

τογραφήθησαν καὶ ὑπὸ ἑνὸς μόνον χαρτογράφου. Τὸ κράτος τοῦ Πριάμου ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ τοῦ B. du Bocage, ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πύρρου, ἡ θαλασσοπορεία τοῦ Ὀδυσσέως, τὸ ταξίδιον τοῦ Αἰνείου, αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἀγησιλάου, αἱ κατακτήσεις τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, τὰ ταξίδια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐχαρτογραφήθησαν ὑπὸ τοῦ χαρτογράφου-ιστορικοῦ du Val, ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπὸ τοῦ Gail, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θηβαίου Ἐπαμεινώνδου ὑπὸ τοῦ Bellin.

Ἐπομένως ἡ ἔμπνευσις τῶν χαρτογράφων ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν, ἡ προσάρτησις χαρτῶν εἰς ἐκδόσεις ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἡ ἀναπαράστασις ἱστορικῶν γεγονότων, ἡ εἰσαγωγὴ χαρτογραφικῶν καὶ γεωγραφικῶν ἐνοτήτων εἰς γενικὰ ἱστορικὰ ἔργα περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἰδοὺ τὰ στοιχεῖα τῶν σχέσεων τῆς χαρτογραφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐκ τούτου πηγάζει τὸ τρίτον ζήτημα: ὁ σκοπὸς τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ποῖοι δηλαδὴ εἶναι οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι παρεκίνησαν τοὺς Γάλλους χαρτογράφους, ὅπως σχεδιάσουν τὴν χώραν ἡμῶν.

Οἱ τίτλοι τῶν ἔργων, αἱ ἀφιερώσεις, οἱ πρόλογοι, αἱ μαρτυρίαι, τὰς ὁποίας ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, δύνανται νὰ πείσουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων σοφῶν διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο ἀρκετὰ ζωηρὸν κατὰ τὸν XVI^{ον} αἰῶνα ὥς καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους, διότι εἶχον αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμβαθύνουν εἰς ἓνα πολιτισμὸν ἐξαιρέτως ἐνδιαφέροντα. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχε καὶ λόγος ἀπορρέων ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν περιέργειαν καὶ ζήτησιν, ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δύο κυρίων μαθημάτων, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, τὰ ὁποῖα συνδιδάσκονται εἰς τὰς σχολὰς τῆς Γαλλίας ἀρρήκτως συνδεδεμένα. Πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διδασκαλικὴν ταύτην αἰτίαν συνάπτεται καὶ ἡ πολιτικὴ. Δὲν εἶναι δὲ ἄσκοπον νὰ μνημονευθοῦν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα διὰ τὴν πιστοποίησιν τῶν σκοπῶν τούτων τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πρὸ τῆς ἐξελιξέως τῶν γεωγραφικῶν σπουδῶν ὑπῆρξε μία περίοδος καὶ ἰδίᾳ ὁ 16^{ος} αἰὼν, ὅτε ὑπὸ τὸν Βασιλέα Φραγκίσκον Α' αἱ ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων εἶχον πληθυνθῇ. Ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ὑπῆρξε σημαντικὴ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, πολλοὶ Γάλλοι σοφοὶ ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ οἰκεία εἰς τὸν Γάλλον γεωγράφον καὶ χαρτογράφον Nicolas Sanson, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα του¹. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα οἱ δύο Ἕλληνες γεωγράφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Στράβων καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενον εἰδικῶν ἐρευνῶν, ὅπως τὸ ἀποδεικνύουν αἱ πολυάριθμοι ἐκδόσεις αὐτῶν χωρὶς χάριτας, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν τότε². Ἡ με-

¹ βλ. Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, Paris 1894, τ. XXXIX ἀριθ. Nicolas Sanson.

² Διὰ τὸν Πτολεμαῖον ἔχομεν τὰς ἀκολουθούσας ἐκδόσεις: 1) Meseallach et Ptolemaeus de electionibus... Venundatur Parisiis a Johanne Lamberto...

Explicit liber electionum Meseallach et Ptolemaei, Parisiis ex officina Thomekees. Parisiis. 1513 (EBI Rés. v 1308). 2) Quadripartium judicorum opus Claudii Ptolemaei... ab Johanne Sicurreo Brittuliano... recognitum... Parisiis 1519, Res. V 1005. 3) Κλαυδίου Πτολεμαίου περὶ τῆς γεωγραφίας

λέτη λοιπὸν τῶν γεωγράφων τούτων παρέσυρε τοὺς γεωγράφους εἰς τὸ νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ χαρτογραφίαν ὅχι μόνον τῆς συγχρόνου των ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ζήτησις καὶ ἡ μελέτη τοῦ παρελθόντος ἀπὸ ὅλας τὰς πλευράς, ἰδοὺ ἡ πρώτη βάσις τῆς χαρτογραφίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχε δημιουργηθῇ καὶ ὁ διδακτικὸς. Ὁ χάρτης εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητος διὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν, διὰ τὴν πρώτην, διότι ἐδιδάσκοντο καὶ ἱστορικὴν γεωγραφίαν, ἡ ὁποία ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ μνημονεύσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν περίοδον μιᾶς χώρας, διὰ τὴν δευτέραν, διότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐδιδάσκοντο πάντοτε ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν τόπον. Ὁ Robert de Vaugondy δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ γεωγράφος Nicolas Sanson παρέδιδε τὰ μαθήματά του εἰς τὸν βασιλέα Λουδοβίκον 13^{ον} ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χαρτῶν του¹.

Κατόπιν τούτου παρατηρεῖται ὅτι εἰς τὰ γεωγραφικὰ ἔργα ὑπάρχει πῖναξ, ὁ ὁποῖος μετὰ γενικὴν εἰσαγωγὴν περιλαμβάνει τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ὄριά των, τὰ ὀνόματα τῶν περιοχῶν καὶ τῶν πόλεων καὶ μερικὰ πολιτικὰ γεγονότα ἀξιοσημείωτα. Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς γεωγραφικῆς ἦσαν ἐσχεδιασμένοι οἱ χάρται, οἱ ὁποῖοι ὠδήγουν ἄλλους νὰ μανθάνουν τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας.

Ἀλλὰ καὶ γινῶμαι σχετικαὶ ἔχουν διατυπωθῇ ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν χαρτογράφων. Ἐχει ἤδη μνημονευθῇ ἡ γνώμη τοῦ du Val. Ὁ R. de Vaugondy ἐξ ἄλλου τονίζει ὅτι «ἡ ἀγάπη διὰ τὴν γεωγραφίαν, ἡ ὁποία ἦτο εἰσηγμένη εἰς τὰ κολλέγια, εἶχεν ἀναγκάσει τὸν du Val νὰ συντάξῃ χάρτας εἰς 12^ο ἢ εἰς 4^ο διὰ τὴν κατανόησιν τῶν κλασσικῶν συγγραφέων. Καὶ εἶχε τόσον πολὺ κερδίσει, ὥστε κανεὶς μαθητὴς δὲν ἐγίνετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ του, ἐὰν δὲν ἦτο ἐφωδιασμένος μὲ τὸν du Val του²».

βιβλία ὁκτὼ 1546 Parisiis (EBΓ 3021). 4) Tria priora capita primi libri quadripartiti. Parisiis 1549 (EBΓ v 8788). 5) Ptolemaei Mathematica constructionis liber primus. Additae explicationes aliquot locorum ab Erasmo Rheinholt. Lutetiae 1556 (Bλ. EBΓ 19151-19157, v 20885-1569, v 20879). 6) Inerantium stellarum significationes per Nicolaum Leonicum e graeco translatae Parisiis 1583 (EBΓ Res. P Yc 653) καὶ 1587 Parisiis (EBΓ Res. P. Yc 706). 7) Claudii Ptolemaei Mathematicae constructiones liber secundus, latina interpretatione recens donatus [Cura Stephani Graecilis], Lutetiae (EBΓ v 1915) 1(2), 20880 καὶ 20886. Κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας αἱ ἐκδόσεις τοῦ Πτολεμαίου γίνονται ὀλιγώτεραι καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν χαρτογραφίαν: ἡ ἐξέλιξις τῆς συγχρόνου γεωγραφίας συνετέλει εἰς τὴν μείωσιν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Πτολεμαίου. 1) De apparentiis inerantium et significationibus. Lutetiae Parisiorum 1630 (EBΓ G 695). 2) L'Urania de Mesire Nicolas Bourdin... seigneur de Villennes ou la traduction des quatre livres des jugements des astres de Claude Ptolémée. Paris 1640. (EBΓ v 20888). 3) La centilope de Ptolémée ou la seconde partie de l'Uranie de Mesire Nicolas de Bourdin, Paris 1651 (EBΓ v 1909). 4) Aphorisme d'Astrologie, tiré de Ptolémée... et

plusieurs autres, traduit en françois par I. N. G. καὶ augmenté d'une préface de la vraye astologie par L. Meyssonier, Paris 1657 (EBΓ v 21.825 bis). 5) Κλαυδίου Πτολεμαίου Περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ Parisiis 1663 (EBΓ R 1717). 6) Etat des étoiles fixes au second siècle, par Claude Ptolémée comparé à la position des mêmes étoiles en 1786 avec le texte grec et la traduction française par M. l'Abbé Montignot, Nancy 1786 (EBΓ v 7614).

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Στράβωνος εἶναι ὀλιγώτεραι: τοῦ ἔτους 1587 ἡ τοῦ Casaubon ἐν Γενεύῃ, τοῦ 1620 ἡ τοῦ Morelli, τοῦ 1763 ἡ τοῦ François Brequigny, τῶν 1805-1819 ἡ Géographie de Strabon traduite du grec en français par DE LA PORTE DU THEIL ET CORAY avec observations et notes par Gosselin.

1 Essai sur l'histoire de la géographie, A Paris 1755, σελ. 218.

2 Essai κλπ. σελ. 225. Bλ. ὁμοίως D'ANVILLE Géographie ancienne abrégée, A Paris 1769, σελ. 1. Εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεως τῆς γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος ὑπὸ DE LA PORTE DU THEIL ET CORAY (A Paris, 1805) ἀναγιγνώσκουμεν ὅτι «un gouvernement éclairé, jaloux de faciliter tous les moyens d'instruction a voulu que cette source de connoissances utiles ne fût pas réservée aux seuls hellénistes, ou au petit nombre de personnes qui pos-

Μία ἀπλὴ ἀνάγνωσις τῶν τίτλων χαρτῶν τινων πιστοποιεῖ τὸν διδακτικὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 20802 γαλλικὸν χειρόγραφον τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ἀναγιγνώσκεται ὁ τίτλος *Cartes de la méthode pour étudier l'histoire par Lenglot de Frosnoy in 12° 1735* καὶ κατωτέρω, ἐκτὸς τῶν ἄλλων χαρτῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι χάρται σχετικοὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔχοντες κάτωθι τοὺς τίτλους:

- 1) Grèce et partie de l'Asie Mineure.
- 2) Route de Xerxès dans la Grèce.
- 3) Expédition du Cyrus et retraite des dix milles.
- 4) Empire et conquêtes d'Alexandre
- 5) Grèce pour l'intelligence de la guerre de Troie.

Εἰδικὰ χωρία χαρτογράφων πιστοποιοῦν τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ ἄγνωστος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας, ὅστις συνέγραψε τὴν *Géographie abrégée de la Grèce ancienne*¹, ἀφοῦ ἐν τῷ προλόγῳ κατακρίνει τοὺς χάρτας τοῦ Delisle καὶ ἄλλων, ἔπειτα λέγει ὅτι «ἡ πεποίθησις τῆς ἀληθείας αὐτῆς θὰ ἐμποδίσῃ μερικοὺς διδασκάλους, παρασυρομένους ἀκόμη ὑπὸ παλαιᾶς τακτικῆς, νὰ ἀναγκάζουν τοὺς μαθητὰς τῶν νὰ ἐργάζωνται ἐπὶ χαρτῶν τόσον ἐσφαλμένων»².

Παραλλήλως ὁμως πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς σκοπούς, ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἔχει καὶ πολιτικοὺς σκοπούς. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαλλίας διὰ τὴν Μεσόγειον εἶναι μέγα καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1685³, ὅτε ἔγινεν ἡ πρώτη ὑδρογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ ἀπὸ τοῦ 1720, ὅτε ἰδρύθη τὸ «*Depost des carts et plans, journaux et mémoires concernant la navigation*», ὅπερ ἐξειλίχθη εἰς ὑδρογραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ναυτικοῦ⁴. Οἱ χαρτογράφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι γεωγράφοι τοῦ βασιλέως καὶ ἀρχηγοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ὑδρογραφικῆς αὐτῆς ὑπηρεσίας. Εἰδικῶς ὁ Barbié du Bocage τιτλοφορεῖται «*géographe des relations extérieures*»⁵.

Φαίνεται ὁμως ὅτι ἀπὸ τοῦ 1774, ὅτε ἰδρύθη γραφεῖον γεωγραφικόν, τὸ «*bureau des limites*»⁶, ὅπερ εἶχε σκοπὸν νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τὸ σχετικὸν πρὸς τὰ σύνορα, ὁ πολιτικὸς σκοπὸς εἶναι περισσότερον ἐκδηλός καὶ αὐτὸς κυριαρχεῖ, ὅπως φαίνεται, κατὰ τὴν σειρὰν του, παρὰ ὁ διδακτικός. Διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰ σχετικὰ τεκμήρια ἀναφέρομεν τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν Γάλλου πρεσβευτοῦ Choiseul-Gouffier, ὁ ὁποῖος ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰδικούς καὶ τεχνικούς ὑπαλλήλους ἐπεχείρησε περιοδεῖαν καὶ ἔγραψε τὸ γνωστὸν βιβλίον: *Voyage pittoresque de la Grèce*. Ἐκτὸς τῆς ἀγάπης διὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸν παρεκίνησαν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἑλλάδος καὶ πολιτικοὶ λόγοι,

sédent assez la langue grecque pour lire l'ouvrage de Strabon dans son texte original. L'empereur en a ordonné la traduction en français; et le ministre de l' intérieur a nommé les collaborateurs».

1 Βλ. ἀν. σελ. 57 ἀρ. 91.

2 Ὁμοίως ἰδέας διατυπώνει καὶ ὁ JOSEPH-ROMAIN JOLY ἐν τῷ ἔργῳ του: *L'ancienne géographie universelle comparée à la moderne* τ. I, A Paris 1801, σελ. X.

3 CALLOIS *Cartographie de l'île de Délos* σ. 40.

4 GALLOIS *Cartographie de l'île de Délos* σελ. 46

5 Analyse de la carte des marches et de l'empire d'Alexandre le Grand. Βλ. τὸν χάρτην. Ὁμοίως ὁ Rigobert Bonne ὀνομάζεται «*primarius Hydrographus navalis*» καὶ ὁ I. N. Bellin «*ingenieur au Dépôt des cartes et Plans de la Marine*».

6 CHARLES DU BUS *Les collections d'Anville à la Bibliothèque Nationale* εἰς *Bulletin de la section de géographie* 1926, Paris 1927, σελ. 96.

διότι νομίζει ότι με την βαθειάν γνώσιν της ἀρχαιότητος δύναται νὰ κρίνῃ ὀρθότερον διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτειακὴν κατάστασιν ἑνὸς ἔθνους, διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἡ Αἰκατερίνη τῆς Ρωσίας νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν ἐλπίδα καὶ τὸ σχέδιον. Ὡς προστεθῇ ὅτι ὁ Choiseul - Gouffier ἦτο ἀρχηγὸς ἀποστολῆς εἰδικοῦ χαρακτηρῶς, περιλαμβανούσης μηχανικούς, πολλοὺς ἀξιωματικούς πυροβολικοῦ, ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ¹.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ παλαιοὶ σκοποὶ τῶν Γάλλων χαρτογράφων δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ἐρευνῶμεν, ἀναγινώσκουμεν τὸν ἐξῆς τίτλον βιβλίου περιλαμβάνοντος καὶ χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος: «Atlas classique et universel de géographie ancienne et moderne, dressé pour l'instruction de la jeunesse et notamment pour les collèges royaux, et les écoles militaires, par M. Lapie, géographe. A Paris».

4. ΓΑΛΛΙΚΗ ΚΑΙ ΞΕΝΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑΙ

Τελευταῖον πρόβλημα εἶναι αἱ σχέσεις τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας πρὸς τὰς χαρτογραφίας τῶν ξένων χωρῶν. Αἱ σχέσεις αὗται μεταφράζονται διὰ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν εἶχεν ἀσκήσῃ ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τούτων ἐπὶ τῆς πρώτης. Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰς τελευταίας, διότι πρῶτον αἱ ξέναι χαρτογραφίαι ἐδημιουργήθησαν καὶ ἔπειτα ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἀσκήῃ σχετικὴν ἐπίδρασιν ἔξω τοῦ τόπου τῆς.

Τρεῖς χῶραι, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἐκαλλιέργησαν τὴν χαρτογραφίαν, ἡ Φλάνδρα, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ χάρται χειρόγραφοι παρηκολούθουν τὰ χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου ἰδίως, ὅστις ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν γεωγράφος, ὁ γεωγράφος-πρότυπον, ὁ ὁδηγὸς τῶν νεωτέρων συναδέλφων του. Ἐνεκα τούτου δύο ἐπιδράσεις εἰς τὴν γαλλικὴν χαρτογραφίαν ἀσκοῦνται, ἡ χειρόγραφος καὶ ἡ ἔντυπος.

Πρὸ τοῦ Bertius, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος γάλλος χαρτογράφος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔχομεν περίοδον προπαρασκευαστικὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν κατασκευάζονται χάρται αὐτῆς, καὶ αἴφνης ἐμφανίζεται ὁ Bertius, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει χάρτας καὶ ἐργασίας περὶ τοῦ κόσμου, συγχρόνου καὶ ἀρχαίου. Τοῦτο εἶναι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως παρὰ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ξένης χαρτογραφίας ἐπὶ τῆς γαλλικῆς, ἀφοῦ προηγουμένως παρεσκευάσθη τὸ ἔδαφος διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως ἀρχαίων γεωγράφων ἢ νεωτέρων ξένων γεωγραφικῶν ἔργων, ὅπως τοῦ Munster ὑπὸ τοῦ François de Belle - Forest.

Τοιοιτοτρόπως τὰς ρίζας τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου, ὅπου βλέπομεν χάρτας τῆς χώρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τοὺς χάρτας τοὺς δημοσιευθέντας κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα ἢ ἀνεξαρτήτως ἢ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς γεωγραφίας τοῦ Πτολεμαίου ἐκτὸς τῆς Γαλλίας.

Χάρται χειρόγραφοι συνοδεύοντες χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου ἀνέρχονται δύο

¹ Βλ. τοῦ βιβλίου τούτου τ. I σελ. I, II, IV, XII. τ. II σελ. 4 καὶ 5.

εἰς τὸν 13^{ον} αἰῶνα, τέσσαρες εἰς τὸν 14^{ον} καὶ ἑνδεκα εἰς τὸν 15^{ον}¹ καὶ εἶναι ἄλλοι μὲν κατεσκευασμένοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπίσης προσφυγόντων ἐκεῖ, ὅπως εἶναι γνωστόν, πρὸ τοῦ 1453. Εἰς τοὺς χειρογράφους αὐτοὺς χάρτας κατατάσσονται καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν χειρόγραφα τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ ἀρχαίου γεωγράφου γενομένης ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὸ τοῦ Jacobi Angeli Florentini. Τοιαῦτα χειρόγραφα εὐρίσκονται εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Μιλάνου, τῶν Παρισίων², τοῦ Nancy³ καὶ ἀλλαχοῦ. Οἱ χάρται λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος συνταχθέντες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Πτολεμαίου ὑπὸ Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἢ εἰς Ἰταλίαν ὑπῆρξαν τὸ πρότυπον εἰς τοὺς Ἰταλοὺς κατ' ἀρχάς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Φλωρεντιανούς, εἰς τοὺς Φλαμανδούς καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἔπειτα, τῶν ὁποίων ὑπάρχει μία σειρὰ χαρτῶν κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τὰ πρότυπα τῶν χειρογράφων. Ἐχει ἤδη παρατηρηθῇ ὅτι ὁ χάρτης τοῦ ὑπ' ἀρ. 1401 ἑλληνικοῦ περιλαμβάνοντος τὸν Πτολεμαῖον κώδικος (εἰκ. 15) εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς τῶν ἄλλων κωδίκων τοῦ γεωγράφου καὶ ὡς πρὸς τὴν προβολὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχέδιον⁴.

Οἱ γαλλικοὶ λοιπὸν χάρται τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τοὺς χειρογράφους καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐκδοθέντας χάρτας ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Φλάνδρᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ. Ἀπλῇ ἄλλως τε παραβολῇ τῶν χαρτῶν τοῦ Bertius καὶ τοῦ Sanson δύναται νὰ βεβαιώσῃ τὴν διαπίστωσιν ταύτην. Ὁ Bertius λοιπὸν εὗρε καὶ ἐμμίμηθι τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία ἡτοιμάσθη εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐνῶ ὁ Nicolas Sanson, ὅστις τὸν διεδέχθη, ἐξεμεταλλεύθη τὴν ἐργασίαν αὐτήν, διὰ νὰ ἰδρύσῃ τὴν γεωγραφικὴν καὶ χαρτογραφικὴν ἐπιστήμην καὶ ἐπισκιάσῃ τὸν προκατόχον του.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἡ ὁποία ἡσκήθη ἔξωθεν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς δημιουργίας τῆς χαρτογραφίας ἐν Γαλλίᾳ ἤρchiσε νὰ ἐλαττώνεται ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ οἴκου τοῦ Sanson, τῆς Γαλλίας δυναμένης τότε νὰ ἀρκέσῃ εἰς ἑαυτήν. Ἀλλ' οὐδέποτε διεκόπη. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου, ἀναγινώσκομεν τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην: «μία ἐργασία γερμανικὴ τοῦ κ. Voss προσηρητημένη εἰς τὴν Gazette littéraire τῆς Ἰένας, δύο χάρται τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, μία μελέτη τοῦ κ. Schoenemann περὶ τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας, μία ἄλλη τοῦ ἰδίου συγγραφέως περὶ τῶν ταξιδίων τῶν Ἀργοναυτῶν, μία τοῦ κ. Auguste de Schlegel περὶ Ὀμήρου, τὰ κεφάλαια τοῦ Mannert περὶ τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, ἔχουν παράσχει μεγάλην βοήθειαν διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ χάρτου τούτου (τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος), τοῦ σημαντικοῦ, τοῦ πλέον ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἀτλαντός μας»⁵.

Καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη τῆς ξένης χαρτογραφίας προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ξένης γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ἀναφέρεται καὶ γράφεται ὅτι ὁ Clüver, ἓνα αἰῶνα πρὸ τοῦ Delisle, εἶχε γράψῃ: «auch alle antiken Autoren zusammengenommen können

1 CH. MÜLLER Rapports sur les manuscrits de la géographie de Ptolémée dans les «Archives des missions scientifiques» IV, Paris, σ. 281-3.

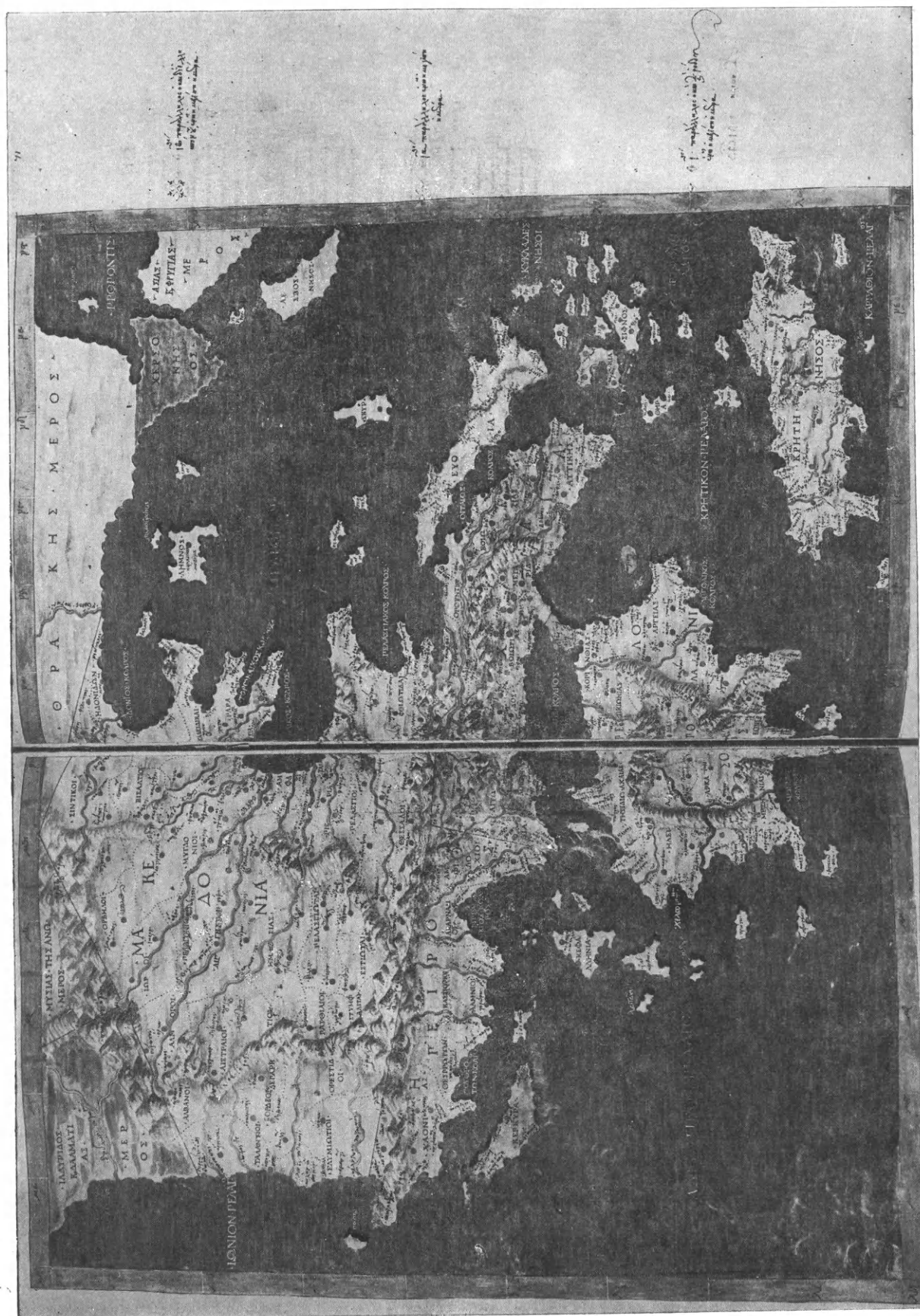
2 CH. MÜLLER ἐνθ. ἀν. σελ. 294.

3 Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ὑπ' ἀρ. 441 (354) ἔχει τοὺς χάρτας εἰς σελ. 177 καὶ 178, ἀνήκει εἰς τὸν XVον

αἰῶνα καὶ φέρει τὸν τίτλον «Claudii Ptolemaei cosmographiae libri VIII, latine versi a Jacobo Angelo Florentino».

4 CH. MÜLLER ἐνθ. ἀν. σελ. 294.

5 Atlas supplémentaire, A Paris 1812, σελ. 1.

Εἰκ. 15. Χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ληφθεὶς ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1401 χειρογράφου τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας (βλ. σελ. 81).

nichts nützen und bieten nur reine Rätsel, wenn man nicht zuvor dem alten Tatbestand den gegenwärtigen gegenüberstellt und den einen durch den andern erläutert¹» καὶ ὅτι ὁ Delisle εἶχεν εἶπει ὅτι «εἶναι καθήκον τοῦ γεωγράφου νὰ παραλληλίσῃ τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν πρὸς τὴν νέαν»². Βεβαίως τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, διότι πρότερον ὁ μὲν N. Sanson κατὰ τὸν Claude de l'Isle εἶχεν ἤδη κάμει «τόσον ἀκριβῆ παραλληλισμὸν τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας πρὸς τὴν νέαν, ὥστε οἱ λαοὶ καὶ αἱ χῶραι παρουσιάζονται νὰ ἔχουν σήμερον ἀκριβῶς τὰ ἴδια ὅρια ὡς καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται ἀδύνατον³», ὁ δὲ γεωγράφος P. Briet, κατὰ τὸν Robert de Vaugondy υἱόν, ἦτο «συγγραφεὺς ἐνὸς ἐξαιρετικοῦ βιβλίου, τιτλοφορουμένου Parallèle de la géographie ancienne et moderne⁴». Πάντως ὅμως ἡ γεωγραφία γίνεται γνωστὴ εἰς Γαλλίαν καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἔχουσα ἔμμεσον σχέσιν μὲ τὴν χαρτογραφίαν καθορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ πρῶτον γεωγραφικὸν ἔργον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Belle-Forêt «A Paris en 1575 en deux in folio volumes sous le nom de géographie universelle avec beaucoup de corrections et augmentations⁵». Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνδυαζόμενον πρὸς ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ γενικὴ γεωγραφία συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς χαρτογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν μίαν ἄλλην ἐπίδρασιν, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἔμμεσος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γαλλικῆς χαρτογραφίας ἐπὶ τῆς ξένης αὐτῇ ἡσκήθη ἐπίσης διττῶς: ἐπὶ τῆς τοποθετήσεως τῶν πόλεων καὶ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς μελέτης. Μερικὰ παραδείγματα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἀναφέρονται καὶ εἰς ἀνατυπώσεις γαλλικῶν χαρτῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔξω τῆς Γαλλίας.

Οὕτω τὸ 1700 εἰς τὸ Amsterdam ἐτυπώθη ἡ Description de tout l'univers en plusieurs cartes et en divers traits de géographie et d'histoire; où sont décrits succinctement et avec une méthode et facile... par Mrs Sanson père et fils. Nouvelle Edition, ὅπου εἰς τὸν χάρτην μὲ τὸν τίτλον Partie de Turquie en Europe par N. Sanson le fils Georg. du Roy (σ. 19) καὶ εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ χάρτου μνημονεύεται ἡ ἀρχαία Ἑλλάς παραπλεύρως πρὸς συγχρόνους καὶ μεσαιωνικὰς πόλεις (Salonique, Athènes, Mistra, «qui est l'ancienne Sparte des Lacédémoniens»). Εἰς τὸ Λονδῖνον τὸ 1794 ἐδημοσιεύθη ὁ χάρτης τοῦ Delisle ὑπὸ τὸν τίτλον Graecia antiqua I atque II partes. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ RICHARD CHANDLER The History of Ilium of Troy: including the adjacent country, and the opposite coast of the cherchonesus of Thrace βλέπομεν χάρτην ὑπὸ τὸν τίτλον: «Troas with the adjacent country, according to d'Anville».

Ἄλλη ἐπίδρασις τῶν γαλλικῶν χαρτῶν ἐπὶ τῶν ξένων εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος: εἰς μερικὰ βιβλία μεταφρασθέντα εἰς τὴν γαλλικὴν οἱ μεταφρασταὶ προσέθεσαν ἢ συμπλήρωσαν ἢ διώρθωσαν τοὺς πρωτοτύπους χάρτας. Τοιαύτην ἐργασίαν ἔκαμεν ὁ Bocage ἐπενεγκῶν διορθώσεις εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς χάρτας τοῦ Kitchin, οἵτινες συνώδευον τὴν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Chandler⁶.

1 J. PARTSCH Philipp Clüver, der Begründer der historischen Landeskunde, Wien 1891, σ. 24.

2 CHR. SANDLER Die Reformation der Kartographie um 1700 München und Berlin 1905, σελ. 17.

3 Abrégé de l'histoire universelle par feu M. Claude de l'Isle, τ. I, A Paris 1731 σ. XII.

4 Essai sur l'histoire de la géographie, A Paris 1755, σ. 225.

5 Ἐνθ. ἀν. σελ. 161.

6 Voyages dans l'Asie Mineure et en Grèce. Trad. en Français par J. P. Servois et Barbié du Bocage. A Paris 1806.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ταῦτα, καίτοι εἶναι ὀλίγα, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία ἦτο γνωστὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ εἶχεν ἀσκήσει ἐπίδρασιν εἰς τὴν ξένην χαρτογραφίαν, ἰδίως αἱ ἐργασίαι τοῦ Sanson πατρὸς.

Ἐν συνόψει ἡ γαλλικὴ χαρτογραφία μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ Sanson εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχεδιάζῃ χάρτας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 17^{ου} αἰῶ-
νος, εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ξένων χαρτογραφῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τούτου αὕτη γίνεται ἀνεξάρτητος, διατηρεῖ ὅμως σχέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως. Ὁ B. du Bocage λαμβάνει ἀπὸ τὸν Coronelli μέρος τῆς νήσου τῶν Κυθήρων, τὴν νῆσον Κρήτην ἀπὸ τὸν χάρτην τοῦ Boschini¹, ὁ Baudrand ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰταλῶν γεωγράφων². Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅσα γράφει ὁ ἐκδότης τοῦ χάρτου τοῦ Poirson διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου: «ἀφοῦ ἀνεδιφίσαμεν, ἀλλ' ἀνωφελῶς, εἰς τὰ ἐθνικὰ καὶ φιλολογικὰ ἀρχεῖα τῶν Παρισίων, ἀπηρθύνθημεν εἰς τοὺς βιβλιοπώλας τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Φίλος τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Ἀρριανοῦ, ὁ σοφὸς Charles Pougens, τὸν διηυκόλυνε νὰ ἀνοίξῃ σχετικὴν ἀλληλογραφίαν. Δὲν κατέληξε παρὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὸν κ. de Boffe, βιβλιοπώλην εἰς Λονδῖνον, ἓνα πολὺ καλὸν χάρτην ἀλλὰ τῆς Αἰγύπτου. Οὗτος μᾶς ἐχορήγησε διὰ τὸ μέρος τοῦτο, ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰς τελευταίας ἐργασίας τὰς δημοσιευθείσας ὑπὸ τῶν Γάλλων»³.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τοιαύτη εἶναι ἡ γαλλικὴ ἡ χαρτογραφία ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐχαρτογραφήθη ὑπὸ τῶν Γάλλων χαρτογράφων κατ' ἀρχὰς κατὰ μίμησιν ξένων χαρτῶν καὶ κατόπιν ὁμοῦ μετὰ ἰδίας σχετικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τόπου καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων, δι' ἐπιστημονικούς, διδακτικούς καὶ πόλιτικούς σκοπούς, ὡς γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν φαινόμενον καὶ ἀπεικονίσθη ὅχι μόνον εἰς μίαν μορφήν ἀλλ' εἰς πολλὰς (Ὁμήρου, Ἡροδότου, Ἐπαμεινώνδου, Ἀλεξάνδρου), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία ἀνεφέρετο εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν περίοδον, ἡ χαρτογραφία παρουσιάζει τὴν χώραν εἰς μίαν διαδόχικὴν ἐμφάνισιν ἀναλόγως τῶν γεγονότων. Τέλος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς διήρσεσε τοὺς Γάλλους χαρτογράφους εἰς δύο εἰδικότητας: χαρτογράφους—γεωγράφους (Bertius, Sanson, Baudrand), χαρτογράφους—ἱστορικούς (G. Sanson, P. Sanson, Bellin, de Vaugondy, R. Bonne, Gail μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν P. du Val), ἐνῶ ὁ d'Anville εὐρίσκεται ἐπὶ κεφαλῇς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι μετέχουν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς κλίσεις τῆς χαρτογραφίας. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ Delisle, ὁ B. du Bocage καὶ ὁ Lapie, ἀλλὰ εἰς τὸν d'Anville δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι οἱ χάρται του, οἱ ὁποῖοι συνοδεύουν τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τοῦ ἱστορικῶν, στηρίζονται εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τέλος ἀντιπροσωπεύουν ὅχι μόνον τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (ἄποψις ἱστορικὴ), ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν γενικῶς (ἄποψις γεωγραφικὴ).

Κ. Δ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

1 B. DU BOCAGE Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce, relatifs au voyage du jeune Anacharsis, 1788, σελ. XVIII καὶ XXXIX.

2 BAUDRAND [Recueil des cartes diverses, coll. Baudrand XVIIe siècle] τ. II ἀρ. 97.

3 ARRIEN trad. par P. Chaussard, Paris an XI (1802), σ. 195.

ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΝ ΚΟΖΑΝΗ

ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ΚΑΙ DENISE FEYTMANS

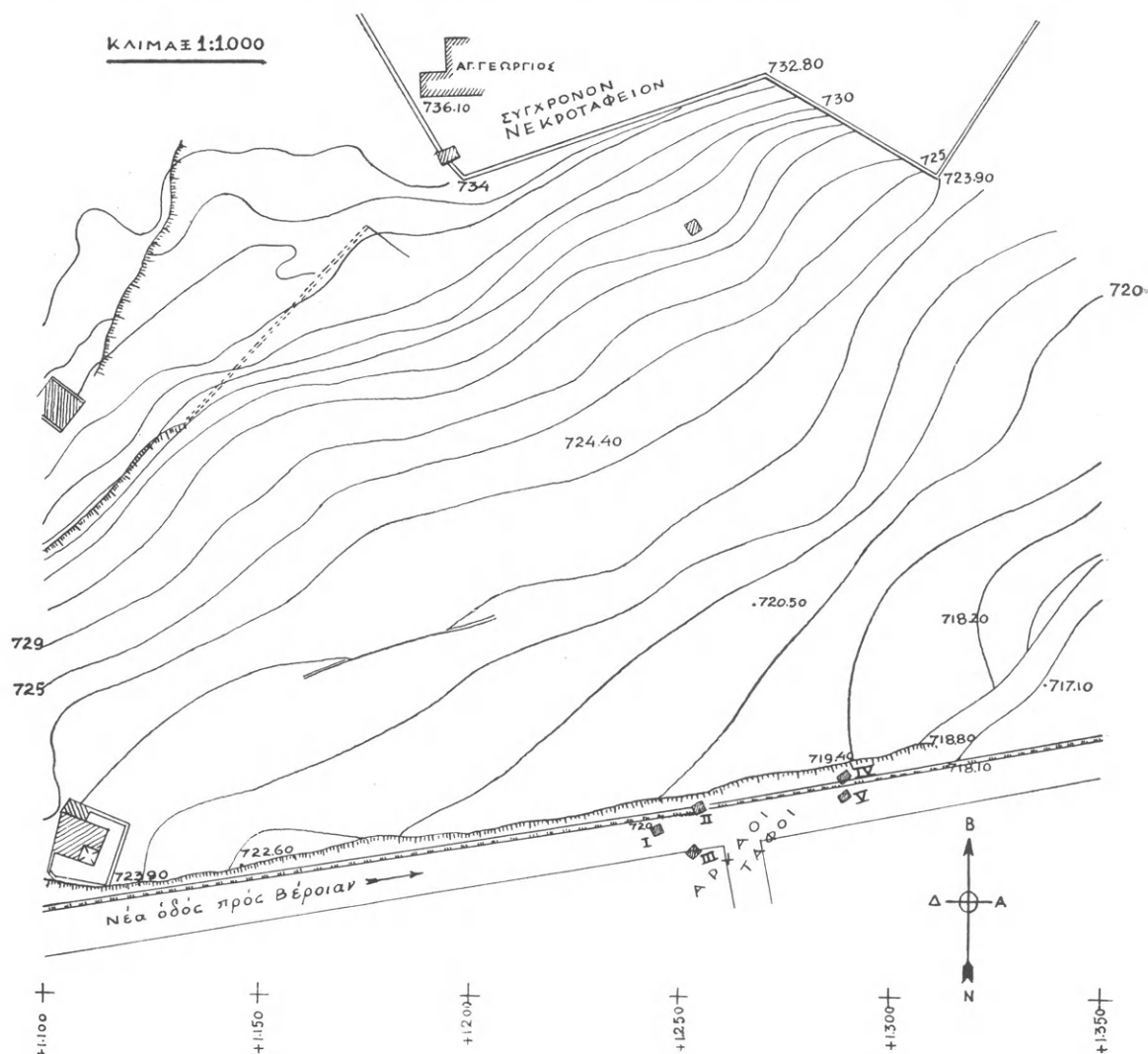
Τάφοι ἀνήκοντες εἰς ἀρχαῖον νεκροταφεῖον ἀνεκαλύφθησαν ἐν Κοζάνῃ τυχαίως κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1948. Ἡ ἀνακάλυψις ἐγένετο κατὰ τὴν διάνοξιν νέας ὁδοῦ ἐπὶ τῆς ΝΑ παρυφῆς τῆς πόλεως, συνδεούσης τὴν Κοζάνην μετὰ τῆς κυρίας δημοσίας ἀγορῆς, ἣτις ἄγει πρὸς Βέροian. Ἐπειδὴ οἱ τάφοι εἶχον μορφὴν ἀπλῶν λάκκων ὀρυχθέντων εἰς τὸ ἔδαφος καὶ δὲν παρουσίαζον κατασκευὴν τινὰ ἐκ πλακῶν ἢ κεράμων, δὲν ἐγένοντο ἀντιληπτοὶ ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ὅτε συγχρόνως εἰς πολλὰ σημεῖα, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ἤρχισαν νὰ ἔρχονται εἰς φῶς ὁστᾶ καὶ κτερίσματα—σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, χαλκαῖ πόρπαι, περόναι κτλ.—τότε μόνον εἰδοποιήθη ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος διέκοψε τὴν ἐργασίαν καὶ περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς τὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέθεσεν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης. Δυστυχῶς οἱ τάφοι εἶχον ἤδη πάντες διαταραχθῇ. Μόνον εἰς διεφυλάχθη ἐν μέρει (εἰκ. 1, τάφ. Ι). Ὁ φύλαξ Ν. Δελιαλῆς ἠδυνήθη νὰ διαπιστώσῃ μετὰ βεβαιότητος τὴν προέλευσιν εὐρημάτων τινῶν ἀπὸ τέσσαρας ἄλλους γειτονικοὺς τάφους, τὰ ὁποῖα κατατάσσονται κατωτέρω ὑπὸ τοὺς ἀρ. II-V.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου τοῦ 1949 προέβημεν εἰς δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐν μέρει διατηρηθέντος τάφου Ι, πρὸς διακρίβωσιν τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς, χρονολόγησιν τοῦ τάφου καὶ μελέτην τῶν συναφῶν προβλημάτων¹. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἡ ὁποία ἐλπίζω νὰ γίνῃ προσεχῶς, εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐξαγωγήν ὀριστικῶν συμπερασμάτων, ἐφ' ὅσον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ εὐρεθέντες τάφοι ἀποτελοῦσι μέρος μόνον ἐκτεταμένου νεκροταφείου. Ἐθεωρήσαμεν ἐν τούτοις ἀπαραίτητον νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης δοκιμαστικῆς ἐρεῦνης καὶ νὰ δημοσιεύσωμεν κατάλογον τῶν εὐρημάτων, καὶ διότι παρουσιάζουσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀνακάλυψις τῆς νεκροπόλεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν πόλεως κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους εἰς τὴν σημαντικὴν γεωγραφικὴν θέσιν, ἔνθα καὶ ἡ σημερινὴ Κοζάνη. Τὰ εὐρήματα ταῦτα πλουτίζουν ἐπίσης οὐσιωδῶς τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δυτ. Μακεδονίας κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ ὀλίγα μέχρι τοῦδε ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ἔχομεν.

Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων παρατηρεῖται πλοῦτος μεταλλίνων, χαλκῶν ἰδία, ἀντικειμένων. Ὑπάρχουσιν ὡσαύτως ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, χρυσᾶ κοσμήματα, πολλὰ σιδηρᾶ ὄπλα καὶ

¹ Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν Δήμαρχον Κοζάνης κ. Δ. Τέρπου, ὅστις ποικιλοτρόπως ἐξεδήλωσε τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ παρέσχεν ἐργάτας τοῦ Δήμου διὰ τὴν ἐρευναν.

πήλινα αγγεία έγχωρίων έργαστηρίων. Σημειωτέον ότι τὰ χαλκᾶ κοσμήματα (σπειροειδείς όκτώσχημοι πόρπαι, περόναι, περιάπτα κλπ.) ώς καί τὰ έγχώρια πήλινα αγγεία: έχουνσι μορφήν ούχί διάφορον τών αντίστοιχων εύρημάτων τής Χαλιστατιανής:

Είκ. 1. Τοπογραφικόν σχέδιον τής περιοχής τών τάφων.

περιόδου. Έν τούτοις παρατηρήθη ότι έν Μακεδονία χαλκᾶ κοσμήματα καί πήλινα αγγεία έγχωρίου κατασκευής διατηροῦσι παλαιάς μορφάς μέχρι καί τών χρόνων τής ρωμαιοκρατίας¹.

Η χρονολόγησις τοῦ τάφ. I δύναται νά βασισθῇ άσφαλώς έπί τοῦ έπεισάκτου άττικοῦ κανθάρου (άρ. 39, τάφ. I, 6), έπί τών όμοῦ εύρεθέντων έγχωρίων αγγείων, τὰ όποία μιμοῦνται συγχρόνους τύπους τής Νοτίου Έλλάδος (άρ. 42-45, τάφ. I, 2-5) καί

¹ Διά τὰ χαλκᾶ, πρβ. REY Albania, IV, 1932 σ. 40-61, D. M. ROBINSON Excavations at Olynthus X (1941) σ. 95, 118 κέ. Διά τὰ πήλινα αγγεία HEURTLEY Pre-

historic Macedonia (1939) σ. 106, Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ 'Ανασκαφαί καί έρευναι έν τῇ άνω Μακεδονία, ΑΕ 1932, σ. 69 - 70.

ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς δραχμῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (ἀρ. 46, τ. Ι, 13). Τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα πιθανόν νὰ εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότερα τοῦ χρόνου τῆς ταφῆς.

Τὰ κτερίσματα παρουσιάζουσι καθ' ὅλου ὁμοιογένειαν καὶ οἱ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται, φαίνεται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν. Μόνον ἴσως περὶ τοῦ τάφ. V, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη τὸ χαλκοῦν κράνος, δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ πιθανότητος, ὅτι εἶναι ἀρχαιότερος, χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ἡ θέσις τῆς ἀνακαλυφθείσης νεκροπόλεως εὐρίσκεται νοτίως τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῆς Κοζάνης, τὸ ὅποιον κεῖται ἐπὶ τῆς παρυφῆς τῶν ἀνατολικῶς τῆς πόλεως ὑψωμάτων. Ἐπὶ τῆς κατωφερείας πρὸς Ν καὶ εἰς ἀπόστασιν 155 μ., ἐν τῷ κτήματι τῆς οἰκογενείας Γεωργίου Τόλιου, δι' οὗ διηλθεν ἡ νεοδιανοιγέῖσα ὁδός, εὐρέθησαν οἱ τάφοι (*εἰκ. 1*).

Πλὴν τοῦ ἐρευνηθέντος τάφου Ι, ἡδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὴν θέσιν τοῦ τάφου ΙΙ, ὅστις ἔκειτο 10 μ. ἀνατολικῶς τοῦ τάφ. Ι.

Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ εἶχε τὴν μορφήν, ὡς εἴπομεν, τετραγώνου λάκκου, καθέτως ὀρυχθέντος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἔκειτο εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπὸ τὴν σημερινήν. Διαστάσεις κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους: 2.40 μ. × 2.45 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐσχηματίζοντο ἐπὶ τοῦ ἐσκαμμένου βράχου ἀναβαθμοὶ πλ. 0.25 μ. καὶ ὕψ. 0.20 μ., ἀνὰ εἰς κατὰ μῆκος τῆς Β καὶ Ν πλευρᾶς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ τάφος ἐστενοῦτο κατὰ τὸ μέσον καὶ ἔφθανεν εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, σχηματίζων ὀρθογώνιον κάθετον ὀρυγμα, διαστάσεων 2.40 × 1.95 μ. (*εἰκ. 2*, τομὴ κατὰ πλάτος).

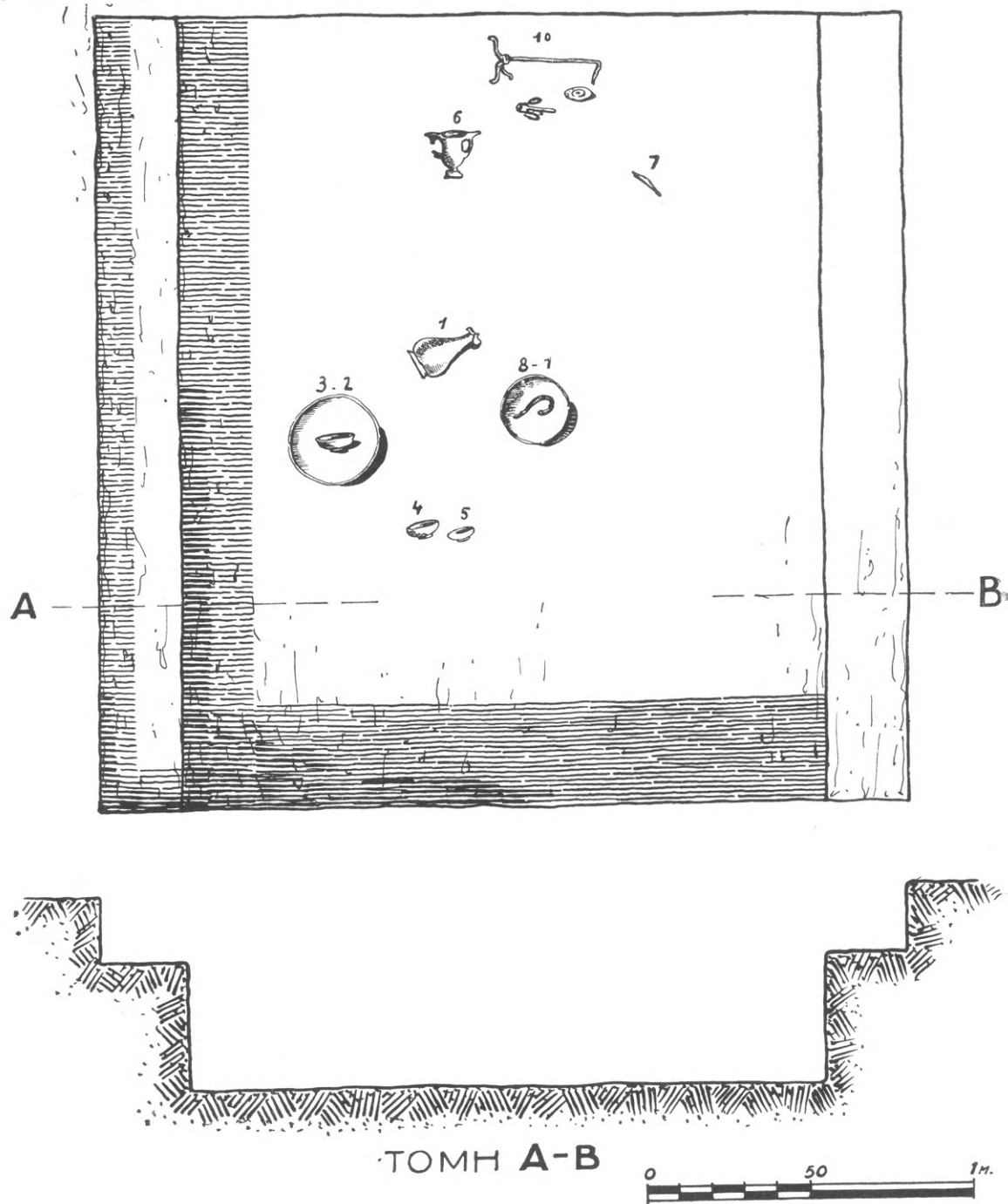
Τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθη πεπληρωμένον διὰ μικρῶν χαλίκων ἀναμεμιγμένων μετὰ χώματος, καὶ ἀποτελούντων τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ τεχνητὴν ἐπίχωσιν. Τὰ κτερίσματα ἔκειντο ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, οὐχὶ ὅμως εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν, καὶ ἦσαν λίαν διατεταραγμένα.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τῶν σχηματιζομένων κατὰ μῆκος τοῦ Β καὶ Ν τοιχώματος, ἐστηρίζοντο τὰ ἄκρα ξυλίνων δοκῶν καλυπτόντων τὸν τάφον.

Μετὰ τὴν σήψιν αὐτῶν, αἱ δοκοὶ ὑπεχώρησαν συμπαρασύρασαι τὴν ἐπίχωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τοῦτ' ὅπερ ἐξηγεῖ τὴν διαταραχὴν τῶν κτερισμάτων καὶ τὴν ἰσχυρὰν σύνθλιψιν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα. Οὐδὲν ὅμως ὑπόλειμμα ξύλων παρατηρήθη ἔνεκα τῆς μεγάλης ὑγρασίας εἰς τὸ μέρος τοῦτο, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται εἰς τοὺς πρόποδας ὑπερκειμένου λόφου. Ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐπῆλθε τελεία σήψις καὶ ἑξαφάνισις τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ. Ἰχνη τέφρας δὲν εὐρέθησαν. Φαίνεται ὅτι στρῶμα λιπαροῦ λευκοφαίου πηλοῦ πρὸς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τάφου ὀφείλεται εἰς τὴν σήψιν τοῦ σκελετοῦ. Δὲν ἦτο ἐπομένως δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ἂν εἶχον ἐνταφιασθῇ περισσότεροι τοῦ ἐνὸς νεκροί, οὐδὲ ὁ προσανατολισμὸς τῆς θέσεως τοῦ νεκροῦ, ἂν ἦτο εἷς. Οὗτος ὅμως θὰ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ τὰ κτερίσματα. Δὲν εἶχε δηλ. ταφῇ ἐντὸς ξυλίνης σαρκοφάγου, διότι δὲν εὐρέθησαν σιδηροὶ ἢ χαλκοὶ ἥλοι, οὐδὲ ἄλλο τι ὑπόλειμμα, δυνάμενον νὰ ἐρμηνευθῇ ἀναλόγως.

Ἐπὶ τοῦ σχεδίου (*εἰκ. 2*) φαίνεται ἡ ἀκριβὴς θέσις ἐνὸς ἐκάστου τῶν κτερισμάτων (ἀρ. 1 - 8), πλὴν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν διαρκούσης τῆς προηγηθείσης ἐσκαφῆς

διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ, ἰδίως παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τάφου, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων (ἀριθμ. 9-13).

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ τομὴ τάφ. Ι. (Σχέδιον Χ. Λεφάκη)

Τοιαύτην μορφήν ὡς ἡ περιγραφεῖσα τοῦ τάφου Ι, ὑπέθεσεν ὁ καθηγητὴς κ. Ἀ. Κεραμόπουλλος ὅτι εἶχον οἱ ἀρχαῖοι τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε.¹ Ὁ Filow εἶχεν ἐκφράσει

¹ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἡ ἀρχαῖκη νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος, ΑΕ 1927 - 1928, σ. 49 - 50.

ἀντίθετον γνώμην.¹ Ἐν τούτοις, νεωτέρα ἀνασκαφή εἰς Τρεμπένιστε, ἐκτελεσθεῖσα μετὰ προσοχῆς ὑπὸ τοῦ Ν. VULIÉ, ἀπεκάλυψε τάφον, τὸν 13^{ον} τῆς ομάδος, ὃ ὁποῖος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀνασκάψαντος, εἶχεν ὅμοιον σχῆμα πρὸς τὸν τάφον I τῆς Κοζάνης καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ σανίδων.

Ὁ VULIÉ ὡς ἐξῆς περιέγραψε τὸν τάφον XIII τοῦ Τρεμπένιστε εἰς τὴν ἐκθεσὶν του (N. VULIÉ Neue Gräber bei Trebenischte, AA 48, 1933, σ. 461-462). «*Η μᾶζα τῶν χαλκῶν εἰς τὴν νοτίαν καὶ βορείαν πλευρὰν, εἰς πλάτος ἐκατέρωθεν 0.60 μ., εἶχε βάθος μόνον 1.10 μ., ἐνῶ εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς πλάτος 1.80 μ. εἶχε βάθος 1.70 μ. Δηλ. ὁ κύριος τάφος εἶχε διαστάσεις: μῆκος 3.75 μ., πλάτος 1.80 μ. καὶ βάθος 0.60 μ.*». Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὁ τάφος εἶχε πλάτος 3 μ. καὶ βάθος εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ Β καὶ Ν τοιχώματος 1.10 μ., ἐπομένως εἶναι φανερόν ὅτι ἐσχημάτιζε κατὰ τὴν Β καὶ Ν πλευρὰν αὐτοῦ βαθμίδας πλ. 0.60 μ. καὶ ὕψους 1.10 μ. Τὸ δάπεδον εἶχε στρῶσιν ἐκ πλακῶν, ὑπερῶν δὲ τῶν κτερισμάτων ἐξετείνετο στρῶμα ἀπηνθρακωμένων ξύλων, πιθανῶς ὑπόλειμμα τῶν σανίδων, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸν τάφον.² Ἀπηνθρακωμένα ξύλα, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ καλύμματος, εἶχε διαπιστώσει ὁ ἴδιος καὶ κατὰ προηγουμένην ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου VIII (ÖJ XXVII, 1932, σ. 2). Διὰ ξυλίνων δοκῶν ἐκαλύπτετο ὡσαύτως ὁ τάφος Duvanlii, JdI 45, 1935, σ. 285 εἰκ. 5.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου I τῆς Κοζάνης καὶ τοῦ τάφου XIII τοῦ Τρεμπένιστε, διὰ τοῦ σχηματισμοῦ βαθμίδων ἐν ἐκατέρᾳ τῶν δύο πλευρῶν, ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων (τάφοι Μυκηνῶν, Βοιωτίας, Ἐλευσίνος κλπ. Ἴδὲ παραδείγματα εἰς ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ, ΑΕ 1926-1927, σ. 50 ὑποσ. 1-3, καὶ σ. 51).

Κατωτέρω δίδομεν πρῶτον κατάλογον τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων I-V καὶ ἐν συνεχείᾳ κατάλογον πάντων τῶν εὗρημάτων, κατατεταγμένων ἀναλόγως τῆς ὕλης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι πεποιημένα.

Εἰς τοῦτον συμπεριλαμβάνονται πάντα ἐν γένει τὰ εὗρήματα καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσωμεν εἰς τίνας τάφους εὗρέθησαν.

Εἰς τὴν Δ^α Den. Feytmans, Βελγίδα ἀρχαιολόγον, μέλος τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία παρευρέθη ἐν Κοζάνῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, ὀφείλεται τὸ μέρος τοῦ καταλόγου τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ χρυσᾶ κτερίσματα καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα, ἡ φωτογράφησις τῶν εὗρημάτων καὶ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ σχέδια³.

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων I-V, οἱ ἐντὸς τῆς παρενθέσεως ἀριθμοὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ γενικοῦ καταλόγου.

1 B. FILOW Die archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See, Berlin 1927, σ. 26 κ.έ.

2 N. VULIÉ Neue Gräber bei Trebenischte, AA 48, 1933, σ. 462. — Πρβ. Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932, σ. 78.

3 Πλὴν τῶν σχεδίων τῶν εἰκ. 1 (τοῦ τοπογρ.-μηχαν. Κοζάνης κ. Γρ. Σαμαρᾶ) καὶ τῶν εἰκ. 2 καὶ 5, τὰ ὁποῖα

ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου κ. Χ. Λεφάκη. Ἐπίσης αἱ φωτογρ. τῶν εἰκ. 11, 12 καὶ 19 ὀφείλονται εἰς τὸν ἀρχαιολόγον κ. G. Roux. Πρὸς ἅπαντας ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας. Τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα ἀποκατεστάθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Ἰ. Μπάκουλη.

Τάφος I

1. Χαλκῇ οἰνοχόη (7).
2. Πήλινος ἄωτος σκύφος (42).
3. Πήλινον πινάκιον (45).
4. Πήλινος ἄωτος σκύφος (43).
5. Πήλινος ἄωτος σκύφος (44).
6. Πήλινος κἀνθαρος (39).
7. Σιδηροῦν μαχαίριον (27).
8. Χαλκῇ φιάλη (9).
9. Πηλινὴ ὑδρία (41).
10. Σιδηροῦς λυχνοστάτης (26).
11. Χρυσοῦν ἐνώτιον (1).
12. Χρυσοῦν ἐνώτιον (1).
13. Ἀργυρᾷ δραχμῇ Μ. Ἀλεξάνδρου (46).

Τάφος II

1. Πήλινος ἀμφορεὺς (36).
2. Λυχνοστάτης ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου (10).

3. Χαλκοῦς κἀδος (8).
4. Πήλινος ἀμφορίσκος (37).
5. Σιδηροῦν ξίφος (28 καὶ 2).
6. Ἀργυρᾷ φιάλη (5).
7. Ἀργυρᾷ κύλιξ (6).
8. Ὅστεινον περιάπτον (3).
9. Πήλινος ἄωτος σκύφος (38).

Τάφος III

1. Πηλινὴ οἰνοχόη (40).
2. Πήλινος ἀμφορεὺς (35).
3. Πήλινος ἀμφορεὺς μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως (34).

Τάφος IV

1. Χαλκοῦν κράνος (25).

Τάφος V

1. Χρυσοῦν ψέλιον (4).
2. Χρυσοῦν ψέλιον (4).

ΧΡΥΣΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Ἀρ. 1 τάφ. I, 11 - 12, *εικ. 3*. Δύο ἐνώτια : α) ὕψ. 0.019 μ., πλ. 0.015 μ., βάρ. 2.30 γραμμ. β) ὕψ. 0.0185, πλ. 0.016, βάρ. 2.10 γραμμ. Λεοντοκεφαλαὶ μὲ ὀφθαλμοὺς διατρήτους, μέτωπον, ρύγχος ἐγγαφάτως δεδηλωμένα, χαίτην ἐκ πλοκάμων ἐσχηματοποιημένων, ἀναδεδεμένην διὰ ταινίας, ἥτις κοσμεῖται ὑπὸ δύο σπειρῶν ἀναγλύφων. Αὗται διαχωρίζονται διὰ τριῶν στιγμῶν. Ἡ ταινία ἀπολήγει εἰς περιτραχήλιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν συγκόλλησιν τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ δακτυλίου, ἔχοντος μορφὴν στρεπτοῦ κροσσοῦ. Τὸ ἄκρον τοῦ δακτυλίου συνάπτεται πρὸς τὸ στόμα τῆς λεοντοκεφαλῆς διὰ δύο χρυσῶν συρμάτων συνεστραμμένων.

Ὁ τύπος οὗτος τῶν ἐνωτίων εἶναι πολὺ συχνὸς κατὰ τὸν 4^{ον} καὶ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα διακρίνονται ἐκ τῆς ἀδρᾶς σχηματοποιήσεως τῆς χαίτης καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀφθαλμῶν δι' ἐνθέτου ὕλης (incrustation).¹ Ἐν Μακεδονίᾳ εὐρέθησαν πολλὰ ὅμοια, εἰς Καστορίαν,² εἰς Σέδες,³ εἰς Μεζέκ Βουλγαρίας.⁴ Εὐρίσκονται ἐπίσης πολλὰ παραδείγματα εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, Ν. Ρωσσίαν,⁵ ἰδίως εἰς Κύπρον.⁶ Ἐν ἑξ αὐτῶν εὐρέθη συγχρόνως μετ' ἀργυρᾶς

1 L. POLLAK *Klassisch-antike Goldschmiedearbeiten im Besitze exc. A. J. von Nelidow*, πίν. IX, ἀρ. 112 (ἐκ Καβάλας).

2 L. POLLAK *ἔ.δ.* πίν. IX.

3 AA 1940, 265-266, *εικ.* 76.

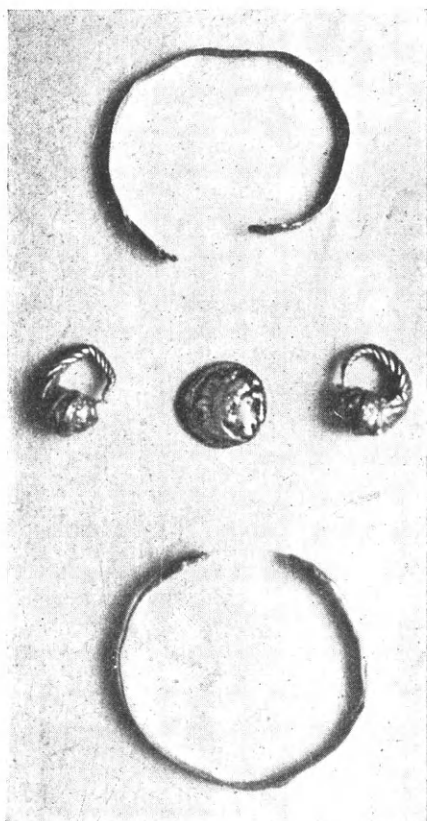
4 Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 32.

5 S. REINACH *Antiquités du Bosphore cimmérien*, I, πίν. VII, 1.

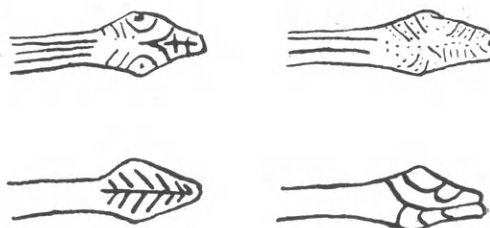
6 L. P. DI CESNOLA *A Descriptive Atlas of the Cesnola Collection of Cypriote Antiquities of the Metrop. Museum of Art*, πίν. XIV.

δραχμῆς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, E. H. MARSHALL Catalogue of the Jewellery, British Museum, ἀρ. 1728.

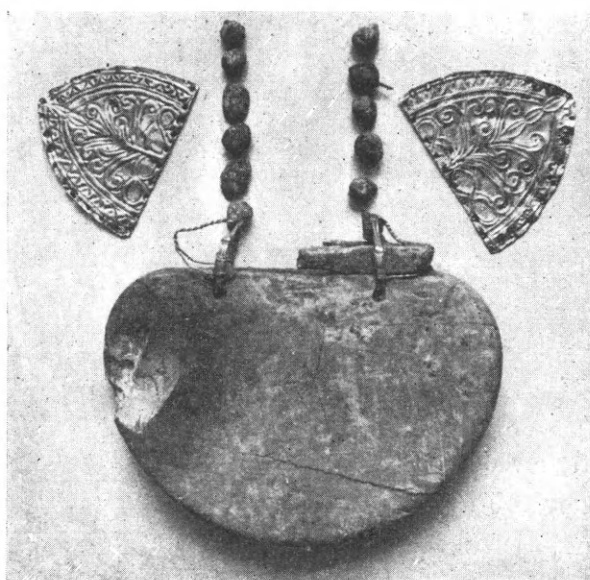
Ἀρ. 2, τάφ. II, 5, **εἰκ. 6** καὶ 7. Δύο λεπταὶ πλάκες, κοσμοῦσαι τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος

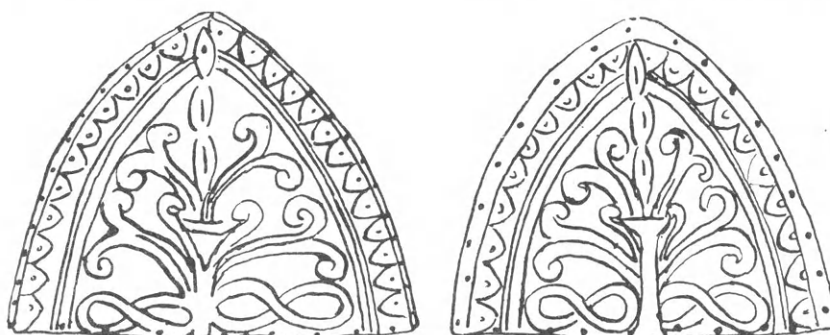
Εἰκ. 3. Ἀρ. 14 καὶ 46.

Εἰκ. 4. Εἰκ. 5.
Κεφαλαὶ ὄφεων ψελίων α καὶ β (ἀρ. 4).

Εἰκ. 7. Χρυσαὶ πλάκες (2) καὶ περιάπτον (3).

Εἰκ. 6. Χρυσαὶ πλάκες τοῦ ξίφους ἀρ. 28 (1/1).

τοῦ ξίφους ἀρ. 28 α) ὕψ. 0.044 μ., πλ. 0.055, βάρος 4.80 γραμμ. β) ὕψ. 0.043 μ., πλ. 0.051 μ., βάρος 6.10 γραμμ. Σφυρήλατοι. Σχῆμα ἡμιελλειψοειδές. Κατὰ τὴν περιφέρειαν ἔχουσι μικρὰς ὀπὰς διὰ τὴν καθήλωσιν ἐπὶ τοῦ ξίφους. Φέρουσι κόσμημα συμμετρικόν.

Εἰς τὸ κέντρον κάλυξ, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύονται κάθετος μίσχος καὶ ἔλικες. Ἄλλαι ἔλικες ἐκατέρωθεν τῆς βάσεως καὶ ἐπὶ τοῦ χεῖλους τῆς κάλυκος. Τὸ κόσμημα περατοῦται κάτω εἰς δύο συστρεφομένας ἔλικας σχήματος ὀριζοντίων 8. Ἡ λοιπὴ περιφέρεια φέρει πλαίσιον σχηματιζόμενον ὑπὸ τριῶν ἀναγλύφων γραμμῶν καὶ σειρᾶς γλωσσοειδῶν φύλλων. Εἰς τὴν ἑτέραν τῶν πλακῶν — ἔχουσιν εὐρυτέραν ἐπιφάνειαν — τὸ κόσμημα καταλαμβάνει μετὰ μειζονος ἀνέσεως τὸν ᾠρον.

Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ κοσμήματος φαίνεται σπάνιον. Εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον φυλάσσεται χρυσοῦν ἔλασμα, φέρον ὅμοιον κόσμημα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξειλιγμένης μορφῆς: F. H. MARSHALL ἔ.ἀ. πίν. LXXI, ἀρ. 3108. Αἱ πλάκες τῆς Κοζάνης πλησιάζουσι τεχνοτροπικῶς μᾶλλον πρὸς ρομβοειδῇ χρυσᾷ ἐλάσματι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εὐρεθέντα εἰς τάφους τοῦ Ζεῖντελί,¹ καὶ πλάκας ρυτοῦ ἐκ Κουβαν.² Ἐτι πλέον ὁμοιάζουσι πρὸς διάδημα χρονολογούμενον εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Ἑλαίας τῆς Μ. Ἀσίας (Arch. Zeit. XLII, 1884, πίν. VII).

Ἄρ. 3, τάφ. II, 8 **εἰκ. 7**. Ὅρμος: α) περιάπτον ὀστέϊνον καρδιόσχημον, ὕψ. 0.086, πλ. 0.112, πάχ. 0.017. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἔλασμα ὕψ. 0.008, προσηλωμένον διὰ δύο χαλκῶν ἡλῶν καὶ χρυσῶν συνεστραμμένων συρμάτων, τὰ ὅποια διαπερῶσι τὸ περιάπτον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐλάσματος βαθεῖα ὀπή πρὸς ὑποδοχὴν ἀντικειμένου τινός: β) 27 ψῆφοι ἐκ κόκκων ἐπιχρύσων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι διαμπερῶς διάτρητοι ἀλλὰ φέρουσι μικρὰν κοιλότητα εἰς τὸ ἄνω μέρος πρὸς ὑποδοχὴν μικροῦ χαλκοῦ λογχοειδοῦς στελέχους ὡσαύτως ἐπιχρύσου, ὕψ. 0.03 (20 τοιαῦτα σφύζονται). Ἀρχικῶς λοιπὸν αἱ ψῆφοι ἦσαν ἐξηρητημένοι διὰ τῶν στελεχῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρμου.

Ἄρ. 4, τάφ. V, 1 - 2, **εἰκ. 3**. Δύο ψέλια: α) διάμ. 0.049, πλ. 0.003, βάρ. 5.90 γραμμ. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τοῦ ἐλάσματος κεχαραγμένη αὐλαξ. Περαιοῦνται εἰς δύο κεφαλὰς ὄψεων τοῦ αὐτοῦ πάχους πρὸς τὸ ἔλασμα. Αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι (ὀφθαλμοί, βλέφαρα, πτυχαὶ παρειῶν **εἰκ. 4**) δεδηλωμένοι δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ὄψεως ἐγγάρακτος ἰχθυόκανθα: β) διάμ. 0.045, πλ. 0.03, βάρ. 5.90 γραμμ. Τετμημένον εἰς δύο τεμάχια. Ὅμοιον πρὸς τὸ α, ἀλλ' ἔχει πλείονας ἀνατομικὰς λεπτομερείας εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ὄψεων, διὰ προσθήκης ἐγχαράκτων στιγμῶν μεταξὺ τῶν γραμμῶν. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοξοειδεῖς ἐγγάρακτοι φολίδες (**εἰκ. 5**).

Ὁ τύπος ψελίων ἀποληγόντων εἰς κεφαλὰς ὄψεων τοῦ αὐτοῦ πάχους πρὸς τὸ ἔλασμα, μὲ τὰς ἀνατομικὰς λεπτομερείας αὐτῶν ἐγχαράκτως δεδηλωμένας, φαίνεται ἀρχαιότερος τῶν ψελίων τῶν ἀποληγόντων εἰς κεφαλὰς ὄψεων ἀναγλύφως δεδηλωμένας. Τὰ πρῶτα εὐρίσκονται εἰς τάφους τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος Not. d. Scavi, 1887, σ. 303, ψέλιον Λεοντίνων εὐρεθὲν μετὰ πυξίδος μεσοκορινθιακῆς, ÖJ XXVIII, 1933, σ. 174, **εἰκ. 82** ψέλιον τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ τὰ ψέλια τῆς Κοζάνης πιθανὸν νὰ ὀφείλονται εἰς ἐπιβίωσιν παλαιᾶς τεχνικῆς.

ΑΡΓΥΡΑ ΑΓΓΕΙΑ

Ἄρ. 5, τάφ. II, 6, **εἰκ. 8** καὶ **9**. Ὀμφαλωτὴ φιάλη. Ἀβαθής, πεποιημένη δι' ἐγκρούσεως. Χεῖλη ἐλαφρῶς συστελλόμενα, ὀμφαλὸς χυτός, συγκεκολλημένος εἰς τὸ κέντρον

¹ Albania II, 1927, σ. 37. A. DE RIDDER Catalogue sommaire des bijoux antiques, Louvre, ἀρ. 103 πίν. II.

² ROSTOVITZEFF Iranians and Greeks in South Russia, πίν. XIII.

Εἰκ. 8. Ἀργυρᾶ φιάλη (5) καὶ ἀργυρᾶ κύλιξ (6).

Εἰκ. 9. Ἀργυρᾶ φιάλη ἀρ. 5 (Σχέδιον Χ. Λεφάκη).

της φιάλης. Ύψ. 0.042 μ., διάμ. χεϊλέων 0.21 μ. Ἡ σχέσις ἐπομένως τοῦ βάθους πρὸς τὴν διάμετρον εἶναι 1:5. Διάμ. ὀμφαλοῦ 0.04, βάθος 0.014 μ. Τὸ βάθος τοῦ ὀμφαλοῦ ἰσοῦται περίπου πρὸς τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ ὕψους τῆς φιάλης. Βάρος: 432 γραμμ.

Ἡ ἐξωτερικῶς ἀνάγλυφος διακόσμησις συνίσταται ἐκ δώδεκα φύλλων λωτοῦ, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ κέντρου ἀκτινοειδῶς, μὲ τὴν ὀξείαν κορυφὴν αὐτῶν πρὸς τὴν περιφέρειαν. Κοιλότης ἐπὶ τῆς ράχews τῶν φύλλων, ὁμοίου σχήματος πρὸς αὐτά, περιγράφεται δι' ἀναγλύφου γραμμῆς, ὡς καὶ ἡ βάσις τῶν φύλλων, πέραξ τοῦ ὀμφαλοῦ. Μεταξὺ τῶν φύλλων λωτοῦ δώδεκα ἐπίσης ἀνθέμια, ἀποτελούμενα ἐκ τεσσάρων πετάλων καὶ δύο ἐκατέρωθεν φύλλων ὀξυκορύφων, ἀντιρρόπων πρὸς τὰ πέταλα. Τὰ ὀξυκορύφα φύλλα ἀνὰ δύο κατὰ συνέχειαν ἀνθεμίων ἐνοῦνται ὑπεράνω τῆς κορυφῆς τῶν φύλλων λωτοῦ, ἐκφύονται δὲ ἀπὸ κοινοῦ μίσχου, ὅστις χωρίζεται δι' αὐλάκων εἰς τέσσαρας κόμβους. Τὰ ἀνθέμια εὐρίσκονται εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τῶν φύλλων λωτοῦ καὶ ἀπολήγουσιν ἀμφοτέρω εἰς ἀπόστασιν 0.014 μ. ἀπὸ τοῦ χεῖλους τῆς φιάλης. Εἰς τὸ κενὸν τοῦτο τμήμα, κάτωθι τοῦ χεῖλους, ἐγγάρακτος ἀναθηματικῆ ἐπιγραφῆ ἐξ 23 γραμμάτων (βλ. κατωτέρω). Εἶναι γεγραμμένη ἀντιρρόπως πρὸς τὸ κόσμημα, κατὰ τὴν ἀνάστροφον θέσιν τῆς φιάλης ἐπὶ τοῦ χεῖλους. Ἐσωτερικῶς ἡ ἰδία διακόσμησις κατὰ τὴν ἀρνητικὴν αὐτῆς ὄψιν. Δι' ἀναγλύφων στιγμῶν, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν κυματοειδῆ γραμμὴν, περιγράφεται ἡ βάσις τῶν φύλλων ὡς καὶ ἡ περιφέρεια τοῦ ὀμφαλοῦ. Οἱ οὕτω σχηματιζόμενοι τριγωνικοὶ περίπου χώροι πληροῦνται ὑπὸ μικρῶν ἀνθεμίων ἐγγαράκτων, ἐκ τεσσάρων πετάλων.

Τὸ κόσμημα εὐρίσκεται ὁμοιον κατὰ τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτοῦ ἐπὶ πηλίνων καὶ μεταλλίνων φιαλῶν. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων, τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἶναι ἡ ἀργυρᾶ φιάλη τῆς Ἰαλυσσοῦ (Ρόδου), πρβ. HEINZ LUSCHEY Die Phiale (1939) σ. 95 κέ. («Blütenkelchphialen»). Πολλάκις ἡρευνήθη τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ κοσμήματος τούτου, ἐν τέλει δὲ ὑπὸ H. LUSCHEY ἔ.δ. σ. 98.¹ Ἐπὶ τῆς φιάλης τῆς Κοζάνης ἡ διακόσμησις ὑποτάσσεται τελείως εἰς τὴν τεκτονικὴν μορφήν τοῦ ἀγγείου, μετὰ μαθηματικῆς συμμετρίας. Ἡ ἐκ Μ. Ἀσίας ἀργυρᾶ φιάλη τοῦ Βερολίνου (LUSCHEY σ. 95, ἀρ. 2, εἰκ. 31) τοῦ 2^{ου} ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀποτελεῖ προβαθμίδα τῆς ἡμετέρας, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τρόπον ἀπολύτως ὀργανικὸν συνδέονται τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα εἰς ἓν σύνολον. Ἡ φιάλη τοῦ Λένινγκραδ (LUSCHEY σ. 96, ἀρ. 8), ἔχουσα τὸ κόσμημα εἰς διπλὴν ζώνην ἐπαναλαμβανόμενον, χρονολογούμενη περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἶναι μεταγενεστέρα.

Παραστάσεις φιαλῶν ἐπὶ ἀναγλύφων, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου ἐκ Λοκρῶν² καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς προσόψεως, κάτωθι τοῦ ἄβακος ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἐκ Νεαπόλεως (Καβάλας),³ εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὴν φιάλην τῆς Κοζάνης. Εἰς τὴν ἰδίαν

1 Ἐνθα καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ βιβλιογραφία. Τὸ κόσμημα, ἰωνικῆς καταγωγῆς, ἄγνωστον ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο πρῶτον εἰς τὴν τορευτικὴν ἢ τὴν κεραμεικὴν. Προσηρμοσμένον εἰς κυκλωτέρες σχήμα ὡς ῥόδαξ, ἀπαντᾷ ἐπὶ χαλκῶν δίσκων, ὡς τῶν Δελφῶν: BCH LXIII, 1939, πίν. XXXI καὶ Ὀλυμπίας: E. KUNZE-H. SCHLEIF II. Olympiabericht, σ. 87, εἰκ. 56.— Πρβ. Mon. Ant. XIII, 1914, 902, εἰκ. 143, καὶ Ν. ΠΛΑΤΩΝΟΣ Γεωμετρικὸς τά-

φος Ἡρακλείου, ΑΕ 1945-1947 σ. 95-96.

2 K. NEUGEBAUER Reifarchaische Bronzvasen mit Zungermuster, RM 38-39, 1923-1924, σ. 417 εἰκ. 20. Q. QUAGLIATI Il Museo nazionale di Taranto, σ. 42.

3 Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ ΑΕ 1936 σ. 8, εἰκ. 10 καὶ σ. 18, εἰκ. 27.

ἐποχὴν μᾶς ὀδηγεῖ ἡ παρατήρησις τῆς σχέσεως τοῦ βάθους πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ χείλους. Εἰς τὰς φιάλας τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἶναι αὕτη 1 : 4. Αἱ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἶναι πεπλατυσμέναι καὶ ἀβαθεῖς, κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ἡ ἀναλογία βάθους πρὸς διάμετρον εἶναι 1 : 10.¹ Ἡ ἡμετέρα φιάλη δεικνύει σχέσιν 1 : 5, οἷαν ἔχουσιν αἱ τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, ἐνῶ κατὰ τοὺς καθ' αὐτὸ κλασσικοὺς χρόνους ἡ ἀναλογία μεταβάλλεται εἰς $\frac{1}{7}$.² Τὸ ἀγγεῖον εἶναι ἐπέισακτον ἐκ Μεγάρων, ὡς δηλοῖ ἡ ἐγγάρακτος ἐπιγραφὴ. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ἀνθεμίων καὶ φύλλων λωτοῦ, αἱ ἀνάγλυφοι στιγμαί, εἶναι χαρακτηριστικὰ πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων καὶ δὴ τῆς Κορίνθου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεδόθησαν ἐν τέλει καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Τρεμπένιστε. Πρβ. C. PRASCHNIKER Zu den neuen Funden von Trebenische, ÖJ 1932, σ. 113, H. PAYNE Perachora σ. 146.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως κάτωθι τοῦ χείλους δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ, καταλαμβάνουσα μῆκος 0.133 μ., ἔχει ὡς ἑξῆς :

Α Θ Α Ν Α Ι Α Ξ : Ι Α Ρ Α : Τ Α Ξ Μ Η Β < Α Ρ Ο Ι

Ύψ. γραμμ. 0.005, Β = Ε, < = γ. Πρβ. ἐπιγρ. Μεγάρων IG VII, 35 καὶ ἐπιγρ. ἐπὶ πωρήνης πλίνθου ἐξ ἀρχαϊκοῦ ὑδραγωγείου: ΜΗΒ [γαρέων], A. WILHELM ÖJ II 1899, σ. 240, σημ. 51. Ἡ ἐπὶ τῆς τεκτονικῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμήσεως στηριχθεῖσα χρονολόγησις τῆς φιάλης εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων ἐνδεικνυομένην ἐποχὴν, δηλ. τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος. Ἡ ἐπιγραφὴ μεταγράφεται οὕτω :

Ἀθαναίας : ἱαρά : τὰς Μheγαροῖ.

Τὸ δασὺ ἡ ἐν τῇ λ. Μheγαροῖ κατ' ἀρχαιοτέραν ὀρθογραφίαν,³ πρβ. Ed. SCHWYZER Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora, ἀρ. 152., ID. Griechische Grammatik I (München 1939), σ. 311. Τὸ Μ δασύνεται, ὡς καὶ τὰ ὑγρά λ καὶ ρ (ρῥοαῖσι, λῥαβοῖν), ἀλλ' ἀργότερον ἡ δάσυνσις ἐκπίπτει. Ὁ ἐπιρρηματικὸς τύπος Μεγαροῖ ἀπαντᾷ εἰς ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἀχαρνεῖς, στίχ. 758: τί δ' ἄλλο Μεγαροῖ; Πρβ. IG I², 929^s. Ὁ σχηματισμὸς τῶν ἐπιρρημάτων εἰς -οῖ ἐκ τῶν δευτεροκλίτων τοπωνυμίων (Ἰσθμοῖ, Ἐπιδαυροῖ) καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἐκ τῶν κατὰ πληθυντικὸν μόνον ἀπαντώντων (Μέγαρα -Μεγαροῖ, Νέμεα -Νεμεοῖ) ἐξετάζεται ὑπὸ KÜHNER - BLASS Ausführliche Grammatik der griech. Sprache³, I, 2, σ. 304. Πρβ. καὶ Indogerm. Forschungen XX, 1906-1907, σ. 169-170.⁴

Ἄλλ' εἰς ποῖα Μέγαρα ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφὴ; Ὁμώνυμοι πόλεις πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μητρόπολιν παραδίδονται: 1) ἐν Πόντῳ, 2) ἐν Φρυγίᾳ, 3) ἄγνωστος πόλις ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ 4) τὰ Ὑβλαῖα Μέγαρα τῆς Σικελίας (RE XV, 205 ἐν λ. Μέγαρα). Δύο εἶναι οἱ λόγοι οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ φιάλη προέρχεται ἐκ Μεγάρων τῆς κεντρῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὁμοιότης δηλ. τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ τοῦ ἀρχαϊκοῦ τοπικοῦ ἀλφαβήτου τῶν Μεγάρων, καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Μεγάροις (IG VII, 37).

1 H. LUSCHEY ἔ.δ. σ. 39-40. Πρβ. φιάλας τῆς Ὀλύνθου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος: D. M. ROBINSON Olynthus X, σ. 183 πίν. 39, 40, 41.

2 LUSCHEY ἔ.δ. σ. 40.

3 Inschriften von Olympia, 22₁₁, P. KRETSCHMER Die griech. Vaseninschriften σ. 159.

4 Τὴν μελέτην ταύτην καὶ τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς προηγουμένης συνεβουλεύθη καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης κ. Ἀ. Τσοπανάκη τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς.

Ἐκ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ X, 42, 4, γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ πόλει τρία ἱερὰ τῆς Θεᾶς, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἄλλος τῆς Αἰαντίδος καὶ τρίτος, εἰς τὸν ὅποιον ἡ Θεὰ ἐλατρεύετο ἄνευ ἰδιαιτέρας προσωνομίας, ὡς πολιᾶς.¹

Δύσλυτον εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καθ' ὃν μετεφέρθη ἡ φιάλη εἰς Κοζάνην. Ὁ τάφ. II, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὡς κτερίσμα, εἶναι περίπου σύγχρονος τοῦ τ. I, τοῦ τέλους τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, χρονολογούμενος ἀπὸ τῶν νεωτέρων κτερισμάτων αὐτοῦ (τ. II, 1, 4, 9, ἀρ. 36, 37, 38). Ἐχρησιμοποιήθη λοιπὸν ὡς κτερίσμα, ἀφαιρεθεῖσα πιθανῶς ἔτη τινὰ πρότερον ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεγάρων, εἰς τὸν ὅποιον ἦτο ἀφιερωμένον τὸ πολύτιμον τοῦτο σκεῦος λατρείας.²

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τρόπου τῆς χαράξεως τῆς ἐπιγραφῆς ἐπιβεβαιοῦνται αἱ παρατηρήσεις τοῦ ST. CASSON Early Creek Inscriptions on Metal, AJA, 39, 1935, σ. 510-517. Ἡ χάραξις ἐπιγραφῶν ἐπὶ μετάλλου γίνεται οὐχὶ διὰ σμιλεύσεως ἀλλὰ διὰ βιαίας ἐπικρούσεως ὀξέος ὀργάνου, ἀναλόγου πρὸς γλύφανον.³ Τρία τοιαῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς φιάλης: διὰ τὴν χάραξιν τῶν μειζόνων καθέτων κεραίων, σκληρὸν σιδηροῦν γλύφανον ἀπολήγον εἰς ἰσοῦψῃ πρὸς αὐτὰς ἀκμήν, δεύτερον ὅμοιον μικροτέρας ἀκμῆς (0,003 μ.) διὰ τὰς βραχυτέρας κεραίας τῶν γραμμ. Δ, ε καὶ κλπ. ὡς καὶ διὰ τὰς διασταυρουμένας κεραίας τοῦ Θ, τέλος τρίτον, ἀπολήγον εἰς κύκλον κοῖλον ἐσωτερικῶς, ὅμοιον πρὸς τυπογραφικὸν στοιχεῖον, διὰ τὴν χάραξιν τοῦ Ο καὶ τοῦ Θ. Ὁ CASSON εἶχεν ἤδη παρατηρήσει ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς χαράξεως τοῦ Ο ἦτο διαδεδομένος ἐν τῇ κεντρ. Ἑλλάδι, ἐνῶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τὸ Ο ἔχαράσσετο δι' ἄλλεπαλλήλων στιγμῶν (S. CASSON σ. 514). Καὶ ἡ παρατήρησις λοιπὸν ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς χαράξεως τῆς ἐπιγραφῆς καταλήγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ φιάλη προέρχεται ἐκ Μεγάρων τῆς κεντρ. Ἑλλάδος.

Ἀριθ. 6, τάφ. II, 7, **εἰκ. 8**. Ἀργυρᾶ κύλιξ βαθεῖα, μὲ βραχὺν πόδα. Ὑψ. 0.045 μ., ὕψ. ποδὸς 0.012 μ., διάμετρος χεῖλους 0.11 μ. Βάρος: 185,5 γραμμ. Ἐλλείπει ἡ μία τῶν λαβῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν, ὡς καὶ ἡ βάσις, χυταί. Τὸ ἀγγεῖον, πεποιημένον δι' ἐκκρούσεως, εἶχεν ὑποστῇ σύνθλιψιν καὶ εὐρέθη συμπεπιεσμένον. Ἀφοῦ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν μορφὴν του, συνεκολλήθησαν εἰς τὴν θέσιν των ἡ εὐρεθεῖσα ἐτέρα λαβὴ καὶ ὁ πούς.

Ἡ κύλιξ σχηματίζει τὸ χεῖλος συνεσταλμένον πρὸς τὰ ἔσω. Ἡ διπλῇ λαβὴ προσφύεται εἰς τὴν κοιλίαν διὰ τῶν δύο ἄκρων αὐτῆς, ἀποληγόντων εἰς ὀξυκόρυφα φύλλα, τῶν ὁποίων ἡ ῥάχις δηλοῦται δι' ἀναγλύφου γραμμῆς. Ἡ λαβὴ περατοῦται ἄνω εἰς σχῆμα ὅμοιον πρὸς φύλλον κισσοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας αὐτῆς ἀβαθὴς κοιλότης σχηματίζουσα τρίγωνον καὶ δύο κύκλους ἐκατέρωθεν, ἐφαπτομένους πρὸς τὰς γωνίας αὐτοῦ, ἐχρησίμευεν ἵνα ὑποδεχθῇ ἔνθετον κόσμημα, προφανῶς ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος.

1 Πρβ. KRISTER HANELL Megarische Studien, Lund 1934, σ. 49-50. RE XV, 202 κ.ε. Ἡ θέσις τοῦ ναοῦ τῆς πολιᾶδος Ἀθηνᾶς ἔχει διαπιστωθῇ ὑπὸ I. ΘΡΕΨΙΑΔΟΥ-I. ΤΡΑΥΛΟΥ Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Μεγάροις, ΠΑΕ, 1934, σσ. 48-50.

2 Ὁ V. ČAJKANOVIC (Das Rätsel von Trebenische, Rev. Int. Ét. Balk., III, 1936 σ. 140) ἀπεπειράθη

νὰ ἐρμηνεύσῃ τοὺς τάφους τοῦ Τρεμπένιστε ὡς τάφους Γαλατῶν καὶ τὰ κτερίσματα ὡς προερχόμενα ἐκ λεηλασίας τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Ἐσφαλμένη θεωρία, καθ' ὅσον οἱ τάφοι ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα.

3 Πρβ. καὶ K. ΡΩΜΑΙΟΝ Ἀναθηματικὸς καθίσκος μετ' ἐπιγραφῆς, ΑΕ 1904 (1905) σ. 146.

Ὁ ποὺς χυτὸς καὶ συγκεκολλημένος σχηματίζεται κλιμακοειδῶς εἰς δύο βαθμίδας. Ὑπ' αὐτὸν τρεῖς ἀνάγλυφοι ὁμόκεντροι κύκλοι.

Ἡ ἀργυρᾷ κύλιξ AA 1913, σ. 185 εἰκ. 13 (ἐκ Taman) ἔχει ὁμοίας λαβάς, ἀλλ' αὗται ὑψοῦνται ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῶν χειλέων περισσότερον ἢ εἰς τὴν κύλικα τῆς Κοζάνης. Διαφέρει ἐπίσης κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν χειλέων. Εἰς αὐτὴν τὰ χεῖλη διαστέλλονται διευρυνόμενα ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω.¹ Ὁμοίας λαβάς² ἔχει καὶ ὁ ἀργυροῦς κἀνθαρος ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Gomjani, Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 209, εἰκ. 188, τοῦ ὁποίου τὰ χεῖλη διαστέλλονται ὅπως εἰς τὴν κύλικα τοῦ Taman. Ὁ τάφος ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ὁ κἀνθαρος ἐχρονολογήθη εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἐξ ἀργυροῦ τετραδράχμου Φιλίππου τοῦ Β', εὐρεθέντος μεταξὺ τῶν κτερισμάτων. Ἡ χαλκῇ κύλιξ: K. SCHUMACHER Besch. der ant. Bronzen, Karlsruhe 1890, ἀρ. 484, πίν. IX, 7, ἔχει συστελλόμενα χεῖλη. Ἡ μορφὴ τῆς ἡμετέρας κύλικος πλησιάζει ἐγγύτερον πρὸς τὸ σχῆμα πηλίνων ἀώτων κυλίκων ὡς π. χ. τῶν ἐκ Μαγούλας τῆς Δυτ. Μακεδονίας: ΑΕ 1932, σ. 115, εἰκ. 72, καὶ τῆς προερχομένης ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος παρὰ τὸ κάστρον τοῦ Τρεμπένιστε: ΑΑ 48, 1933, σ. 481, ἀρ. 42, εἰκ. 16 (δεξιὰ).

Χ Α Λ Κ Α

Ἀρ. 7, τάφ. I, 1, **εἰκ. 10 καὶ 11**. Οἶνοχόη μετὰ τριλόβου στομίου. Ὀλικὸν ὕψ. 0.272 μ., μέχρι τοῦ περιθωρίου τοῦ χείλους 0.205. Ὑψ. λαβῆς 0.14. Διαμ. ποδὸς 0.089. Πρασίνη κατίωσις. Τὸ χεῖλος ἀναδιπλοῦται πρὸς τὰ ἔξω τμήμα αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκροὴν ἀκοκεκρουμένον. Ἡ λαβὴ ἀποτελεῖται ἐκ καυλοῦ ἀκάνθου φέροντος εἰς ἴσας ἀποστάσεις κάλυκας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφύονται φύλλα περιβάλλοντα τὸ στέλεχος. Τὸ ἀγγεῖον ἔχει τὴν μείζονα περιφέρειαν αὐτοῦ κατὰ τὴν βάσιν τῆς κοιλίας. Ὁ ποὺς χυτὸς, προσκολλᾶται εἰς τὸ σφυρήλατον σῶμα. Μέρος τῆς κοιλίας ἐφθαρμένον.

Ὁμοιον σχῆμα—ἄν καὶ πλέον πεπλατυσμένον κατὰ τὴν γαστέρα—ἔχει χαλκῇ οἶνοχόη (ὄλπη) μετὰ κυκλοτεροῦς στομίου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης (G. RICHTER Greek, Etruskan and Roman Bronzes σ. 192, ἀρ. 505). Ἐπίσης, ἡ πηλίνη οἶνοχόη τοῦ Κέρτς, τῶν μέσων τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος: K. SCHEFOLD Kertscher Vasen, πίν. 10, πρβ. καὶ χαλκῇν οἶνοχόην «ἐλληνιστικὴν»: H. C. BUTLER Sardis I, σ. 82 εἰκ. 77.

Λαβὴν ὑπὸ μορφὴν καυλοῦ ἀκάνθου ἔχει ἡ οἶνοχόη τῆς Συλλογῆς Loeb, J. SIEVEKING Bronzen, Terrakotten, Vasen σ. 7, πίν. 8.

Ἀρ. 8 τ. II, 3, **εἰκ. 12 καὶ 13**. Κάδος (situla) μετὰ δύο κινητῶν λαβῶν καὶ ἐκροῆς. Ὑψ. 0.168 μ., διάμ. χείλους 0.113, διάμ. βάσεως 0.098. Ἡ βάσις εἰς σχῆμα δακτυλίου, ὀλίγον ἐξέχουσα, εἶναι χυτὴ ἰδιαίτερος καὶ προσκολλᾶται εἰς τὸ σφυρήλατον σῶμα ὡς καὶ αἱ προσαρμογαὶ τῶν δύο λαβῶν μετὰ τῆς ἐκροῆς. Τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης ὀξειδώσεως. Μέρος τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐφθαρμένον, σχηματίζον ἀκανόνιστον σχισμὴν διήκουσαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς μεγίστης περιφερείας, ὀλίγον κάτωθι τοῦ χείλους, τὸ ὁποῖον εἰσέχει.

¹ Πρβ. ἀργυρᾷν κύλικα: K. NEUGEBAUER Antiken in deutschem Privatbesitz πίν. 90, ἀρ. 211,

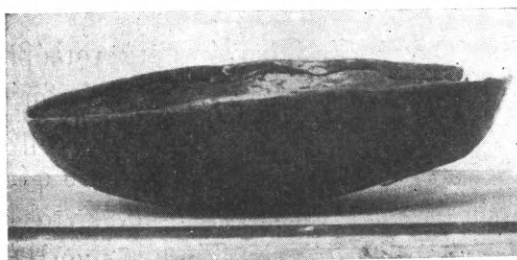
² Πρβ. καὶ λαβάς χαλκῶν κυλίκων: BCH LXXIII, 1949, σ. 26 (VERDELIS)

Εικ. 10. Τάφος I, 1, 2, 3

Εικ. 14. Τάφος I, 8

Εικ. 14α. Χαλκῇ φιάλη (9)

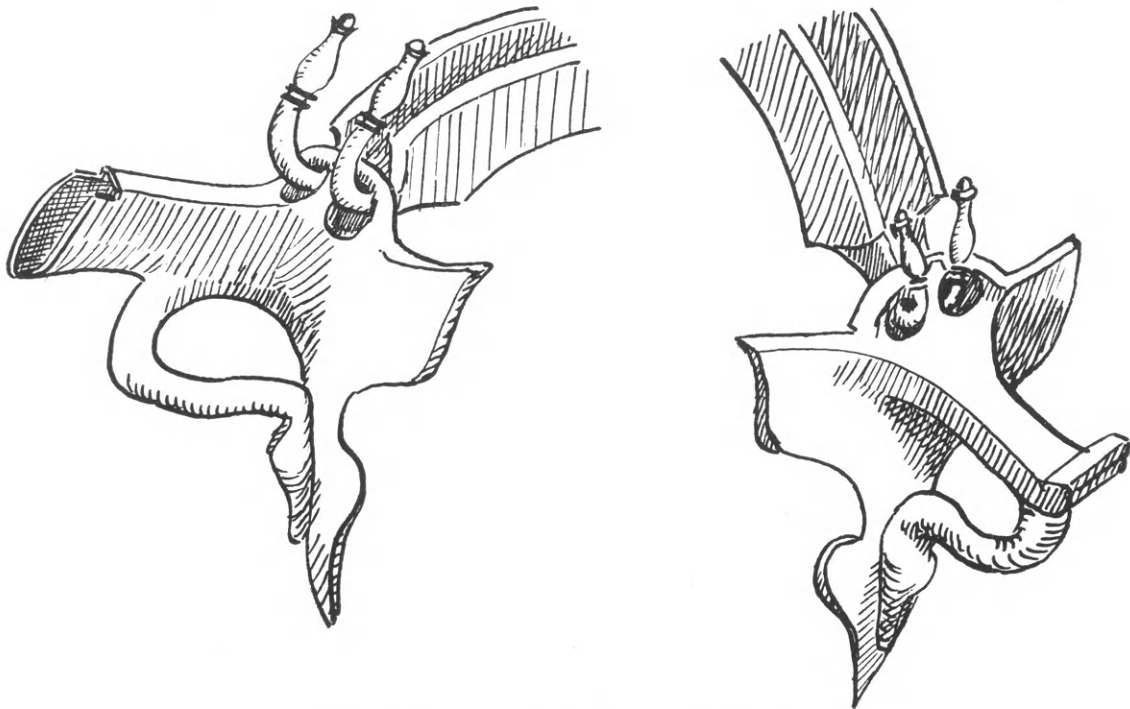
Εικ. 11. Χαλκῇ οἰνογόη (7)

Εικ. 12. Χαλκοῦς κάδος (8)

Ἡ μορφή τοῦ ὤμου πλησιάζει πρὸς τὴν μορφήν ὤμου στάμνου.

Αἱ λαβαί, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο τοξοειδῶν ἔλασμάτων, ἀγκιστροῦνται διὰ τῶν ἀνακαμπτομένων ἄκρων των—ὑπὸ μορφήν κόμβων ἀνθέων—εἰς τὰς δύο καθέτους ὁπὰς, τὰς ὁποίας φέρουσιν αἱ ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀγγείου συγκεκολλημέναι προσφύσεις αὐτῶν (εἰκ. 13). Συμφυγῆς πρὸς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἐκροή. Ὑπ' αὐτὴν ἐκφύε-

Εἰκ. 13. Λεπτομέρειαι λαβῶν χαλκοῦ κάδου (8)

ται λαιμὸς κύκνου σχηματίζων ἐλλειψοειδῆ καμπύλην—ὥσει ἑτέραν κάθετον σταθερὰν λαβὴν—μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω,¹ ἐφαπτομένην ἐπὶ φύλλου κισσοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπολήγουσιν αἱ προσαρμογαὶ τῶν λαβῶν. Ἀντιστοίχως, ἐπὶ τῆς ἑτέρας προσαρμογῆς, εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκροῆς ὑπάρχει ὀριζόντιον ἔλασμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος πλαστικὸς διάκοσμος.

Ὁ κάδος δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν τύπον D τοῦ B. SCHRÖDER *Griechische Bronzeeimer in Berliner Antiquarium*, 74. *Winckelmannsprogramm*, Berlin 1914, σ. 14 εἰκ. 10 καὶ 11, 1. Πρβ. καὶ ἀπομίμησιν πηλίνην: SCHRÖDER σ. 16, εἰκ. 13, 1, τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ σύνδεσις τῆς λαβῆς μετὰ τῆς ἐκροῆς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην.²

Μετὰ τὸν SCHRÖDER, περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου τοῦ ἀγγείου καὶ περὶ τῶν ἐργαστηρίων παραγωγῆς³, ἡσχολήθησαν ὁ PERNICE *Tarentiner Bronzegefäße*, JdI,

¹ Αἱ κεφαλαὶ κύκνων εἶναι συχνὸν διακοσμητικὸν θέμα εἰς τὰς λαβὰς ἀρχαϊκῶν ὑδριῶν: Ν. ΠΟΛΙΤΗ *Χαλκὴ ὑδρία* ἐξ Ἑρετρίας, ΑΕ 1936. σ. 148, εἰκ. 1.

² B. SCHRÖDER ἑ.ἀ. σ. 22, ἐνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

³ Εἶναι πιθανότερον ὅτι τὰ πολλά, σχετικῶς, χαλκᾶ

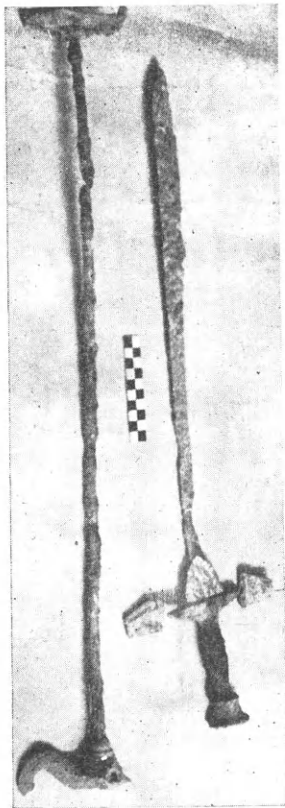
ἀγγεῖα καὶ ἔργα μικροτεχνίας, τὰ εὐρεθέντα ἐν Μακεδονίᾳ, εἶναι προϊόντα ἐγχωρίων ἐργαστηρίων καὶ ὅτι δὲν εἰσήχθησαν ἐκ Μεγ. Ἑλλάδος ἢ ἄλλοθεν. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἰσχύουσι πάντοτε αἱ παρατηρήσεις τοῦ Καθηγ. κ. Γ. Π. Οἰκονόμου: G. P. Οἰκονόμος *Bronzen von Pella*, AM LI, 1926, σ. 94-97.

35, 1920 στ. 92, δ SIEVEKING MJBK, XII, 1921-1922, σ. 117 κ.έ., δ K. NEUGEBAUER RM 38-39, 1923-1924, σ. 393 κ.έ. Συμπληρωματικὸν κατάλογον τῶν χαλκῶν κάδων κατήρτισεν ὁ J. WERNER AA 51, 1936, στ. 416.

Συχνότερος ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ εἶναι ὁ τύπος τοῦ ῥοειδοῦς κάδου. Παραδείγματα: JdI 45, 1930, 292 εἰκ. 13, AA 51, 1936, 417-418, εἰκ. 4-6, RM 32-34, 1917-1919, σ. 48 εἰκ. 37. Πρὸς τὸν κάδον τῆς Κοζάνης, διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, πρβ. τὸν

ἐκ βορ. Δαλματίας: Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 1940, πίν. 56.

Ἀρ. 9 τάφ. I, 8, **εἰκ. 14** καὶ **14a**. Φιάλη ἄνευ ὀμφαλοῦ. Ὑψ. 0,041, διάμ. χεῖλους 0,192 μ. Σφυρήλατος. Τὸ χεῖλος ἀναδιπλοῦται πρὸς τὰ ἔσω, καθιστάμενον οὕτω στερεώτερον. Ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης ὀξειδώσεως. Μικρὸν τμήμα κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ χεῖλους ἐφθαρμένον, ἐλλείπει. Τὸ σκεῦος φαίνεται κοινῆς χρήσεως. Πρβ. ὅμοιον ἐν Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 139, εἰκ. 127, ἐκ τάφου παρὰ τὸ Mezek. Ἐκ τῶν εὗρημάτων ὁ τάφος οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἐπίσης πρβ. G. RICHTER ἔ.δ. ἀρ. 607.

Εἰκ. 15. α) Λυχνοστάτης (10)
β) Ξίφος (28).

Ἀρ. 10 τάφ. II, 2, **εἰκ. 15**. Λυχνοστάτης μετὰ τρισκελοῦς βάσεως χαλκῆς καὶ στελέχους σιδηροῦ. Τετμημένος εἰς δύο τεμάχια, α) ὕψ. 0.56 μ., β) ὕψ. 0.15 μ. Ἐκ τῶν σκελῶν τῆς βάσεως, τοῦ ἐνὸς μόνον σφύζεται τμήμα 0.07 μ., τὰ ἄλλα ἀποκεκομμένα ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἐκφύσεως αὐτῶν. Λογχοειδῆ διακοσμητικὰ φύλλα μεταξὺ τῶν σκελῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σφύζεται ἀκέραιον ἔν, ἐκφύονται ἀπὸ τὴν βάσιν—ἐνθα προσηλοῦται τὸ στέλεχος—ἥτις διαμορφοῦται διὰ διπλοῦ τόρου. Τὸ στέλεχος ἐπιστέφεται ὑπὸ δίσκου, διαμ. 0.09 μ., ἐφθαρμένου κατὰ τὴν περιφέρειαν, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ λύχνου. Παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν, ἐντύπωσιν προξενεῖ ὁ πλαστικὸς διάκοσμος τῆς βάσεως, τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν μετὰ

βεβαιότητος τὰ ἐλλείποντα ἄκρα καταλήγοντα εἰς λεοντόποδας, κατὰ τὸ παράδειγμα γνωστῶν λυχνοστατῶν, πρὸς τοὺς πόδας τῶν ὁποίων ὁμοιάζει ἀπολύτως κατὰ τὸ σχῆμα τὸ σφζόμενον τμήμα τοῦ σκέλους: AA 48, 1933, στ. 335, εἰκ. 2., B. FILOW Die Kuprelgräber von Mezek, BIAB XI, 1937, σ. 37, εἰκ. 36, 40 (τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος). Διαφέρει πρὸς τούτους ὁ λυχνοστάτης τῆς Κοζάνης κατὰ τὴν μορφήν τοῦ στελέχους, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπλῆ σιδηρᾶ ῥάβδος, ἄνευ πλαστικοῦ τινος διακόσμου.

Ἔχει παρατηρηθῇ ὅτι εἰς τοὺς τάφους τῆς Ἑλλάδος τῶν κλασσικῶν χρόνων δὲν εὐρέθησαν λυχνοστάται ἢ λύχνοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τάφους τῆς κάτω Ἰταλίας¹.

¹ F. MESSERSCHMIDT, Etruskische Kandelaber, AA 48, 1938, στ. 328. Λυχνοστάτης μολύβδινος ἐκ βορ.

Ἰταλίας ἐρμηνεύεται ὡς «κότταβος κατακτὸς» ἐν Not degli Scavi 1931, σ. 647 (εἰκ. 2).

Ὁ τύπος τοῦ ἀπλοῦ στελέχους ἀνήκει εἰς τὸν 4^{ον} π. Χ. αἰῶνα.¹ Πρβλ. WIEGAND-SCHRADER Priene, σ. 383, εἰκ. 484.

Ὑπὸ τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ Natur. Histor. 34, 3, 11 παραδίδεται, ὅτι τὰ τορευτικὰ ἐργαστήρια τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Τάραντος ἦσαν γνωστὰ διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν λυχνοστατῶν. Εἰς τοὺς τορευτὰς τοῦ Τάραντος μάλιστα ἀποδίδεται ἡ πλαστικὴ διαμόρφωσις τῆς τρισκελοῦς βάσεως.²

Ἀριθ. 11, εἰκ. 16. Περίαπτον, ἀμφικωνοειδές, διάτρητον (Birdcage). Ὑψ. 0.052. Φέρει ὀκτὼ τριγωνικὰ ἀνοίγματα· εἰς τὴν κορυφὴν ὅπῃ πρὸς ἐξάρτησιν. Κάτω ἀπολήγει εἰς ἡλώδη προβολήν. Πρβ. D. ROBINSON Olynthus X, σ. 118, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, πίν. XXIV, 406, τύπ. II. Τὰ ἐξ Ὀλύνθου περίαπτα κάτω εἶναι πεπλατυσμένα.

Ἀριθ. 12, εἰκ. 16. Ὅμοιον, ἀπολήγον κάτω εἰς μικρὸν δίσκον, ὡς βάσιν. Ὑψ. 0.056 μ. Πρβ. H. PAYNE Perachora σ. 183, πίν. 83, 14. Τοιαῦτα περίαπτα ἢ ἀναθήματα εἶναι κοινά, ὅχι μόνον ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ μορφὴν πτηνῶν (Ἀκροπόλεως: JHS 1892-1893, 242, εἰκ. 15) ἢ ζώων (Ὀλυμπίας: FURTWÄNGLER Olympia IV, πίν. 23, 413), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ νεκροταφεῖα τῆς Βοσνίας τῆς περιόδου Hallstatt: H. PAYNE ἔ.ἀ. σ. 183.

Ἀριθ. 13, εἰκ. 16. Περίαπτον. Ἐπίμηκες, ῥομβοειδές, κοῖλον ἐσωτερικῶς, κεχυμένον. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς δακτύλιος πρὸς ἐξάρτησιν. Ὑψ. 0.09 μ. Πρβ. D. ROBINSON ἔ.ἀ. (τύπος III) σ. 121, πίν. XXV, 418. Τὸ σχῆμά του πλησιάζει γενικῶς τὴν μορφὴν τοῦ χρυσοῦ περίαπτου τοῦ τάφου IX τοῦ Τρεμπένιστε, N. VULIĆ ÖJ 28, 1933, σ. 171, εἰκ. 79.

Ἀριθ. 14, εἰκ. 16. Δύο «ψῆφοι ὄρμου» κυλινδρικοί, φέρουσαι μικροὺς δίσκους εἰς τὰ δύο πέρατα καὶ εἰς τὸ μέσον. Κοῖλαι ἐσωτερικῶς. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. δισκαρίων 0.015 μ. Ἡ μορφή πλησιάζει πῶς πρὸς τὸν τύπον IV τῆς Ὀλύνθου: D. ROBINSON ἔ.ἀ. σ. 61 καὶ πίν. VIII, 129, 146, 169 κλπ. πίν. IX, 149, 150, 151 κλπ. πίν. XI 152, 153, 154 κλπ. S. CASSON Macedonia, Thrace and Illyria εἰκ. 51, 58. Οὐδόλως ἀπίθανον νὰ εἶναι μᾶλλον ἀντικείμενα κοινῆς χρήσεως, πηνία (κουβαρίστραι) καὶ οὐχὶ κοσμήματα.

Ἀριθ. 15, εἰκ. 16. Δύο ψέλια ἀπολήγοντα εἰς πέλματα πρισματικὰ τομῆς τραπεζοειδοῦς. Κοσμοῦνται δι' ἐγχαράκτων παραλλήλων γραμμῶν. Διάμ. 0.07 μ. Πρβ. Εὐρ. Συλλ. Κοζάνης, ἀρ. 24-25 (ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρονικά σ. 11) ΠΑΕ 1934 σ. 84, εἰκ. 10.

Ἀριθ. 16, εἰκ. 16 Δύο ψέλια ἐκ λεπτοῦ σύρματος. Κατὰ τὰ ἄκρα ὀγκοῦνται εἰς πέλματα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν προηγούμενων. Διάμ. 0.05 μ.

Ἀρ. 17, εἰκ. 16. Τρεῖς δακτύλιοι ἐκ λεπτοῦ σύρματος. Διάμ. 0,023.

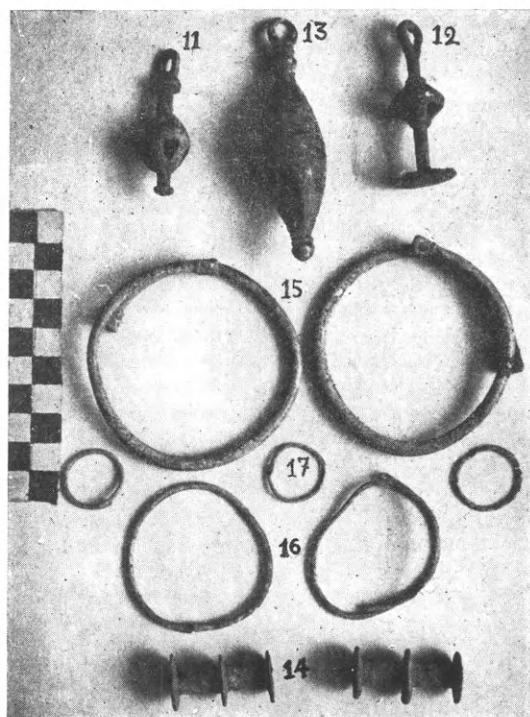
Ἀρ. 18, εἰκ. 17. Περόνη ἔχουσα κεφαλὴν δισκώδη. Εἰς τὸν λαιμὸν δύο δακτύλιοι. Ὑψ. 0,085 μ. Ὅμοιαι περόναι ἀργυραῖ ἐκ Τρεμπένιστε: B. FILOW ἔ.ἀ. ἀρ. 40, 41 καὶ N. VULIĆ ÖJ 27, 1932, σ. 14, εἰκ. 19, 20.

Ἀρ. 19, εἰκ. 17. Περόνη μετὰ σφαιρικῆς κεφαλῆς. Εἰς τὸν λαιμὸν δακτύλιος. Ὑψ. 0,07 μ. Συχνὸς τύπος ἐν Μακεδονίᾳ: ΠΑΕ 1934, σ. 95 (Σιανίστι, τάφ. 2).

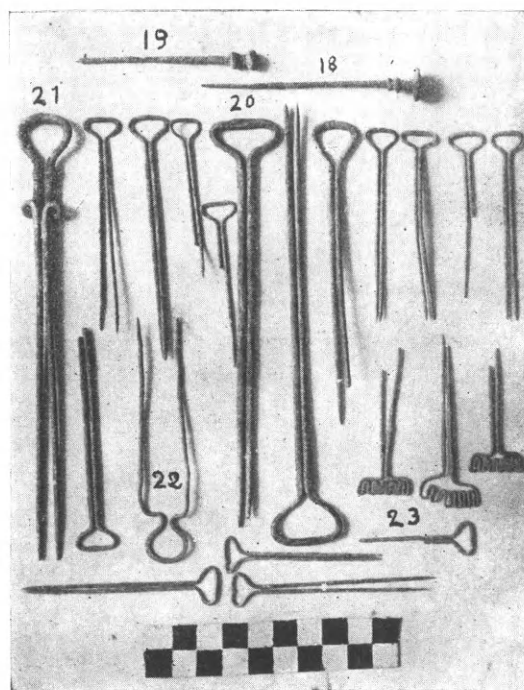
Δίδυμοι περόναι. Ἡ χρῆσις τοιούτων περονῶν παρατηρεῖται ἰδίως ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ μορφή αὐτῶν διατηρεῖται ἐνταῦθα μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἀλλὰ καὶ

¹ F. MESSERSCHMIDT ἔ.ἀ. 335.

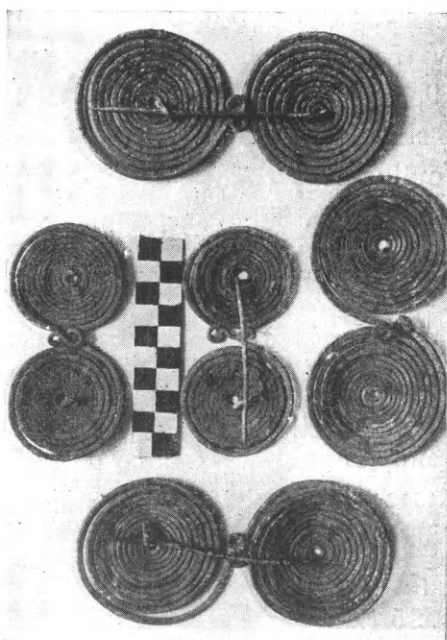
² K. NEUGEBAUER RM 38-39, 1923-1924, σ. 435.

Εἰκ. 16. Χαλκᾶ κοσμήματα (11-17)

Εἰκ. 17. Χαλκαῖ περόναι (18-23)

Εἰκ. 18. Χαλκαῖ πόρπαι (24)

Εἰκ. 19. Χαλκοῦν κράνος (25)

εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα εὐρέθησαν δίδυμοι περόναι, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐν χρήσει εἰς πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν. ΑΕ 1927-1928 σ. 109 καὶ αὐτόθι σελ. 218. Αἱ περόναι τῆς Κοζάνης πεποιημέναι ἐξ ἑνὸς σύρματος διακρίνονται εἰς τέσσαρας τύπους, ἀναλόγως τοῦ σχήματος τῆς κεφαλῆς των. Τύπου I: Τὰ δύο σκέλη ἐφάπτονται καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν ἐνοῦνται εἰς σχῆμα τριγώνου. Τύπου II: Ἐκάτερον τῶν σκελῶν ἀνερχόμενον πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐλίσσεται εἰς σπείραν. Τύπου III: Τὰ σκέλη διίστανται, ἐνούμενα εἰς τὴν κορυφὴν εἰς κύκλον. Τύπου IV: Τὰ σκέλη ἐφάπτονται ἐνούμενα εἰς τὴν κορυφὴν εἰς κυματοειδῆ γραμμὴν.

Ἀριθ. 20, εἰκ. 17. Δέκα ἐξ δίδυμοι περόναι τύπου I. Τὸ πάχος τοῦ σύρματος ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος αὐτῶν. Αἱ ἀκεραίως σφρζόμεναι ἔχουσιν ὕψη: 0.04, 0.052, 0.16, 0.173 μ. Πρβ. ΠΑΕ 1935, σ. 51. Πολλὰι τοιαῦται ἐκ Τσοτυλίου (Δυτ. Μακεδονίας) εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

Ἀριθ. 21, εἰκ. 17. Περόνη τύπου II. Ἐκάτερον τῶν σκελῶν ἐλίσσεται εἰς σπείραν εἰς τὸν λαιμόν. Ἄνωθεν τῆς σπείρας ἀνὰ τρεῖς δακτύλιοι. Ὑψ. 0.17 μ. Ὁ τύπος δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν νοτίῳ Ἑλλάδι: Τάφος Μυωνίας (Ὁζολῶν Λοκρῶν) ΑΕ 1927-1928, σ. 109, εἰκ. 98η. Ἐξ Αἰγίου, H. PAYNE Necrocorinthia σ. 217, εἰκ. 98.

Ἀριθ. 22, εἰκ. 17. Περόνη τύπου III. Ὑψ. 0.10 μ. Πρβ. ὁμοίας ἀργυρεᾶς ἐκ Τρεμπένιστε: ÖJ 28, 1933 σ. 173. ἀρ. 12, 13, εἰκ. 78.

Ἀριθ. 23, εἰκ. 17. Τρεῖς περόναι τύπου IV. Ὑψ. 0.035 μ. Σπανιωτέρα μορφή.

Ἀριθ. 24, εἰκ. 18. Πέντε ὀκτώσχημοι πόρπαι μετὰ διπλῆς σπείρας (Spectacle-Fibulae) ἐκ σύρματος ῥομβοειδοῦς τομῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο σπειρῶν τὸ σύρμα σχηματίζει δύο καμπύλας εἰς σχῆμα ὀκτώ. Ἡ βελόνη συμφυῆς, ἐκ τοῦ ἰδίου σύρματος. Πλ. 0.052, 0.053, 0.07. Ὁ τύπος γνωστὸς ἀπὸ τῆς πρωΐμου περιόδου τῆς Hallstatt, δεικνύει μυκηναϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ ἀπαντᾷ ἐν κεντρικῇ Εὐρώπῃ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Νοτίῳ Ἑλλάδι, D. ROBINSON Olynthus, X., σ. 96—98, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Αἱ πόρπαι τῆς Κοζάνης ἀνήκουσιν εἰς τὸν 2^{ον} τύπον ἐκ τῶν πέντε τοὺς ὁποίους διέκρινεν ὁ C. BLINKENBERG Fibules grecques et orientales, σ. 257 κ.έ. Εἰς τὸν κατάλογον τοῦ BLINKENBERG σ. 226 (A-Q), προστίθενται αἱ πόρπαι τῆς Ὀλύνθου (ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. XIX), πόρπαι ἐκ Τσοτυλίου (Μουσείου Θεσσαλονίκης, ἀδημοσίευτοι) καὶ Βεροίας (AA 57, 1942, σ. 187). Πρβ. καὶ Θ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ Χαλκᾶ Μακεδονικὰ τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ΑΕ 1937, 2, πίν. V. α, β.

Ἀριθ. 25, τάφ. IV, 1, εἰκ. 19. Κράνος μετὰ πιοειδοῦς τομῆς διὰ τὸ πρόσωπον. Ὑψ. μέγ. 0.20, πλ. τομῆς 0.09. Ἐφθαρμένον εἰς τὴν κορυφὴν, κατὰ τὰ λοιπὰ καλῶς διατηρούμενον. Καλύπτεται ὑπὸ πρασίνης ὀξειδώσεως. Τύπος ἰδίως διαδεδομένος εἰς τὴν βόρ. Βαλκανικὴν, ὀνομασθεὶς διὰ τοῦτο «ἰλλυρικὸς». Ἄλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν τόπον τῆς κατασκευῆς, διότι τοιαύτης μορφῆς κράνη εἶναι ἀσφαλῶς ἑλληνικὰ (κορινθιακά): R. HAMPE - U. JANZEN I. Olympiabericht, 1936—1937 σ. 53, E. KUNZE - H. SHLEIF II. Bericht 1937—1938, σ. 94. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης κατέχει καὶ ἕτερον παράδειγμα ἐξ Ἀκρινῆς, τοῦ ὁποίου βλ. περιγραφὴν ὑπὸ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Μακεδονίᾳ, ΠΑΕ 1934, σ. 87-88

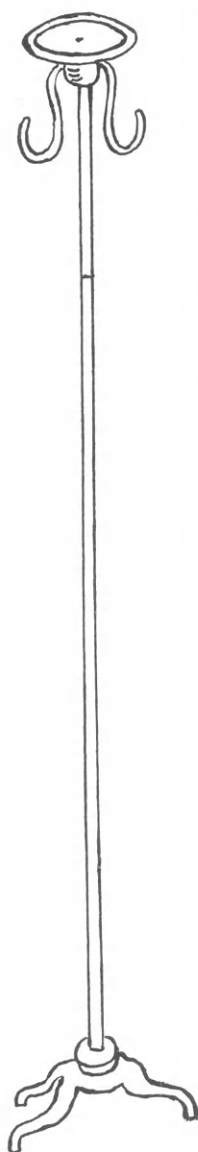
καὶ εἰκ. 8, 9. Αἱ μεταξὺ τῶν δύο διαφοραὶ εἶναι αἱ ἐξῆς: Εἰς τὸ νέον κράνος αἱ παραγναθίδες εἶναι βραχύτεραι, ἢ ὑπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἄκρων τοῦ καταυχενίου σχηματιζομένη εἰς τὰ ὦτα γωνία εἶναι ἀμβλεῖα. Ἡ καμπύλη τοῦ καταυχενίου εἶναι ἐντονωτέρα. Ὑπεράνω τῆς πιμόρφου τομῆς ὑπάρχουσι δύο ἀνάγλυφοι ὀριζόντιοι γραμμαὶ, ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ κράνου τῆς Ἀκρινῆς (Πρβ. κράνος Ὀλυμπίας HAMPE - JANZEN ἔ.ἀ.

πίν. 10, φέρον τρεῖς ἀναγλύφους γραμμάς). Ἡ ἐξέλιξις τοῦ τύπου ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεῦνης ὑπὸ B. SCHRÖDER *Thrakische Helme* JdI 27, 1912, σ. 339 κ.έ. Τὸ κράνος τῆς Κοζάνης ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ SCHRÖDER ὑπ' ἀρ. 2α καταταχθεῖσαν μορφήν (Beil. 15,7 κράνος Μουσείου Σεραγιέβου), τὴν ὁποίαν χρονολογεῖ διὰ τῶν νομισμάτων εἰς τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς ταύτης, ἀποτελούσης βαθμίδα ἐξελίξεως τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εἶναι ὁ σχηματισμὸς τοῦ καταυχενίου κατὰ τὸν κορινθιακὸν τύπον (πρβ. AA 20, 1905, 18, εἰκ. 5, L 31), αἱ βραχεῖαι παραγναθίδες καὶ ἡ ἀμβλεῖα γωνία τοῦ ἀνοίγματος τῶν ὠτων. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκει καὶ τὸ κράνος AA 32, 1917, 62, εἰκ. 7.

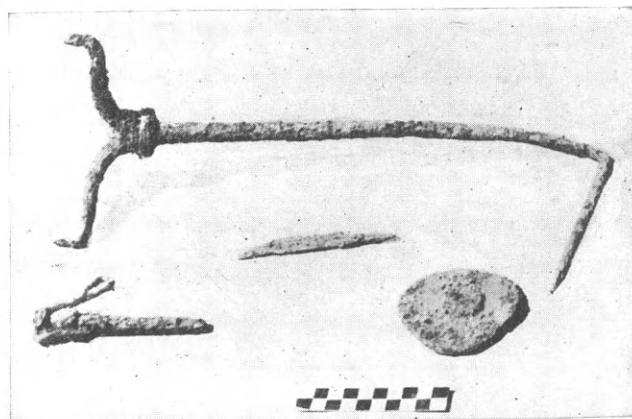
ΣΙΔΗΡΑ ΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΟΠΛΑ

Ἀριθ. 26, τάφ. I, 10, **εἰκ. 20**. Λυχνοστάτης. Εὐρέθῃ τετμημένος εἰς τρία τεμάχια: α) τρίπους μετὰ τοῦ κεκαμμένου στελέχους ὕψ. 0.55 μ.

β) τὸ ἄνω μέρος τοῦ στελέχους σχηματίζον εἰς τὴν κορυφὴν κωδύαν καὶ κοσμούμενον ὑπὸ δύο ἀνακαμπτομένων κεράτων ὕψ. 0.14, καὶ γ) δίσκος.

Εἰκ. 21. Λυχνοστάτης (26)

Εἰκ. 20. Λυχνοστάτης (26) καὶ λεπίς μαχαιρίου (27).

διαμ. 0,08. Ἐκ τῆς ἐν σχεδίῳ ἀναπαραστάσεως (**εἰκ. 21**) προκύπτει τύπος λυχνοστάτου, ὡς διεμορφώθη κατὰ τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα: F. MESSERSCHMIDT - *Etruskische Kandelaber*, AA 48, 1933, 932 (τύπος 4) εἰκ. 1, 5. Πρβ. WIEGAND - SCHRADER *Priene*, σ. 383, εἰκ. 484, καὶ ἕτερον μολύβδινον λυχνοστάτην ἐξ Ἰταλίας 4^{ου}-3^{ου} π.Χ. αἰῶνος: AA 43, 1928, 462, εἰκ. 173. G. RICHTER ἔ.ἀ. σ. 369, ἀρ. 1286.

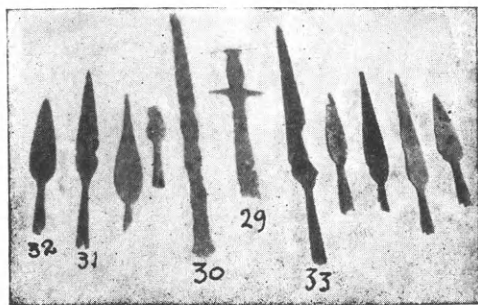

Ἀριθ. 27, τάφ. I, 7, εἰκ. 20. Λεπίς μαχαίριου. Ὑψ. 0.12, πλ. μέγ. 0.015. Κοινῆς χρήσεως. Πρβ. ΑΕ 1927-1928, σ. 109, εἰκ. 663.

Ἀριθ. 28, τάφ. II, 5, εἰκ. 15. Ξίφος ἀμφίστομον μετὰ τῆς συναφοῦς λαβῆς καὶ καθέτων προασπιστήρων τῆς χειρὸς ἐπενδεδυμένων δι' ὀστείνου περιβλήματος, τοῦ ὁποίου σφύζονται δύο τεμάχια. Ὑψ. μετὰ τῆς λαβῆς 0.67 μ. Ἡ λεπίς ἔχει κατὰ μήκος ῥάχιν καὶ ἐκοσμεῖτο εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς, ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν, ἔνθα τὸ μεγαλύτερον πλάτος, ὑπὸ χρυσῶν σφυρηλάτων πλακῶν, ἡμιελλειψοειδοῦς σχήματος (ἀρ. 2, εἰκ. 6 καὶ 7). Ὑπέστη κατίωσιν καὶ δὲν σφύζει τὸ ἀρχικὸν πλάτος, ἀλλ' ἀναμφιβόλως κατὰ τὸ μέσον ἦτο στενωτέρα.

Τὸ ἔλασμα τῆς λαβῆς εὐρύνεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἀπολήγει ἄνω εἰς κομβίον σχήματος κυλινδρικοῦ μειουμένου κατὰ τὸ μέσον καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω κυκλικὴ ἐπιφάνεια εἶναι μεγαλυτέρας διαμέτρου ἢ ἡ κάτω καὶ κοσμεῖται διὰ τριῶν ὁμοκέντρων ἐγχαράκτων κύκλων. Ἡ μορφὴ τοῦ ξίφους καὶ τῆς λαβῆς κατάγεται πιθανῶς ἐξ αἰγαιομυκηναϊκοῦ τύπου¹. Καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν τῶν μυκηναϊκῶν ξιφῶν κοσμεῖται δι' ὁμοκέντρων κύκλων: G. KARO Schachtgräber von Mykenai, πίν. LXXXIII, 763, Bericht VI. Intern. Kongress, πίν. 179 (ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ). Ὁ τύπος τῆς λεπίδος ἀνήκει εἰς τὸν 5^{ον} π. Χ. αἰῶνα: A. E. REMOUCHAMPS Griechische Dolch—und Schwertformen, τύπ. 15, σ. 36-39. GIS. RICHTER ἔ. ἀ. ἀρ. 607, CARAPANOS Dodone πίν. LVII, ἀρ. 2.

Ἀριθ. 29, εἰκ. 22. Ξίφος ὁμοίου τύπου, σφζ. ὕψ. 0.33 μ. Τὸ κάτω ἡμισυ τῆς λεπίδος ἐλλείπει. Ἡ λαβὴ ἄνω ἔχει ἀπόληξιν καρδιόσχημον. Διατηροῦνται δύο ἥλοι πρὸς στερεώσιν ξυλίνης ἐπενδύσεως.

Εἰκ. 22. Ξίφη καὶ αἰχμαὶ δοράτων.

Ἀριθ. 30, εἰκ. 22. Ξίφος. Σφύζεται ἡ λεπίς μέχρι τῆς ῥίζης. Ὑψ. 0.52. Λαβὴ καὶ προασπιστήρες τῆς χειρὸς ἐλλείπουσι.

Αἰχμαὶ δοράτων. Πεποιημένα ἐκ δύο συνηνωμένων στερεῶν ἐλασμάτων, φυλλοειδεῖς, ἀπολήγουσι κάτω εἰς κοῖλον κυλινδρικὸν αὐλόν, εὐρυνόμενον εἰς τὴν βάσιν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεπηγνύετο τὸ δόρυ. Γενικῶς διὰ τὸν τύπον τῆς αἰχμῆς, πρβ. D. ROBINSON Olynthus X, σ. 412, πίν. CXXVII, ἀρ. 2144-2153. Μεταξὺ τῶν αἰχμῶν τῆς Κοζάνης διακρίνονται ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα καὶ τὸ μέγεθος τρεῖς μορφαί: I Κορυφὴ λίσαν ὀξεῖα, βάσις ἀπεστρογγυλωμένη, μέσον μέγεθος. II. Κορυφὴ ἀμβλυτέρα, μέγεθος ἔλασσον. III. Λόγχη μεγάλη, τῆς ὁποίας αἱ ἀκμαὶ δὲν σχηματίζουνσι καμπύλην.

Ἀριθ. 31, εἰκ. 22. Πέντε παραδείγματα αἰχμῶν μορφῆς I α) Ὑψ. 0.27 μ., μέγ. πλ. 0.053 μ. β) Ὑψ. 0.34 μ. πλ. 0.05 μ., διάμ. αὐλοῦ 0.02. γ) Σφζ. ὕψ. 0.32, πλ. 0.045. δ) Σφζ. ὕψ. 0.34, πλ. 0.045, ὕψ. αὐλοῦ 0.095, διάμ. 0.02. ε) Ὑψ. 0.38, πλ. 0.04, ὕψ. αὐλοῦ 0.09, διάμ. 0.02.

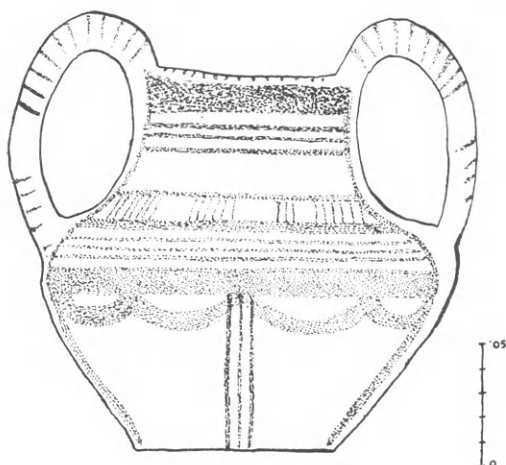
¹ Πρβ. Albania II, 1927, σ. 41, B. FILOW Trebenische, σ. 48 κ.έ., αὐτ. σ. 126 κ.έ.

Ἀριθ. 32, εἰκ. 22. Τρία παραδείγματα αἰχμῶν μορφῆς II: α) ὕψ. 0.263, πλ. 0.045, ὕψ. αὐλοῦ 0.09, διάμ. 0.02· β) Σφζ. ὕψ. 0.263, πλ. 0.055, ὕψ. αὐλοῦ 0.10· γ) ὕψ. 0.275, πλ., 0.04.

Ἀριθ. 33, εἰκ. 22. Τρεῖς αἰχμαὶ μορφῆς III: α) ὕψ. 0.52, πλ. 0.06, ὕψ. αὐλοῦ 0.14. Μέρος τῆς λεπίδος κατὰ τὴν βάσιν κατεστραμμένον ἐκ τῆς κατιώσεως· β) Σφζ. ὕψ. 0.39· γ) ὕψ. 0.37.

ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

Εἶναι γενικῶς ἀδιακόσμητα, ἔχουσιν ἐν τούτοις ἐνδιαφέρον διὰ τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ, τὴν τεχνικὴν καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουσιν εἰς τύπους πρωτῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἄλλα συνεχίζουσι παλαιὰς μορφὰς προϊστορικῶν ἀγγείων.

Εἰκ. 23. Ἀμφορεὺς τ. III, 3 (34).

Α. Ἀγγεῖα πηλοῦ ἐρυθροποῦ. α) **Ἐπιβιώσεις προϊστορικῶν τύπων.** Ἀμφορεῖς μετὰ σφαιρικῆς γάστρας. Αἱ λαβαὶ ὑψοῦνται ὑπὲρ τὸ χεῖλος. Ὁ τύπος γνωστὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ¹, συνεχίζεται εἰς ἀγγεῖα χειροποίητα τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου².

Ἀρ. 34, τάφ. III, 3. **εἰκ. 23.** Ὑψ. μετὰ τῶν λαβῶν 0.177. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους ζωοῦ χρώματος, ἐνέχων ψήγματα μαρμαρυγίου (mica) καὶ ἀνθράκων. Ἐπιφάνεια

ἀμαυρά. Διακόσμησις καστανοῦ, ἀλαμποῦς χρώματος. Μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου ἐλλείπουσι. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι χειροποίητον. Αἱ λαβαὶ κυλινδρिकाί, ὁ λαιμὸς ἐνοῦται μετὰ τῆς κοιλίας διὰ καμπύλης, ἡ βάσις ἐπίπεδος.

Διακόσμησις κατὰ μετόπας: Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιοι ταινίαι διαφόρου πλάτους, ἐπὶ τοῦ ὤμου μικραὶ κάθετοι γραμμαὶ ἀκανονίστως διατεταγμέναι μεταξὺ δύο ὀριζοντίων ταινιῶν. Ἐκ τῆς ταινίας τοῦ ὤμου ἐξηρημένη γιγλάνδα σχηματίζουσα τέσσαρα ἡμικύκλια· εἰς τὸ κέντρον τρεῖς κάθετοι γραμμαί. Ἡ ἰδία διακόσμησις ἐπαναλαμβάνεται ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψεως τοῦ ἀγγείου. Ἐπὶ τοῦ χείλους μικραὶ παράλληλοι γραμμαί. Ὅμοια διακόσμησις ἐπὶ τῶν λαβῶν, μετὰ καθέτου γραμμῆς ἀκανθωτῆς (ψαροκόκαλον), ἣτις ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς κοιλίας καὶ ἀπολήγει εἰς χελιδονοουρὰν μετὰ τριῶν καθέτων γραμμῶν.

Ἡ γενικὴ διάταξις τῆς διακοσμήσεως εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν ἀγγείων τῆς ὀψίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ³ καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου⁴.

Ἀριθ. 35, τάφ. III, 2. **εἰκ. 24.** Ὑψ. 0.155 μ. ἄνευ τῶν λαβῶν. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους σκοτεινοῦ χρώματος. Ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη ἐλαφρῶς. Μέρος τῆς λαβῆς, τοῦ

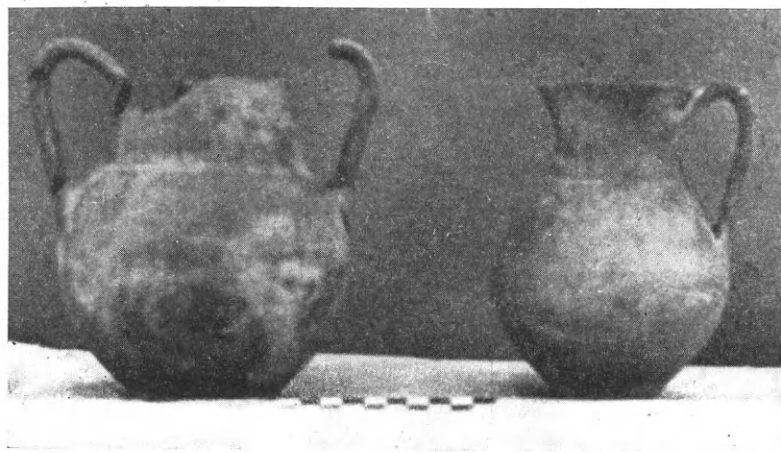
¹ W. A. HEURTLEY Prehistoric Macedonia, εὐρήματα Βαρδαρόφτας, Γόνας καὶ Ἀρμενοχωρίου, σ. 179, 186, 192-195.

² Αὐτόθι, πίν. XXIII.

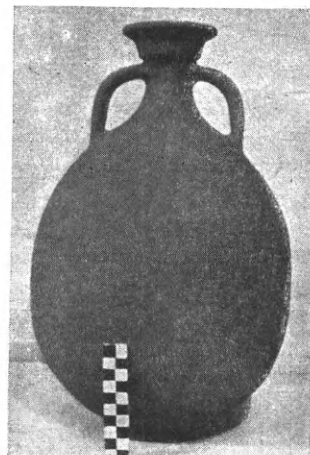
³ Ἀνασκαφαὶ Μπουμπούστι BSA 28, σ. 168-169.

⁴ Ἀνασκαφὴ Πάτελι, HEURTLEY ἑ.ἀ. πίν. 23 X, διακόσμησις ἐγγράφατος.

λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας ἐλλείπουνσιν. Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου, κατεσκευασμένου διὰ τροχοῦ, εἶναι λεπτά. Αἱ λαβαὶ πεπλατυσμέναι καὶ ἀσύμμετροι. Ὁ λαιμὸς διακριτὸς ἀπὸ τοῦ σώματος. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἀποτελεῖ παράδειγμα ἐπιβιώσεως προϊστορικοῦ τύπου.

Εἰκ. 24. Ἀμφορεὺς III, 2 καὶ οἰνοχόη III, 1.

Εἰκ. 25. Ἀμφορεὺς II, 1.

Περὶ χύτραν ἐξ Ἐρατύρας (Σέλιτσας, Δυτ. Μακεδονίας) ΑΕ 1932, σ. 117, εἰκ. 74, 2.

β) Ἀγγεῖα ἐλληνιστικοῦ τύπου.

Ἀρ. 36, τάφ. II, 1. **εἰκ. 25.** Ἀμφορεὺς βραχύλαιμος. Ὑψ. 0.40 μ. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους. Ἰχνη στιλβώσεως. Ὁ λαιμὸς συνάπτεται πρὸς τὴν κοιλίαν διὰ καμπύλης, αἱ λαβαὶ ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, τὸ χεῖλος πλαστικῶς ἐξαιρούμενον, ἡ βάσις δακτυλιοειδής.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου τούτου εὐρίσκεται συχνὰ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀνάγεται εἰς ἀρχέτυπον τοῦ 6ου - 5ου π. Χ. αἰῶνος, ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς κοιλίας καὶ τῆς βάσεως¹. Κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. οἱ ἀμφορεῖς τῆς Ὀλύνθου σχηματίζουνσι τὸ ἴδιον χεῖλος ἀλλὰ αἱ ἀναλογίαι τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας εἶναι διάφοροι². Τοῦναντίον εὐρίσκονται αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι εἰς ἀμφορεῖς ἐκ Φλωρίνης³, ἐκ Μαγούλας⁴ καὶ ἐκ Βεροίας⁵. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῆς κοιλίας εἰς τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι διάφορον, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χεῖλους. Μεταγενέστερος εἶναι ὁ ἀμφορεὺς ἐκ Θηβῶν: ΑΔ 3, 1917, σ. 232, εἰκ. 168, 1 χρονολογούμενος ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου εἰς τὰ μέσα τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος.

Ἀρ. 37, τάφ. II, 4. **εἰκ. 26.** Ἀμφορίσκος μετὰ λαβῶν ἐπικεκολλημένων ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0.175 μ. Πηλὸς καὶ βαφὴ πορτοκαλλόχρους, ἀνοικτοῦ χρώματος. Ἐπὶ τοῦ χεῖλους, τοῦ ὤμου καὶ τοῦ λαιμοῦ ὀριζόντιοι γραμμαὶ χρώματος ὀλίγον βαθυτέρου. Λαιμὸς λεπτὸς συναπτόμενος πρὸς τὴν κοιλίαν κατακορύφως. Βάσις ἐπίπεδος.

Ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου τούτου προαγγέλει διὰ τῆς μορφῆς καὶ τῆς διακοσμῆσεώς του τὸ σχῆμα «fusiform unguentarium» τοῦ τέλους τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος,⁶ τὸ ὅποῖον ἀνευρίσκεται καὶ ἐν Β. Ἑλλάδι (Σαπλὰ - Ντερὲ Θράκης), ΑΑ 1918, σ. 17 εἰκ. 16.

¹ G. E. MYLONAS Excav. at Olynthus, V, πίν. 42.

² Αὐτόθι πίν. 161, ἀριθ. 655.

³ ΑΕ 1932, σ. 64, εἰκ. 15 καὶ 16.

⁴ Αὐτόθι σ. 125, εἰκ. 85.

⁵ ΑΑ 1942, σ. 169, εἰκ. 34.

⁶ Π. γ. Hesperia III, σ. 342, εἰκ. 22, Β 44.

Ἐν γένει οἱ ἀμφορίσκοι τοῦ εἴδους τούτου, μὲ ἐπικεκολλημένας τὰς λαβάς, εἶναι συνήθεις ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἡ μορφή καὶ ἡ διακόσμησις ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἀγγείων P. 15.129 καὶ P. 7.381 τοῦ Μουσείου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀρ. 38, τάφ. II, 9. **εἰκ. 26** (ἀρ.). Ἄωτος σκύφος. Ὑψ. 0.045 μ., διάμ. 0.135 μ. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους, βαφή ἐρυθρωπῇ, ἐστιλβωμένη. Σχῆμα ἐπιμεμελημένον. Τὰ τοιχώματα διογκοῦνται εἰς τὴν κοιλίαν. Τὸ χεῖλος συστέλλεται πρὸς τὰ ἔσω. Βάσις δακτυλιοει-

Εἰκ. 26. Ἀγγεῖα τάφου II, 9 καὶ 4.

δής. Τύπος ἀγγείου συνήθης κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἰς Ἀθήνας, ὅπου τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶναι μελαμβαφῇ καὶ φέρουσιν ἐσωτερικῶς εἰς τὸ κέντρον ἐμπέστον διακόσμησιν (π.χ. τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν P. 12.728 καὶ P. 775). Ἀλλ' ὁ τύπος ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος¹.

Ἀρ. 39, τάφ. I, 6. **εἰκ. 28**. Κάνθαρος. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους. Καλύπτεται ἐξωτερικῶς διὰ σκοτεινοῦ ἐλαιοχρόου γανώματος. Ὑψ. 0.115 μ. Μέρος τῆς μιᾶς λαβῆς ἐλλείπει. Κατὰ τὴν ἔψησιν τοῦ ἀγγείου, εἰς τινὰ σημεῖα ἡ βαφή ἔλαβεν ἐρυθρωπὴν ἀπόχρωσιν ἐκ τῆς πυρᾶς. Ἡ μορφή τοῦ ἀγγείου ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν τοῦ κανθάρου P. 1819 τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν², τὸν ὁποῖον ὁ H. THOMPSON παραβάλλει πρὸς 2 κανθάρους τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἓνα ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ ἕτερον ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου. Ὁ τύπος εἶναι κοινὸς κατὰ τοὺς πρωῒμους

Εἰκ. 28. Κάνθαρος τ. I, 6.

ἐλληνιστικὸς χρόνους. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ ἡμετέρου κανθάρου πρὸς τὸν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τὸ βερνίκιον αὐτοῦ δεικνύουσιν ὅτι προέρχεται πιθανῶς ἐξ Ἀθηναϊκοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου.

¹ D. M. ROBINSON Excav. at Olynthus, II, πίν. 154, ἀρ. 573.

² Hesperia III, σ. 320, εἰκ. 5 ἀρ. 29.

Β'. Ἀγγεῖα ἐκ πηλοῦ τεφροῦ. α) Ἐπιβιώσεις προϊστορικῶν τύπων.

Ἄρ. 40, Εἰκ. 24, τάφ. ΙΙΙ, 1. Οἰνοχόη. Ὑψ. 0.152 μ. Πηλὸς καθαρὸς, τεφρόχρους-πρασινωπός. Ἐπιφάνεια ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένη, τοιχώματα λεπτά. Πλὴν μικρᾶς ὀπῆς, ἣν φέρει εἰς τὴν βάσιν τῆς γαστρὸς, ἡ οἰνοχόη διατηρεῖται ἀκεραία. Ἔχει χεῖλος κυκλωτερές, κοιλίαν εὐρεῖαν, βάσιν ἐπίπεδον. Ἡ λαβὴ πεπλατυσμένη τρισχιδῆς, ἐπικολλᾶται ὑπὸ τὸ χεῖλος χωρὶς νὰ ὑψοῦται ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον αὐτοῦ. Τὸ ἀγγεῖον εἶναι κατεσκευασμένον διὰ τροχοῦ. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ κυρίως ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ¹.

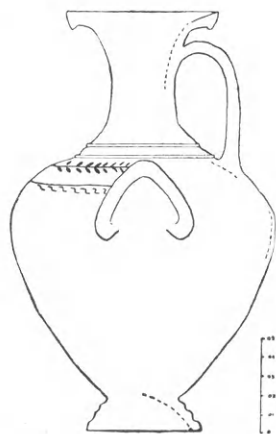
Οἰνοχόην ἐντελῶς ὁμοίαν κατὰ τὴν μορφήν πρὸς τὴν ἐκ Κοζάνης, εὐρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου². Ὁ τύπος οὗτος εἶναι σπανιότερος τῆς οἰνοχόης μετὰ προχοῆς (jug with cut away neck). Τὴν ἰδίαν μορφήν περίπου παρουσιάζει καὶ ἡ οἰνοχόη ἐκ Μεξέκ εὐρεθεῖσα μετὰ κρατῆρος ρυθμοῦ τοῦ Κέρτς.³ Αὕτη ὅμως ἀπομακρύνεται περισσότερον τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου.

β) Ἀγγεῖα ἑλληνιστικοῦ τύπου.

Ἄρ. 41, τάφ. Ι, 9, εἰκ. 29. Ὑδρία. Ὑψ. 0,22 μ. Ὁμοίου πηλοῦ ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ἀγγεῖον. Ἐπιφάνεια ἐστιλβωμένη, τοιχώματα λεπτά, διακόσμησις ἐγγάρακτος. Εὐρέθη τεθραυσμένη εἰς πολλὰ τεμάχια. Μέρος τοῦ χεῖλους, τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας ἐλλείπουσιν. Ἡ μορφή αὐτῆς λίαν ἐπιμεμελημένη. Λαιμὸς λεπτός, χεῖλος ἐξέχον, ὤμος κυκλωτερής. Τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας σχεδὸν τριγωνικόν. Βάσις σχηματιζομένη κλιμακοειδῶς ἐκ τριῶν βαθμίδων, ἐσωτερικῶς κωνική. Αἱ πλάγαι λαβαὶ ἀνυψοῦνται κατακορύφως καὶ ἔχουσι τομὴν κυκλωτερῇ. Διακόσμησις ἐγγάρακτος κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ὤμου πρὸς τὴν κοιλίαν, συνισταμένη ἐκ δύο ἰχθυακανθῶν, κλάδου φύλλων καὶ γραμμῆς ὀριζοντίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν σειρὰ ἐκ μικρῶν κυματοειδῶν γραμμῶν.

Ἡ ὕδρια αὕτη, ὡς πρὸς τὴν ἐπιμεμελημένην μορφήν της, πλησιάζει πρὸς τὰς ὕδριαις τοῦ Κέρτς καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ὕδριαν Ε 241 τοῦ Βρεττ. Μουσείου, διακεκοσμημένην ὡσαύτως κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ διὰ γιρλάνδας ἐκ φύλλων,⁴ τὴν ὁποίαν ὁ K. SCHEFOLD χρονολογεῖ μετὰ τὸ 350 καὶ τὸ 340 π. Χ. Ἡ προκειμένη εἶναι πιθανὸν μεταγενεστέρα κατὰ μίαν δεκαετίαν. Εἶναι προφανῶς μεταγενεστέρα τῶν ὕδριων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύνθου.⁵

Ἐξηλθεν ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου ἐξ οὗ καὶ ἡ οἰνοχόη τοῦ τάφ. ΙΙΙ, 1 (ἄρ. 40). Εἶναι περίεργος ἡ διαπίστωσις ὅτι τοιαῦτα ἀγγεῖα ἐκ τεφροῦ πηλοῦ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν εὐρημάτων τῆς Ὀλύνθου.

Εἰκ. 29. Ὑδρία τ. Ι, 9.

¹ Ἀνασκαφὴ Σαράτσι Δυτ. Μακεδονίας HEURTLEY ἔ.ἀ. πίν. XIX, ἀριθ. 445-446.

² S. CASSON Excavations in Macedonia, II, BSA XXVI, σ. 10, εἰκ. 3.

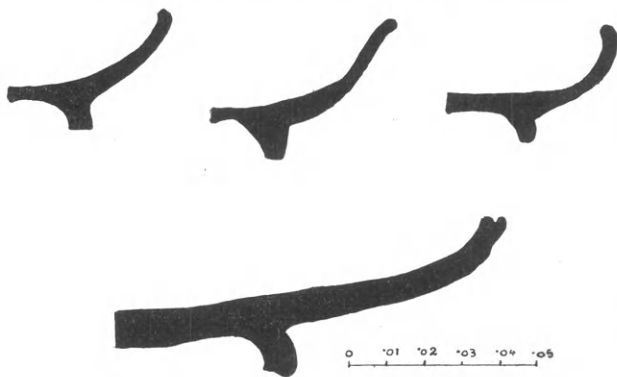
³ Bull. Inst. Arch. Bulg. XI, 1937, σ. 141, εἰκ. 135.

⁴ K. SCHEFOLD Untersuchungen zu Kertscher Vasen, πίν. 19, 2.

⁵ Π.χ. ἀριθ. Εὐρετ. 31. 226, D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 84 ἀρ. 140.

Μικροὶ ἄωτοι σκύφοι μετὰ χαμηλοῦ ποδός. Πηλὸς τεφροῦ σκοτεινοῦ χρώματος, βερνίκιον μέλαν ἐστιλβωμένον.

Ἄρ. 42, τάφ. Ι, 2. Διάμ. 0,09 μ. Χεῖλη συνεσταλμένα πρὸς τὰ ἔσω (τομή *εἰκ.* 30, 1).

Εἰκ. 30. Τομαὶ ἀγγείων τ. Ι, 2, 4, 5 καὶ 3.

Ἄρ. 43, τάφ. Ι, 4. Διάμ. 0,097.

Εὐρέθῃ τεθραυσμένος εἰς πολλὰ τεμάχια, ἐλλιπής. Χεῖλη διαστελλόμενα πρὸς τὰ ἔσω (τομή, *εἰκ.* 30, 2).

Ἄρ. 44, τάφ. Ι, 5. Διάμ. 0,077 μ.

Ὅμοιās μορφῆς (τομή, *εἰκ.* 30, 3).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι κοινοῦ τύπου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, τοῦ ὁποῖου ἔχομεν πολλὰ παραδείγματα ἐγγωρίου ἐργαστηρίου, προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλύνθου¹. Ἀλλὰ τῆς Κοζάνης εὐρίσκονται ἐγγύτερον κατὰ

τὴν μορφήν πρὸς τοὺς μικροὺς ἀττικοὺς ἄωτους σκύφους τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, οἱ ὅποιοι φέρουσιν ἐμπέστον διακόσμησιν ἀνθεμίων ἐν τῷ κέντρῳ².

Ἄρ. 45, τάφ. Ι, 3. Πινάκιον. Διάμ. 0.207 μ. (Τομή, *εἰκ.* 30, 4). Πηλὸς ἀρκετὰ χονδροειδής, ἐπιφάνεια σκοτεινοῦ, τεφροῦ—πρασινωποῦ χρώματος, ἐλαφρῶς ἐστιλβωμένη. Τὸ πεπλατυσμένον βάθος τοῦ πινακίου ἐνοῦται διὰ συνεχοῦς καμπύλης πρὸς τὸ εὐρὺ χεῖλος, ὀριζοντίως τετμημένον μετὰ κεντρικῆς αὐλακος. Βάσις δακτυλιοειδής. Ἐσωτερικῶς, εἰς τὸ κέντρον, διακόσμησις ἐμπέστος συνισταμένη ἐκ τεσσάρων ἀνθεμίων, σταυροειδῶς διατεταγμένων πέριξ διπλοῦ κύκλου καὶ περιβαλλομένων ὑπὸ ὁμοκέντρων κύκλων ἐκ μικρῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν. Ἐξωτερικῶς, ὑπὸ τὸ χεῖλος, πέριξ τῆς βάσεως, γραπτοὶ κύκλοι διὰ χονδροειδοῦς χρωστῆρος.

Ἡ μορφή τοῦ πινακίου εἶναι μεταγενεστέρα μὲν τῶν πινακίων τῆς Ὀλύνθου, εὐρίσκεται δὲ ἐγγύτερον τῆς μορφῆς πινακίων τινῶν τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως τῶν εὐρεθέντων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, π.χ. τοῦ ὑπ' ἄρ. Ρ 248. Ἀλλὰ τὰ πινάκια τῶν Ἀθηναίων εἶναι μελαμβαφῇ καὶ δὲν φέρουσι γραπτὴν διακόσμησιν ἐξωτερικῶς, οὔτε ἔντυπον ἐσωτερικῶς. Ἡ ἐμπέστος διακόσμησις ἐν τῷ κέντρῳ ἐνθυμίζει ἐν τούτοις ἀττικὰ πινάκια τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος³. Οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι ἐκ μικρῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν εὐρίσκονται ἤδη ἐπὶ τινῶν πινακίων τῆς Ὀλύνθου⁴.

ΑΡΓΥΡΑ ΔΡΑΧΜΗ ΜΕΓ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ⁵

Ἄρ. 46, τάφ. Ι, 13. *εἰκ.* 31.

↑ Ρ 18. — Γραμμ. 4.00. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Ζεὺς καθή-

¹ D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 176.

² H. A. THOMPSON Two Centuries of Hellenistic Pottery, Hesperia III, 1934, σ. 317.

³ Π.χ. L. TALCOTT Attic Black-glazed Stamped Ware and other Pottery from a Fifth Century Wall. Hesperia IV, 1935, σ. 488, εἰκ. 10 ἄρ. 110 καὶ 111, Πρβ. καὶ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ, ΑΕ 1932, σ. 121.

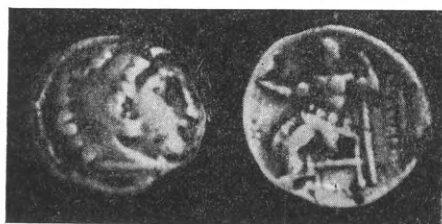
⁴ D. M. ROBINSON ἔ.ἀ. πίν. 157, ἀριθ. 608 καὶ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ ἔ.ἀ. σ. 60-61, ἄρ. 1-4, ἀγγεῖα ἐκ Φλωρίνης.

⁵ Ἡ κ. Εἰρήνη Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας, ἀνταπεκρίθη προθύμως εἰς παρακλήσιν ἡμῶν, ὅπως ἐξετάσῃ τὸ νόμισμα.

μενος ἀριστ. Εἰς τὸ πεδῖον ἀριστ. ἀστήρ, δεξ. αἰχμὴ δόρατος. Μετρίως διατετηρημένον. MÜLLER πίν. VI, 317. Syll. πίν. 25,950.

Τὸ νόμισμα ἔχει κοπῇ εἰς ἄγνωστον νομισματοκοπεῖον ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐντὸς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ σχετικὴ φθορά, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει, προϋποθέτει χρονικὸν διάστημα 10-15 ἐτῶν κυκλοφορίας αὐτοῦ. Ἐπομένως ὁ τάφος I δύναται νὰ χρονολογηθῇ καὶ ἐπὶ βάσει τοῦ τεκμηρίου τούτου εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι ἡ Κοζάνη ἦτο κατωκισμένη κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν χρόνων τούτων ἔκειτο πιθανῶς παρὰ τὸν Ἀγ. Κωνσταντῖνον¹. Ὑπετέθη ὡσαύτως ἡ ὑπαρξὶς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου, ὁπόθεν προέρχονται τέσσαρα χειροποίητα ἀγγεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς². Ἐν τούτοις μεμονωμένα τινὰ εὐρήματα (Ἀρ. Εὐρ. 26-30, πρβ. ΚΕΡΑΜΟΜΟΥΛΛΟΝ ΠΑΕ 1934, σ. 86, εἰκ. 13) ἐχρονολογήθησαν εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Ὁ σχετικὸς πλοῦτος τῶν κτερισμάτων τῶν εὐρεθέντων νῦν τάφων, μαρτυρεῖ ἀδιαμφισβήτητως τὴν ὑπαρξὶν σημαντικοῦ οἰκισμοῦ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 31. Ἀργυρὰ δραχμή, τ. I, 13.

Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ εἰκάσωμεν ποία ἐκ τῶν παραδεδομένων πόλεων τῆς Δυτ. Μακεδονίας, περὶ τῶν ὁποίων ἄλλωστε αἱ εἰδήσεις εἶναι λίαν πενιχραί³, κατεῖχε τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς Κοζάνης. Ἄν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν πράγματι ἐξαιρετικὴν γεωγραφικὴν θέσιν αὐτῆς καὶ τὸν ἐκδηλον πλοῦτον τῶν κτερισμάτων, ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλιμιώτιδος, ἡ πόλις Ἑλίμεια. Τοῦτο ἴσως ἀποδειχθῇ διὰ συστηματικώτερας ἐρεῦνης, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ δυνατόν νὰ ἐξαχθῶσι γενικώτερα συμπεράσματα.

Σημαντικὸν εἶναι, ἐν πάσει περιπτώσει, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τρόπος τῆς ταφῆς καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν κτερισμάτων παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν καὶ κοινὰ γνωρίσματα καὶ πρὸς τάφους τῆς Ν. Ἑλλάδος καὶ πρὸς ἄλλους βορειοτέρων ἐπαρχιῶν, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ νεκρόπολις τῆς Κοζάνης ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον τῶν δύο περιοχῶν καὶ μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐθίμων ταφῆς καὶ γενικώτερον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν.

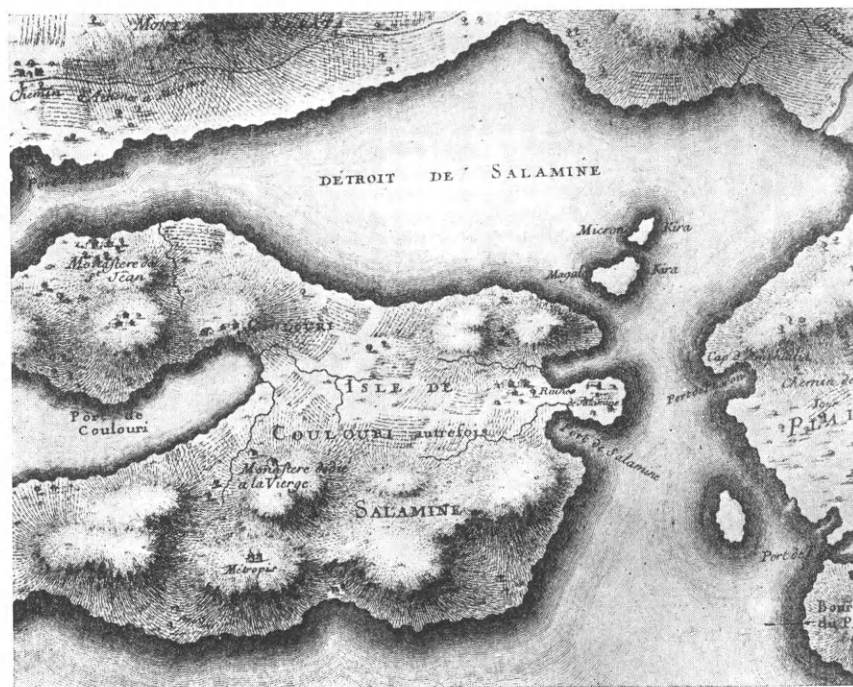
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ - DENISE FEYTMANS

¹ Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑ Ἐκ τῆς Ἑλιμείας καὶ τῆς Ἑορδαίας. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης, ΑΕ 1936, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 13.

² Χ. Ι. ΜΑΚΑΡΟΝΑ αὐτ. σ. 12, ἀρ. 31-34. Πρβ. καὶ

HEURTLEY P. M., σ. XXIV, Addenda.

³ Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἑλίμεια. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Μακεδονικῶν» τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1949, σ. 1, σημ. 1-2.

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς Σαλαμῖνος (M. Le Roy 1770).

ΣΑΛΑΜΙΝΙΑΚΑ

ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΛΛΑ

Α. ΣΑΛΑΜΙΝΗ — ΜΟΥΛΚΙ

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀναφέρεται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ μεσαιωνικὴν τοπογραφίαν τῆς Σαλαμῖνος καὶ ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ συμπληρώσῃ τὰς παρὰ τοῦ MILCHNÖFER, ἐν CURTIUS-KAUPERT Karten von Attika, τευχ. VII-VIII σ. 26 κέ., παρεχομένας τοπογραφικὰς περὶ τῆς νήσου πληροφορίας διὰ παρατηρήσεων δυναμένων νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν αὐτῆς ἔρευναν.

Τὸ κέντρον τῶν ἐνταῦθα τοπογραφικῶν ἐνδιαφερόντων ἀποτελεῖ ἡ περιοχὴ Μουλκίου, ἐνθα ἡ ὑπαρξὶς πολλῶν παλαιῶν ἐκκλησιῶν—ἄλλων ἱσταμένων εἰσέτι, ἄλλων κατακειμένων εἰς ἐρείπια καὶ ἄλλων ἐκθαπτομένων τυχαίως παρὰ τῶν χωρικῶν—μαρτυρεῖ περὶ ζωηρᾶς ποτε ἐκεῖ μεσαιωνικῆς ζωῆς¹.

Αἱ περισσότεραι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς Μουλκίου ἀπαντοῦν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς κοιλάδος τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῆς ΝΑ παραλίας τοῦ κυρίου κόλπου² τῆς νήσου, παρὰ τὴν ὁποίαν κεῖται τὸ χωρίον Μοῦλκι, μέχρι τῶν πρὸς Α τῆς

¹ Πρβ. Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ Ἑκκλησίαι καὶ μοναστήρια Σαλαμῖνος, Ἀθῆναι 1925, 10 (ἔκδ. Ὁδοιπορ. Συνδέσμου).

² «Φραγκολιμίονα» (= Φραγκολίμανον) κατὰ τὸν MILCHNÖFER ἔ. ἀ. σ. 35. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἐπαληθεύσω τὸ ὄνομα ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Μικρὸς

ὁρμίσκος, ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν εἰσπλέοντα τὸν κόλπον, ὀνομάζεται τοῦναντίον Τουρκολίμανον («Τουρκολιμίον-α»). Ἐν τούτοις κατὰ τὸν 17ον αἰ. ἐδεικνύοντο τὰ ἐρείπια φραγκικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς νήσου (βλ. κατωτ. σ. 115).

κοιλιάδος ὀρμίσκων, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπόστασιν, ὑψηλότερον, κεῖται τὸ μικρὸν χωρίον Κατσηβίλα (Κακηβίγλα), περιλαμβανομένης δέ, ἀφ' ἐνὸς μεταξὺ τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τοῦ βραχῶδους ὄγκου τοῦ – ὑψουμένου εἰς τὸ μέσον τῆς νήσου – Μαυροβουνίου (καὶ Μαλ' ἱζί) καὶ ἀφ' ἐτέρου τῶν ἀπέναντι τοῦ Μαυροβουνίου λόφων Καμπόλη καὶ Προφήτου Ἑλίας¹. Εἰς ἐνδιαφέρον τι πόλισμα ὀφείλεται καὶ ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπαρξίς μεγάλων σωρῶν λίθων, καλουμένων ἐν Σαλαμῖνι «βραγκῶν», ἀπέναντι τοῦ Μουλκίου παρὰ τὴν ΝΔ κλιτὺν τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τὴν περιοχὴν ἡρειπωμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (βλ. κατωτ. σ. 119 κέ.), ὡς καὶ ἡ σποραδικὴ ἀνεύρεσις τάφων, πύθων κλπ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων τῆς περιοχῆς σημειώνω: θεμέλια παχέων τοίχων, πιθανῶς ἐξ ὀχυρώσεων, ΒΑ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, πλησίον δὲ τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο καὶ οἱ ἀνωτέρω σωροὶ λίθων². εἰς μικρὰν ἀπὸ τούτων ἀπόστασιν παρὰ τὸν μελισσῶνα Βασιλείου μονόλιθα κατώφλια ἐξ ἀρχαίου κτιρίου, πιθανῶς ναοῦ (βλ. κατωτ. σ. 130), τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου κατεστράφησαν πρὸ τινων ἐτῶν³. ἀπέναντι παρὰ τὸ Καμπόλη, ΝΑ ναυδρίου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου ὁ μελισσῶν Μπερῆ, ἀπροσδιόριστα θεμέλια πιθανῶς παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου καὶ τέλος ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ σποράδην ἀπαντῶμενα. Πολλὰ παλαιοχριστιανικὰ μαρμάρινα μέλη (γεῖσα κλπ.), ἐντετοιχισμένα εἰς βυζαντινὸν μονόκλιτον ναῦδριον παρὰ τὴν Κατσηβίλαν, παρὰ τὰ ἐρείπια μεσαιωνικῆς βίγλας⁴, ἀνακαινισθὲν δ' ἐσχάτως καὶ ἐπονομασθὲν τῆς Ἀγίας Μαρίνης, ἐκαλύφθησαν διὰ παχέος κονιάματος καὶ δὲν εἶναι πλέον θεατά. Πιθανῶς ἐκ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τοῦ πόλισματος τούτου προέρχονται προσέτι μία ὠραία βάσις ἀμφικιονίσκου παραθύρου (μῆκ. (;) πλ. 0.33 ὑψ. 0.20 μ.), ἐντετοιχισμένη εἰς οἰκίσκον, καὶ ἓν σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον (διάμ. 0.39 ὑψ. 0.30 ἐπιθήματος μῆκ. 0.90 πλ. 0.60 μ.) (εἰκ. 2), ἐκεῖ που ἐρριμμένον, παρὰ τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια εἰς τὴν θέσιν «Κολῶνες» πρὸς Ν τῆς νήσου ἀπέναντι τῆς Αἰγίνης, ὅπου συνήθως τοποθετεῖται ἡ ἀρχαιοτέρα πόλις, τὴν ὁποίαν ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις μυθολογοῦσα εἶχε προσονομάσει Κυχρεῖαν⁵. Εἰς «Κολῶνες» δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν καὶ χριστιαν-

Εἰκ. 2. Σύνθετον ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς θέσεως «Κολῶνες».

¹ Βλ. CURTIUS - KAUPERT Karten v. Attika πίν. XXI.

² Πρβ. MILCHHÖFER σ.36. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ σωροὶ τῶν λίθων σχεδὸν ἐξηφανίσθησαν, χρησιμοποιοῦντες ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Ἀτυχῶς ὁμοῦ λατομοῦνται καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῖχοι.

³ Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὐρέθη ἀκέραιον ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνάγλυφον ἐκ μαρμάρου μετὰ παραστάσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς κατενώπιον ὀλοσώμων· ἦδη κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἐλλιπές. Παραχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ κατόχου τοῦ κ. Εὐαγγέλου Βασιλείου κατετέθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Σαλαμῖνος.

⁴ O. M. BARON de STACKELBERG La Grèce. Vues pittoresques et topographiques, Paris 1834, σ. 6 (τοῦ περὶ Ἀττικῆς τμήματος). Μνημονεύει αὐτὴν ὡς ὑπερμέτρως ὑψούμενον κωδωνοστάσιον.

⁵ ΣΤΡΑΒ. Γεωγρ. Θ' 9. Πρβ. MILCHHÖFER ἔ. ἀ. 28, J. G. FRAZER Pausanias Description of Greece II 480, BÜRCHNER ἐν RE² I, 1831. ΙΑΚ. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ, Τὰ Ἑλληνικά Γ', ἐν Ἀθήναις 1854, 87, 89 καὶ Σ. ΣΤΟΥΡΑΪΤΗΣ Ἀρμονία, Β', 1901, 177 κέ. Τὸ ὄνομα ἐξ ἀθηναϊκῆς ἐπιγραφῆς Ἀρχ. Ἐφ. 1884, 169 στίχ. 32 (Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ). Πρβ. HONIGMANN ἐν RE² XI (1929), 2301 ἐν λ. Κυχρεῖα καὶ Α. ΧΑΤΖΗΝ Ἀρχ. Ἐφ. 1930, 61-62.

νικά κτίσματα παρὰ τὰ ἀρχαῖα. Τέλος εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν ἀνήκει καὶ ἡ εἰς τὴν θέσιν «Δανίλη», ὅπου ἐπίσης διακρίνονται ἀρχαῖα λείψανα, χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ, ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν οἰκίαν Βελούδη. Μῆκ. 0.40 ὕψ. 0.22 μ.:

ZONVCOΔΩ

PW Ϝ COINOZ

AP

Ζονυσοδώ|ρω Ϝ Σ<η>νόζ|α(;) Ϝ¹

Τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα λείψανα καταβιβάζουν τὸ παρὰ τὸ Μοῦλκι ἀρχαῖον πόλισμα μέχρι τοῦλάχιστον τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων· πιθανῶς δὲ πρέπει τοῦτο νὰ ταυτισθῇ πρὸς μίαν ἐκ τῶν τοπωνυμιῶν: *Συπταλιά*, *Βουσφαγέα* (:) καὶ *Βοειοτομία*, αἵτινες μετὰ τῆς *Κολούριδος*, δηλαδὴ τῆς Σαλαμῖνος τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κειμένης ὡς γνωστὸν παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι, μνημονεύονται ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., εὑρεθείσα παρὰ τὸ Ἀμπελάκι². Αἱ ὑπόλοιποι δύο τοπωνυμῖαι τῆς ἐπιγραφῆς δύνανται νὰ ταυτισθῶσι πρὸς κατοικημένας θέσεις ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς πόλεως Σαλαμῖνος, κατοικημένην καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἔκτασιν δεξιὰ τῆς πρὸς τὴν Μοῆν Φανερωμένης ὁδοῦ παρὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς Σαλαμῖνος³ ἔχουν σημειωθῇ μυκηναῖκοι τάφοι σποραδικῶς⁴, μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον⁵, συστάδες χριστιανικῶν τάφων ἀποκαλυφθέντων κατὰ καιροὺς ἐντὸς τῆς πόλεως⁶ καὶ βυζαντινὸν νεκροταφεῖον παρὰ τὸ ΒΔ ἄκρον αὐτῆς⁷. Ἀρχαῖα ἐρείπια δὲν ἔχουν σημειωθῇ· ἀλλὰ περισυνελέγησαν δύο μεγάλα κιονόκρανα διαχωριστικῶν κιονίσκων παραθύρων, τὰ ὅποια, ἐὰν δὲν προέρχωνται ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς νήσου, μαρτυροῦν ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχον ἓν ἢ δύο ἀξιόλογα διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν παλαιοχριστιανικὰ κτίρια. Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι προήρχοντο: ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, κατεδαφισθεῖσα καὶ ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμωνύμου νεωτέρας, κατὰ τὴν παράδοσιν ὁμῶς τρουλλωτὴ μετὰ τοιχογραφιῶν καὶ βαθέως κεχωσμένη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους· καὶ ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἐπίσης κατεδαφισθεῖσα καὶ ἐπίσης κοσμουμένη διὰ τοιχογραφιῶν⁸. Εἰς μικρὰν ΒΑ ἀπὸ

1 Ζονυσόδωρος = Διονυσόδωρος. Σοινόζα ὑποθέτω Σηνόζα, ἀντὶ *Ζηνόζα = Ζηνοβία (:). Πρβ. τὰ Ζηνόβιος - Σηνόβιος, Ζενόβιος - Σενόβιος, Ζαχαρίας - Σαχαρίας, Ζιττάς - Σιττάς, Ζηνᾶς - Σηνᾶς, Σαραπίων - Ζεραπίων (τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ FR. PREISIGKE *Namenbuch in griechischen Urkunden*, Heidelberg 1922, στ. 116 κέ. Ἐν τούτοις οὐδαμῶς συνήντησα τὸ ὄνομα Σηνόζα - Ζηνόζα).

2 H. FRÄNKEL *Ath. Mitt.* 48, 1923, 3. Ὡς τοπωνυμίας ἡρμήνευσεν τὰ ὀνόματα ὁ A. WILHELM *Akad. Wiss. in Wien, Phil. - hist. Kl., Anz.* 1927, 217, 219. Πρβ. ΧΑΤΖΗΝ ἔ.δ. 59. Ὁ κ. Χατζῆς ὑπεστήριξεν ὅτι πρόκειται περὶ τοπωνυμιῶν, πασῶν ἐπὶ τῆς νήσου Σαλαμῖνος, ἀναγινώσκει δὲ ΡΟΟΦΑΓΕΑ ἀντὶ Βουσφαγέα.

3 Ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ ὀνόματος (Salamis Nova) ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ d' Anville (1762).

4 Ἀρχ. Ἐφ. 1916, 8 (Π. ΦΟΥΡΙΚΗΣ). Ἄλλος μυκη-

ναϊκὸς τάφος εὑρέθη ἐντὸς τῆς αὐλῆς ὑπὸ τὴν ξυλίνην κλίμακα τῆς ἄλλοτε οἰκίας Παναγῆ Κανάρη παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Καθαρέσσας (ἀδημοσίευτος).

5 Ἀνεσκάφη ὑπὸ Ν. Κυπαρίσση ἐντὸς τοῦ ἄλλοτε νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς (ΑΑ 55, 1940, σ. 183 / 4). Ἐκτοτε ἡ παρὰ τὸ νεκροταφεῖον περιοχὴ «ἐρευνᾶται» παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

6 Ἐντὸς αὐτῶν εὑρέθησαν ἀγγεῖα καὶ λύχνοι φέροντες σταυρὸν (ΦΟΥΡΙΚΗΣ ἔ.δ. 9).

7 Αὐτ. 7 κέ.

8 M. LOUIS LACROIX *Iles de la Grèce*, Paris 1881, 499a (τῆς σειρᾶς L' Univers). Ἐφερην ἐντετοιχισμένην τὴν ἐπιγραφὴν «Διονύσιος Ἀπολλωνίου Σαλαμῖνιος» (Expédition scientifique de Morée, III, 66 ἀριθ. 6). Ἀναφέρεται καὶ ὡς τόπος ἐνταφιασμοῦ τοῦ Παναγῆ Χαλκοκονδύλη (Ἑλληνικά, 2, 1929, 441 ΧΡ. ΠΕΤΡΟΥ).

τῆς πόλεως ἀπόστασιν ὀπισθεν τοῦ νεωτέρου ἐξωκκλησίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐσφίζετο εἰς ἀρκετὸν ὕψος πύργος μέχρι πρὸ δέκα ἐτῶν, ὅτε καὶ κατεδαφίσθη. Ἐκ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς περισυνελέγη τὸ ἐν ἐκ τῶν ἀνωτέρω κιονοκράνων. Εἰς τὰ ΝΑ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τὴν Β κλιτὸν τοῦ Μαυροβουνίου παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον τῆς Παναγίας Βροντοῦς παρατηροῦνται θεμέλια βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ σφύζονται τὰ ἐρείπια ἐτέρου πύργου¹. Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν ἐνδείξεις περὶ τοῦ ὅτι εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς πόλεως ὑπῆρχε παλαιοχριστιανικὸν καὶ βυζαντινὸν τι πόλισμα.

Εἰς τὴν περὶ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον περιοχὴν ἐσημείωσεν ἤδη ὁ Ραγκαβῆς ἐλληνικὰ ἐρείπια², ὥς δὲ ἡδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω ὑπῆρχον ἄλλοτε πολὺ περισσότερα τῶν ἐλαχίστων νῦν σφζομένων λειψάνων, ἐξαφανισθέντα ἔκτοτε. Διακρίνεται μόνον μικρὸν μέρος τοίχου ἐκ μεγάλων δόμων εἰς ἀπόστασιν περίπου 50 μ. Ν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, σφύζονται ἀρχιτεκτονικά τινα κ.ἄ. μέλη ἔξω τῆς ἐκκλησίας, συναντᾷ δέ τις καὶ ὄστρακα μελαμβραφῶν ἀγγείων. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐντὸς τοῦ παρακειμένου κτήματος Παπανικολάου εὐρέθησαν τρεῖς ἢ τέσσαρες χριστιανικοὶ καμαρωτοὶ τάφοι, ἐκτισμένοι ὁ εἰς ἐκ λίθων καὶ οἱ ἕτεροι ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, κοσμούμενοι δ' ἐσωτερικῶς διὰ γραπτῶν σταυρῶν καὶ ταινιῶν. Ἄλλα μεσαιωνικὰ λείψανα τῆς περιοχῆς εἶναι: ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, τρίκογχος τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων· ΒΑ τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 50 μ. ἀγνώστου προορισμοῦ τοῖχος, σφζόμενος εἰς ἔκτασιν 13 μ. καὶ εἰς ὕψος σχεδὸν 1 μ., διευθυνόμενος πρὸς Β μετὰ τῶν ἀμπέλων Κοραλῇ καὶ Σπαθῇ ἄνευ δὲ οὐδενὸς ἀνοίγματος καὶ τέλος ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη. Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1941 ἐπεχείρησα μικρὰν δοκιμαστικὴν ἔρευναν περὶ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἄλλ' ἢ ὁσημέραι οἰκονομικὴ ἔνεκα τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς κατάρρευσις κατέστησε τὸ εἰς χεῖράς μου χρηματικὸν ποσὸν τελείως ἀνεπαρκὲς πρὸς θαρραλέαν ἀνασκαφικὴν ἀναζήτησιν, συνεπῶς δὲ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἐκείνης ἐρεῦνης ἀπέβησαν ἀσήμαντα.

Λείψανα ἀρχαίας ζωῆς ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν πρὸς Α τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου θέσιν Παλιάμπελα: Ἐπὶ τῆς Ν κλιτύος τοῦ λοφίσκου Δρακατσούλα αὐτὰς ἐπὶ τοῦ βράχου διευθυνομένη πρὸς Δ, πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου διάφορα μαρμάρινα καὶ λίθινα ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ μέλη περὶ τὸ ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἢ ἐντετοιχισμένα ἐπ' αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς Β κλιτύος τοῦ πρὸς Ν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου λόφου ἐντὸς ἀμπέλου (ἤδη ἐντὸς τοῦ κτήματος Α. Βιλιώτου) ἐσφύζοντο πρὸ ἐτῶν λείψανα πολυγωνικοῦ τοίχου, λατομηθέντα ἔκτοτε. Τέλος εἰς ἀπόστασιν περίπου 20' ΒΑ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς θέσιν Γούβα Μπατσῇ πέριξ φρεατοειδοῦς δεξαμενῆς εὐρέθη συστάς τάφων ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

¹ Δὲν σημειοῦται εἰς τὸν χάρτην τῶν CURTIUS-KAUPERT. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ M. LE ROY *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce*², II, Paris 1770, πίν. I (βλ. ἐνταῦθα εἰκ. 1) τοποθετεῖ Μονὴν τῆς Θεοτόκου. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτέρου ἐκκλησίας παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ὁποίας ὁ RICH. CHANDLER *Travels in Greece*, Oxford 1776, 203 εἶδεν ἀρχαῖα γλυπτὰ; Οἱ παλαιότεροι περιηγηταὶ ἀναφέρουν ἐρείπια φραγκικῆς ἐκκλησίας (église de Franks, chrétiens Occidentaux) καὶ παρ' αὐτὰ ἐνεπιγράφους λίθους

(J. SPON *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce* κλπ. Amsterdam 1679, II, σ. 202, D.'O DAPPER *Description exacte des isles de l'Archipel*, Amsterdam 1703, σ. 282). Φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων τούτων τῆς Παναγίας, πιθανῶς δὲ τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπονοεῖ καὶ ὁ G. WHEELER *A Journey into Greece*, London 1682, 422. Γλυπτὰ ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπόκεινται εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Σαλαμῖνος.

² ΡΑΓΚΑΒΗ *Τὰ Ἑλληνικά* Γ', 89.

Εἶναι ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ λείψανα τῆς περιοχῆς Ἁγίου Γρηγορίου - Παλιαμπέλων - Γούβας Μπατοῇ ἀνήκουν εἰς οἰκισμὸν τινα τοῦ Β καὶ ΒΔ τμήματος τῆς νήσου, μὲ κέντρον τὴν περὶ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον θέσιν¹. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκισμοῦ τούτου ὑπάρχοντι καὶ τὰ ἐρείπια ἐκκλησίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὸν 17^{ον} αἰ. ἐκτίσθη ἡ Μονὴ Φανερωμένης², ἃν ἦσαν παλαιοχριστιανικά³, πιθανῶς δ' ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ ἡ ἐν τῷ Βυζαντ. Μουσείῳ ἀριθ. ταξ. 134 (ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρείας ἀριθ. 105) ἐπιγραφὴ (ἐκ κυανοῦ σχιστολίθου, εἰς δύο τεμάχια, ὕψ. 0.31 πλ. 0.25 πᾶχ. 0.02 μ. ὕψ. γραμμ. 0.04 διαστιχ. 0.02 μ.) :

[(Τὸ δεῖνα) ὄν] ΟΜΑΜΟΙ
[ὧδε τό ;] ΚΤΗΡΙΟΝ
[ἔνθα] ΚΕΙΜΑΙ +

[(Τὸ δεῖνα) ὄν]ομά μοι | [ὧδε τό ;] κτήριον | [ἔνθα] κεῖμαι +⁴.

Αἱ ἄνωτέρω τέσσαρες τοπογραφικαὶ θέσεις ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 4^{ου} αἰ. τοπωνυμίων. Ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι αἱ τοπωνυμιαὶ ἐκεῖναι εἶναι ὀνόματα οἰκισμῶν τῆς Σαλαμῖνος καὶ ὅτι οἱ ἄνωτέρω οἰκισμοὶ εἶναι πιθανῶς οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀμπελακίου, ὅπου ἡ Σαλαμῖς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἡ Κόλουρις⁵, δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω λείψανα τῆς παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς ἄλλα, πλὴν τῶν ἐρειπίων πύργου ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ οἰκοδομηθέντος, πέραξ τοῦ ὁποίου συνωκίσθη ἡ σημερινὴ κώμη. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις παρήκμασεν ἔνworis, ὅτι κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εἶχεν ἐκλείψει ἡ ἀστική ζωὴ⁶ καὶ ὅτι βαθμυδὸν ἡ πόλις ἐξηφανίσθη⁷. Αἱ δηλώσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν

1 Εἶναι ἡ πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς Ἀττικῆς πόλις, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν *Observations curieuses sur le voyage du Levant, fait en M.D.C. XXX, à Rouen MDCLXVIII*, 222 «il y a eu autrefois deux villes dans cette isle, l'une appelée Salamine comme le reste de l'isle, et l'autre du costé de l'Attique, dont il ne paroît plus aucunes vestiges». Περβ. *Expéd. scientif. Morée* ἔ.δ. 65 καὶ X. SCROFANI *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, γαλλ. μετάφρ. I. F. C. BLANVILLAIN, 2, Paris-Strasbourg 1801, 148, ὅστις θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν πόλιν τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Ὁ χάρις τοῦ J. LAURENBERG (17^{ου} αἰ.) σημειοῖ ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς: *Telamonis Mon(umenta)*;

2 Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἡ μονὴ Φανερωμένης, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. Α', 1924, 110, 119.

3 Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φανερωμένης, ὕψηλά, διακρίνεται ἐντετοιχισμένη πωρὶνὴ πλάξ μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ καὶ ἐπιγραφῆς, ἔνθα μετὰ ξὺ ἄλλων ἀναγιγνώσκεται ἡ φράσις «ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΚΤΟΛΩΝ», πιθανῶς τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαιοτέρας ἐκκλησίας. Ἡ μορφὴ τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν γραμμάτων χρονολογεῖ τὴν πλάκα εἰς τὴν πρῶτην χιλιετίαν. Εἰς

ἐν τῶν παρεκκλησίῶν ἢ πυργίσκων (ψευδοτρούλλων) τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ ὁ Λαμπάκης εὗρεν ὑπόχρισμα ψηφίδων καὶ ψηφίδας (χειρόγραφος κατάλογος Χρ. Ἀρχ. Ἐταιρ. ἀριθ. 17, 18 καὶ 57) πιθανῶς καὶ αὗται προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου μνημείου.

4 Προσεφέρθη εἰς τὴν Χρ. Ἀρχ. Ἐταιρείαν ὑπὸ ἡγουμένου τῆς Μονῆς.

5 MILCHNER ἔ.δ. 27 καὶ BÜRCHNER ἐν RE² ἀρθρ. Salamis καὶ FRAZER ἔ.δ. 478. Περὶ τοῦ ὀνόματος Κόλουρις βλ. Α. ΧΑΤΖΗ ἔ.δ. 69.

6 Ἡ γνωστὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τῆς Εὐφημίας (CIG IV ἀριθ. 9303, C. BAYET De titulis Att. christ. ἀριθ. 107, ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ Ἀττικῆς ἐπιγρ. ἐπιτύμβ. ἀριθ. 3504) δὲν χρησιμεύει πρὸς στήριξιν τοπογραφικῶν συμπερασμάτων, διότι δὲν ἔχει σημειωθῇ ὁ τόπος εὐρέσεώς της.

7 Τὸ χωρίον ΠΑΥΣΑΝ. I 35, 3, ἐκ τοῦ ὁποίου πληροφορούμεθα ὅτι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 2^{ου} μ. Χ. αἰ. δημόσια κτίρια τῆς πόλεως εὐρίσκοντο εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν, φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς μνημεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας πόλεως, τῆς ἀπέναντι τῆς Αἰγίνης (βλ. ἀνωτ.).

πειρατῶν περὶ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰ.¹, ἀκολούθως ἡ μείωσις τῆς οἰκονομικῆς σημασίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ ἡ πτώσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν μεσαίων καὶ τῶν λαϊκῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, γενικώτερον δὲ ἡ βαθμιαία μετατροπὴ τῆς οἰκονομίας ἐπὶ τὸ κλειστότερον μετετόπισαν τὴν ζωὴν ἐπὶ τῆς νήσου πρὸς τὰ ἔνδον, πρὸς τοποθεσίας ἐγγυτέρως πρὸς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο νῦν ἡ οἰκονομικὴ αὐτάρχεια ἂν καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων αἱ γειτονικαὶ Ἀθῆναι, ὡς ἐλλαδικὸν πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν κέντρον, σχετικῶς εὐημέρουν². Ὅπως δὲ ἔντείνεται τότε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ ἀπλοῦται διὰ τῆς ἐξευρέσεως νέων γαιῶν³, πιθανῶς δὲ τότε ἐν Σαλαμῖνι ἀνῆλθον εἰς πολίσματα⁴ οἱ ἄλλοτε ἀγροτικοὶ συνοικισμοὶ τῆς νήσου, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτεροι φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν ὁ εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς πόλεως Σαλαμῖνος καὶ ὁ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μουλκίου.

Ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων πολισμάτων ἐχρησίμευσεν ἀργότερον ὡς ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Σαλαμίνης⁵ καὶ ποῖα τὰ ὀνόματα αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν.

Τῆς μὲν σημερινῆς πόλεως τὸ κοινὸν ὄνομα Κούλουρη, μαρτυρούμενον ἀπὸ τοῦ 17^{ου} αἰ.⁶, δὲν ὀφείλεται εἰς ἄμεσόν τινα ἱστορικὴν συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως Κολούριδος⁷, ἀλλ' εἰς τὸ λαϊκώτερον ὄνομα τῆς νήσου⁸ κατὰ συνεκδοχὴν — ἡ διοίκησις καὶ ἡ λογία παράδοσις ἐχρησιμοποιοῦν περὶ τῆς νήσου τὸ ὄνομα Σαλαμίνη ἢ Σαλαμῖς⁹. Περὶ δὲ τοῦ παρὰ τὸ Μοῦλκι πολίσματος αἱ πληροφορίαι εἶναι ἀόριστοι. Εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ὁ Σπον γνωρίζει ἀνδρικὴν μονὴν καλουμένην «Μητρόπολι» καὶ παρ' αὐτὴν οἰκίας τινάς¹⁰. Ἀλλ' ὁ συνταξιδιώτης αὐτοῦ Wheeler ἀντὶ μονῆς ἀναφέρει χωρίον, κείμενον ἐπὶ λόφου,

1 DITTENBERGER Sylloge Inscr. Gr.³ ἀριθ. 454 (=1, 694). Πρβ. M. ROSTOVITZEFF The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1941, 1, 198 πρβ. καὶ σ. 202 καὶ 1365.

2 ROSTOVITZEFF 629 κέ. 741 κέ.

3 ROSTOVITZEFF 1160 - 61.

4 Πρβ. τὴν φράσιν τοῦ Πausanίου «λέγουσι δὲ οἱ περὶ τὴν Σαλαμῖνα οἰκοῦντες» (I 35, 3), ἐνθα ἐννοοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου, περὶ τὴν πόλιν τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

5 Ἡ ἐπισκοπὴ Σαλαμίνης κατεῖχε τὴν τρίτην θέσιν ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν (Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ Αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν, Α', Ἀθῆναι 1934 [Texte u. Forsch. No 13], σ. 102 ἀριθ. 662).

6 SPON ἔ.ἀ. 200, WHEELER ἔ.ἀ. 421, DE LA GUILLETIERE Athènes ancienne et nouvelle, Paris 1675, 113 (οἱ τελευταῖοι ὑπὸ τὸν τύπον Κόλουρη). Πρβ. καὶ τὸν χάρτην εἰκ. 1.

7 Καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις διέσωσε τὴν εἰδήσιν, ὅτι ἡ σημερινὴ πόλις συνωκίσθη εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ ξένων. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἀλιεῖς ἦσαν οἱ πρῶτοι οἰκισταί, ὁδηγηθέντες ὑπὸ ρύακος ἐντὸς δάσους ἐκ κέδρων μέχρι τῆς πηγῆς αὐτοῦ, ἀναβλύζοντος παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν (περὶ τῆς ἐκεῖ ἄλλοτε πηγῆς βεβαιούμεθα καὶ ἐκ τοῦ DE LA GUILLETIERE ἔ.ἀ. 114). Συμπληθεῖς ὑπὸ τὸν βράχον τοῦ Προφήτου Ἠλία ὁ συνοικισμὸς οὗτος, φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα Βράχος, ὡς τοῦλάχιστον συμπεραίνομεν ἐξ ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1720: «συμφώνως πληρεξουσὶ γενομένῳ ἐν τῷ βράχῳ (Scoglio) Κούλουρης» (κατὰ μετὰφρασιν Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνισμὸς, Ἀθῆναι 1939, 143). Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τοῦτ' Κούλουρη ὀνομάζεται προφανῶς ἡ νήσος ὡς πρὸς τὸ «Βράχος» παρατηρῶν ὅτι πολλαὶ εἶναι αἱ περιπτώσεις ὀνομάτων οἰκισμῶν ἀπὸ βράχων.

8 Περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. ΧΑΤΖΗΝ ἔ.ἀ. 60 κέ.

9 Σαλαμίνη: ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ Συνέκδημος (ἐκδ. Ε. HONIGMANN ἐν Corp. Bruxell. Histor. Byzant. I, Bruxelles 1939, σ. 17 ἀριθ. 646, 6 καὶ BURCKHARDT, 1893, σ. 7), Τακτικὸν Παρ. Gr. 1555A (ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ ἔ.ἀ.). Σαλαμῖς: Βίος Ὁσίου Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε» (βλ. κατωτ.), Μιχαὴλ Ἀχομινάτος (ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΥ Μιχαὴλ Ἀχομινάτου τὰ σφζόμενα, Β' 14), ὅστις μάλιστα χαίρει, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἐσφζετο εἰσέτι τὸ ἀρχαιοπρεπὲς τοῦτο ὄνομα τῆς νήσου, ὅπερ πράγματι διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων (βλ. τὸ σημείωμα τοῦ ἐκ Μεγάρων Ὁσίου Λαυρεντίου, δημοσιευθὲν ὑπὸ Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ, περιοδ. «Ἑβδομάς», Α', 1884, Δελτίον ἀριθ. 27 τῆς 2 Σεπτεμβρ. σ. 1α. Πρβ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Α' 1924, 110).

10 «Et un couvent de caloyers appelé Mitropoli, accompagné de quelques maisons» (SPON ἔ.ἀ. 202).

ὑπὸ τὸ αἰνιγματικὸν ὄνομα Metropolis¹. Πρόκειται περὶ τοῦ σημερινοῦ χωρίου Μουλκίου, τὸ ὁποῖον μετὰ ἓνα αἰῶνα ὁ Le Roy σημειώνει ἐπίσης διὰ τοῦ ὀνόματος Métropolis (εἰκ. 1)². Ὁ Chandler, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἀναφέρει μόνον ἐρείπια ἐγκαταλελειμμένου χωρίου (a deserted village), εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχον προσεγγίσει κατὰ τὸν πλοῦν αὐτῶν ἀπὸ τῆς Αἰγίνης πρὸς τὸν Πειραιᾶ³. Ἡ προφορικὴ παράδοσις ἀφηγεῖται ὅτι παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (βλ. ἄνωτ. σ. 113) ὑπῆρχε χωρίον καὶ ὅτι τοῦτο ἐγκατελείφθη παρὰ τῶν κατοίκων του, ἐγκατασταθέντων εἰς τὸ σημερινὸν Μοῦλκι, ὅπου ὑπῆρχε Μοναστήριον ἀνδρῶν⁴. Ὁ Chandler εἶδε, λοιπόν, τὰ ἐρείπια τοῦ ἐγκαταλελειμμένου οἰκισμοῦ· ἡ προφορικὴ δὲ παράδοσις μαρτυρεῖ ἐν μέρει ὑπὲρ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Spon.

Ὁ Chandler ὁμιλεῖ, ὡς εἶδομεν, καὶ περὶ τῆς θέσεως, ἔνθα προσήγγισαν κατὰ τὸν ἀπὸ Αἰγίνης πλοῦν· εἶναι δὲ αὕτη, ὡς νομίζω, ἡ παρὰ τὸ ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον «Πελιστέρια»⁵ περιοχὴ, ὅπου εἰς διάφορα σημεῖα πλησίον τῆς παραλίας ὑπάρχει πόσιμον ὕδωρ. Εἰς τὴν ἀκτὴν τῶν Πελιστερίων ἐσφύζοντο ἐρείπια μετὰ τινων μαρμάρων ἐκκλησίας ἀνοικοδομηθείσης πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἕτερα δ' ἐρείπια μικρᾶς ἐκκλησίας διακρίνονται εἰσέτι εἰς ὀλίγων λεπτῶν ἀπόστασιν ἀνατολικώτερον, εἰς τὴν θέσιν Μαρούδη, ἀμφοτέρων τιμωμένων κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Νικολάου⁶. Ἐνθυμούμενοι δὲ ὅτι καὶ κατὰ τὸ ταξίδιον τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε» ἀπὸ Δαμαλᾶ πρὸς Ἀθήνας προσήγγισαν εἰς τὴν Σαλαμίνα διὰ νὰ προμηθευθῶσιν ὕδωρ⁷, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι προσωρμίσθησαν παρὰ τὴν θέσιν «Πελιστέρια»· ὅτι δηλαδὴ τὰ «Πελιστέρια» ἐχρησιμοποιοῦντο ἀνέκαθεν ὡς θέσις προσορμίσεως τῶν ναυτικῶν. Ἡ παλαιότερα μνεῖα περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου νομίζω ὅτι ἀπαντᾷ εἰς τὸ παρεφθαρμένον *Πελιστόθρη* τοῦ ΗΣΥΧΙΟΥ (Λεξικὸν ἐν λ.). Τὸ «Πελιστόθρη» προέρχεται πιθανῶς ἐκ

1 WHELER ἔ.ἀ. 421. Πρβ. καὶ D. 'Ο DAPPER ἔ.ἀ. 282, ὅστις δὲν θεωρεῖ ὡς ἀληθὴ τὴν εἰδησιν τοῦ SPON. Ἐπὶ τοῦ συνταχθέντος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Wheeler χάρτου τοῦ Io. Bapt. Hommano τὸ χωρίον σημειοῦται ἐσφαλμένως εἰς τὴν Ν ἀκτὴν τῆς νήσου ὑπὸ τὸν τύπον Metropi. Πρβ. καὶ τοὺς χάρτας τῶν L. S. De La Rochette (London 1790) καὶ Choiseul-Gouffier (1809).

2 M. LE ROY ἔ.ἀ. πίν. I (ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις Γενναδείου Βιβλιοθήκης).

3 CHANDLER ἔ.ἀ. 203.

4 Κατὰ τὴν παράδοσιν «ἄλλοτε τὸ Μοῦλκι ἦτανε ἀπέναντι στὸν Ἅγιο-Δημήτρη κ' ἐδῶ (εἰς τὸ σημερινὸν Μοῦλκι) ἦτανε Μοναστήρι με καλογέρους. Οἱ γυναῖκες θέλανε νὰ φύγουνε ἀπὸ κεῖ καὶ ἄρθουνε κοντὰ στοὺς καλογέρους. Οἱ ἄντρες δὲ θέλανε. Τότες οἱ γυναῖκες ἄρχισαν νὰ ρίχνουν στὸ πηγάδι τοῦ Φράγκου (παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) κάθε μέρα ἀπὸ ἓνα μικρὸ παιδί· καὶ λέγανε πὼς εἶχε ὁ τόπος ἀγερικὰ κ' ἔριχναν τὰ παιδιά στὸ πηγάδι. Κ' ἔτσι ἄφισαν τὸ παλιὸ χωριὸ καὶ ἤρθανε καὶ κάτσανε ἐδῶ». Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν οἱ κάτοικοι ἐγκατέλειψαν τὸν παλαιὸν συνοικισμὸν αὐτῶν, ἐπειδὴ κατετρώγοντο τὰ παιδιά ὑπὸ «δράκου». Πρόκειται περὶ ὀρθολογιστικῆς ἐρμηνείας τοῦ δέους,

τοῦ ὑποβαλλομένου ὑπὸ τῶν ἐρειπίων.

5 E. DODWELL A Classical and Topographical Tour through Greece, London 1819, I, 575-76, ὅπου ἐσφαλμένως «Pesisteria». Εἰς χάρτην τοῦ Στρατηγοῦ Pelet (ἔτους 1833) σημειοῦται ὑπὸ τὸν τύπον «Πελιστέρια». Πρβ. Karten v. Attika ἔ.ἀ. καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκυκλ. τ. 20 σ. 37 ἐν λ. (ὁμοίως «Πελιστέρια»).

6 Τουρκικὴ περιήγησις τοῦ ἔτους 1520 ἀναφέρει θέσιν, ἔνθα ὑπῆρχε πόσιμον ὕδωρ καὶ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου (R. HERZOG Ein türkisches Werk über das ägäische Meer, Ath. Mitt. 27, 1902, 429). Πρβ. καὶ τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. περιήγησιν τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπῆ (Ἑλληνικά 4, 1931, 136 μετάφρ. Δ. ΤΖΩΡΤΖΟΓΛΟΥ), ὅστις προσδιορίζει ὅτι τὰ πόσιμα ὕδατα εὐρίσκονται εἰς χαράδρας πευκῶνων. Παρὰ τῶν Herzog (ἔ.ἀ.) καὶ E. Χουδαβερδόγλου - Θεοδότου (Ἑλληνικά 4, 1931, 437) ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ Τοῦρκοι περιηγηταὶ εἶχον ὑπ' ὄψει τὸν ὄρμον τῶν Σεληνίων. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸ ἀγκυροβόλιον τῶν Πελιστερίων. Εἰς τὸν χάρτην τῶν Curtius-Kaupert δὲν σημειοῦται ὁ εἰς Μαρούδη Ἅγιος Νικόλαος.

7 Βίος Ὁσίου Νίκωνος ἐκδ. ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Νέος Ἑλληνομν. 3, 1906, 155.

κακῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἐπιθέτου «πελειοθρέμμων», διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἡ Σαλαμὶς («νῆσον τὴν πελειοθρέμμου» Περσ. 309), ἀλλὰ παλαιογραφικῶς εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὸ «Πελιστέρια». Πιθανώτερον ἴσως εἶναι ὅτι ὑπὸ τὸ «Πελιστόθη» λανθάνει συμφυρμός τις τοῦ αἰσχυλικοῦ ἐπιθέτου καὶ τοῦ ἐν χρήσει τοπωνυμίου, περὶ τοῦ ὁποίου δύναται, ὡς νομίζω, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς (πρβ. τὸ «πελειοθρέμμων») ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἢ ὑπὸ παρεμφερὲς ὄνομα ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς ἐπιζητοῦντας ἀγκυροβόλιον ναυτικούς τοὺς παραπλέοντας τὴν νῆσον. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς δὲ χρόνους τὰ Πελιστέρια θὰ ἦσαν ὁ πρὸς τὸν Σαρωνικὸν λιμὴν τοῦ παρὰ τὸ Μοῦλκι πόλismatos. Ἦδη δὲ ἀντιλαμβανόμεθα καὶ τὸν λόγον τῆς ἀνὰ τὴν νῆσον περιπετείας τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, ὅστις, θερμὸς ὢν ἱεραπόστολος, ἐγκατέλειπε τοὺς συνταξιδιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπλανήθη ἐπ' ἀρκετὸν μακρὰν τῶν Πελιστερίων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου, προφανῶς διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ μεσαιωνικὸν πόλisma, ἂν καὶ κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ Ὁσίου ἡ νῆσος ἦτο ἔρημος κατοίκων¹. Ἡ ἔμμεσος αὕτη τοπογραφικὴ μαρτυρία ἀνάγεται εἰς τὴν ἐβδόμην ἢ ὀγδόην δεκαετίαν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

Τὸ πόλisma τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Σαλαμίνης; Ἡ Σαλαμὶς ἀπέτέλει ἐπισκοπὴν πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, τὸ δὲ τοπωνύμιον Μητρόπολι - Métropolis-Metropi εἶναι ἀβέβαιον καὶ δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπηχεῖται παράδοσις περὶ τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς Σαλαμίνης. Ἀσφαλές, ὡς νομίζω, δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον τὸ ὅτι, ὡς δεικνύει ἡ σειρὰ τῶν τοπωνυμίων Ἀράρης (ὁ σημ. Ναύσταθμος), Παλούκια, Καματερό, Ἀμπελάκι², Σελήνια (αἱ ἀρχαῖαι Σιληνῖαι)³, Κατοηβίλα - Κακηβίγλα, Πελιστέρια (ἐὰν ἡ ἀναγωγή του εἰς τὸ Πελιστόθη καὶ περαιτέρω εἰς τὸ «πελειοθρέμμων» εἶναι ὀρθή), ὅτι ἡ ἑλληνικὴ προφορικὴ παράδοσις ἐπὶ τῆς κατόπιν ἄλβανοφώνου νήσου δὲν διεκόπη πλήρως. Τὸ ἤδη νεώτερον χωρίον — ἐπισήμως Αἰάντειον — ἔλαβε τὸ τουρκικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μοῦλκι⁴, ὅτε ἡ περιοχὴ του θὰ ἔγινε κτῆμα Τοῦρκου τινὸς ἢ ἡ ἔκτασις τῆς ἐκεῖ ἀνωσύμου μονῆς μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῆς θὰ μετετράπη, ὡς φαίνεται, εἰς ὑποστατικὸν (μοῦλκι) τῆς περιπτου τότε ἰδρυθείσης μονῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου «στὰ Λεῖμόνια», εἰς ἱκανὴν ΝΔ ἀπὸ τοῦ Μουλκίου ἀπόστασιν καὶ πιθανῶς παρὰ τῶν μοναχῶν τῆς παλαιότερας ἐκείνης μονῆς τοῦ Μουλκίου.

Β. ΤΟ ΠΑΡΑ ΤΟ ΜΟΥΛΚΙ ΝΑΪΔΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸ παρ' ἐμοῦ ἀνασκαφὲν ναῦδριον τοῦ Ἀγίου Δημητρίου παρὰ τὸ Μοῦλκι (ΠΑΕ 1941-1944, 21 κέ. βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 113), διὰ νὰ παράσχω περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τῆς ἀνασκαφῆς, ἐπειδὴ αὕτη κατεστράφη παρὰ τῶν Γερμανῶν, ἀποκομισάντων ἐξ αὐτῆς ὑλικὸν διὰ τὰς ὀχυρώσεις των, καὶ διὰ νὰ περιγράψω ἐπαρκέστερον τὰ εὐρήματα καὶ νὰ σημειώσω παρατηρήσεις τινάς.

1 «Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι θῆκτον ἐν ταῖς ναυσὶν ἐπαλινδρόμησαν· αὐτὸς δὲ μόνος ὑπερετίθετο τὴν ἐπάνοδον... μόλις δὲ ἐπανῆκε τῆς νήσου ἐλαίῳ διάβροχος, πλεῖστα τῶν ναυτικῶν ἐγκαλούντων μὲν αὐτῷ τῆς βραδυτῆτος, θαυμαζόντων δὲ αὐτῶν τῆς ἐν οὕτω ἁοικῇ νήσῳ ἐλαίου εὐπορίας, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ λούματος» (ἐ.ά.).

2 Ἡ ἀρχαιοτέρα μαρτυρία παρὰ SPON ἔ.ά. 202. Πρβ. ΜΕΛΕΤΙΟΥ Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἑνετήσι

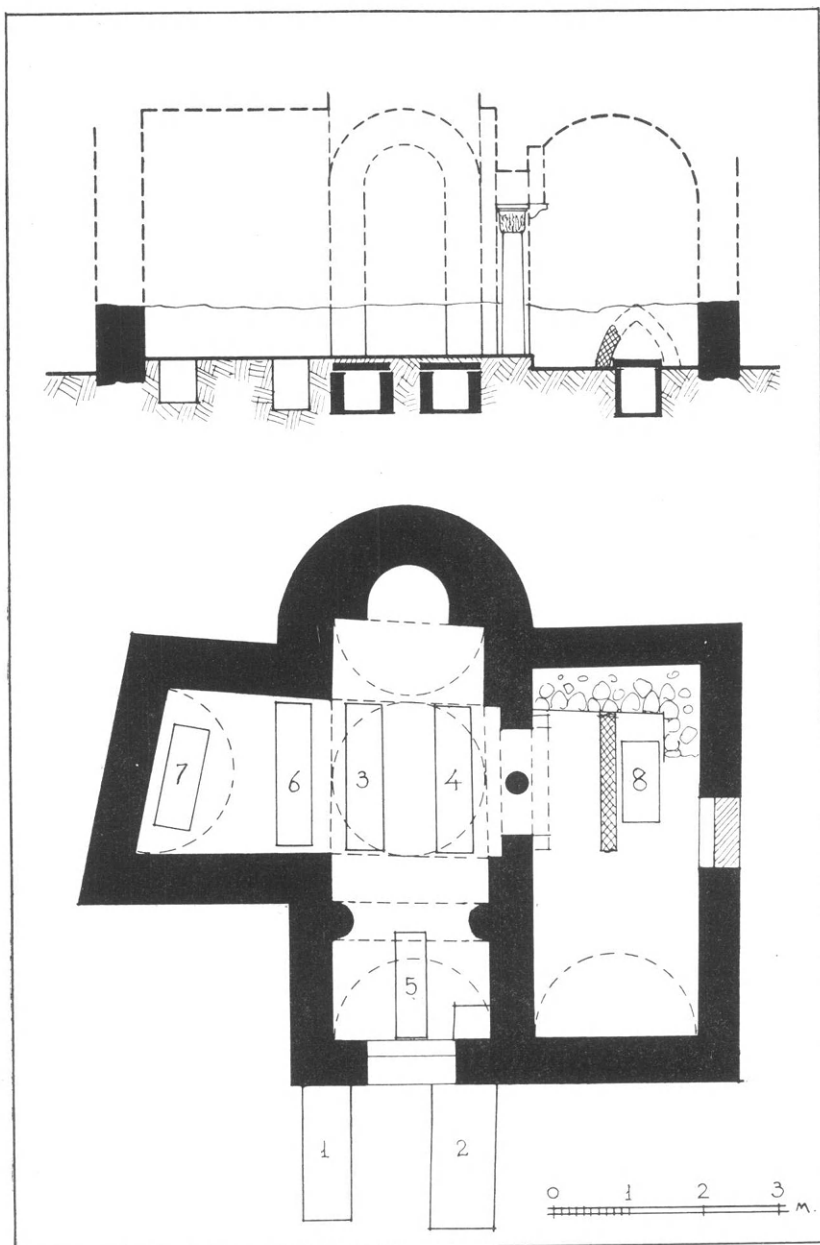
αψκή, 352 «Σαλαμίν... ἔχουσά ποτε καὶ πόλιν τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, μεθ' ὅνον ἐπισκόπου... τανῦν κατήνησεν εἰς κόμην, καλουμένην κοινῶς Ἀμπελάκι». Πρβ. καὶ τὸν χάρτην τοῦ F. DE WIT (Amsterdam 1702).

3 MILCHHÖFER ἔ.ά. σ. 27. Ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ Hommano σημειοῦται ὡς Porto Salinis.

4 Ἡ ἀρχαιοτέρα μνεία τοῦ Μουλκίου παρὰ DODWELL ἔ.ά. 578 (ἐσφαλμένως Muski).

1. ΤΟ ΝΑΪΔΡΙΟΝ

Τὸ ἀνασκαφέν ναῦδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (μῆκ. 6.20 πλ. 7.30 μ.) παρουσιάζει ἀσύμμετρον κάτοψιν. Βασικῶς εἶναι αὕτη σχήματος ἐλευθέρου σταυροῦ μεθ' ἡμι-

Εἰκ. 3. Τομή καὶ κάτοψις τοῦ ναῦδριου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

κυκλικῆς ἀψίδος, ἀλλ' ἀντὶ τῆς δεξιᾶς κεραίας τοῦ σταυροῦ φέρει πλάγιον κλίτος ἐκτεινόμενον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ναῦδριου καὶ ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ κυρίου κλίτους διὰ διβήλου (εἰκ. 3)¹. Ὁ δεξιὸς τοῖχος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ φέρει ἐντε-

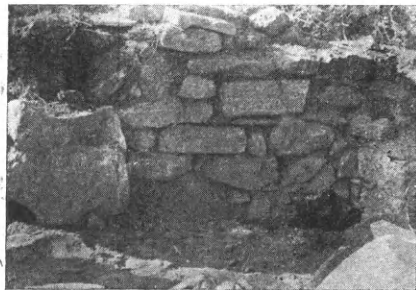
¹ Τὸ σχέδιον κατεσκεύασεν εὐγενῶς ἐπὶ τῇ βάσει μετρήσεών μου ὁ κ. Ἱ. Τραυλός.

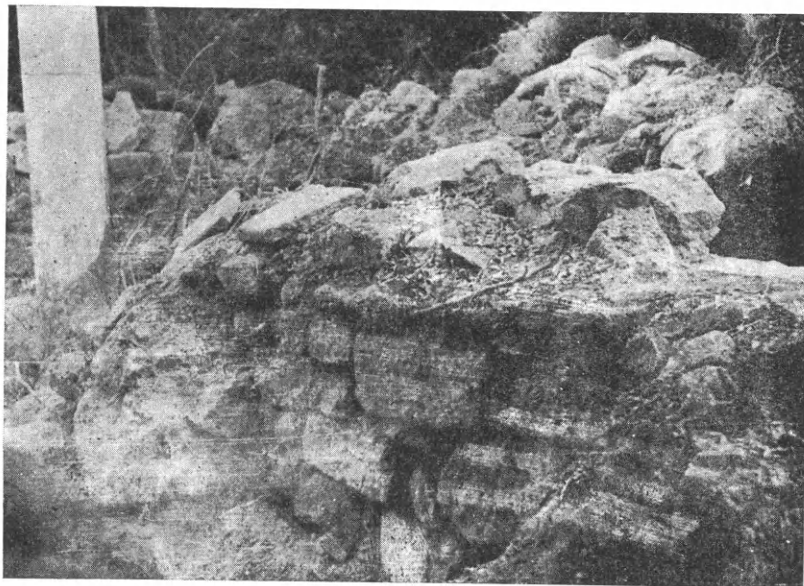
τοιχισμένην λιθίνην παραστάδα μετὰ χονδροειδῶς ἀποκεκομμένων ἀκμῶν (*εἰκ. 4 καὶ 5*), ἣτις οὕτω ὑποβάλλει τὴν ιδέαν περὶ κτιστοῦ ἡμικίονος· εἰς τὸν ἀπέναντι χώρον εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια καὶ ἐγκαρσίως καὶ κατὰ μῆκος τεθραυσμένου μαρμαρίνου κίονος, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τινὰ κατασκευὴν πάρισον τῆς παραστάδος· ἀποτελοῦν δ' ἐνδείξεις ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἐνισχυτικὸν τόξον.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ναῦδριον ἐγένετο διὰ δύο θυρῶν, τῆς μιᾶς εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τῆς ἐτέρας εἰς τὸν μεσημβρινὸν τοῖχον τοῦ πλαγίου κλίτους, ἀπέναντι τοῦ διβήλου. Ἡ δευτέρα θύρα ἀποφραχθεῖσα ἀντικατεστάθη προχείρως, ὥς φαίνεται, διὰ τρίτης εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ πλαγίου κλίτους — εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ τοῖχος εὐρέθη ἀμελῶς διακοπτόμενος. Ὡς κατώφλιον τῆς κυρίας εἰσόδου εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀρχαία ψηφισματικὴ στήλη.

Τὸ ναῦδριον ἐστεγάζετο βεβαίως ὑπὸ τρούλλου—ἄνω τοῦ χώρου τῆς διασταυρώσεως τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ—καὶ ὑπὸ καμαρῶν. Ὑπὸ καμάρας ἴσως ἐστεγάζετο καὶ

Εἰκ. 4. Τοιχοδομία τοῦ δεξιοῦ τοίχου τοῦ Δ σκέλους τοῦ ναῦδριου (ἐσωτερικῶς).

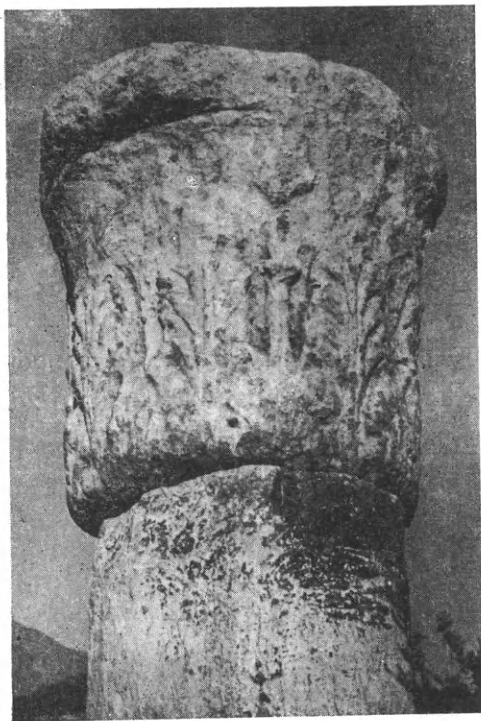

Εἰκ. 5. Ἡ παραστάς καὶ ὁ κίων τοῦ διβήλου ἐκ ΒΔ.

τὸ πλάγιον κλίτος. Ὁ κίων τοῦ διβήλου ἐσώθη ἀκέραιος, κατὰ χώραν ἰστάμενος (*εἰκ. 5*), ἐμπεπηγμένος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς ὕψος 1.60 μ. ἀπὸ τούτου, ἔφερε δὲ τὸ ἐκεῖ που μεταξὺ τῶν ἐρειπίων εὐρεθὲν πώρινον ρωμαϊκῶν χρόνων κορινθιακὸν κιονόκρανον ὕψ. 0.365 μ. (*εἰκ. 6*). Τὸ ὕψος τοῦ κίονος μετὰ τοῦ κιονοκράνου προσδιορίζουν καὶ τὸ ὕψος τῶν καμαρῶν.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐρειπίων εὐρέθη πώρινος ἐλλιπὴς κατὰ τὰ δύο ἄκρα κιλίβας (μῆκ. 0.27 πλ. 0.16 μ.), φέρων κάτω κοιλόκυρτον κυμάτιον (*εἰκ. 7β*)· ἐχρη-

σίμεινε διὰ τὰ στηρίξιν ποδαρικών κόγχης. Ἡ κόγχη ὑπεράνω θύρας, ὅταν μάλιστα εἶναι πλουσία εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς, χρησιμεύει διὰ τὰ προσδίδη εἰς τὴν εἴσοδον τόνον ἐλαφρότητος καὶ ἀνατάσεως, διὰ τὰ προσελκύη. Ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τόξου, πλαισιοῦντος τὸ τύμπανον τοῦ διβήλου πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ πλαγίου κλίτους, διὰ τὰ ἀλλάξῃ τὸ ἀποτέλεσμα ἐκ τῆς δυσαρέστου ἐντυπώσεως ἀπὸ τοῦ πάχους τοῦ τοίχου ὑπεράνω τῆς γενέσεως τῆς καμάρας (εἰκ. 3 τομὴ)—προσπάθεια καλλωπισμοῦ

Εἰκ. 6. Πώρινον ρωμαϊκὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον.

καὶ τοῦ πλαγίου κλίτους κατὰ τὸ ὄχι ἀσύνηθες παράδειγμα τῆς αἰσθητικῆς ὁργανώσεως τῆς θύρας εἰσόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Συνήθως οἱ κιλλίβαντες τῶν ποδαρικών κογχῶν εἶναι ἀπλαῖ πλάκες· φαίνεται δέ ὅτι τοῦ ἡμετέρου παραδείγματος τὸ κοιλόκυρτον κυμάτιον συνδέεται πρὸς ἐλληνιστικὰς παραδόσεις¹.

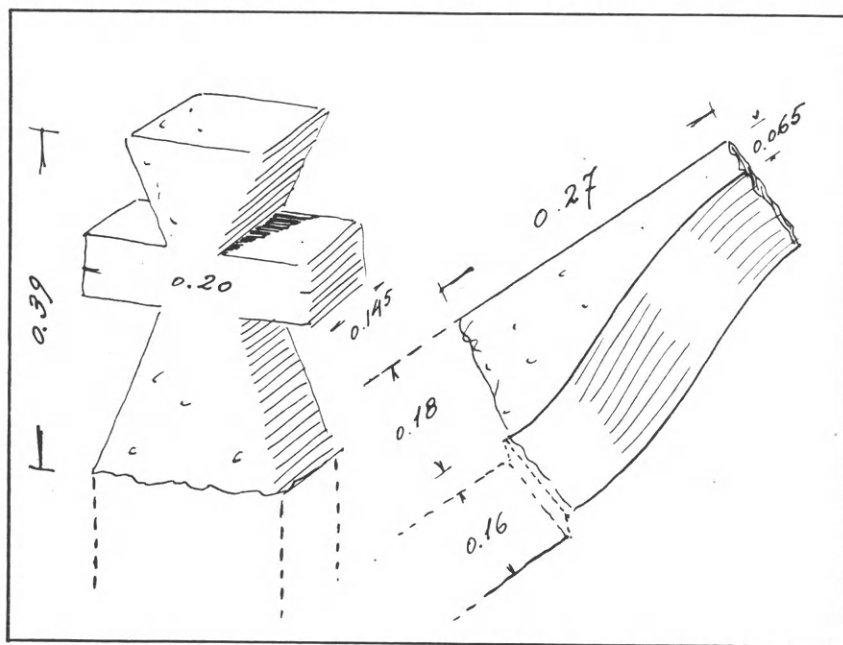
Εἶχον σχηματίσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ πλάγιον κλίτος προέρχεται ἐκ δευτέρας περιόδου τοῦ κτιρίου, προστεθὲν μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς πλαγίας καμάρας τοῦ ἀρχικῶς σταυρικοῦ ναυδρίου καὶ ὅτι τότε κατεσκευάσθη καὶ τὸ δίβηλον (ΠΑΕ 1941-44, 22). Προσεκτικωτέρα ὁμως μελέτη τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τῆς καυστροφῆς τῆς μὲ ἔπεισεν, ὅτι τὸ ἀρχικῶς σταυρικὸν σχέδιον ἐτροποποιεῖτο καὶ ἐπλουτίζετο διὰ νέων μορφῶν κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐκτελέσεώς του. Διότι, ἐν ᾧ π.χ. ἡ τοιχοποιία τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ σταυρικοῦ κλίτους διακόπτεται κανονικῶς — ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶχεν ὑψωθῇ αὕτη ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἄνευ τῆς πρὸς Ν συνεχείας τοῦ Δ τοίχου τοῦ πλαγίου

κλίτους—, ἀντιθέτως ἡ τοιχοποιία τοῦ Α τοίχου τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ἐν συνεχείᾳ μεταξὺ τῶν δύο κλιτῶν τοίχου μετὰ τῆς παραστάδος παρουσιάζει ἐνότητα κατασκευῆς, συνεπῶς δὲ καὶ ἐνότητα χρόνου. Ἐν τούτοις ἡ ἀρχικῶς δεξιὰ κεραία τοῦ σταυρικοῦ σχεδίου ὑψοῦτο μέχρι τοῦ ἐδάφους—εὗρέθη τοῖχος ὡς χαμηλὸν πεζούλιον πλ. 0.65 μ. ἐσωτερικῶς τοῦ Α τοίχου τοῦ πλαγίου κλίτους, καμπτόμενος πρὸς Δ μέχρις ἀποστάσεως 1.20 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ κλίτους—ἐκτίζετο, λοιπόν, ὅτε ἀπεφασίσθη ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς διὰ τοῦ πλαγίου κλίτους. Τότε δὲ μετετοπίσθη ὁ Α τοῖχος κατὰ 0.60 μ. πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς ἀπόκτησιν ἐπιμνηστέρων ἀναλογιῶν, καὶ συγχρόνως κατεσκευάσθη ἡ Α παραστάς τοῦ διβήλου. Αἱ τροποποιήσεις αὗται ἔγιναν πρὶν ὑψωθῇ ἡ ἀψὶς ἄνω τοῦ ἐδάφους. Ὅτε δὲ καὶ ὁ μεση-

¹ Πρβ. παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχικῆς περιόδου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης (Ε. HEBBARD, BCH 44, 1920, 25 εἰκ. 10 καὶ Η. KOETHE JdI 48, 1933, 196 εἰκ. 4), ἐκ τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων (Ρ. LEMERLE Philippes κλπ., Paris 1945, 315 πίν. XIX ἄνω δεξιὰ) καὶ ἀπεικονίσεις ἐπὶ ψηφιδωτῶν τοῦ Καριεῖ

(Th. SCHMIDT Bull. inst. arch. russe à C/ple, XI, 1906, πίν. XXXII, 89 καὶ XLIV, 104)· ἐπίσης τὸν μαρμαρινὸν κιλλίβαντα τῆς συλλογῆς Μυστρᾶ ἀριθ. 198, τοῦ ὁποίου ὁμοῦς τὸ κυμάτιον καταλαμβάνει μικρότερον μῆκος (G. MILLET Mon. byz. de Mistra πίν. 59,6) κ.ἄ.

βρινὸς τοῖχος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ ὑψώθη ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, κατὰ λάθος διετήρησεν οὗτος τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ μῆκος· καὶ διὰ τὸ νὰ διορθωθῇ τὸ λάθος προσεκολλήθη εἰς αὐτὸν ἡ Δ παραστάς τοῦ διβήλου, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν Α. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ κίονος ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀκμαὶ τῆς λιθίνης παραστάδος, διὰ τὸ νὰ προσδοθῇ εἰς αὐτὴν ἡ μορφὴ ἡμικίονος, προσετέθη δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος παραστάς, πιθανώτατα ὁμοία πρὸς

α β
Εἰκ. 7 α-β. Σταυρὸς καὶ κιλίβας πάρινοι.

τὴν πρώτην, διὰ τὸ νὰ δημιουργηθῇ οὕτω κεντρικὸς χώρος πλουσιώτερος εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφάς.

Κατὰ ταῦτα ἀποκαθιστῶ τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ κτιρίου ὡς ἑξῆς: Μέχρι τοῦ ἔδαφους κατεσκευάζετο τοῦτο ὡς μονόκλιτον σταυρικὸν ναῦδριον ἄνευ ἐνισχυτικοῦ τόξου· μετὰ τὴν ὑψώσιν τοῦ Β τμήματος ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ἀπεφασίσθη ἡ προσθήκη ἐνισχυτικοῦ τόξου, ἡ ἀντικατάστασις τῆς δεξιᾶς κεραίας διὰ πλαγίου κλίτους ἢ πλαγίου νάρθηκος καὶ τέλος ὁ ρυθμικὸς (κίων, ἡμικίονες) καὶ ὁ ἁρμονικὸς (τόξον διβήλου) πλουτισμὸς τῶν χώρων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἔχουν ἄνισον πάχος (τῆς ἀψίδος 0.80, τῆς Β κεραίας 0.70, τῆς Δ κεραίας 0.60 καὶ τοῦ πλαγίου κλίτους 0.55 μ.), εἶναι δ' ἐκτισμένοι διὰ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς. Δὲν ἀπαντᾷ χρῆσις παρενθέτων πλίνθων, εἰμὴ λίαν πενιχρὰ — σχεδὸν μόνον εἰς τὰς γωνίας τῆς παραστάδος τοῦ ἱεροῦ. Οἱ λίθοι εἶναι ἀνισομεγέθεις, χρησιμοποιῶνται δὲ καὶ θραύσματα ἐκ παλαιότερων μαρμαρίνων μελῶν (εἰκ. 4 καὶ 5). Εἰς τὴν Δ ὄψιν τῆς ἐκκλησίας, μάλιστα δ' εἰς τὰς γωνίας, ἀπαντοῦν καὶ πελεκητοὶ πῶροι, ἀλλ' ὁμοίως ἄνευ παρενθέτων πλίνθων. Περισσότερον ἐπιμελελῆμένη φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ τοιχοποιία τῆς Β πλευρᾶς τῆς Δ κεραίας. Εἰς τὸν ἀντίστοιχον πρὸς αὐτὴν τοῖχον εἶχεν ἐντοιχισθῇ μεγάλη φατνωματοειδὴς πλάξ (εἰκ. 8· βλ. κατ. σ. 130). Εἰς δὲ τὴν

Δ πλευράν τῆς Β κεραίας παρεντίθεται μέγας ὀρθιος δόμος, ἔχων ἀδρῶς κατειργασμένας τὰς πλευράς. Τέλος κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἀνευρέθησαν ἄφθονοι πώρινοι σφηνόλιθοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἡμικυλινδρικών θόλων.

Τὸ δάπεδον τοῦ πλαγίου κλίτους εἶναι κατὰ τι χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίου κλίτους, ἀμφότερα δ' εὐρέθησαν κατεστραμμένα. Μόνον τὸ δάπεδον τοῦ ἱεροῦ

Εἰκ. 8. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας. Ἐντετοιχισμένη ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἱερὰ τράπεζα.

διετηρήθη καλλίτερον, ἐπεστρωμένον διὰ τετραγωνικῶν πλίνθων. Εἰς τὸ κύριον κλίτος ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς στρώσιν τοῦ δαπέδου καὶ ἀρχαῖα κιονόκρανα. Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ ἀνυψώθη κατὰ 0.14 μ., κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν δὲ τῆς ἀνυψώσεως ταύτης εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πηλοῦ ἕξ τορνήσια μετ' ὀστράκων ἐκ βυζαντινῶν ἀγγείων (βλ. κατωτ.) καὶ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα δύο στρωμάτων τοιχογραφιῶν. Κατὰ τὸ δεύτερον λοιπὸν ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰ., ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν νομισμάτων, τὸ ναῦδριον ἀνεκαινίσθη διὰ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου του (βλ. κατωτ.), διὰ τῆς ἀνυψώ-

σεως τοῦ ἱεροῦ καὶ διὰ τῆς ἐκ νέου ἱστορήσεως.

Τὰ τορνήσια παρέχουν ὄριον ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναυδρίου ἱκανὰς ὅμως χρονολογικὰς ἐνδείξεις ἀρνούμεθα καὶ ἐκ τῆς τοιχοποιίας.

Εἰς τὸ ἡμέτερον ναῦδριον δὲν ἔχομεν τὴν ἀμιγῆ ἀκανόνιστον τοιχοδομίαν τῆς πρώτης χιλιετίας, ὡς π.χ. εἶναι ἡ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Κατσούρη τῆς Ἀρτῆς (10^{ου} αἰ.)¹. Εἰς πρώιμον ἐποχὴν (πρὸ τοῦ 1000) χρονολογοῦνται καὶ οἱ Ἀσώματοι τοῦ Κακοῦ Βουνοῦ Μάνης, ὅπου ἡ ἔλλειψις κεράμων ἐκ τῆς τοιχοποιίας συμβαδίζει μὲ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ ἄλλων ἀρχαϊκῶν μορφῶν². Ἐπίσης δὲ ἀκανόνιστοι πλακοειδεῖς λίθοι χαρακτηρίζουν τὴν τοιχοποιίαν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως εἰς Στεῖρι τῆς Κορινθίας, ἀναγομένου εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 11^{ου} αἰ.³, ἀλλ' ἐνταῦθα παρεντίθενται ἤδη τεμάχια κεράμων. Τὸ διασωθὲν μικρὸν ὕψος τῶν τοίχων τοῦ σαλαμινιακοῦ ναυδρίου δὲν παρέχει βεβαίως ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἐξαγωγήν χρονολογικῶν συμπερασμάτων, διότι ἡ τοιχοποιία τῶν μεσοβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν συνήθως δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου ἐνιαία· εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων ἡ τοιχοποιία ἐκτελεῖται κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον προσεκτικόν,

1 Α. ΟΡΑΝΔΟΥ Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλ., Β', 1936, 61, εἰκ. 1.

2 R. TRAQUAIR Laconia. The Churches of Western Mani, ABSA IV, 1903/9, 185. Ο. MEGAW Byzantine Architecture in Mani, ABSA, XXXIII, 1932/3, 153.

3 ΟΡΑΝΔΟΣ ἔ.δ. 1, 1935, 83 εἰκ. 33 - 34.

συνήθως δὲ εἶναι αὕτη ἐπιμελεμένη εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων¹. Ἄλλ' ὅπως-δήποτε ἢ μὴ χρησιμοποίησις κεράμων εἰς τὸ σαλαμινιακὸν ναῦδριον εἶναι ἔνδειξις ἀρχαϊκότητος. Πιθανῶς σημαντικώτερος διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ μνημείου εἶναι ὁ ὄρθιος δόμος τῆς Β κεραίας. Οὗτος, διακόπτων τὴν μονοτονίαν τῆς τοιχοδομίας ὑπεράνω τῆς εὐθυνηρίας, μόνος— ἄνευ δηλ. προσπαθείας νὰ προσδοθῇ εἰς τὴν παρουσίαν του διακοσμητικὴ πρόθεσις, ὡς π.χ. εἰς τὴν Καπνικαρέαν κ. ἄλλ., ὅπου ἀνάλογοι δόμοι ὑποτάσσονται εἰς κανονικὸν σχέδιον σχηματίζοντες σειρὰν σταυρῶν— ὁ δόμος οὗτος δύναται ἴσως νὰ χρονολογήσῃ τὸν Ἅγιον Δημήτριον τοῦ Μούλκιου ἐκεῖθεν τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} αἰ. Ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τὴν σχεδὸν παντελῇ ἀπουσίαν πλίνθων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν πιθανῶς εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβέστερον ἢ χρονολόγησις τοῦ ναυδρίου μεταξὺ τῶν πρωιμωτέρων παραδειγμάτων τῆς χρησιμοποιούσης τοιοῦτους δόμους τοιχοποιίας, παρατηρουμένης διὰ πρώτην φορὰν εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους Ἀθηνῶν (πρώτου τετάρτου τοῦ 11^{ου} αἰ.)².

Παρὰ τὸ ἀσήμαντον τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ ναυδρίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐπέμεινα εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησεως τοῦ μνημείου, ἐπειδὴ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτοῦ παραλλαγή δίδει ἀφορμὴν πρὸς μερικὴν ἀνασυζήτησιν τοῦ προβλήματος περὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐλλαδικῶν μεσοβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν.

Τὸ σχῆμα τοῦ ναυδρίου τῆς Σαλαμίνος ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνθυμίζει μορφὰς τοῦ μικρασιατικοῦ ὑψιπέδου: τὴν εἰς σχῆμα Τ κάτοψιν μετὰ προσηρτημένου πλαγίου κλίτους, ἐρμηνευομένου δὲ ὡς νεκρικοῦ παρεκκλησίου³ καὶ τὸ θέμα τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου, ἀποτελοῦντος σχεδὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐπιμήκους δυτικοῦ σκέλους τῶν τρισκελῶν (dreipässe) ἐκκλησιῶν, ὅπερ δ' ἐπίσης εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κυρίως ἀπαντᾷ⁴.

Ἐν τούτοις ἡ πορεία τῆς ἀπαρτίσεως τοῦ σχεδίου τοῦ σαλαμινιακοῦ ναυδρίου πείθει ὅτι ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τὰ μικρασιατικὰ παραδείγματα εἶναι συμπτωματικὴ μόνον. Ἐνταῦθα τὸ μὲν ἐνισχυτικὸν τόξον προστετέθη διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἐνιαῖός πως κεντρικὸς χώρος κατόπιν τῆς ἀποφάσεως πρὸς κατασκευὴν διβήλου, ἔνεκα τοῦ ὁποίου καὶ αἱ παραστάδες τοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου διεπλάσθησαν ὡς κτιστοὶ ἡμικίονες— συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν παράλληλα εἰς τὴν Ἀνατολήν⁵. Τὸ δὲ πλάγιον κλίτος δὲν ἰδρύθη ὡς

¹ Πρβ. Ο. MEGAW The Chronology of Middle Byzantine Churches of Greece, ABSA, XXXII, 1931/2 σ. 101). Π.χ. οἱ ἅγιοι Θεόδωροι Βαμβακᾶ Μάνης, χρονολογούμενοι εἰς τὸ ἔτος 1075, εἶναι ἐκτισμένοι κάτω ἀργολιθοδομικῶς μὲ πλινθισμένην πρὸς τὰ ἄνω παρένθεσιν κεράμων, οἱ ὅποιοι τέλος κάμνουν τὴν τοιχοδομίαν πλινθοπερίβλητον (βλ. MEGAW Byzantine Architecture κλπ. σ. 141, πίν. 18α-β).

² MEGAW The Chronology κλπ. σ. 101/2. Τὰ ἄλλα πρώϊμα παραδείγματα (Θεοτόκος Ὁσίου Λουκά, Παναγία Λυκοδήμου) χρονολογοῦνται εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ αἰῶνος (πρβ. αὐτόθι σ. 129 τὸν χρονολογικὸν πίνακα).

³ Κιζιλ - Κιλισέ (H. ROTT Kleinasiatische Denkmäler 278 εἰκ. 101, W. RAMSAY - G. BELL The Thousand and One Churches, London 1909, 376), Τσου-

κούνκεν (RAMSAY - BELL 382 εἰκ. 311), Κιζιλ-Δάγ (αὐτόθι. 268 εἰκ. 227), Βιν-Βιρ-Κιλισέ ἀριθ. 11 (σ. 112 εἰκ. 74), Βιράν-Σεχέρ (σ. 363 εἰκ. 283).

⁴ Βιν-Βιρ-Κιλισέ ἀριθ. 37 (RAMSAY - BELL ἔ.ἀ. 193 κέ. εἰκ. 159), Τσέτ-Δάγ (αὐτόθι. 268 εἰκ. 229 δεξιά), Παναγία εἰς Τόρμαζαν (δύο ἐνισχυτικὰ τόξα ἄνευ παραστάδων ROTT ἔ.ἀ. 182 εἰκ. 60). Πρβ. τὴν ἐκκλησίαν εἰς Ἀρτίκ τῆς Ἀρμενίας (J. STRZYGOWSKI Die Kunst der Armenier II, 499 κέ. εἰκ. 532), ἐκ δὲ τῶν μνημείων τῆς Δύσεως τὴν Ἀγίαν Τριάδα εἰς S. Honorat (ED. FRESHFIELD Cellae Trichorae II, 1918, 21).

⁵ Τὰ ἡμικίονια ἀπαντοῦν σπανιότατα ἐν Συρίᾳ (JOS. MATTERN A travers les villes mortes de Haute Syrie [=Mél. Univ. St. Jos. Beyrouth XVII], Beyrouth 1933, 48), πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐλληνιστικὸν κατάλοιπον. Εἰς τὴν Ἀνατολίαν, ἐπηρεασμένην ἐκ τῆς

νεκρικών· προσετέθη μᾶλλον ὡς πλάγιος νάρθηξ, ἀντὶ εὐρυχώρου νάρθηκος ἐγκαρσίου πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξέχοντος ἐκατέρωθεν τοῦ δυτικοῦ σκέλους¹, πιθανῶς διὰ νὰ ἀποφευχθῶσι τὰ μεταξὺ τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ καὶ τοιοῦτου νάρθηκος κενὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ, μολονότι οὕτως ἐστερήθη τὸ ναῦδριον πλουσιωτέρας συνθέσεως τῶν χώρων αὐτοῦ. Ἀντὶ ἐκείνης κατεσκευάσθη πλουσιώτερος εἰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς κεντρικὸς χώρος. Ἡ προχειρότης δὲ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σχεδίου τῆς ἐκκλησίας, τὸ μὴ ἐκ τῶν προτέρων ἠθελημένον πεῖθουν ἐπίσης, ὅτι ὁ πλάγιος οὗτος νάρθηξ εἶναι ἄσχετος πρὸς τοὺς μικρασιατικούς². Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μορφῶν ἡ μὲν κατασκευὴ τῶν θόλων διὰ πελεκητῶν δόμων εἶναι μέθοδος ἑλληνική, τῆς ὁψίμου ἀρχαιότητος³, καὶ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς παραδόσεως τῶν ἐλλαδικῶν μνημείων, π.χ. τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν - Ἀττικῆς⁴. τὸ δὲ δίβηλον ἐρμηνεύεται ἐπίσης ἐκ τῆς ἐλλαδικῆς παραδόσεως τοῦ μεταξὺ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ τριβήλου (ἐκκλησία Καλαμπάκας, Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου Κερκύρας κ.ἄ.), ὡς συγκεκομμένη τούτου μορφῇ ἐπίσης γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι⁵. Τέλος δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἡ ἐξ αἰτίας τοῦ διβήλου ἀπροσδόκητος μορφὴ τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ὡς κατὰ τὸ ἥμισυ χώρου τρουλ-λωτῆς βασιλικῆς τοῦ τύπου τῆς Ὀλυμπιωτίσσης⁶.

Ὁ εἰς σχῆμα Τ σταυρικὸς πυρὴν τοῦ ναῦδριου ἀποτελεῖ τὸν σχεδὸν κανονικὸν τύπον τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Λυκαονίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, ἐν Ἑλλάδι ὁμοῦς ὁ τύπος οὗτος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν. Ἐν μόνον ὁμοιον καὶ περίπου σύγχρονον παράδειγμα ἔχει σημειωθῇ, τὸ ναῦδριον τῆς Παναγίας εἰς Τράχωνες ἔξω τῶν Ἀθηνῶν (ΝΔ κλιτύες τοῦ Ὑμηττοῦ)⁷. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τύπου τούτου ἐπιφυλάσσομαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενέστερον ἄλλαχού.

Τάφοι: Ἀνεσκάφησαν ἐν ὄλῳ ἐννέα τάφοι: Εἷς (1) εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς ἐκκλησίας, ἀριστερά, καὶ κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων πλακῶν ἑτερος (2) εἰς τὴν δεξιὰ ἀντίστοιχον θέσιν, καμαρωτός· ἄλλοι ἑξ (3 - 7) ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ ἕνατος (9) ἔξω τῆς ἐκκλησίας. Λεπτομερεῖας βλ. κατωτέρω (μέρος Γ').

τέχνης τῆς Συρίας, ἀπαντοῦν ἐπίσης σπανιώτατα ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν ἀμφικιόνων (π.χ. Κιζιλ-Κιλισέ, Τσουκοῦνκεν), συνεπῶς δὲ καὶ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ γνωρίσματος τῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς.

1 Οὕτω π.χ. εἰς τὸ τρίκογχον μονόκλιτον τοῦ Ἀγίου Νικολάου εἰς Πλατάνι Ἀχαΐας (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ Ἀρχ. Μεσ. Μνημ. Ἑλλ. Α', 1935, 112 εἰκ. 12, καὶ προχειρῶς παρὰ Ο. WULFF *Altchr. u. byz. Kunst* II 471 εἰκ. 401).

2 Παραδείγματα παρὰ G. de JERPHANION *Les églises rupestres en Cappadoce*, Paris 1925, I 1, 58. Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ὑπὸ τοῦ JURGIS BALTRUŠAITIS *L'église cloisonnée en Orient et en Occident*, Paris 1941, 11, 21 κέ., 55 ἀναγωγὴ τῆς διατάξεως ταύτης, ἀπὸ τῆς Γεωργίας μέχρι τῆς Ἰσπανίας, εἰς μορφὰς παλαιοανατολικὰς, μέσφ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μεσοποταμίας (Τούρ-Ἀβδὶν)—παραγνωρίζονται τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα.

3 Βλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ S. GUYER *Die Bedeutung der christlichen Baukunst des inneren Klein-*

asiens, *Byz. Zeit.* 33, 1933, 99 κέ.

4 Θόλοι τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἡρώδου (ΦΡ. ΒΕΡΣΑΚΗΣ Ἀρχ. Ἑφ. 1912, 169 εἰκ. 9 καὶ 10) καὶ τῶν καμαρωτῶν τάφων Αἰγίνης (ΑΑ 46, 1931, σ. 275 εἰκ. 31), Χαλανδρίου καὶ Κηφισίας (H. MÖBIUS *Ath. Mitt.* 52, 1927, 189 κέ. εἰκ. 4, 8, 9, 11—Χαλανδρίου—καὶ σ. 195 εἰκ. 10—Κηφισίας). Ὁ ἐν Χαλανδρίῳ τάφος ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς ἐκκλησία (Παναγία Μαρμαριώτισσα, Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς Εὐρετ. Μεσ. Μνημ. Γ', 1933, 177 εἰκ. 236).

5 Θεολόγος Θηβῶν (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ Ἀρχ. Ἑφ. 1924, 3 καὶ 11 εἰκ. 6), Παντάνασσα Γαστούνης (G. MILLET *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1915, 300 εἰκ. 141 ἐν. σ. 302).

6 Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ. Ἑπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Δ' 1927, 318 εἰκ. 4 - 5. Πρβ. καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δρενόβου *Byz. - Neugr. Jahrb.* 17, 1939/43, 207 κέ. (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ).

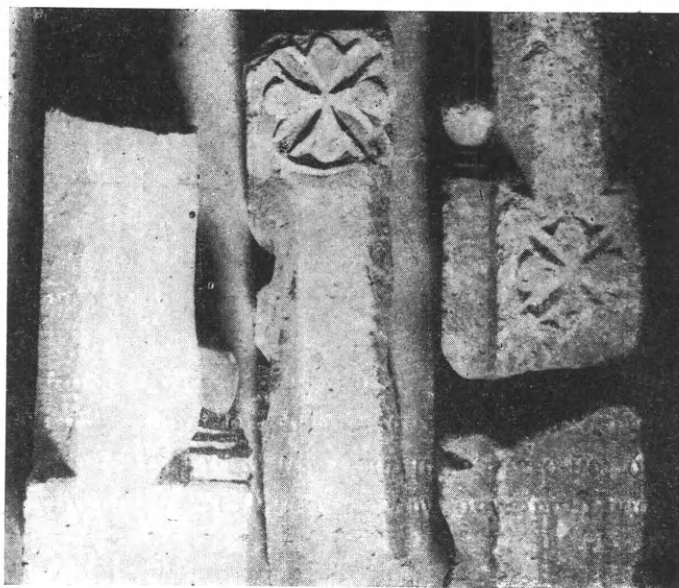
7 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς Εὐρετῆρ. Μεσ. Μν. Ἑλλ. Γ', 156 εἰκ. 204 - 205.

2. ΛΙΘΙΝΑ ΜΕΛΗ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Λίθινα : Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐκκλησία εἶχεν ὀλίγα μόνον, ἐπίτηδες δι' αὐτὴν κατασκευασθέντα, λίθινα μέλη· ἐχρησιμοποιήθησαν ὅμως ἀρκετὰ ἀρχαῖα καὶ τινὰ παλαιοχριστιανικά.

Ἐκ τῶν ιδίων αὐτῆς μελῶν προέρχονται :

1) Τεμάχια ἐκ δύο πεσσίσκων τέμπλου μετὰ συμφυῶν ὀκταγωνικῶν κιονίσκων μετὰ ἐπίσης συμφυῶν κιονοκρανῶν. Ἡ κυρία ὄψις τῶν πεσσίσκων κοσμεῖται διὰ τριπλῆς ταινίας καὶ σταυροῦ ἐκ τεσσάρων κρινανθέμων εἰς σχῆμα ρόδακος μετὰ κρυσταλλικῶν ἐντομῶν. Τῶν κιονοκρανῶν ἡ κυρία ὄψις κοσμεῖται δι' ὁμοίου ἀλλ' ἐλαφρῶς ἀναγλύφου σταυροῦ ἐντὸς κύκλου. Ὁ εἰς πεσσίσκος ἐξ ὑποκυάνου μαρμάρου (*εἰκ. 9^β*) προέρχεται ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ κτιρίου· ὁ ἕτερος (*εἰκ. 9^α*) ἐκ κυανοῦ λίθου καὶ κατωτέρας τέχνης (τὸ κόσμημα σχεδὸν ἐγγάρακτον) πιθανῶς προέρχεται ἐκ τῆς δευτέρας περιόδου (δευτέρου ἡμίσεος 13^{ου} αἰ.).

α β
Εἰκ. 9 α - β. Πεσσίσκοι τοῦ τέμπλου.

2) Τεμάχια ἐκ πωρίνων ὑαλοστασίων (πάχ. 0.08 μ.) τῶν παραθύρων μετὰ κυκλικῶν φεγγιτῶν.

Λεπτότερον, ὅμοιον τεμάχιον (πάχ. 0.05 μ.) πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου¹.

3) Πώρινος σταυρὸς (σφζόμενον ὕψ. 0.39 πλ. 0.20 πάχ. 0.145 μ.) (*εἰκ. 7^α*). Πιθανῶς ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου ἢ τοῦ ἀετώματος τῆς προσόψεως.

Ἐκ τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀρχαιοτέρου ὑλικοῦ σημειῶνω τὰ ἑξῆς :

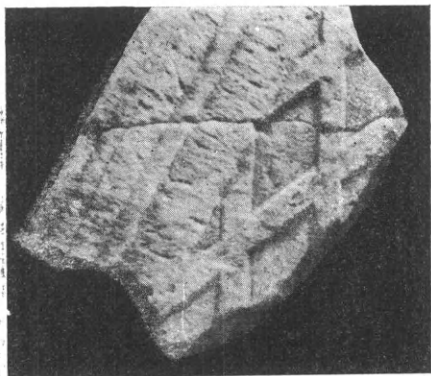
1) Ἑλλειπὲς θωράκιον μετὰ κεντρικοῦ τετραγωνικοῦ ῥόμβου καὶ τεσσάρων γωνιακῶν τριγώνων ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου ἐκ κοιλοκύρτου κυματίου· ὁ ῥόμβος πληροῦται ὑπὸ ῥόδακος, τὰ δὲ τρίγωνα ὑπὸ ἀπιδίων.

2) Δύο τεμάχια ἐκ μαρμαρίνου θωρακίου μετ' ἀναγλύφου δικτυωτοῦ κοσμήματος καὶ περατουμένου ἄνω εἰς ἡμικυλινδρικὸν κυμάτιον (*εἰκ. 10*). Τὸ κυμάτιον μιμεῖται ξυλουργικὸν «τράβηγμα» καὶ δεικνύει, ὅτι ὁ μαρμαρογλύφος εἶχεν ὑπ' ὄψει τὰ «ἀπὸ ξύλου δίκτυα» ἢ «ἀπὸ ξύλου δικτυωτά», διὰ τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐχωρίζετο τὸ βῆμα ἢ ἐφράσ-

¹ Οἱ στρογγύλοι φεγγῖται εἶναι συνήθεις. Πρβ. προ-
χείρως τὰ εἰς Ἡπειρ. Χρον. 2, 1927, 159/60 εἰκ. 7-8

(Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ) καὶ 6, 1931, 267 εἰκ. 8 (Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙ-
ΔΗΣ) παραδείγματα.

σοντο τὰ μετακίονια διαστήματα τῶν παλαιότερων βασιλικῶν¹. Διάτρητον δικτυωτὸν θωράκιον ἐκ τοῦ Ὁρολογίου τοῦ Κυρρήστου φέρει ἄνω συμφυᾶ ἡμικυλινδρικήν ἐπίστεψιν, διὰ τῆς ὁποίας προδίδεται καθαρώτερον ἀκόμη ἢ ἄμεσος ἐξάρτησις ἀπὸ ξυλουργικοῦ προτύπου². Εἰς ὁμοίαν ἐπίστεψιν περατοῦται καὶ χριστιανικὸν θωράκιον τοῦ Βυζ. Μουσείου (ἀριθ. ταξ. 29), φέρον παράστασιν σταυροῦ ἐν μέσῳ δύο κριῶν καὶ περι-

Εἰκ. 10. Τεμάχιον θωρακίου.

στερῶν, δυνάμενον δὲ νὰ χρονολογηθῇ ἐντὸς τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἰῶνος. Συνεπῶς καὶ τὸ ὑπ' ὄψει θωράκιον πρέπει νὰ χρονολογηθῇ μεταξὺ τῶν πρωίμων χριστιανικῶν τοῦ εἴδους του.

3) Ἰωνικὸν κιονόκρανον μετὰ συμφυοῦς ἀπλοῦ ἐπιθήματος. Αἱ ἔλικες ἀπεξεσμέναι (διάμ. 0.25 ὑψ. 0.14, ἐπιθήματος μῆκ. 0.50 πλ. 0.315 μ.).

4) Γωνιαῖον τεμάχιον ἄνω πλακὸς ἀγίας τραπεζίης ἐκ τῶν φερουσῶν κοῖλον δίσκον εἰς δὲ τὰς γωνίας σταυρόν.

5) Δύο μικρὰ τεμάχια ἐξ ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς. Τὸ ἐν, κοσμούμενον δι' ἐγκαράκτου ταῶ καὶ σταυροῦ, ἀνήκει εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν τῆς πλακός, τὸ δ' ἕτερον,

διασφῶζον ἐλάχιστα γράμματα, προέρχεται ἐκ τοῦ μέσου αὐτῆς (εἰκὼν εἰς ΠΑΕ, 1941-44, 25 εἰκ. 2). Ἔνεκα τοῦ θέματος τῶν ταῶν ἐκατέρωθεν σταυροῦ δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰ. Μάρμαρον κυανοῦν (πάχ. 0.02 μ.). Οἱ στίχοι δηλοῦνται διὰ χαραγῶν. Γράμμ. 0.022 μ., διάστιχ. 0.03 μ.

[(ταῶς)] + (ταῶς)

[Οἰκη] ΤΗ

[ριον] Ε

3. [πιφα] ΝΙ

[ου (;) ...].

+ «[Οἰκη]τ[ή]ριον Ἐ[πιφα]νί[ου];»

Τὰ ἀνωτέρω μαρμάρινα μέλη προέρχονται βεβαίως ἐκ παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς περιοχῆς.

Ἐξ ἀρχαίων μνημείων τῆς περιοχῆς προέρχονται τὰ ἑξῆς:

1) Μαρμαρίνη ψηφισματικὴ στήλη μετ' αἰτώματος καὶ ἀναγλύφου παραστάσεως τριῶν ἀνδρικῶν μορφῶν (ὑψ. 1.38 πλ. 0.44, πάχ. 0.11 μ. Εἰκόνα αὐτῆς θὰ δημοσιεύσω ἀλλαχοῦ). Εἶχε χρησιμοπονηθῇ ὡς κατώφλιον (βλ. ἀνωτ. σ. 121).

2) Κυβόσχημον μάρμαρον (μῆκ. 0.53 πλ. 0.46 ὑψ. 0.40 μ.) ἐν μέρει ἐλλιπές. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὀψεως κάτω ἐλαφρῶς ἐξέχον κυμάτιον (πλ. 0.10 μ.) δηλοῖ, ὅτι ὁ λίθος, ἔχων μίαν μόνον ὀψιν, ἀρχικῶς ἐχρησίμευσεν ὡς βάθρον ἀγάλματος μᾶλλον ἢ ὡς βωμός.

3) Μαρμαρίνος κυλινδρικός κιονίσκος (ὑποστάτης) λουτήρος. Ἀρράβδωτος. Ἀπο-

1 ΕΥΣΕΒΙΟΥ Ἐκκλ. Ἱστορ. Χ. 4,39 καὶ 44.

2 ΑΔ 5,1919, Παράρτημα σ. 16 εἰκ. 2 (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ).

λήγει εἰς σπειροειδῆ βάσιν καὶ κεφαλὴν ἐφ' ἧς τετράγωνος ἐγκοπὴ (0.15×0.15 , βάθ. 0.03μ .) πρὸς στήριξιν μαρμαρίνης λεκάνης (ὑψ. 0.57μ .)

Ἀμφότερα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ βήματος τοῦ ναυδρίου, ἔνθα τὸ μὲν βάθρον εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης ὃ δὲ κιονίσκος ὡς θέσις κανδήλας ἢ θυμιατηρίου.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ μαρμαρίνου βάρους ἔχει ἀνοιχτὴ κοιλότης (μῆκ. 0.35μ , πλ. 0.28 —εἰς τὸν πυθμένα μῆκ. 0.30μ , πλ. 0.25 —βάθ. 0.13μ .) πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ ἐγκαινίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ὡς ἁγία τράπεζα τὸ βάθρον ἐσυνεχίζετο καθ' ὕψος, κτιστόν, ὡς ὀγκῶδες στήριγμα ὀριζοντίας πλακός. Εἶχε τοποθετηθῆ ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ δαπέδου, εὐρέθη ὅμως ἐλαφρῶς μετακεκινημένος.

Εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς τὸ ὀγκῶδες μορφῆς στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης, εἴτε μονόλιθον εἶναι τοῦτο εἴτε κτιστόν, καλεῖται βωμός¹, ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀποφεύγουν νὰ ὀνομάζουν τὴν ἁγίαν τράπεζαν διὰ τοῦ ὅρου «βωμός», προτιμῶντες τὸν ὅρον «θυσιαστήριον». ὁ Χρυσόστομος μάλιστα διακρίνει τοὺς δύο ὅρους καὶ μεταχειρίζεται περὶ μὲν τῆς ἐθνικῆς λατρείας τὸν βωμόν, περὶ δὲ τῆς χριστιανικῆς τὸ θυσιαστήριον². Πάντως ἡ ὀνομασία τῆς ἁγίας τραπέζης ὡς βωμοῦ θεωρεῖται ἐξαίρεσις διὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν³.

Τὸ ὀγκῶδες στήριγμα τῆς ἁγίας τραπέζης δίδει εἰς αὐτὴν συμπαγῇ μορφῇ, ἥτις, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν συμπαγῶν ἢ εἰς σχῆμα κορμοῦ κίονος παλαιοχριστιανικῶν ἁγίων τραπεζῶν, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ ἀναγνωρίζεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐθνικῶν βωμῶν⁴. Ἡ διάσωσης τοῦ ὅρου ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως μαρτυρεῖ, ὅτι αἱ γενικῶς συμπαγοῦς μορφῆς ἁγία τράπεζαι πλὴν τοῦ σχήματος εἶχον δεχθῆ καὶ τὸ ὄνομα παρὰ τῶν ἐθνικῶν βωμῶν καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο εὐρέως διαδεδομένον παρὰ τῷ λαῷ, παρὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων σπανιωτάτην χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου. Τοῦλάχιστον δὲν φαίνεται ἀρχαϊστικὴ ἡ μεταχείρισις τοῦ ὅρου εἰς τὰ κείμενα τοῦ Εὐχολογίου καὶ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης⁵. Φορεῖς τοῦ ὅρου θὰ ἦσαν τὰ ἀνάλογα μνημεῖα. Σχετικῶς σημειῶνω δύο μονόλιθα πολυγωνικὰ στηρίγματα ἁγίων τραπεζῶν, εὐρεθέντα παρὰ τὴν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας καὶ ἀνήκοντα εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν (7^{ον} - 8^{ον} αἰ.)⁶. Τῶν τελευταίων τούτων εἶναι καταφανὴς ἡ καταγωγὴ ἐκ τῶν μονολίθων ἁγίων τραπεζῶν, ὡς π.χ. ἡ εὐρεθεῖσα εἰς Μάδεν Λάγ ἐν Λυκαονίᾳ⁷.

4) Κορινθιακὸν πώρινον κιονόκρανον. Κοσμεῖται διὰ δύο σειρῶν ἐξ ὀκτὼ φύλλων ἀκάνθου. Τὰ φύλλα τῆς ἄνω σειρᾶς ἐναλλάσσονται πρὸς στελέχη ἐκφυόμενα ὀπισθεν

1 «Εἰ δὲ βωμός ἐνέχει ταύτην (τὴν ἁγίαν τράπεζαν), εἴτε μονόλιθος εἴτε συντεθειμένος ἐκ πολλῶν λίθων» (GOAR Εὐχολόγιον, ἔκδ. Βενετίας 1730, σ. 655). «Ταῦτα δὲ γίνεται πάντα τῆς τραπέζης ὑπὸ κίωνων ἢ κίονος ἐνὸς βασταζομένης. Βωμοῦ δὲ ὑποκειμένου τετραγώνου» (σ. 657). Πρβ. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Περὶ τοῦ Ἀγίου Ναοῦ κεφ. ΡΑ' «ἀντὶ κίωνων τετραγώνου οἰκοδομηθέντος πινσοῦ, βωμοῦ λεγομένου» (MIGNE 155, 309).

2 ΧΡΥΣΟΣΤ. Εἰς Α' Κορινθ. ὁμιλ. 24 (Migne 61,200).

3 J. BRAUN Der christliche Altar 1, München 1924, 25 ἸΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ Τὸ παλαιοχριστιανικὸν Θυσια-

στήριον, ἐν Ἀθήναις 1940, 25 - 26, ἔνθα ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομασιῶν τῆς ἁγίας τραπέζης.

4 ΜΠΑΡΝΕΑ ἔ.δ. 138 καὶ 140.

5 Βλ. σημ. 1.

6 Byz. Zeit. 41, 1941, 164 κέ. (F. K. DÖRNER). Ἀνάλογα παραδείγματα ἐν σ. 167-168. Ἐκ τῶν τῆς Νικομηδείας τὸ πρῶτον ἔχει ὕψος 0.78μ καὶ πλευρὰς 1.00μ καὶ 0.86μ , τὸ δεύτερον ἔχει ὕψος 0.78μ καὶ πλευρὰς 1.00μ καὶ 0.70μ .

7 RAMSAY - BELL The Thousand and One Churches, 267 εἰκ. 224. Εἶναι ὀρθογωνίου τομῆς.

τῶν χαμηλῶν φύλλων καὶ ἀπολήγοντα εἰς κάλυκας μετὰ ῥοδάκων. Ἀτυχῶς πολὺ ἐφθαρμένον (ὑψ. 0.365 διάμ. 0.30, ἄβακος σφζόμενον μῆκος 0.42 μ.). Ἐχρησίμευσεν ὡς κιονόκρανον τοῦ διβήλου (εἰκ. 6).

5) Ἴωνικὸν κιονόκρανον μαρμαρινόν. Ἐλλiptές (διάμ. 0.325 ὑψ. 0.15, ἄβαξ 0.335×0.34 μ.).

6) Ὅμοιον, φέρον μεταξὺ τῶν ἐλίκων ῥά, ἐπὶ δὲ τῶν προσκεφαλαίων κάθετον ταινίαν ἐξ ἐπαλλήλων φύλλων δάφνης (διάμ. 0.31 ὑψ. 0.15, ἄβαξ 0.32×0.335 μ.).

7) Ὅμοιον, φέρον μεταξὺ τῶν ἐλίκων ῥά ἐν μέσῳ δύο ἡμιφύλλων, ἐπὶ δὲ τῶν προσκεφαλαίων κάθετον τριπλῆν ταινίαν (διάμ. 0.38/9 ὑψ. 0.13, ἄβαξ 0.37×0.37 μ.).

8) Πλάξ τραπέζης προσφορῶν ἐξ ἐγχωρίου (ἀμπελακιώτου) τραχύτου λίθου φέρει τρία μεγάλα φατνωματοειδῆ ἀβαθῆ διαμερίσματα μετὰ ἐσωτερικῶς καμπύλων γωνιῶν (μῆκ. 1.65 πλ. 0.77 πάχ. 0.16 μ.) (εἰκ. 8).¹ Ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν νοτιάν πλευρὰν τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ ναυδρίου (βλ. ἄνωτ. σ. 123).

Ἡ τραπέζα, τὸ κυβόσχημον βάθρον, ὁ ὑποστάτης καὶ τινὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχαίου παρὰ τὸν μελισσῶνα Βασιλείου οἰκοδομήματος (βλ. ἄνωτ. σ. 113), πιθανῶς ναοῦ ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Πήλινα: 1) Ὅστρακον ἐκ βυζαν-

τινοῦ γραπτοῦ ἀγγείου (πινακίου). Πλευρά. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Ἐπίχρῖσμα λευκόν, πράσιναι χρώσεις εἰς σχῆμα κύκλου μετὰ κηλίδος (σπεῖρα;) καὶ καστανὴ ταινία (εἰκ. 11^α).

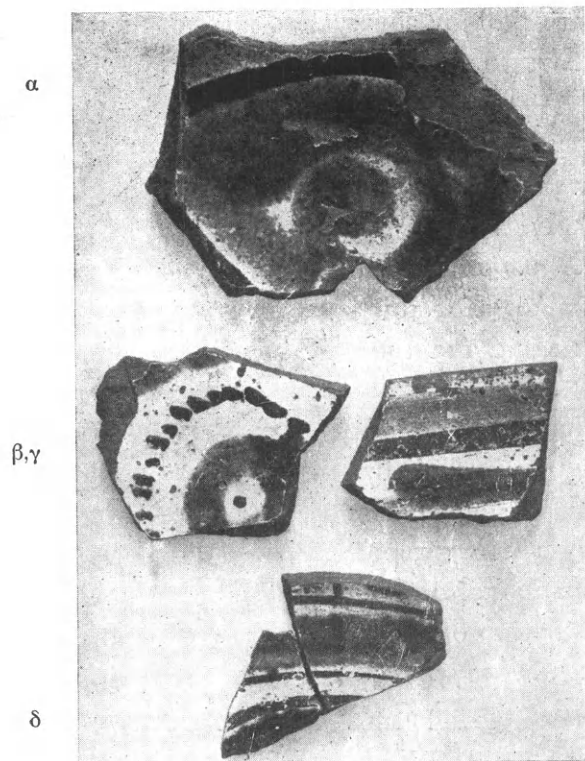
2) Ὅμοιον. Πυθμήν. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Ἐπίχρῖσμα λευκόν, εἰς τὸ κέντρον στιγμὴ καστανή, πέριξ κυκλικὴ χρώσις πρασίνη καὶ κύκλος ἐκ στιγμῶν καστανῶν (εἰκ. 11^β).

3) Ὅμοιον. Χεῖλος. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἐπίχρῖσμα λευκόν, πρασίνη χρώσις, μελανὴ ταινία καὶ χεῖλος πρασινωπὸν (εἰκ. 11^γ).

4) Ὅμοιον. Κοιλία, εἰς δύο τεμάχια. Πηλὸς ἐρυθρός. Ἐπίχρῖσμα λευκόν, ταινία

¹ Πρβ. τὰ ὑπὸ τοῦ G. WELTER ἐν AA 53, 1938, 21 κέ. εἰκ. 14, τοῦ αὐτοῦ Troizen und Kalauria, Berlin 1941, 31 σημειούμενα παραδείγματα. Προσθετέα

ἡ τραπέζα τῆς συλλογῆς τοῦ Θεσείου (μῆκ. 1.24 πλ. 0.68) μετὰ δύο διαμερισμάτων (ἀδημοσίευτος).

Εἰκ. 11. Ὅστρακα βυζαντινῶν γραπτῶν ἀγγείων.

και υπολείμματα σχεδίου εκ λεπτών μελανών γραμμών, των ταινιών πληρουμένων δια πρασίνου χρώματος (εικ. 11^δ).

Τὰ παραδείγματα 1 και 2 εκ κιτρινερούθρου πηλοῦ ἀνήκουν εις την κατὰ τὸν Morgan πέμπτην υποδιαίρεσιν τῆς πέμπτης ομάδος τῆς κατηγορίας τῶν ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ γραπτῶν δια πρασίνου και καστανοῦ χρώματος (green and brown painted wares, red biscuit V 5) ἀγγείων εκ Κορίνθου, χρονολογούμενων δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12^{ου}, καθ' ὅλον τὸν 13^{ον} και μέχρι τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹. Ἡ σπεῖρα (;) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ὀστράκου εἶναι και θέμα τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ἀγγείου τῆς Κορίνθου ἀριθ. 545 (τοῦ καταλόγου τοῦ Morgan), ὅπερ ὁμως εἶναι δίχρωμον—ἀνευ καστανῆς ταινίας. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα χρησιμοποιοῦν τρία χρώματα (πράσινον, καστανὸν και τὸ λευκὸν τοῦ ἐπιχρίσματος), ἐξῆλθον τοῦ ἐργαστηρίου κατὰ τι ἐνωρίτερον τῶν πτωχοτέρων εις χρώματα ἀγγείων. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω υποδιαίρεσεως V 5 καλυπτομένη χρονικὴ ἔκτασις εἶναι πράγματι μεγάλη και ἴσως ἐπιτρέπει και περαιτέρω διαχωρισμόν, δηλαδὴ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς χρησιμοποιούσης τρία χρώματα παραλλαγῆς, ὡς παραλλαγῆς V 5^α. Ἀλλὰ πρέπει αὕτη νὰ στηριχθῇ και ἐπὶ ἄλλων τεκμηρίων.

Τὰ παραδείγματα 3 και 4 ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ ἔχουν ἐπιτύχει ζωηρότερον πράσινον χρώμα και τοῦ καστανοῦ ἀπόχρωσιν πρὸς τὸ μέλαν, ἀνήκουν δὲ εις την κατὰ τὸν Morgan τρίτην ομάδα τῆς αὐτῆς κατηγορίας γραπτῶν ἀγγείων εκ Κορίνθου (green and brown painted wares, red biscuit III), χρονολογούμενων εις τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος².

Τὰ ἀνωτέρω ὀστρακα εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ ἐξ τορνησίων (βλ. κατωτ. σ. 134) ἐντὸς τοῦ πηλοῦ τοῦ ἀνυψωθέντος δαπέδου τῆς κόγχης του βήματος· ἀλλ' ἡ συνύπαρξις ὀστράκων δύο διαφόρων, ὡς εἶδομεν, ἐποχῶν δίδει σχετικὴν μόνον ἀξίαν εις τὴν περὶ αὐτῶν χρονολογικὴν μαρτυρίαν τῶν νομισμάτων. Πάντως οἱ χρόνοι τῆς ἡγεμονίας τοῦ Βιλλαρδουίνου ἀποτελοῦν χρήσιμον ὄριον ante quem διὰ τὰ παραδείγματα 1 και 2.

Ἀγγεῖα τῶν δύο τούτων ομάδων εὐρέθησαν πολλὰ και ἐν Ἀθήναις³ και ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἀδημοσίευτα). Φαίνεται δὲ ὅτι ἀποτελοῦν ἐλλαδικὰς ποικιλίας γραπτῶν ἀγγείων, ἐξαγομένων εις διαφόρους περιοχὰς και εις τὴν Κωνσταντινούπολιν⁴, εκ τῶν κυριωτέρων ὡς αἱ Ἀθῆναι και ἡ Κόρινθος ἐλλαδικῶν κέντρων κεραμεικῆς. Τῶν κέντρων τούτων δὲν ἔχουν μέχρι τοῦδε ἀναδειχθῇ οἱ ἐπὶ μέρους χαρακτηρῆς, ἀν ὑπάρχουν, ἀλλ' εις αὐτὰ πρέπει νὰ προσγραφῶσι και τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα παραδείγματα.

5) Ὀστράκον εκ βυζαντινοῦ ἐφυσωμένου πινακίου. Πλευρά. Πηλὸς ἐρυθρός.

¹ CH. MORGAN The Byzantine Pottery, Corinth XI, 1942, 80 κέ., 83 και 228 ἀριθ. 545 - 47 πίν. XXIV (ἀριθ. 545).

² Morgan ἔ.δ. 77 κέ.

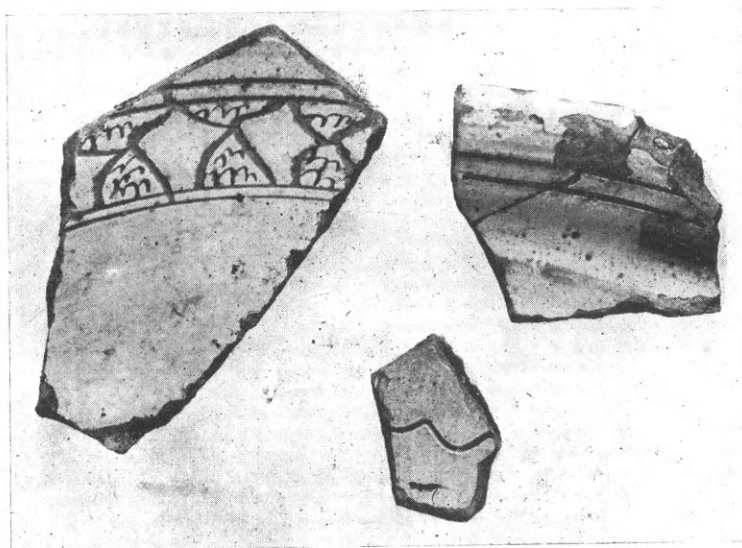
³ FR. O. WAAGÉ Hesperia II, 1933, 323, και III, 1934, 149 εἰκ. 5 ἀριθ. 16 και 17, ALISON FRANTZ Hesperia VII, 1938, 430 ὁμάς III b, πρβ. ἰδιαιτέρως τὸ σ. 442 ἀριθ. A 17 εἰκ. 6.

⁴ ROB. B. K. STEVENSON The Great Palace of the Byzantine Emperors, First Report, London 1947,

σ. 51 κέ. ὁμάς B 1, βλ. ἰδιαιτέρως τὸ παράδειγμα πίν. 25,18 βλ. και σ. 59. Πρβ. D. TALBOT RICE Byzantine Glazed Pottery, Oxford 1930, 45 κέ. ὁμάς B4 και B7. Φαίνεται ὅτι οὔτε ἡ Θεσσαλονικὴ παρήγε τοιαῦτα ἀγγεῖα, ἀν κρίνωμεν εκ τοῦ ὅτι δὲν εὐρέθησαν δείγματα ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν βυζαντινῶν ἀγγείων τῆς Ὀλύνθου, γείτονος και ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. κατὰ τὰς αὐτῶν ὑπὸ Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ ἐν Excavations at Olynthus V, 1933, σ. 286 και 288, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῆς κατὰ τὸν Εὐγγόπουλον ὁμάδος IV A 1).

Ἐπίχρυσμα κιτρινωπόν. Ἐγχάρακτος ὑπὸ διπλῶν γραμμῶν πλαισιουμένη ταινία ἐκ σειρᾶς ῥόμβων ἐπὶ φολιδωτοῦ βάρθους. Ἐφυάλωσις ἄχρους (εἰκ. 12^α).

Ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν καλουμένων ἀπλῶν ἐγχαρακτῶν ἢ πρωίμων ἐγχαρακτῶν (B1, Early sgraffito ware κατὰ τὸν Rice, ΠΑ1 κατὰ τὸν Ξυγγόπουλον). Ἀπαράλλακτον εἶναι ὄστρακον ἐξ Ἀθηνῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς¹ καὶ ἕτερον ἐκ Σπάρτης². Οἱ ῥόμβοι ἔχουν ἀνοικτὴν τὴν κάτω γωνίαν, ὥς νὰ ἐδράζωνται. Πρόκειται περὶ ἐκφυλισμοῦ τοῦ θέματος τῶν ἀστραγάλων, μὴ ἀσυνήθων ἄλλωστε καὶ ὑπὸ ῥομβοειδῇ μορφῇ³. Τὸ φολιδωτόν, ὡς ἐνταῦθα, ἔδαφος χαρακτηρίζει ἰδιαιτέραν ὁμάδα

α β γ
Εἰκ. 12 α-γ. Ὅστρακα βυζαντινῶν ἐγχαρακτῶν ἀγγείων.

τῆς κατηγορίας τῶν ἀπλῶν ἢ πρωίμων ἐγχαρακτῶν ἀγγείων παρέχει δὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σκοτεινοῦ δευτέρου ἐπιπέδου ὡς τὸ τραχὺ ἢ τὸ κατόπιν ἀποτόμου μεταβάσεως βάρθους τῶν εἰς ἐπιτεδόγλυφον τεχνικὴν γλυπτῶν⁴, δηλαδὴ τὴν ἐντύπωσιν τῆς σκιάς ἢ τοῦ δευτέρου χρώματος, διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὰ ἐπιτεδόγλυφα γλυπτὰ καὶ εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς ὑπ' ὄψιν ὁμάδος χρησιμοποιοῦνται μέσα ζωγραφικὰ (εἰς τὰ γλυπτὰ ἢ ἐγχρωμος κηρομαστίχη ἢ ἡ σκίασις διὰ τοῦ ἐσκαμμένου βάρθους· εἰς τὰ ἀγγεῖα ἡ σκίασις διὰ τῆς φολιδώσεως τοῦ βάρθους). Ἡ φολιδώσις τοῦ βάρθους δὲν ἀποτελεῖ χρονολογικὸν κριτήριον. Τὸ μετρίως ὁμῶς ἱκανότητος σχέδιον τῶν ἀνωτέρω μετὰ ῥόμβων παραδειγμάτων φέρει αὐτὰ εἰς τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς τεχνικῆς τῶν ἀπλῶς

1 WAAGÉ, Hesperia II, 1933, 310 εἰκ. 7 c.

2 R. M. DAWKINS - J. P. DROOP, ABSA XVII, 1910-11, 26 πίν. XV, 13.

3 Τὸ περὶ τὸ χεῖλος θέμα τῶν ἀστραγάλων — ῥόμβων ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ γραπτῶν ἀγγείων τῆς Κορίνθου τοῦ 11^{ου}—12^{ου} αἰ. (MORGAN ἔ.ἀ. σ. 234 ἀριθ. 615 πίν. XXVI i καὶ σ. 244 ἀριθ. 719 πίν. XXXI h). Πρό-

κειται περὶ ἐπιβιώσεως πολὺ ἀρχαιότερου τύπου.

4 Ἦδη ὁ Dawkins καὶ ὁ Droop ἔ.ἀ. σ. 26 ἐσημείωσαν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς φωτεινῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ σκοτεινοῦ φολιδωτοῦ βάρθους καὶ τὴν ὁμοίότητα τῆς ἐντυπώσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐντυπώσιν ἀπὸ τῶν ἀγγείων τῆς ὁμάδος μετὰ διακοσμήσεων εἰς ἐπιτεδόγλυφον τεχνικὴν.

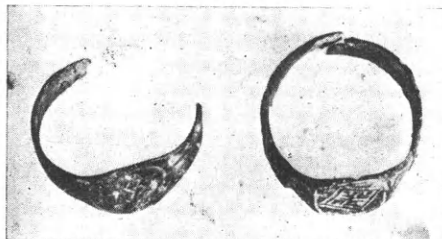

ἐγγαράκτων ἀγγείων, ἦτοι εἰς τὸ τέλος τοῦ 13^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹.

6) Ἐτερά τινα ὄστρακα μετὰ κιτρίνης ἐφυαλώσεως (εἰκ. 12^{β, γ}) δὲν εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας.

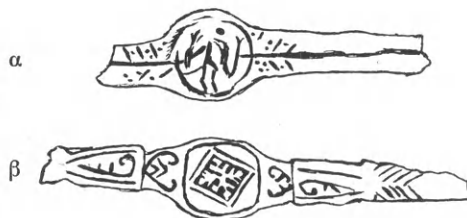
Χαλκᾶ: Μικρὸς ἀναδιπλούμενος σταυρὸς ἐκ δύο φύλλων κλειομένων διὰ θηλυκωτήρων (εἰκόνα βλ. εἰς ΠΑΕ 1941-44, 24 εἰκ. 1). Εὐρέθη ἐντὸς τάφου ἔξω τῆς ἐκκλησίας.

2) Δακτυλίδιον χαλκοῦν μετὰ σφενδόνης κοσμουμένης ὑπὸ κύκλου πλαισιοῦντος δυσκόλως ἀναγνωριζομένην παράστασιν ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων ψαροκόκκαλον, ὅπερ μετ' ὀλίγον συνεχίζεται ὡς ἀπλὴ γραμμὴ μετὰ τῶν λοξῶν γραμμῶν στιγμαὶ (εἰκ. 13^α, 14^α). Ὅλα ἐγγάρακτα. Ἡ παράστασις ἐπὶ τῆς σφενδόνης ἴσως εἶναι ἀνθρωπίνη μορφή ὀλόσωμος ἐν μέσῳ δύο δένδρων, συμφώνως πρὸς ἄλλα παραδείγματα². Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ καμαρωτοῦ (ὑπ' ἀριθ. 2) τάφου.

α β
Εἰκ. 13. Δακτυλίδιον χαλκᾶ
(ἐκ τοῦ τάφου 2).

3) Δακτυλίδιον χαλκοῦν μετὰ σφενδόνης κοσμουμένης διὰ ῥόμβου ἐντὸς ὀρθογωνίου ὁ ῥόμβος πληροῦται διὰ τετρανθεμίου ἐκατέρωθεν τῆς σφενδόνης ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνὰ ἓν καρδιόσχημον, ἔπειτα ἐπὶ τῆς στεφάνης ἀνὰ ἓν ἡμίφυλλον ἀνθεμίου καὶ ἀκολούθως ψαροκόκκαλον (εἰκ. 13^β, 14^β). Τεχνικὴ ἐγγάρακτος. Τὸ κόσμημα τῆς σφενδόνης εἶναι τὸ εὐρέως χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰ θωράκια τοῦ 5^{ου}-6^{ου} αἰ., ὅπερ ἔκτοτε εἰσήχθη εἰς τὴν θεματολογίαν γενικώτερον τῆς διακοσμητικῆς καὶ παρουσιάζεται ἰδίως ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς ὡς θέμα τῶν χρυσοποικίλων διακοσμήσεων τῶν ἐνδυμάτων³. Τότε ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐπὶ τῶν δακτυλιδίων⁴. Καὶ τὸ καρδιόσχημον, ὡς αὐτοτελὲς θέμα, ἀπαντᾷ εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἀλλαχοῦ⁵. Πρόκειται περὶ τοῦ ἐγγεγραμμένου ἀνθεμίου, τοῦ προελθόντος ἐκ τῆς ἀπομονώσεως ἑνὸς ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὀρθίων καὶ περικλειομένων εἰς καρδιόσχημα ἀνθεμίων, τοῦ γνωστοῦ θέματος τῆς

Εἰκ. 14. Σχέδια τῶν δακτυλιδίων τῆς εἰκ. 13.

¹ Διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. ἰδιαιτέρως Α. FRANTZ *Hesperia* VII, 1938, σ. 437 καὶ MORGAN ἔ.ἀ. *Corinth* XI, σ. 140.

² Δακτυλιδίον Kais. Friedr. Mus. ἀριθ. 2424, 12-13^{ου} αἰ. μετὰ παραστάσεως τῆς Θεοτόκου δεομένης (O. WULFF *Altchr. u. Mittelalt. Bildwerke* II, σ. 65 ἀριθ. 1468 πίν. V). Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλιδίου τοῦ 6^{ου} αἰ. (Kais. Fr. Mus. ἀριθ. 6743) ἀντὶ προσώπου μονόγραμμα ἐν μέσῳ δύο δένδρων (HELM SCHLUNK *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum*, Berlin 1939, σ. 17 ἀριθ. 36 πίν. 6).

³ G. DE JERPHANION *Les églises rup. de Cappa-*

doce I, 33, 39, 49, 50¹⁻², 51, 59, II, 75, 98, A. MEDEA, *Bull. Inst. Arch. Bulg.* X, 1936, εἰκ. 161.

⁴ SOTHEBY AND Co. *Catalogue of the Superb Collection of Rings*, November 1937, ἀριθ. 442. Ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου ὑπ' ἀριθ. 454 πίν. XV τὸ θέμα κοσμεῖ τοὺς ὤμους ἐκατέρωθεν τῆς σφενδόνης· τὸ δακτυλίδιον τοῦτο δὲν εἶναι παλαιότερον τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

⁵ JERPHANION I, πίν. 39, Περβ. II 122, 124^α, III πίν. 168¹⁻², 169¹⁻², 170^α. Ἐπὶ βυζαντινοῦ ἀγγείου ἐξ Ἐφέσου ΑΔ 7, 1921-22, 193 εἰκ. 65,3 (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ).

διακοσμητικῆς γλυπτικῆς¹. Τέλος τὸ ἡμιανθέμιον τοῦ δακτυλιδίου εἶναι στοιχεῖον τῆς φυτικῆς ἑλικος, ἡ ὁποία μετ' ἀκεραίων ἀνθεμίων ἢ ἡμιανθεμίων ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστερον διακοσμητικὸν θέμα τῆς στεφάνης τῶν δακτυλιδίων². Καὶ ἡ ἑλιξ ἐπίσης ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν χρυσοποικίλων (κλαπωτῶν) ἐνδυμάτων, ὅπου, ὡς φαίνεται, διεμορφώθη αὕτη εἰς διηνηθισμένον γραμμικὸν ἀραβούργημα³. Ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου ἢ παρὰ τὸ ἡμιανθέμιον δευτέρα γραμμὴ εἶναι τμήμα τῆς παραπλεύρου ἑλικος, ἡ ὁποία ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἀραβουργήματος ἐσχημάτιζεν εἶδος πλαισίου, θύλακα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἠπλοῦτο τὸ ἡμίφυλλον τοῦ ἀνθεμίου. Τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ τοῦ δακτυλιδίου τριῶν διακοσμητικῶν θεμάτων ἢ συνύπαρξις ἐπὶ τῶν διακοσμήσεων ἐνδυμάτων εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Δανιὴλ εἰς Γκέρμε⁴ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν, ὅτι καὶ τὸ δακτυλίδιον χρονολογεῖται περίπου εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους (11^{ον} - 12^{ον} αἰ.). Εὐρέθη μετὰ τοῦ προηγούμενου δακτυλιδίου ἐντὸς τοῦ καμαρωτοῦ τάφου, φαίνεται δὲ ὅτι ἀμφότερα εἶναι σύγχρονα.

Νομίσματα: Ἐξ τορνήσια τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου, κοπέντα ἐν Γλαρέντζη μετὰ τὸ 1250. Ἀνήκουν εἰς δύο τύπους μὲ μικρὰν μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰν.

I. α') + G PRINCEPS

β') CLARENTIA. Πύργος ἀπολήγων εἰς σταυρόν· ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ τέσσαρες στιγμαὶ καὶ δύο μηνίσκοι (πρβ. G. SCHLUMBERGER Numismatique de l'Orient Latin, σ. 313 ἀριθ. 3 πίν. XII₁₁).

II. α') ⚡ G PRINCEPS. Σταυρὸς μετ' ἀκρεμόνων καὶ τεσσάρων στιγμῶν ἐκατέρωθεν τῶν κεραιῶν.

β') CLARENTIA. Πύλη πύργου ἀπολήγουσα εἰς σταυρόν· ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ τέσσαρες στιγμαὶ ἢ μικροὶ κύκλοι.

Εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πηλοῦ τοῦ δευτέρου δαπέδου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 124).

(Ἐν προσεχεῖ τόμῳ τῆς ΑΕ θέλει δημοσιευθῇ τὸ 3^{ον} μέρος τῶν Σαλαμινιακῶν).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΛΑΣ

¹ Ἐκεῖ τὸ καρδιάσχημον περίγραμμα ἐσχηματίσθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν περιγραμμάτων τῶν ἐκατέρωθεν κρινανθέμων, ἀργότερον δὲ ἀπετελέσθη ὑπὸ ἰδιατέρας ταινίας.

² O. M. DALTON Catalogue of Early Christ. Antiquities, σ. 23 ἀριθ. 139, SOTHEBY ἔ.ἀ. ἀριθ. 450, 453 πίν. XV καὶ 454 πίν. XV.

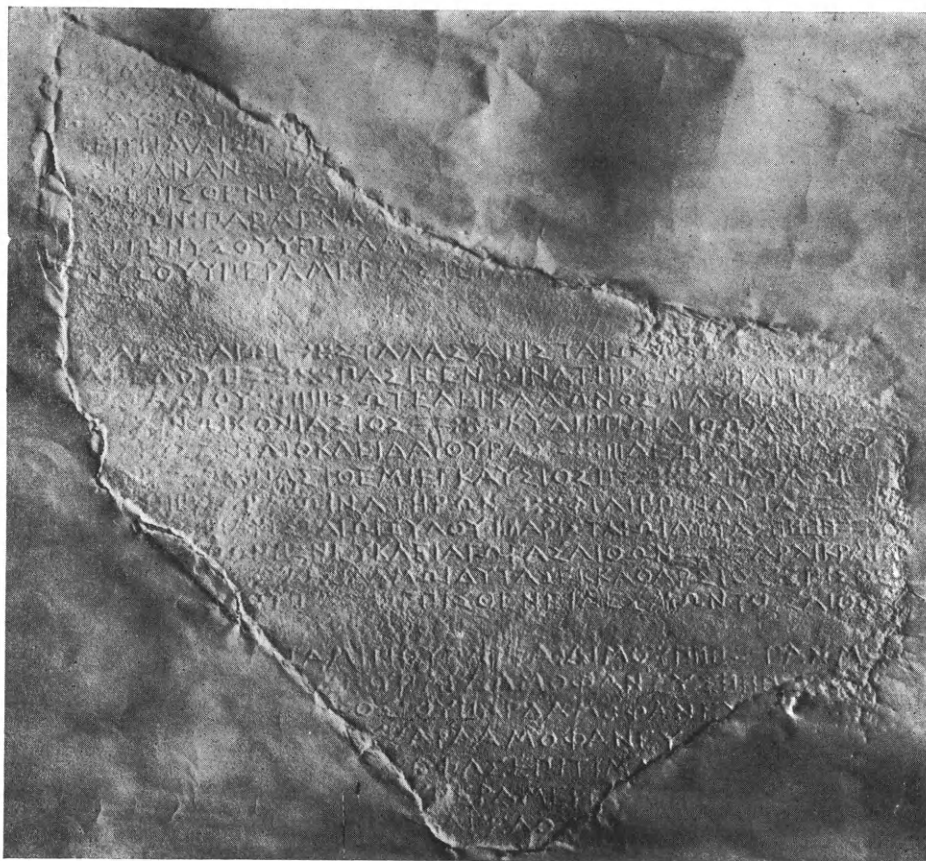
³ Μικρογραφία τοῦ Coisl. 79 περὶ τὸ ἔτος 1078 (H. OMONT Miniatures des plus anciens manuscrits grecs, Paris 1929, 33 πίν. LXI-LXIV), τοιχογραφίαι ἐκκλησιῶν Καππαδοκίας (JERPHANION II, 97, 98, 100, 103, 119, 121, 123, 125, 130, III 161) κ. π. ᾧ.

⁴ JERPHANION, I πίν. 394.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1. Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1948 ἀναληφθείσας ὑπ' ἐμοῦ, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ¹, ἀνευρέθη

Εἰκ. 1. Ἐξ ἐκτύματος τῆς πλευρᾶς Α τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.

κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ καταρρεύσαντος ἐν ἔτει 1936, πρὸς τὰ δυσμικὰ τῆς Θόλου, τμήματος τοῦ διπλοῦ παλαιοχριστιανικοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, τεμάχιον ἐκ μεγάλης ὀπισθογράφου στήλης (εἰκ. 1 καὶ 2) ἀναφερομένης εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἱεροῦ τινος

¹ ΠΑΕ 1948 σ. 90 κέ.

μνημείου. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εἶναι ἐκ μαρμάρου λευκοφαίου, πανταχόθεν ἀποκεκρου-
μένον, ἔχον μέγιστον ὕψος 0,38, μέγ. πλάτος 0,30 καὶ πάχος 0,08. Ἡ ἐπιγραφή ἐπ' ἀμφο-
τέρων τῶν ὄψεων εἶναι ἐπιμελῶς κεχαραγμένη, ἐπὶ δὲ τῆς Α ὄψεως ἐπιμελέστερον καὶ
πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων στοιχηδὸν (ὑψ. γραμμ. 0,01, διάστ. 0,005) ἔχουσα ὡς ἑξῆς·

Α

I

1 -----
----- 'Ερμα[ίου] -----]
----- υς x x x ΑΓΙ
----- Β Β Αὐξοσί[ο]υ -----]
----- ΙΙΙC ἐπ<ι>τιμὰ ΙΣΤΕ -----
5 ----- τὰν κράναν = = - πὰρ -----]
----- παρ 'Επισθένευς ὑπεραμερία -----]
----- ξύλων: παρὰ Γνά[θιος] -----]
----- παρ ΓΕΝΥΣΟΥ ὑπεραμερί[α] -----]
----- ΝΥΣΟΥ ὑπεραμερία στεγά[σιος]
10 ----- = = -

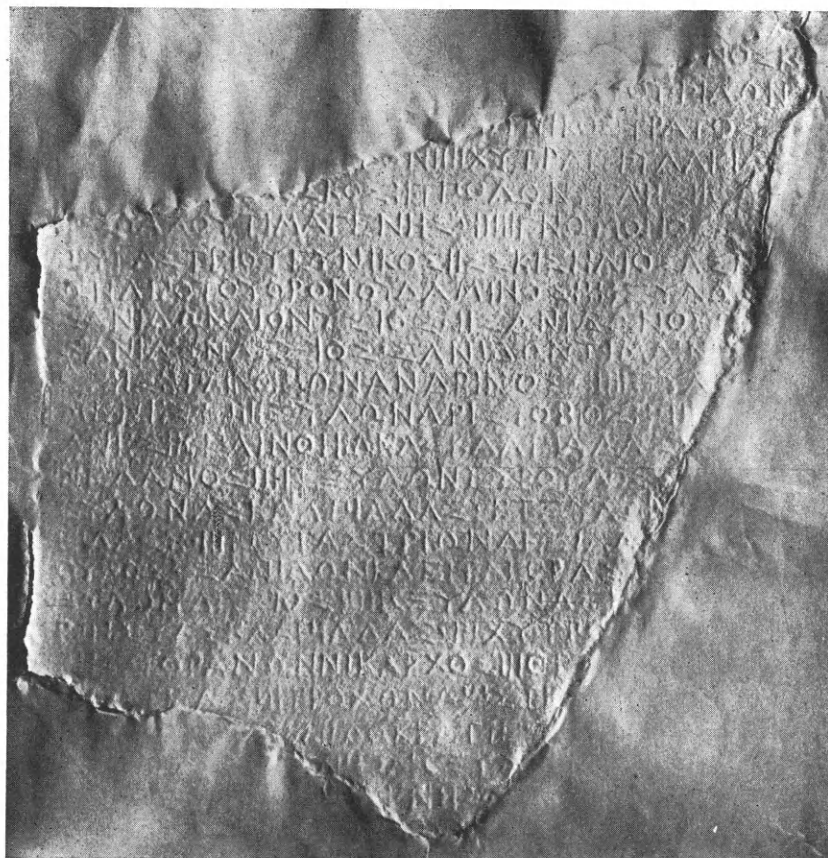
II

----- ου 'Αριστέωι - :: : στάλας 'Αρισταίω[ι : ὀ]ροφᾶς Πα[σιξένωι] -----]
----- δ]απέδου Β = = :: : Πασιξένωι νατήρων :: : Φιλίππωι -----]
----- σταδίου :: : |||| Σωτέλει κάλωνος · || Λυκίωι ξυστ[οῦ] -----]
----- Ε[ύαίνωι] κονιάσιος = = :: : Κυδίππωι λιθώματος = = -----]
15 ----- κονι]άσιος = - :: : Διοκλείδαι θύρας = :: : || Δεξίωι στύλου -----]
----- x Β = - :: : Πασιθέμι ἐγκαύσιος Β = = :: : Σιμύλωι -----]
----- :: : || Χάρμωι νατήρων = :: : Φιλίππωι δύτας = = · N -----]
----- :: : || 'Αρισταίωι ξύλου || 'Αρισταίω δύτας Β Β Β Β = = -----]
[----- λί]θων Β = || Εὐκλεί ἀγωγᾶς λίθων = = = - 'Αρχικράτε[ι] -----]
20 ----- Εὐαρχιδάμωι δύτας ἐκκαθάρσιος : 'Επισθέν[ει] -----]
----- ον Β = = = :: : 'Επισθένει δεσμῶν τοῖς λίθοις] -----]

III

[----- 'Αρ]ταμιτίου· παρ Φαιδίμου Γ Β Β Β = - N A N M
----- αίου· παρ Δαμοφάνευς Β Β Β -----]
[----- 'Α]ξοσίου, παρ Δαμοφάνευς] -----]
25 ----- ου· παρ Δαμοφάνευς -----]
[----- ὀρ]οφᾶς ἐπιτιμὰ -----]
[----- ὑ]περαμερί[α] -----]
28 ----- ΑΓΕΛΟΥ -----]

Εἰκ. 2. Ἐξ ἐκτύμματος τῆς πλευρᾶς Β τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 1.

B

 [----- ζυγαστρί]ου Φίλων -----
 ----- ου Νικόστρατος -----
 [----- Φίλ]ων |||| χυτρᾶ[ν] Φυλακίδ[ας] -----
 5 [----- Φιλί]σκος : | Τ ποδῶν Τέλης ||C -----
 ----- Σ ύάλου Τιμαγένης· |||| γνῶμονος -----
 ----- ζυγαστρίου Εὐνίκος ||ΞΞ κισήλιος Ἀσ[κλαπιάδας] -----
 ----- ων ἀπὸ τοῦ θρόνου Δαμῖνος : :: ξύλ[ω]ν -----
 ----- σανίδων Διονύσιος· || σανίδων Θεο -----
 10 σανίδων Δέξιος· σανίδων Τιμαῖνε[τος] -----
 [----- Τιμαγ]ένης : | πλινθίων Ἀνδρῖνος : |||| ξύλ[ων] -----
 ----- μένης : · |||| ξύλων Ἀριστόβιος : · · ||| -----
 ----- ἀνης ||C πλινθίων Ἀσκλαπιάδας -----
 [----- Με]νέδαμος |||| Τ ξύλων Εὐβουλος -----
 15 ----- ξύλων Ἀσκλαπιάδας· || Τ ξύλ[ω]ν -----
 [----- Διοκλ]είδας : · |||| ζυγαστρίων Δεξίλα[ς] -----
 [----- Εὐβ]ουλος· σανίδων Κλειταγόρας -----
 ----- ξύλων Δέξιος ||||C ξύλων Ἀσκ[λαπιάδας] -----
 ----- ρώπου Ἀσκλαπιάδας· ||| χυτρ[ᾶν] -----
 20 ----- ρης· τοράνων Νίκαρχος ||| θρ[ό]νου -----
 [----- Ἀρι]στέας ||| τροχῶν Ἀριστε[ας] -----
 ----- Φειδοκράτης -----
 [----- Τιμαγ]ένης· |C ξύλ[ων] -----
 [----- Τιμαγ]ένης -----
 25 ----- ου Ἀ -----

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

στ. 1. **Ἑρμα[ίου]** Ἑρμαῖος εἶναι ὁ τέταρτος μὴν τοῦ Ἐπιδαυρίου ἔτους πρβ. IG IV² σελ. 172.

στ. 3. **Αὐζοσίου** Αὐζόσιος μὴν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐπιδαύρου εἶναι γνωστὴ ἢ γραφὴ Ἀζόσιος IG IV² 103 127, 108 133 ἢ Ἀζέσιος 108 89.

στ. 4. **ἐπιτιμὰ** κατ' ὀνομαστικὴν ὥς καὶ ἐν IG IV² 103 111 **ἐπιτιμὰ ἀπηνίχθη παρ**.... διότι τὸ ἐπόμενον γράμμα εἶναι ἀσφαλῶς κάθετος κεραία.

στ. 5. **τὰν κράναν** ἐκ τούτου εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἐργασίαι ἀναφέρονται εἰς οἰκοδόμημα κρήνης πρβ. καὶ IG IV² 110 34 καὶ 121 6, 64.

στ. 6. **παρ Ἐπισθένευς** καὶ κατωτέρω στ. 20 καὶ 21 **Ἐπισθένει** Ἐπισθένης ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 23, 98.

στ. 7. **παρὰ Γνά[θιος]** ἢ συμπλήρωσις συμφώνως πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν ἐπιγραφὴν τῆς Θόλου IG IV² 103 53 **Γνάθις Ἀργεῖος** ἐργώνης.

στ. 8. ΠΑΡΓΕΝΥΣΟΥ καὶ στ. 9 ΝΥΣΟΥ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθῇ ΠΑΡ ΓΕΝΥΣΟΥ, ἀλλ' ὄνομα Γένυσος εἶναι ἄγνωστον.

στ. 11. **Ἀρισταίωι** καὶ κατωτ. στ. 18 δῖς **Ἀρισταῖος** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 255, 275-306 πρβ. καὶ 743 5. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρεται καὶ ὡς ἐργώνης ἐν Δελφοῖς Fouilles d. Delphes III, v 58 39. **Πα[σιξένωι]** συμπληρῶ οὕτως ἐκ τοῦ ἐπομένου στ. 12. **Πασίξενος** ἐργώνης, ἄγνωστος ἄλλοθεν.

στ. 12. **νατήρων** καὶ κατωτέρω στ. 17· ἡ λέξις δὲν εἶναι γνωστὴ ἐξ ἐπιγραφῶν ἀλλ' ἀναφέρεται παρ' Ἡσυχίου **νατήρες** ὑπηρέται ἢ κεραμίδες· ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ νατήρες ἦσαν εἶδος κεράμων ἢ κεραμίνων σωλήνων δι' ὧν ἔρρεε τὸ ὕδωρ· ἐνισχύεται οὕτω ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς κρήνην. Πρβ. καὶ **νάτωρ-ορος** (ΣΟΦ. ἀποσπ. 240) = ὁ ῥέων καὶ **ναέτωρ** παρ' Ἡσυχίου ἐκ τοῦ νάω = ῥέω. Συγγενῇ λέξιν ἀνέγνωσεν ὁ Καββαδίας ἐν ἐπιγραφῇ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ HILLER VON GAERTRINGEN IG IV² 109 II 142 σελ. 64 ΝΑΤΗΡΙΚΟΥ. **Φιλίππωι** καὶ κατωτέρω στ. 17 **Φίλιππος** ἐργώνης εἶναι ἄγνωστος.

στ. 13. **Σωτέλει** **Σωτέλης** ἐργώνης ἄγνωστος ἄλλοθεν. **Κάλωνος**· κάλων -ωνος δωρ. εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ **κήλων** -ωνος, ὅπερ σημαίνει μακρὰν ξυλίνην δοκὸν εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσδένεται ὁ κάδος πρὸς ἀντλήσιν ὕδατος ἐκ τῶν φρεάτων, τὸ κοινῶς λεγόμενον γεράνι· ΗΣΥΧ. ἐν λ. **κήλων**..... **ἀντλημα**· **κηλῶνειον**· ξύλον ἐν ᾧ ἔλκεται τὸ ὕδωρ. Ἀναφέρεται ἐπίσης ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Δήλου **κήλων ἐν παλαιίστρᾳ** IG XI, II 2 154 A 8 πρβ. καὶ Greek Papyri in the Br. M. I 131¹ 303. Οὐδετέρως κῆλον = ξύλον βέλους· δωρ. κᾶλον καθ' ἐνικὸν ὡς ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κυρήνης· στ. 8 **κᾶλον ἐν ἰαρχῷ πεφυκός**· ἐνθα σημαίνει ξύλον SB. d. pr. Akad. d. Wiss. 1927 σελ. 157· συνήθως κατὰ πληθυντικὸν κᾶλα = καυσόξυλα ἐκ τοῦ καίω-κάω. Δὲν νομίζω δὲ ὅτι ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πρὸς τὸ κηλῶνειον, ὡς πιστεύεται συνήθως (LIDDELL-SCOTT-JONES Λεξ.). Διότι ἀναφέρονται ἐν ΠΟΛΥΔ. Ὄνομ. τὰ πρὸς ἀντλήσιν σκευὴ ὡς ἐξῆς· **ἀντλίας, ἰμονιάς, ἰμάντος, κάλου, σχοινίου κάδου τροχαλίας τάχα δὲ καὶ κηλωνείου**. Ἑρμηνεύεται δὲ συνήθως τὸ **κάλος-ου** ὡς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ **κάλως-ω**, ὅπερ δὲν εὗρισκω ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀντλήσιν, ἀναφέρεται δὲ ἐξ ἄλλου

χωριστὰ **κάλος** καὶ **κηλώνειον**. Νομίζω λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν **κάλος** εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ **κάλων** ἢ **κήλων** καὶ σημαίνει τὴν μεγάλην δοκόν, ἐφ' ἧς προσδένεται ὁ κάδος, τὸ δὲ **κηλώνειον** πιθανῶς τὴν ἐτέραν δοκόν, ἐφ' ἧς προσδένεται ὁπισθεν τὸ βάρος, συνήθως λίθος βαρύς, διὰ τὴν εὐκόλον ἀνάσυσιν τοῦ πλήρους ὕδατος κάδου. **Λυκίωι· Λύκιος** Κορίνθιος ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102, 5, 18, 24. **Ευστ[οῦ]** ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς στοᾶς· ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία.

στ. 14. **[Ε]υαίνωι· Εὐαινος** ἄγγελος IG IV² 102 288. **Κυδίππωι· Κύδιππος** ἐργώνης δὲν εἶναι γνωστός.

στ. 15. **Διοκλείδαι· Διοκλείδας** ἄγνωστος ὡς ἐργώνης· σύνηθες ὄνομα ἐκ Μεγάρων IG IV² 71, 67, 50, 63, 41. **Δεξιῶι· Δέξιος** ἢ **Δεξιὸς** ὡς ἐν IG IV 731 13, 15 III 34, ἄγνωστος ὡς ἐργώνης.

στ. 16. **Πασιδέμι· Πασίδεμις** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102, 94, 107, 283, 301 ἡ δὲ λέξις **ἐγκαυσις -ιος** ἀπαντῶσα συχνότατα ἐν ταῖς οἰκοδομικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ ἱεροῦ ὑποδηλοῖ τὴν ζωγραφίαν κατὰ τὴν ἐγκαυστικὴν μέθοδον τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν τοῦ μνημείου καὶ πιθανῶς τῆς ὀροφῆς, ἣτις ἦτο κατὰ τὸν ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ II, 27, 6 ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς κρήνης θέας Ἀξία· **Σιμύλωι· Σιμύλος** ἐργώνης εἶναι γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἑρμιόνης IG IV 742, 17.

στ. 17. **Χάρμωι· Χάρμος** ἐκ Τροιζήνος IG IV 749, 2. **Δύτα -ας** δωρ. ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Τροιζήνος IG IV 823, 41 **αὐλῶν ἐρμάσιος ποὶ ταῖ δύται·** δύτη -ης ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Θηβῶν IG VII 2477, 7 **δύτην Καβείρω·** ἐρμηνεύεται συνήθως ὅτι σημαίνει ναῖδιον, σηκός, aedicula, καίτοι ἡ ἐρμηνεία αὕτη τίθεται ἐν ἀμφιβολίᾳ ἐν Λεξ. LIDDELL-SCOTT-JONES ἐν λ. Ἀλλ' ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἐνταῦθα **δύτας ἐκκαθάρσιος** ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς συγγενεῖς λέξεις **κράναν νατήρων, κάλωνος, χυτρεᾶν** καταδεικνύει, νομίζω, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτῆς συνδέεται πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ δύω = βυθίζω, ἐξ οὗ καὶ παράγεται· σημαίνει ἐπομένως βαθὺ μέρος, κοίλωμα, φρέαρ, δεξαμενὴν ἢ ἄλλο τι συγγενές· τὴν αὐτὴν δὲ ἔννοιαν εἶναι φανερόν ὅτι ἔχει ἡ λέξις καὶ ἐν τῇ ἐκ Τροιζήνος ἐπιγραφῇ, λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι **αὐλὸς** σημαίνει τὸν σωλῆνα (Δίφ. Σίφν. παρ' ΑΘΗΝΑΙΩ 3. 90d. PLIN. NH 32. 103). Ἡ ἐξήγησις ἐπομένως ὁλοκλήρου τῆς φράσεως, **αὐλῶν ἐρμάσιος ποὶ ταῖ δύται** εἶναι, **διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὑδροσωλήνων εἰς τὸ φρέαρ.**

στ. 19. **Εὐκλεῖ· Εὐκλῆς** ἔνγυος IG IV² 102 71, 101 (ἱερεὺς) 103, 90-106 πρβ. καὶ 150. **Ἀρχικράτε[ι]· Ἀρχικράτης** ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 20. **Εὐαρχιδάμωι· Εὐαρχίδαμος** ἄγνωστος ἄλλοθεν.

στ. 22. **πὰρ Φαιδίμου·** τὸ ὄνομα **Φαίδιμος** εἶναι ἄγνωστον ἐξ Ἐπιδαύρου. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐργόνου ἢ περὶ ἱερέως, ὡς **Ἀρταμιτίου** (λάμματα) **πὰρ Φαιδίμου.** ΠΑΝΜ πιθανῶς Παν(ά)μ[ου] μηνός.

στ. 24. **πὰρ Δαμοφάνεως·** καὶ κατωτέρω στ. 24 καὶ 55. **Δαμοφάνης** ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 62, 72, 73, 93, 110, 268, 291 καὶ τῆς Θόλου 103 34, 48, 51, 66, 74, 81, 92, 117 ἐγδοτῆρ 103 45 ἐργώνης ἐν Τροιζήνι IG IV 823 6, 20, 23, 38, 31 **Δαμοφάνης Μνασιδάμου Κορίνθιος** ναοποιὸς ἐν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 19 12, 21, 22, 76, 87, 95. Περὶ τοῦ **Δαμοφάνους** ὡς ἐγδοτῆρος καὶ ἐργόνου B. KEIL AM XX 1895 σελ. 35.

B

στ. 1. [ζυγαστρί]ου· καὶ κατωτέρω στ. 7 καὶ 16 ζυγαστρίων· ἡ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία· πρβ. ζυγαστρίου Φίλων ἐν IG IV² 18, 64 εἶναι δὲ τὸ ζυγάστριον ὑποκοριστικὸν τοῦ ζύγαστρον, ΠΟΛΥΔ. Ὀν. VII 79 X 137 ζύγαστρα δὲ καὶ ζυγάστρια καὶ σημαίνει τὸ κιβώτιον· ὁ τύπος ζυγάστριον ἀναφέρεται καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου IG IV² 118 61, 63, 64· Φίλων καὶ κατωτέρω στ. 4 ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV² 102 184, 245, 280 πρβ. καὶ 118 64· ὡς ἐργώνης ἀναφέρεται ἐπίσης ἐν ἐπιγραφαῖς ἐξ Ἑρμιόνης IG IV 741⁴ καὶ Τροιζήνης 823 40· Φίλων Ἀθηναῖος ἐργώνης ἐν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 48 I 25, 34.

στ. 3. Νικόστρατος· Ἀργεῖος ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 12, 44, 53 ἐν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 27 II, 6. 45 8. 48 I 35.

στ. 4. χυτράν· καὶ κατωτέρω στ. 19· πρόκειται πιθανῶς ἐνταῦθα περὶ λιθίνων λεκανῶν ἢ λουτήρων· χύτρα σημαίνει ἐπομένως τὸ αὐτὸ ὡς τὸ χύτρος· χύτροι δὲ ἐκαλοῦντο ἐν Θερμοπύλαις τὰ θερμὰ λουτρά. ΗΡΟΔ. VII 176, 3. ΠΑΥΣ. IV 35, 6. ΣΤΡΑΒ. IX 428. F.d.D. ἔ.ἀ. 22 53 καὶ σελ. 103 Φυλακίδ[ας]· ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 50. Φ. Λέοντος Κορίνθιος ναοποιὸς ἐν Δελφοῖς F.d.D. ἔ.ἀ. 92 A 39 καὶ 93 I 12.

στ. 5. [Φιλί]σκος· Ἀθηναῖος ἐργώνης· ἐν Δελφοῖς ἐργάζεται συγχρόνως μετὰ τοῦ Φίλωνος καὶ Νικοστράτου F.d.D. ἔ.ἀ. 48 I 24 καὶ ἐν Τροιζήνι μετὰ τοῦ Δαμοφάνους IG IV 823 12. ποδῶν· λίθινοι πιθανῶς πόδες μνημείου τινός. Τέλης· ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 6. ὕαλου· δὲν γνωρίζω τὴν χρῆσιν ἐνταῦθα· παρ' ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΕΙ Νεφ. 766 κ.έ. σημαίνει ἢ λέξις λίθον διαφανῆ ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἄπτουσι· πρβ. καὶ ΘΕΟΦΡ. περὶ πυρός 73· παρ' ΗΣΥΧΙΟΥ ὕαλος· βόρβορος ἢ λίθος τίμιος· βόρβορος δὲ σημαίνει καὶ ὀχετὸς παρ' Ἡσυχίου. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἔννοιαν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχει ἐνταῦθα ἢ λέξις. Τιμαγένης· καὶ κατωτέρω στ. 11, 23, 24· ἄγνωστος ἐργώνης. Γνώμονος· παραπλήσιον πιθανῶς πρὸς τὸ εὐθυνητρία· πρβ. Θεολ. Ἀριθμ. 59 ὁ δημιουργὸς τῇ δεκάδι ὥσπερ γνώμονι καὶ εὐθυνητρίῳ ἐχρήσατο.

στ. 7. Εὐνικός· ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 19. κισήλιος· Κίσηλις -ιος τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ κίσηρις -εως· διὰ τοῦ λ ἀπαντᾷ ἐν παπύρῳ Papyrus Græcus Holmiensis 12, 11· εἰς ΛΟΥΚΙΑΝ. Δίκη φωνηέντων 4. Ἀσ[κλαπιάδας] καὶ κατωτέρω στ. 13, 15, 18 καὶ 19 ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 10.

στ. 8. Δαμῖνος· ἐργώνης τῆς Θόλου IG IV² 103 65, 80, 83, 92, 97.

στ. 9. Διονύσιος· γνωστὸς ἐργώνης ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἐπιδοτείου IG IV² 108 108, 114.

στ. 10. Δέξιος καὶ κατωτέρω στ. 18 πρβ. ἀνωτέρω Α στ. 15. Τιμαίνε[τος]· ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 11. πλινθηῖων· πλινθηῖον ἀντὶ πλινθεῖον ΔΩΡΟΘ. ΗΦΑΙΣΤ. ἀστρ. 3, 7. Ἀνδρίνος· ἄγνωστος ἐργώνης. [Τιμαγ]ένης· ἡ συμπλήρωσις ἐγένετο συμφώνως τῷ στ. 6 πρβ. καὶ κατωτέρω στ. 23 καὶ 24.

στ. 12. Ἀριστόβιος· ἄγνωστος ἄλλοθεν ἐργώνης.

στ. 14. **Μενέδαμος**· ἄγνωστος ἐργώνης· Εὐβουλος καὶ κατωτέρω στ. 17 πρβ. καὶ IG IV² 102₁₀₆ 103₁₃₅.

στ. 16. **[Διοκλ]είδας**· συμπληρῶ οὕτως ἐκ τῶν προηγουμένων Α. στ. 15, ἀλλ' ἢ συμπλήρωσις δὲν εἶναι βεβαία· θὰ ἡδύνατο π.χ. νὰ συμπληρωθῇ **[Μεγακλ]είδας** ὡς ἐν IG IV¹ 103_{66, 98} ἢ **[Ἡρακλ]είδας** IG IV¹ 106 I₂₃, 109 II₄₃ ἢ **[Μνασικλ]είδας** 102_{54, 123}, γνωστὰ ὀνόματα ἐργωνῶν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ.

στ. 17. **Κλειταγόρας**· ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 19. **ῥώπου**· δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πρόκειται περὶ πλήρους λέξεως ἢ δύο τελευτῶν συλλαβῶν μεγαλυτέρας λέξεως· **ῥῶπος** δὲ κατὰ ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΝ I 99, III 127, VII 8 σημαίνει τὰ φορτία, τὰ ἀγοράσματα, τὰ ὄνια.

στ. 20. **τοράνων**· ὀνομαστικὴ πιθανῶς **τόρανος**, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τόννος ἐκ τοῦ τείρω = τρίβω τρυπῶ. Παρ' ΗΣΥΧΙΟΥ **τορόνος**· **τόρνος** **Ταραντῖνοι**. Ἄλλ' ἐκ τῆς ὅλης ἐρμηνείας τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα σημαίνει ἐργαλεῖον φρεωρυχικὸν ἢ τρύπανον ὡς καὶ τὸ **τόρος**. **Νίκαρχος**· ἄγνωστος ἄλλοθεν ὡς ἐργώνης.

στ. 21. **[Ἀρι]στέας**· καὶ περαιτέρω **Ἀριστέ[ας]** ἄγνωστος ἐργώνης.

στ. 22. **Φειδοκράτης**· ἐργώνης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ IG IV¹ 102₂₉₀.

Ἐκ τῶν δύο πλευρῶν τῆς ἐπιγραφῆς παλαιότερον ἐχαράχθη ἀσφαλέστατα ἢ Α διαιρουμένη εἰς τρία ἐπὶ μέρους τμήματα. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελείας μεθ' ἧς ἐχαράχθησαν τὰ γράμματα καὶ ἐκ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐργωνῶν, αἵτινες εἶναι πολὺ μεγαλύτεραι τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν πλευρὰν Β. Ἐκ τούτου συμπεραίνω ὅτι αἱ ἐν τῇ πλευρᾷ Α ἀναγραφόμεναι ἐργασίαι εἶναι τῆς πρώτης κατασκευῆς τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνῶ ἐν τῇ πλευρᾷ Β εἶναι πιθανῶς μεταγενέστεραι συμπληρώσεις καὶ προσθῆκαι ἢ ἐπισκευαὶ τοῦ οἰκοδομήματος. Τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα εἶναι γνωστὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν οἰκοδομικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ.

Χ = χίλιαι δραχμαί.

Θ = ἑκατὸν »

— = δέκα »

. = μία δραχμή.

Ι = εἷς ὀβολὸς (24 χαλκοῖ).

С = ἡμιωβόλιον.

Τ = τεταρτημόριον (6 χαλκοῖ ὀβολοί).

Σ = 2 χαλκοῖ ὀβολοί.

Οὕτω π.χ. ΘΘΘΘ==== τοῦ στ. 18 Α σημαίνει 460 δραχμάς, =:::ΙΙΙΙ στ. 15 Α = 26 δραχ. καὶ 3 ὀβολοί. Καὶ ἐν μὲν τῇ πλευρᾷ Α αἱ ἀμοιβαὶ ἀνέρχονται εἰς σεβαστὰ ποσὰ ἐν δὲ τῇ Β δὲν ἀναγράφονται ἀμοιβαὶ ὑπερβαίνουσαι τὰς ὀκτὼ δραχμάς.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς πλευρᾶς Α δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὰ γράμματα τῆς πλευρᾶς Β ἐξ ἄλλου εἶναι μὲν ἀμελέστερον κεχαραγμένα ἀλλὰ τὸ σχῆμα τούτων δὲν ἀπέχει πολὺ τῶν τῆς πλευρᾶς Α. Ἀσφαλέστερον ὅμως, νομίζω, χρονολογικὸν τεκμήριον ἀποτελοῦν τὰ ὀνόματα τῶν ἀναφερομένων ἐργωνῶν. Ἐκ τούτων, 39 ἐν ὄλφ τὸν ἀριθμὸν, πολλοὶ

ειργάσθησαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Θόλου, οἰκοδομημάτων ὧν ἡ χρονολόγησις εἶναι σχεδὸν ἀσφαλής, μεταξύ τῶν ἐτῶν 365 καὶ 330 π.Χ. περίπου. Καὶ εἰς μὲν τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰργάσθησαν οἱ ἑξῆς :

Ἀρισταῖος	A 11 bis καὶ 18 bis	IG IV ² 102 255 275-306.
Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	102 62, 72, 77, 93, 110, 268, 291.
Λύκιος	A 13	102 5, 18, 24.
Πασίδεμις	A 16	102 94, 107, 283.
Φειδοκράτης	B 22	102 290.
Φίλων	B 2, 4	102 184, 245, 280.

Εἰς δὲ τὴν Θόλον οἱ :

Ἀσκληπιάδας	B 7, 13, 15, 18, 19	IG IV ² 103 10.
Γνάθις	A 7	103 53.
Δαμῖνος	B 8	103 65, 80, 83, 92, 97.
Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	103 34, 48, 51, 66, 74, 81, 92, 117.
Ἐπισθένης	A 6, 20, 21	103 23, 98.
Εὔνικος	B 7	103 19.
Νικόστρατος	B 3	103 12, 44, 53.
Φυλακίδας	B 4	103 50.

Τινὲς δὲ πάλιν εἶναι γνωστοὶ ἐργῶναι ἐργασθέντες ἐν Δελφοῖς,

Ἀρισταῖος	A 11 bis 18 bis	F.d.D. III V 58 34.
Νικόστρατος	B 3	» » V 27 II 16 45, 48 I 35.
Φιλίσκος	B 5	» » V 48 I 24.
Φίλων	B 2, 4	» » V 48 I 25, 34.

ἐν Ἐρμιόνη,

Σιμύλος	A 16	IG IV 742 17.
Φίλων	B 2, 4	741 4.

καὶ ἐν Τροιζῆνι,

Δαμοφάνης	A 23, 24, 25	IG IV 823 6, 20, 23, 28, 31.
Φιλίσκος	B 5	823 12.
Φίλων	B 2, 4	823 40.
Χάρμος	A 17	749 2.

Ἐκ τοῦ τόπου εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν τὸ οἰκοδόμημα εἰς ὃ ἀνήκει. Διότι εὐρέθη μὲν πολὺ πλησίον τῆς Θόλου, ἀλλ' ἐντετειχισμένη εἰς μεταγενέστερον περίβολον, χρησιμοποιηθεῖσα ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ὅπερ εἶναι δυνατόν νὰ ἐλήφθη καὶ ἐξ ἄλλων ἐκεῖ πλησίον μνημείων. Ἀλλ' ἐκ τοῦ στίχου A 5 τὰν κράναν συμπεραίνω ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρεται εἰς μνημειώδη τινὰ κρήνην. Διότι ἐκ τῶν σημαντικῶν δαπανῶν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ κροτάφῳ A, φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἐπισήμου τινὸς οἰκοδομήματος. Τὴν ἄποψιν δὲ ταύτην ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὸ γεγονός ὅτι δαπάναι ἀναφέρονται καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ προμήθειαν ὑλικοῦ σχετικοῦ πρὸς κρήνην ἢ δεξαμενὴν. Ἐν στ. A 12 π.χ. ἀναφέρονται οἱ **νατῆρες**, οἵτινες πρέπει νὰ εἶναι οἱ κεράμειοι

σωλήνες, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, ἐν στ. Α 13 **κάλωνος**, ἐν στ. Α 22 **δύτας ἐκ-καθάρσιος** καὶ ἐν στ. Β 4 **χυτράν**, περὶ τῆς ἐννοίας τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἐν τῇ ἐπεξηγήσει τῶν λέξεων.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἱεροῦ, ἡ ὑπ' ἀριθ. 110, IG IV² ἀναφέρει ἐν στ. 34 δαπάνας γενομένας διὰ τὰ θυρώματα, **τῶν κατὰ τὰν κρᾶναν καὶ τὸν ὀχετὸν** κτίσματος συνδεδέντος ὑπὸ τοῦ Καββαδία πρὸς τὸ οὕτω λεγόμενον οἰκοδόμημα Ε, ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνῶν, δὲν ἦτο ὁ οἶκος τῶν ἱερέων ἀλλὰ τὸ πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος παλαιὸν Ἄβατον¹. Κρήνη ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν ἱαμάτων IG IV² 1216, 64. Ἄλλ' ἢ μὲν πρώτη τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἀναφέρεται, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Καββαδίας, εἰς οἰκοδόμημα, μετὰ πολλῶν διαμερισμάτων, **οἴκων**, ἔχον κλίμακα καὶ πολλὰ θυρώματα, μὴ ἀρμόζοντα εἰς κρηνοειδὲς κτίσμα. Ἡ δὲ δευτέρα ἀναφέρεται εἰς ἱερὰν βεβαίως κρήνην, ἀλλ' οὐδεμίαν παρέχει λεπτομέρειαν τῆς κατασκευῆς αὐτῆς.

Εἰς τὴν πρώτην ἔκθεσίν μου περὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ, ἠθέλησα νὰ συνδέσω τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερομένην μνημειώδη κρήνην, ἥτις ἀπετέλει ἐν τῶν ἀξιοθεάτων μνημείων τοῦ ἱεροῦ διὰ τὴν ὀροφὴν καὶ τὸν ὑπόλοιπον αὐτῆς διάκοσμον. Ὁ Καββαδίας ἀνέσκαψε πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀβάτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 44 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ ἐπίμηκες μέγα φρέαρ μήκους 9 μ. καὶ πλάτους 1 κατὰ ἰσοδομικὸν καὶ ἐπιμελῆ τρόπον ἐκτισμένον, περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἐκ τῆς γειτνιασεως ὅμως τοῦ φρεάτος τούτου πρὸς τὸ στάδιον, διότι εὐρίσκεται βορείως καὶ ἔναντι τῆς ὑπογείου διόδου αὐτοῦ, ὑποθέτει ὅτι ἴσως αὕτη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένη κρήνη, ἀναφερομένη ἐν τῷ κειμένῳ μετὰ τὸ στάδιον, «καὶ στάδιον οἷα Ἑλλησι τὰ πολλὰ γῆς χῶμα, καὶ κρήνη τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θεᾶς ἀξία»². Ἀλλὰ τὸ ἐπιχειρημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλές, ἀφοῦ ὁ ἴδιος τοποθετεῖ τοὺς ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Πausανίου³ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Σταδίου ἀναφερομένους ναοὺς, τῆς Ἀφροδίτης καὶ Θέμιδος, πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ Σταδίου καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ, ἥτοι τοῦ μὲν ναοῦ τῆς Θέμιδος εἰς ἀπόστασιν 85 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς δὲ Ἀφροδίτης ἔτι βορειότερον καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα⁴. Πρέπει ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ὁ Πausanίας, ἀφοῦ περιέγραψε τὰ κυριώτερα τῶν μνημείων, τὸν ναὸν δηλ. μετὰ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν Θόλον καὶ τὸ Θέατρον, ἀναφέρει κατόπιν τὰ μετ' αὐτὰ σημαντικώτερα μνημεῖα ἄνευ τινὸς τοπογραφικῆς τάξεως ἢ ὅτι ἀκολουθεῖ οὗτος εἰς τὴν περιγραφὴν ὠρισμένην τάξιν συμφώνως πρὸς τὴν θέσιν τῶν μνημείων, ὁπότε καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι ναοὶ πρέπει νὰ εὐρίσκωνται πλησίον τοῦ μετ' αὐτῶν ἀναφερομένου Σταδίου καὶ τῆς μνημειώδους

1 Πρβ. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Ἱερὸν σ. 131 καὶ ΠΑΕ 1905 σ. 51 κέ. Ἰδὲ ἐπίσης F. ROBERT ἐν BCH 1933 σ. 380 κέ. ἔνθα καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν ἐπίσης BCH 1942-43 Chr. d. Fouilles σ. 332 κέ.

2 ΠΑΥΣ. II, 27,6. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Ἱερὸν σ. 168.

3 ΠΑΥΣ. II, 27,6. «Ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλλους ναὸς τέ ἐστὶν Ἀρτέμιδος καὶ ἄγαλμα Ἑπιόνης καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος καὶ στάδιον....»

4 ΠΑΕ 1906 σ. 109 κέ.

κρήνης: "Οτι δὲ ἡ κρήνη δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν Θόλον, ὡς ὑπέθεσάν τινες κατ' ἄρχας, ἔχει ἐπαρκῶς ἀποδειχθῇ¹. Ἀλλ' οὐδὲ καὶ πρὸς τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀβάτου φρεατοειδῆ δεξαμενὴν, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Καββαδίας, δύναται νομίζω νὰ συνδεθῇ. Διότι ἡ δεξαμενὴ αὕτη συνδέεται πρὸς τὸ Ἀβατόν, ὅπερ ἐξετείνεται πολὺ δυτικώτερον καὶ μέχρις αὐτῆς ταύτης τῆς δεξαμενῆς, ὡς δεικνύουν αἱ ἐξ ὀρθογωνίων παρολίθων θεμελιώσεις τῶν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τοίχων τοῦ βορείου καὶ νοτίου, αἵτινες διακρίνονται εὐκρινῶς κάτωθεν τῶν μεταγενεστέρων προφανῶς ἐπικτισμάτων. Συστηματικώτερα δὲ ἀνασκαφὴ δύναται νὰ συμπληρώσῃ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀβάτου, τοῦ ὁποίου μέρος, ὡς πιστεύω, ἀπετέλει ἡ δεξαμενὴ αὕτη.

Διὰ τοῦτο, νομίζω, ὅτι ἡ περίφημος κρήνη τοῦ Πausanίου, εἰς ἣν πιθανώτατα ἀναφέρεται ἡ προκειμένη ἐπιγραφή, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ πλησίον μὲν τῆς Θόλου, ἐνθα εὐρέθη ἡ ἐπιγραφή καὶ τοῦ Σταδίου, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πausanίου, καὶ πιθανῶς βορείως τούτου καὶ πρὸ τῆς φρεατοειδοῦς δεξαμενῆς τοῦ Ἀβάτου, ὅπου ἀνεσκάφησαν μὲν ὑπὸ τοῦ Καββαδία διάφορα οἰκοδομήματα, ἀλλὰ μέχρι σήμερον δὲν ἐδημοσιεύθησαν οὐδὲ ἀναφέρονται πού ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος.

2. Ἐντὸς μεταγενεστέρου τοίχου συνεχομένου πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ἀβάτου εἶναι ἐντετειχισμένος μέγας λίθος μετ' ἐγκοίλου τῆς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας, προερχόμενος πιθανῶς ἐξ ἐξέδρας, φέρων δὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν

— — — — — ος Ἀπόλλωνι

Ὑψ. λίθου 0,86 μ., πλ. 0,79, ὕψ. γραμμ. 0,08.

3. Δύο τεμάχια μικροῦ βάρους ἐξ Ἐλευσινίου λίθου. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τούτων σφύζεται ἄνω ὁ τόρμος διὰ τὴν ἐνθεσιν ποδὸς χαλκίνου ἀγάλματος (ὕψ. 0,145 μῆκος 0,192 πᾶχ. 0,13). Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἐπιφανείας τοῦ μικροτέρου τεμαχίου (μῆκος 0,15 πᾶχ. 0,14 ὕψ. 0,145) ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, ἥς ὕψ. γραμμ. 0,041.

Ξενο[φών]

Ἀπόλλ[ωνι]

4. Πλάξ ἐκ μαλακοῦ σχιστολίθου ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν καὶ ἀκατέργαστος κατὰ τὴν ὀπισθεν ἐπιφάνειαν. Ἐκ τούτου συμπεραίνω ὅτι αὕτη ἀπεσπᾶσθη ἐκ βράχου κειμένου κατὰ τὴν ὁδόν. Μέγιστον ὕψ. 0,54, μέγιστον πλ. 0,39, ὕψ. γραμμ. 0,04-0,015. Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν λείας ἐπιφανείας ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή (εἰκ. 3).

Ἄδε ὁδὸς εἰς ἰα-

ρὸν κλεινοῦ θε-

οῦ ὦ παριόντες

Ἀποτελεῖ δὲ ἡ ἐπιγραφή ἐξάμετρον στίχον νοουμένης τῆς ἐκθλίψεως τοῦ ε τῆς λέξεως ἄδε καὶ μεταγραφομένη οὕτως².

Ἄδ' ὁδὸς εἰς ἰαρὸν κλεινοῦ θεοῦ, ὦ παριόντες.

1 D. KABBADIAS Ἱερὸν σ. 66 κέ. DAREMBERG-SAGLIO Dict. d. Ant. ἀρθρ. Tholos. F. ROBERT Thy-mélé σ. 296 ὑποσ. 6.

2 Περὶ τῆς μὴ δεδηλωμένης ἐκθλίψεως ἰδὲ MEISTER-

HANS-SWYZER Gramm. d. att. Inschr. σ. 70. F. ALLEN On Greek Versification in Inscr. σ. 134 N. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΝ, ΑΔ 1926 σ. 138 κέ.

Τὰ γράμματα εἶναι τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 3 περίπου χιλιομέτρων πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ ἱεροῦ, καθ' ἃ ἐπληροφορήθη παρὰ τοῦ εὐρόντος χωρικοῦ, μετακομίσαντος ταύτην εἰς τὸ χωρίον Κορώνι. Διὰ τῆς θέσεως ταύτης ἄγει ἡ ὁδὸς ἐκ τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν παράλιον πόλιν τῆς Ἀρχαίας Ἐπιδαύρου διερχομένη διὰ μέσου βαθείας χαράδρας κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς πολλὰ σημεῖα εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνη τις τὰ ἔχνη τῶν τροχῶν. Σήμερον ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι μόλις βατὴ καὶ

Εἰκ. 3. Ἐξ ἐκτύματος τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 3.

ἐπικίνδυνος λόγῳ τῶν καταρρευσάντων πολλαχοῦ βράχων καὶ τῶν κατολισθήσεων τῶν χωμάτων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁροσειρᾶς τοῦ Κυνορτίου ὄρους.

Ἄλλὰ τὸ τοπίον εἶναι μεγαλοπρεπὲς καὶ ἡ διαδρομή, διὰ μέσου τῆς δασώδους φάραγγος μετὰ τῶν ὑπερκειμένων ἀποκρήμνων, σχεδὸν καθέτων, κλιτύων τοῦ ὄρους, εἶναι μαγευτικὴ, ἀσκοῦσα εἰς τὸν ὁδοιπόρον ὑποβλητικὴν γοητείαν. Εἰς ἀπόστασιν 4 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς σημερινῆς στενῆς ἀτραποῦ, ἣτις ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀρχαίας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, παρρητήρησα ἐντὸς τῶν θάμνων κατειργασμένον ἐπιμήκη, ἀλλ' ἄνευ τινὸς διακοσμήσεως, κιβωτιόσχημον λίθον, ὅστις ἀπετέλει πιθανῶς σῆμα τῶν σταδίων. Πρὸς τὴν ἔξοδον δὲ ἐκ τῆς χαράδρας καὶ ἀριστερόθεν τῆς ὁδοῦ ὑπάρχει ἔδρανον κατεσκευασμένον ἐκ δύο καθέτων καὶ μιᾶς ὀριζοντίας πλακός, ἐφ' ἧς παρρητήρησα κεχαραγμένον κηρύκειον. Ὀλίγον κατωτέρω ἄρχεται ἡ ὑπὸ πλουσίων πηγῶν ἀρδευομένη καὶ κατάφυτος ἐκ παντοίων ὀπωροφόρων δένδρων εὐφορος πεδιάς. Ἡ πεδιάς αὕτη κλειστὴ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὄρέων ἀνοίγεται πρὸς ἀνατολὰς διὰ στενῆς κοιλάδος, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἀπλουταὶ εἰς τὸν θεατὴν ἡ θάλασσα τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἐκεῖ κεῖται σήμερον ἡ πολίχνη τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου κατέχουσα ἀκριβῶς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ Ἀκρόπολις σφύζεται κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῶν τειχῶν ἐπὶ τῆς νοτιανατολικῶς κειμένης χερσονήσου.

Τὴν ὁδὸν ταύτης ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως πρὸς τὸ ἱερὸν ὑπεδείκνυε πρὸς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ **κλεινοῦ θεοῦ** ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφή.

Ἦτο ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθουν οἱ ἰκέται τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

ΑΤΤΙΚΑ Ι

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

1. Η ΠΡΩΤΗ ΙΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΜΥΡΡΙΝΗ
ΤΗΣ ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ

Νοτίως τοῦ συνοικισμοῦ Ζωγράφου καὶ κατὰ τοὺς δυτικούς πρόποδας τοῦ Ὑμη-
τοῦ εὐρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων οἰκίας ἐπιτύμβιος μαρμαρίνη πλάξ,
φέρουσα ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ἄνω ἐπιφανείας τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ὠραῖον
ἐπίγραμμα.

Ἡ στήλη εἶναι ἀπλῇ (ὑψ. 0.98) εἰργασμένη μόνον κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ μέρος (ὑψ.
0.44 πλ. 0.17 πάχος 0.13), τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν. Τὸ κάτω μέρος εἶναι ἀδρομερῶς
ἐπεξεργασμένον, ὡς ἐντιθέμενον ἐντὸς τῆς γῆς. Τὰ γράμματα στοιχηδὸν ἄνευ ἐξαιρέ-
σεων εἶναι κανονικῶς κεχαραγμένα ἔχοντα τὸ σχῆμα τῆς γραφῆς τοῦ φθίνοντος 5^{ου} ἢ
μᾶλλον τοῦ ἀρχομένου 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος· ὑψ. γραμμ. 0.008-0.01 μ. διάστ. 0.005 - 0.007 μ.
(εἰκ. 1):

1 Καλλιμάχο θυγ|ατρὸς τηλαυγέ|ς μνημα,
ἢ πρώτη| Νίκης ἀμφεπόλ|ευσε νεῶν·
εὐλο|γίαι δ' ὄνομ' ἔσχ|ε συνέμπορον, ὡ|ς ἀπὸ θείας
Μυρ|ρινῆς κλήθη|σιν τυχίας· ἐτύμω|ς
5 πρώτε Ἀθηναί|ας Νίκης ἔδος ἀ|μφεπόλευσεν
ἐ|κ πάντων κλήρω|ι, Μυρρίνη, εὐτυ|χίαι.

1. Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι γεγραμμένον εἰς 16 σειράς, ἀποτελοῦν τρία ἐλεγειακὰ
δίστιχα. Δυσκολίαν παρουσιάζει μετρικῶς ὁ πρῶτος στίχος, ὅστις κανονικῶς ἔπρεπε νὰ
εἶναι ἐξάμετρος. Ἀλλ' εἶναι πεντάμετρος καὶ θὰ ἡδύνατο διὰ τοῦτο νὰ ἐκληφθῇ ὅτι
ἀποτελεῖ καὶ οὗτος ἐλεγεῖον. Παραδείγματα, βεβαίως, τοιαύτης πλοκῆς ἐπιγραμμάτων,
καθ' ἣν προηγοῦνται δύο ἐλεγειακοὶ στίχοι καὶ ἔπονται δακτυλικοὶ ἢ καὶ ἀντιστροφῶς,
ἔχομεν καὶ ἄλλοθεν¹ καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ἦτο τι ἀσύνηθες. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει
ἡ μορφὴ τοῦ μέτρου θὰ εἶχεν οὕτως:

— — — — — || — — — — —

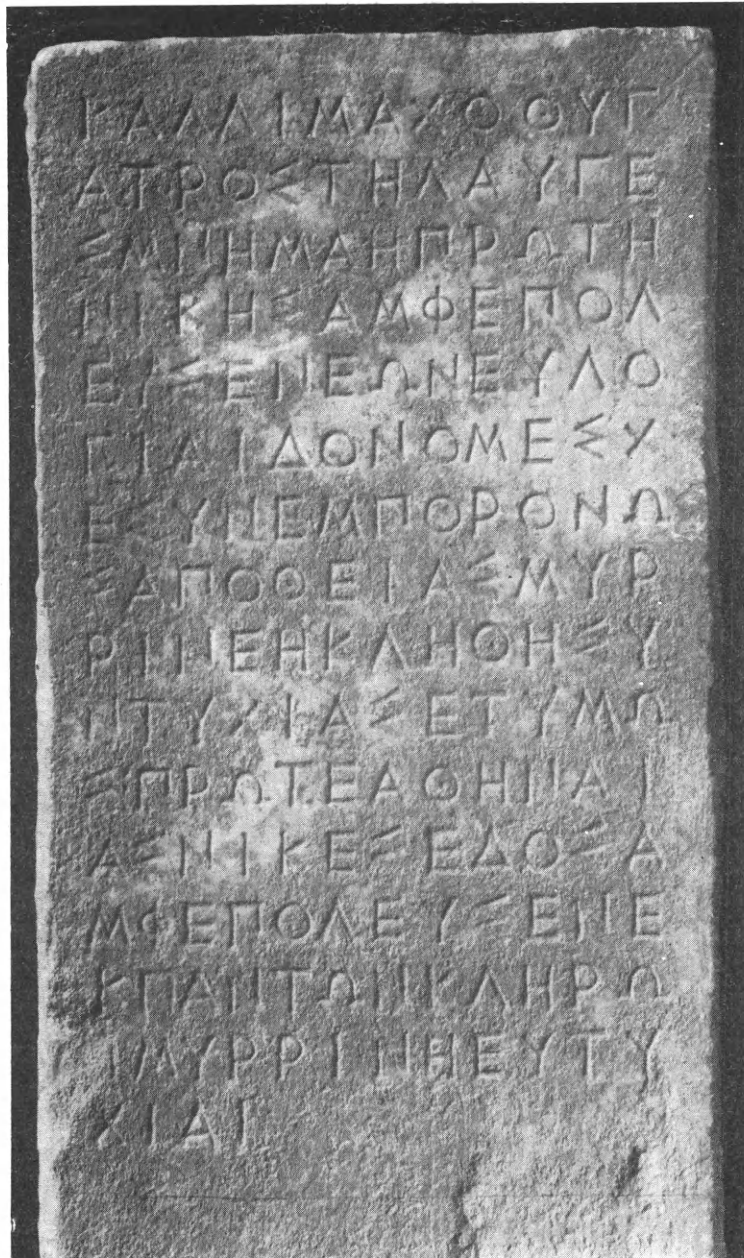
Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τοῦ ἐλεγειακοῦ στίχου τὸ δεύτερον δεξιὸν κῶλον ἀποτε-
λεῖται πάντοτε ἐκ δακτύλων² καὶ οὐχὶ ὡς ἐνταῦθα, ἔνθα ὁ τέταρτος καὶ πέμπτος ποὺς

1 KAIBEL Epigr. indices σ. 703.

2 Α. ΣΚΙΑ Μετρικὴ σ. 127. ΠΟΛΕΜΩΝ Β 1938 σ. 73,
ἔνθα ἐν στ. 11 δημοσιευομένου Θεσσαλικοῦ ἐπιγράμμα-
τος ἡ συγγραφεὺς συνεπλήρωσε τὸν στίχον διὰ μιᾶς

βραχείας συλλαβῆς (ἄν) διὰ τὴν δακτυλικὴν μορφήν
τοῦ δευτέρου κῶλου. Ὁ Ἐ. Πεζόπουλος (αὐτόθι) ἀντι-
θέτως δέχεται ἐν τῷ δευτέρῳ κῶλῳ σπονδεῖον.

εἶναι σπονδειαῖζοντες. Ἀδόκιμον δὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐν ἐπιγράμματι τοῦ ποιητοῦ

ΦΙΛΙΠΠΟΥ ἐν ΠΑΛΑΤ. ΑΝΘ. XIII, 1 δίστιχον, συγκείμενον ἐκ δύο ἐλεγείων, ὧν τὸ δευτέρον ὁλοσπόνδειον:

ἐν πᾶσιν μύθοις ἔργοισιν τε καλοῖς
πάντη γὰρ πᾶσιν σὴν δηλοῖς τιμήν

Ἡ λοιπὸν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ πρῶτος οὗτος στίχος ἦτο ἐξάμετρος δακτυλικός, ὅτε ἡ μορφή αὐτοῦ θὰ ἦτο π.χ.

Καλλιμάχο θυγατρὸς τηλαυγὲς μνήμα [τόδ' ἐστίν].

παρελείφθη δηλαδή μέρος τοῦ 5^{ου} καὶ ὁ 6^{ος} πούς, ἢ ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα σπάνιον παράδειγμα ἐλεγειακοῦ στίχου μετὰ σπονδειαζόντος τοῦ δευτέρου κώλου, πρὸς τονισμόν τοῦ χαρακτηῖρος τῆς ἀποθανούσης. Διότι σπονδείων γίνεται κυρίως χρῆσις εἰς μελωδίας ἐπαυλουμένας ἢ ἐπαδομένας κατὰ τὰς σπονδάς¹, πρὸς ἑξαρσιν τῆς σοβαρότητος, τῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπείας τῶν σπονδικῶν ἱεροτελεστιῶν. Εἰς σπονδείους καταλῆγον πεντάμετρον εἶναι καὶ ὁ ἐπὶ δὸς (refrain) τοῦ χοροῦ εἰς στ. 121, 139, 159 τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Αἰσχύλου².

αἴλινον αἴλινον εἰπέ τὸ δ' εὖ νικάτω.

Στ. 1. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς περὶ τίνος **Καλλιμάχου** πρόκειται ἐνταῦθα. Διότι τὸ ὄνομα εἶναι σύνηθες κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα π.Χ. Ἀλλ' ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς, ἐξαγομένη καὶ ἐξ ἄλλων, ἐκτὸς τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ὡς θὰ ἴδωμεν, τεκμηρίων καὶ ἡ ἐγκατάστασις τῆς **Μυρρινῆς** ὡς ἱερείας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, προτρέπει ἡμᾶς νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν **Καλλίμαχον**, ὡς πατέρα ταύτης, ἄρχοντα κατὰ τὴν 83^{ην} Ὀλυμπιάδα (446 - 5 π.Χ.)³, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Καλλίας συνῆψε μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν τριακονταετῆς σπονδάς.

Τηλαυγὲς μνήμα πρβ. **μνήμα με ὀρᾷς περικαλλὲς** KAIBEL 450 καὶ **μνήμα τόδ' ὕψιφανὲς** KAIBEL 97 α. Τηλαυγὴς δὲ σημαίνει ὁ ἀκτινοβολῶν, ὁ μακρόθεν λάμπων ποιητικὴ λέξις ἀπαντῶσα π.χ. παρὰ ΠΙΝΔΑΡΩΙ Πυθ. 2, 6 Ὀλ. 6, 4 **πρόσωπον** **χρὴ θέμεν τηλαυγὲς** καὶ ΣΟΦΟΚΛΕΙ Τραχ. 524 καὶ ΑΡΙΣΤΟΦ. Ὀρν. 1092, 1711 οὕθ' ἡλίου τηλαυγὲς ἀκτίνων σέλας.

Στ. 2. Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ὁ ποιητὴς ἐξαίρει τὴν θέσιν τῆς ἀποθανούσης ὡς πρώτης ἱερείας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Διότι ἡ λέξις **ἀμφιπολεύω** μετ' αἰτιατικῆς εἶναι γνωστὴ ὡς σημαίνουσα ὑπηρετῶ ὡς ἱερεὺς ἢ, ὡς ἐνταῦθα, ἱερεία ὡς π.χ. παρ' ΗΡΟΔ. II 56,2... **ἱρὸν Διός**. Τὴν ιδιότητα δὲ ταύτην ἐξαίρει καὶ κατωτέρω ἐν στ. 5.

Στ. 3 καὶ 4. Ἡ σειρὰ τῶν λέξεων πρέπει νὰ νοηθῇ οὕτως: **ὄνομα δ' ἔσχε συνέμπορον εὐλογίᾳ**, ὡς **ἀπὸ θείας συντυχίας κλήθη Μυρρινή** δηλαδή, ὄνομα δὲ ἔλαβε σύμφωνον πρὸς τὴν δόξαν, διότι ὠνομάσθη Μυρρινή ὡς ἐκ θείας τινὸς συντυχίας. Τὸ ὄνομα Μυρρινή παραγόμενον ἐκ τοῦ μύρτος - μυρσίνη εἶναι σχετικὸν πρὸς τὸν ἔπαινον καὶ τὴν δόξαν, διότι διὰ μυρτίνων στεφάνων ἐστέφοντο καὶ ἄρχοντες καὶ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηνῶν⁴, οἱ νικηταὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἔτι δὲ καὶ αἱ ἱερεῖαι. Πιθανῶς ὁμως ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς ἔχει ὑπ' ὄψει τοῦ ἀττικὸν μῦθον τῆς Μυρσίνης, τὸν διασωθέντα εἰς τὰ Γεωπ. XI 6 τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσου, καθ' ὃν ἡ Μυρσίνη, κόρη ὑπερβάλλουσα τῷ κάλλει καὶ τῇ ρώμῃ, ἐνδιέτριβεν εἰς τὰς παλαίστρας, στέφουσα τοὺς νικητὰς εἰς τοὺς ἀγῶνας· τινὲς δὲ τῶν νέων ἐκ φθόνου ἐφόνευσαν αὐτήν· ἐφ' ᾧ καὶ προσφιλὴς, ὅπως ἦτο, εἰς τὴν Ἀθηνᾶν μετεμορφώθη ὑπὸ ταύτης εἰς μυρσίνην. Ὁ μῦθος,

1 U. von WILAMOWITZ - MOELLENDORF Griech. Verskunst σ. 114 καὶ 370. Γ. ΧΟΙΡΟΒΟΣΚΟΥ, ΣΧΟΛ. εἰς ΗΦΑΙΣΤ. 3,1.

2 WILAMOWITZ ἔ. ἀ. σ. 354.

3 ΔΙΟΔΩΡ. ΣΙΚΕΛ. XII 7,12.

4 ΠΟΛΥΔ. VIII 86, X 69. ΣΧΟΛ. ΑΡΙΣΤΟΦ. Ἰππεῖς 59 καὶ Σφήκες 861.

δεικνύων σύνδεσμον τῆς μυρσίνης πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν διεμορφώθη πιθανῶς πρὸς ἐξήγησιν τῶν παλαιστρικῶν ἐκ μυρσίνης στεφάνων¹.

Ἡ λέξις **συνέμπορος** μετὰ δοτικῆς εἶναι λέξις γνωστὴ ἐκ τῶν ποιητῶν Αἰσχ. Χοηφ. 733, Εὐρ. Βάκχ. 57 καὶ Ἑλ. 1538, Αἰριστοφ. Βάτρ. 398, ὡς σημαίνουσα σύντροφον, ἀκόλουθον.

Στ. 5. **ἔδος ἀμφεπόλευσεν** σημαίνει ὅ,τι καὶ ἀνωτέρω **νεῶν ἀμφεπόλευσε**². Αἱ λέξεις νεὼς καὶ ἔδος ἀναφέρονται συχνάκις ὁμοῦ ὡς π. χ. **τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νεὼς** Ἰσοκρ. 4,155 καὶ **τοὺς νεὼς καὶ τὰ ἔδη καὶ τὰ τεμένη** Λυκ. 143³.

Στ. 6. **ἐκ πάντων κλήρωι**. Γνωρίζομεν ἐκ τούτου τὸν τρόπον τῆς διὰ κλήρου ἐκλογῆς τῆς ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ὅστις ἦτο εἰς ἡμᾶς ἄγνωστος.

Ἡ χρονολογία τοῦ ἐπιγράμματος ἐκτὸς τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων δύναται νὰ καθορισθῇ μετὰ τινος σχετικότητος καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων. Οὕτως ἡ γραφὴ τῆς διφθόγγου **ου** διὰ τοῦ ἀπλοῦ **ο** ἀπαντᾷ μὲν μεμονωμένως καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος⁴, ἀλλ' εἶναι κυρίως ἐν χρήσει μέχρι τῶν μέσων τῆς 4^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (353 π. Χ.). Ἡ χρῆσις ἐξ ἄλλου τοῦ **ε** ἐν στ. 5 τοῦ ἐπιγράμματος παρὰ τὴν ἐν στ. 2 χρῆσιν τοῦ μετευκλειδείου **η**, δεικνύει χρόνους οὐχὶ μακρὰν κειμένους τῆς ἐν ἔτει 403 εἰσαγωγῆς τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου. Τῆς χρονολογίας δὲ ταύτης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πολὺ νεώτερον τὸ ἐπίγραμμα.

Πρὸς τὰ τεχνικὰ ὅμως ταῦτα καὶ ἐν μέρει σχετικὰ τεκμήρια, τὰ ἐξαγόμενα ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γραφῆς, ἔχομεν σαφεῖς, νομίζω, ἱστορικὰς ἀποδείξεις ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐξαιρέτου τούτου γραπτοῦ μνημείου. Μετ' ἐμφάσεως καὶ ἐπαίνου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ιδιότης τῆς ὑμνουμένης ἐνταῦθα **Μυρσίνης**, ὡς ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ δὴ τῆς πρώτης κατασταθείσης διὰ κλήρου ἐξ ἀπάντων τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ἐκλογή ταύτης ὑπῆρξε λοιπὸν ἰδιαίτερος τιμητικὴ καὶ ἐγένετο πιθανώτατα μετὰ ὑποψηφίων **κατὰ δόξαν γένους** τῶν πλέον ἐπιφανῶν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ὁ πατὴρ Καλλίμαχος ὑπῆρξέ τις τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων Ἀθηναίων.

Ἀλλὰ περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς πρώτης ἱερείας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἣτις συμπίπτει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν νεωτέραν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ λιθίνου βωμοῦ τῆς Θεᾶς, ἔχομεν σαφεῖς ἐπιγραφικὴν μαρτυρίαν, ἣτις διαφωτίζεται ἔτι περισσότερον διὰ τοῦ ἡμετέρου ἐπιγράμματος. Πρόκειται περὶ τῆς περιφήμου ἱερᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης⁵ τῶν περὶ τὸ 450 π.Χ. χρόνων, IG I², 24, τῆς καθοριζού-

¹ Ο GRUPPE Griech. Myth. II 1283 ὑποσ. 1 πρβ. καὶ τὸν μῦθον τῆς Μυρσίνης ἱερείας τῆς Ἀφροδίτης SERVIVS Comm. εἰς Aiv. III, 23.

² KAIBEL 414,5: τὸν Ὀσίριδος ἀμφεπόλευσε θῶκον

³ Ἡ λέξις ἔδος σημαίνει καὶ κατὰ κυριολεξίαν καθήμενον ἄγαλμα καὶ οὗτος ἦτο πιθανῶς ὁ τύπος τοῦ ἀρχαίου ξοάνου τῆς Ἀπτερου καλουμένης Νίκης BENNDORF Kultbild d. Ath. Nike 22 καὶ FURTWÄENGLER ROSCHER Lexikon I 683,36 Περὶ τούτου καὶ γενικώτερον περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἐν τῷ τόπῳ λατρείας πραγματεύεται διεξοδικῶς ὁ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ἐν ΑΕ 1939-41 σ. 91 κέ. ὅστις προσφυστάτα εἰκάζει ὅτι

οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφὴν τοῦ παλαιότερου ξοάνου, ἀντικατέστησαν τοῦτο διὰ νεωτέρου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 448 ἀνοικοδόμησιν τοῦ νεωτέρου ναοῦ.

⁴ W. LADEMANN De tit. questiones orthogr. et gramm. 115. B. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ΑΕ 1917,231 1918,77 1923,37. W. LARFELD Handbuch d. griech. Epigr. I 306, II 457.

⁵ Νέαν ἐκδοσιν παρὰ Μ. Ν. ΤΟΒ A Selection of Greek Historical Inscriptions δευτ. ἐκδ. 1946 σ. 78 ἀρ. 40.

σης καὶ τὴν ἀμοιβὴν μάλιστα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἱερείας ἐπὶ τῶν δημοσίων θυσιῶν, ἅτινα ἐπαναλαμβάνονται καὶ διὰ νέου τοῦ ἔτους 420 ψηφίσματος IG I², 25, χαρᾶ-
χθέντος ὀπισθογράφως ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ. Οἱ πρὸς τὴν ἱερείαν σχετικοὶ στίχοι τῆς ἐπι-
γραφῆς ταύτης ἔχουν ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν IG I²:

5. [ἈθENAΐAI TE I NIK]EI HIÉPEAN HÈ Æ[ν δι|ὰ βίο|ιE HIEPŌTA]I
ÉCHS ἈθENAΐON HAΠA[σὸν καθίστα]σθAI.....

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐξεδόθη πολλάκις μέχρι τοῦδε καὶ συνεπληρώθη διαφοροτρόπως. Ὁ πρῶτος ἐκδότης¹ συνεπλήρωσεν **HIÉPEAN HÈ Æ[ν ἀστὲ ἔχS ἀστὸν ἔ]I ἔCHS ἈθE-
NAΐON HAΠÁ[ντον καταστῆ]σαι**, ὁ J. Prott προέτεινεν **ἔCHS ἈθENAΐON HAΠÁ[ντον
HAIPEΪ]σθAI**, ὅπερ ὁμως ἀποκρούει ὁ L. Ziehen², διότι τὸ ὀρθὸν θὰ ἦτο **HAIPEΪσθAI**
ἄλλ' ἢ γραφὴ αὕτη εἶναι ἀπίθανος, διότι ὁ στίχος γίνεται κατὰ ἓν γράμμα βραχύτερος.
Ἀλλὰ τὸ ἐν στ. 6 τοῦ ἡμετέρου ἐπιγράμματος **ἐκ πάντων κλήρῳ** δίδει νομίζω τὴν
κλεῖδα τῆς ὀρθῆς συμπληρώσεως. Διότι ἡ ἱερεία τῆς Ἀθηνᾶς ἐξελέγη διὰ κληρώσεως καὶ
ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται ἐν τῷ ψηφίσματι. Πρέπει λοιπὸν
ἐν τῷ ἐλλείποντι μέρει τῆς ἐπιγραφῆς νὰ ὑπάρχῃ λέξις δι' ἧς νὰ δίδεται ἡ ἔννοια τοῦ κλη-
ροῦσθαι. Οὕτω π.χ. θὰ ἡδυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν **ἔCHS ἈθENAΐON HAΠÁ[ντον κλε-
ρῶ]σθAI**. Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη στοιχηδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεων καὶ τὰ ἐλλεί-
ποντα γράμματα εἶναι 10. Διὰ τοῦτο προτείνω τὴν συμπλήρωσιν **ἔCHS ἈθENAΐON
HAΠA[σὸν κλερῶσα]σθAI**, ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἐλλείποντα χώρον. Πιθανῶς
ὁμως ἢ διὰ κλήρου ἐκλογὴ νὰ ἀνεφέρετο καὶ ἀνωτέρω ἐν στ. 5 κέ. τοῦ ψηφίσματος,
ἐνθα ἡ συμπλήρωσις **Æ[ν διὰ βίο|ιE HIEPŌTA]I** δὲν εἶναι πάντως βεβαία. Ἡ χρονολογία
τοῦ ψηφίσματος ἔχει καθορισθῇ ἐπακριβῶς εἰς τὸ ἔτος 448 π. X.³. Ἔχομεν λοιπὸν ἐν
σχετικὸν χρονολογικὸν σημεῖον διὰ τὴν ἡλικίαν τῆς πρώτης ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.
Διότι ἂν λάβωμεν ὡς ἀνώτερον ὄριον τῆς χρονολογίας τοῦ ἐπιγράμματος τῆς Μυρρίνης
τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} π. X. αἰῶνος, ἔχομεν μέχρι τοῦ 448 ἡμισυν σχεδὸν αἰῶνα ζωῆς τῆς
ἱερείας, ἣτις προφανῶς κατὰ τὴν ἱερατικὴν αὐτῆς ἐγκατάστασιν θὰ ἦτο νέα παρθένος.
Ἡ ἡλικία τῶν ἱερέων καὶ ἱερεῶν τῶν διαφορῶν θεῶν δὲν ἦτο βεβαίως καθωρισμένη
καὶ πολλὰ παραδείγματα ἔχομεν ἱερεῶν ἔχουσιν διάφορον ἡλικίαν⁴, ἀλλ' ἐνταῦθα
εἶναι πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἱερείας καὶ δὴ τῆς πρώτης, τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης
ἐξέλεξαν παρθένον νέαν καὶ εὐγενῆ.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω καταλήγομεν οὕτως εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

1. Ἡ πρώτη ἱερεία τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἦτο ἡ Μυρρίνη ἢ κόρη
τοῦ Καλλιμάχου, ἐπιφανοῦς Ἀθηναίου καὶ πιθανῶς τοῦ ἐν ἔτει 446-45 π. X.
ἄρχοντος.

2. Ἐξελέγη διὰ κλήρου ἐξ Ἀθηναίων ἀπάντων καὶ ἦτο πιθανώτατα νέα
παρθένος, τιμηθεῖσα ἰδιαίτερος ὑπὸ τῶν πολιτῶν διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης.

1 Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ἐν ΑΕ 1897, 176 κέ.

2 Ο. L. ZIEHEN *Leges sacrae* σ. 46 ὑποσ. 4.

3 Ο. M. N. TOD ἔ.ἀ. χρονολογεῖ ταύτην μεταξὺ τῶν
ἔτων 450-46 π. X. θεωρῶν ἀβεβαίαν τὴν συμπλήρωσιν

[HAIΠŌN]IKOS ἐν στ. 4 καὶ συμπληρῶν κατὰ τὴν ἀνά-
γνωσιν τοῦ A. B. West [Γλα]ΰκος.

4 P. STENGEL *Griech. Kultusaltertümer* ἐν Handb.
d. klass. Altert.-Wiss. 37.

Ἄλλ' εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστὴ ἡ **Μυρρίνη** αὕτη ἢ ἐγκατασταθεῖσα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἰέρεια διὰ βίου καὶ γηράσασα ἐν αὐτῇ παρθένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Θεᾶς;¹

Μεταξὺ τῶν γυναικῶν, αἵτινες καταλαμβάνουν τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Λυσιστράτην τοῦ Ἀριστοφάνους², ἀναφέρεται οὐχὶ ἅπαξ Μυρρίνη τις, διαδραματίζουσα, μετὰ τὴν Λυσιστράτην, ἐν τῶν κυριωτέρων μερῶν τῆς κωμωδίας. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ταύτης ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν τῇ πόλει, ὅπου, κατὰ πρόσκλησιν τῆς Λυσιστράτης, συνέρχονται αἱ γυναῖκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετ' αὐτῶν συγχρόνως γυναῖκες ἐξ ἄλλων ἐχθρικῶν πόλεων, τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Θηβῶν, ἵνα συσκεφθοῦν διὰ τὴν κατάπausιν τοῦ πολέμου καὶ ἀκούσουν τὴν γνώμην τῆς Λυσιστράτης, ὅπως ἀπόσχωσι πάσης μετὰ τῶν ἀνδρῶν ὁμιλίας μέχρις ὅτου ἐξαναγκάσωσι τούτους νὰ εἰρηνεύσωσιν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ στίχου 240 κέ. ἡ σκηνὴ μεταφέρεται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνουν κατ' ἀρχὰς αἱ γυναῖκες καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν σπεύδουν τὴν ὁρμήν αἱ γυναῖκες διὰ νὰ κλείσουν τὰς πύλας. Πρὸ τῆς εἰσόδου λοιπὸν τῆς κεκλεισμένης Ἀκροπόλεως καὶ δὴ κατὰ τὰ Προπύλαια καὶ τὸν πύργον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ὑποτίθεται, ὅτι ἐκτυλίσσονται οἱ μεταξὺ τοῦ χοροῦ τῶν γερόντων καὶ τοῦ Προβούλου καὶ τοῦ Κινησίου ἀφ' ἑνός, τῶν γυναικῶν ἀφ' ἑτέρου, διάλογοι. Πρὸς τὴν θέσιν δὲ τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης γίνεται ἰδιαίτερος ὑπαινιγμὸς ἐν στ. 257, ἔνθα ὁ χορὸς τῶν γερόντων ἐκπλήσσεται διὰ τὸ θράσος τῶν γυναικῶν:

κατὰ τ' ἀκρόπολιν ἐμὴν λαβεῖν,
κλήιθροις δὲ δὴ καὶ μοχλοῖ-
σι τὰ προπύλαια πακτοῦν.

καὶ ἐν στ. 317, ἔνθα γίνεται ἐκκλησις ὑπὸ τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν Θεάν, προστάτιδα τοῦ χώρου, ἵνα βοηθήσῃ αὐτὰς εἰς τὸν κοινὸν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἀγῶνα:³

δέσποινα Νίκη ξυγγενοῦ τῶν ἐν πόλει γυναικῶν
τοῦ νῦν παρεστῶτος θράσους θέσθαι τροπαῖον ἡμᾶς.

Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς σκηνῆς θὰ εἰκονίζετο κατὰ τινὰ τρόπον ἡ Ἀκρόπολις καὶ δὴ τὰ Προπύλαια μετὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τὴν θέσιν ταύτην θὰ εἶχον ὅπωςδήποτε ὑπ' ὄψει οἱ θεαταὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κωμωδίας. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἔζη ἀπὸ μακροῦ ἡδη χρόνον ἡ ἰδική μας **Μυρρίνη**, ἐγκατασταθεῖσα ἐκεῖ εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἀπὸ τῶν μέσων περιόου τοῦ αἰῶνος, ἥτις θὰ ἦτο ἐπομένως γνωστὴ εἰς ὅλους τοὺς Ἀθηναίους, γέροντας καὶ νέους, ὡς ἀναπόσπαστον γνώρισμα τοῦ περὶ τὰ Προπύλαια ἱεροῦ χώρου. Γραῖα ἡδη καὶ πιθανῶς οὐχὶ ὥραία κατὰ τὸ 411, ὅτε ἐδιδάχθη κατὰ τὰ Λήναια ἡ κωμωδία τῆς

1 Ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ σφίζεται καὶ ἑτέρα ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβια στήλη ὑπ' ἀριθ. 12220 δημοσιευθεῖσα ἐν IG II³ (3989) ἔχουσα οὕτως:

Μυρρίνη ἰέρεια
Ἐναιτίων

χρονολογούμενη εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος. Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ποίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἐνταῦθα Μυρ-

ρίνην, διότι δὲν γνωρίζομεν τόπον εὐρέσεως τῆς στήλης.

2 ΑΡΙΣΤΟΦ. Λυσ. 69 κέ. 88, 104, 115, 136, 194 κέ. 201, 207, 838 κέ.

3 U. von WILAMOWITZ - MOELLENDORF Aristophanes Lysistrate (1927) 142 καὶ G. ELDERKIN Aphrodite and Athena in the Lysistrate εἰς Class. Phil. 35, 1940, 390.

Λυσιστράτης, ἐξηκολούθει νὰ κρατῇ τὰ κλειῖθρα τοῦ ναοῦ, κατοικοῦσα πιθανώτατα ἐκεῖ που καὶ ἀποτελοῦσα διὰ τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὴν Ἀκρόπολιν γνωστὸν καὶ χαρακτηριστικὸν τύπον. Οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο ὥς ἐκ τούτου νὰ σκεφθῇ τὰ Προπύλαια καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης χωρὶς νὰ συλλάβῃ νοερῶς τὴν μορφήν τῆς μακροβίου ἱερείας αὐτοῦ καὶ πολὺ περισσότερον ὅταν ἀκούῃ, ὥς ἐν τῇ Λυσιστράτῃ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς **Μυρρίνη**. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἔκφρασις τοῦ κωμικοῦ καὶ γελοίου, ἡ πρὸς στιγμὴν δηλαδὴ μεταφορὰ τῆς σκέψεως τῶν θεατῶν, οἵτινες καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς προσβλέπουν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, πρὸς τὴν γηραιὰν καὶ εὐσεβῇ ἀμφίπολον τῆς Θεᾶς, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα φέρει τώρα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τοῦ Ἀριστοφάνους ἡ ὀλίγον ἐλαφρὰ τὰ ἦθη καὶ ἀκόλαστος Μυρρίνη, ἥτις δι' ἐταιρικῶν χαριεντισμῶν καὶ ὑπεκφυγῶν ἀποφεύγει τὴν μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς Κινησίου ὁμιλίαν.¹ Ἐπιτείνεται δὲ ἡ ἔκφρασις τοῦ γελοίου διὰ τῶν θωπευτικῶν ὑποκοριστικῶν προσωνυμιῶν, ἃς ὁ Κινησίας ἀπευθύνει πρὸς τὴν Μυρρίνην, ὥς ἐν στ. 872 ὃ **γλυκύτατον Μυρρινίδιον** καὶ κατωτέρω ἐν στ. 906 ὃ **Μυρρίον**, ἥτις συγχέεται ἐξ ἄλλου, ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐτοιμῶν πρὸς τὸ ἀστεῖον καὶ τὸν γέλωτα θεατῶν, πρὸς τὴν ἱερείαν Μυρρίνην, τῆς ὁποίας τὴν θρησκευτικὴν ιδιότητα καὶ τὴν παρθενίαν ἐνθυμίζει διὰ συνεχῶν ὑπαινιγμῶν ὁ ποιητής.

Οὕτω ἐν στ. 195 ἡ Μυρρίνη εἶναι ἐκεῖνη ἐκ τῶν γυναικῶν, ἥτις προτείνει τὸν τρόπον τοῦ ὅρκου:

θεῖσαι μέλαιναν κύλικα μεγάλην ὑπίαν
μηλοσφαγοῦσαι Θάσιον οἶνον σταμνίον
ὁμόσωμεν εἰς τὴν κύλικα μὴ 'πιχεῖν ὕδωρ.

καὶ κατωτέρω στ. 207: **ἔατε πρώτην μ' ὃ γυναῖκες ὁμνύναι**,² καὶ ὁ ὑπαινιγμὸς τοῦ Κινησίου ἐν στ. 898

τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἱερ' ἀνοργιάστᾳ σοι
χρόνον τοσοῦτόν ἐστιν.

Ἐὰν λοιπὸν τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχῃ δὲν βλέπω τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν³ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ ὁ διακωμωδούμενος ἐνταῦθα σύζυγος τῆς Μυρρίνης εἶναι ὁ γνωστὸς διθυραμβοποιὸς Κινησίας γενόμενος καὶ ἀλλαχοῦ στόχος καυστικῶν ἐπιθέσεων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ κυρίως εἰς τοὺς **Ὀρνιθας** 1373 κέ.⁴ Θέτοντες δηλ. παρὰ τὴν γηραιὰν εὐσεβῇ Μυρρίνην **τὸν ἀσεβέστατον ἀπάντων καὶ παρανομώτατον, κατωφερῇ εἰς συνουσίαν** ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν δυσειδῇ καὶ φιλάσθενον ποιητὴν Κινησίαν,⁵ οἱ θεαταὶ τῆς κωμῳδίας εἶχον μίαν ἀστειοτάτην καὶ κωμικωτάτην εἰκόνα ἐρωτικῆς σκηνῆς. Ὅτι δὲ διακωμωδεῖται ἐνταῦθα διὰ τῆς ὁμωνυμίας, πρόσωπον ἀφιερωμένον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν θεῶν δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες τῆς Ἀριστοφανείου κωμῳδίας. Οὕτως εἰς τὸν Πλοῦτον ἐν στ. 676 κέ. ὁ ἱερεὺς ἐπωφελεῖ-

¹ Πρβ. κυρίως στ. 870 κέ.

² Ὑπαινίσσεται πιθανῶς ἐνταῦθα ὅτι ἡ Μυρρίνη ὑπῆρξε **πρώτη** ἱερεῖα τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

³ U. von WILAMOWITZ ἔ.δ. 172 καὶ G. MURRAY Aristophanes (1933) 173.

⁴ Πρβ. καὶ Βάτραχοι 153, Ἑκκλ. 330, Ἀποσπ. 149 Περὶ τοῦ Κινησίου ἰδὲ RE ἀρθρ. τοῦ MAAS.

⁵ ΛΥΣΙΑΣ παρ' ΑΘΗΝ. LXXIII 551 d καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκοντα μὴ δύνασθαι τελευτῆσαι.

ται τοῦ ὕπνου τῶν ἱκετῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διὰ νὰ περισυλλέξῃ τὰ θυλήματα, τὰ γλυκὰ δηλ. πλακούντια ἐκ τῶν βωμῶν καὶ νὰ ὑφαρπάσῃ τὰς ἰσχάδας ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τραπέζης:

ἔπειτ' ἀναβλέψας ὁρῶ τὸν ἱερέα
τοὺς φθοῖς ἀφαρπάζοντα καὶ τὰς ἰσχάδας
ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς· μετὰ τοῦτο δὲ
περιῆλθε τοὺς βωμοὺς ἅπαντας ἐν κύκλῳ,
εἷ που πόπανον εἶη τι καταλελειμμένον·

Νομίζω δὲ ὅτι καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Λυσιστράτην, ἔνθα αἱ γυναῖκες γίνονται κύριαι τῆς Ἀκροπόλεως ὡς φύλακες μάλιστα τῶν ἱερῶν θησαυρῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιθυμοῦν νὰ προστατεύσουν ἀπὸ πάσης χρήσεως πρὸς πολεμικοὺς σκοποὺς ὡς ἐν στ. 422

Πρ. . . . τὰργυρίου νυνὶ δέον
ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἀποκέκλημαι τὰς πύλας

καὶ Λυσ. στ. 498 ἵνα τὰργύριον σῶν παρέχοιμεν καὶ μὴ πολεμοῖτε δι' αὐτό, ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοφάνης τὸν μέγαν σχετικῶς ἀριθμὸν τῶν ἱερειῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἐν γένει, αἵτινες ἦσαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν θεῶν. Ὑπάρχον οὕτω π.χ. ἐκτὸς τῆς ἱερείας τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἱερεῖαι τοῦ Παρθενῶνος, τῆς Πολιάδος ἐν τῷ Ἐρέχθειῳ¹, τῆς Πανδρόσου, τοῦ Βραυρωνίου, αἱ ἀρρηφόροι κόραι κ.λ.π.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη παρέκβασις εἰς τὴν Λυσιστράτην τοῦ Ἀριστοφάνους μόνον ὡς μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ κειμένου δύναται νὰ θεωρηθῇ. Ἀλλ' ἂν ἡ ὑπόθεσίς μου περὶ τῆς Μυρρίνης εἶναι ἀληθής, τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα ὥραϊον ἐπίγραμμα προσλαμβάνει ὅλως ἰδιαιτέραν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν².

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ πρβ. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ Τὸ Ἐρέχθειον 6. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ οἱ ἐν στίχοις 435, 439, 443, 447 νῆ τὴν Ἄρτεμιν, νῆ τὴν Πάνδροσον, νῆ τὴν Φωσφόρον νῆ τὴν Ταυροπόλον ὄρκοι εἰς θηλείας θεότητας, παρῶδον κατά τινα τρόπον ἱερείας.

² Περὶ τῆς ἐν τῇ Λυσιστράτῃ ἀναφορᾶς τοῦ Ἀριστοφάνους πρὸς τὰς θεὰς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ δὴ τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς

ὁ ELDERKIN ἑ.ά. Οὗτος ἐν σ. 388 κέ. συνδέει τὴν Μυρρίνην πρὸς τὴν θεάν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς παραγομένου ἐκ τοῦ μύρτος καὶ διδομένου μάλιστα εἰς ἐταίρας. Ἐξ οὗ καὶ νομίζει ὅτι ἡ Μυρρίνη εἶναι μία παρῶδία τῆς Ἀφροδίτης (a parody of Aphrodite). Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη καὶ ἐκ τῶν ἐκτιθεμένων ἐνταῦθα πρέπει, νομίζω, νὰ ἀποκλεισθῇ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ
ΑΝΑ ΤΗΝ ΔΥΤΙΚΗΝ ΚΡΗΤΗΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1938-39

ΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΟΥ

Κατὰ τὰ ἔτη 1938 καὶ 1939 ἐγένοντο ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ ἀνασκαφικαὶ τινες ἐργασίαι καὶ περισυνελέγησαν ἐκ διαφόρων τόπων αὐτῆς πολλὰ τυχαῖα εὐρήματα. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ὡς καὶ περιγραφὴν τῶν εὐρημάτων ἐκθέτομεν κατωτέρω, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἀνατολικωτάτης ἐπαρχίας τῆς περιφερείας ἡμῶν (βλ. χάρτην Δυτ. Κρήτης, *εἰκ.* 32).

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τυχαῖα εὐρήματα Ἀγίας Γαλήνης.

Τὰ οὕτως ἐπονομαζόμενα ἀρχαῖα, ἅπαντα χάλκινα, κατεσχέθησαν μὲν ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς ἐν τῷ παραλιακῷ συνοικισμῷ τῆς Ἀγίας Γαλήνης, ὅστις εἶναι ἰδρυμένος ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς ἀρχαίας Σουλίας—τοῦ ἐπινείου τούτου τῆς ἀρχαίας Συβρίτου ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ Πελάγους—ἀνευρέθησαν ὅμως, ἢ μᾶλλον ἠλιεύθησαν ὑπὸ ἀλιέων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μεσσαρᾶς καὶ δὴ παρὰ τὴν θέσιν «Κακόσκαλο». Ἡ θέσις αὕτη ἀφίσταται περὶ τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας διὰ λέμβου ἀνατολικῶς ἀπὸ τοῦ ὄρμου τῆς Ἀγίας Γαλήνης καὶ περὶ τὸ $\frac{1}{4}$ δυτικῶς ἀπὸ τοῦ παραλιακοῦ συνοικισμοῦ «Κόκκινος Πύργος», ἀπέχει δὲ τῆς ἀκτῆς περὶ τὰ διακόσια μέτρα καὶ ἔχει βάθος 5 μόλις μέτρων. Ὁ πυθμὴν, καίπερ βραχύδης, εἶναι κεκαλυμμένος διαρκῶς ὑπὸ ἱλύος, τὴν ὁποίαν φέρει μέχρις ἐκεῖ μικρὸς μὲν ἄλλ' ὀρμητικὸς χεῖμαρρος. Κεκαλυμμένα διαρκῶς, ὡς φαίνεται, τὰ ἀρχαῖα ὑπὸ τῆς ἱλύος δὲν ἦσαν θεατὰ εἰς τοὺς συχνάζοντας εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀλιεῖς, ἀπεκαλύφθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς μόνον κατό-

πιν σφοδρᾶς θαλασσοταραχῆς, ἥτις, ἐνσκήψασα κατὰ τὰ μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1937, παρέσυρε προσκαίρως τὴν ἱλὺν καὶ ἐκαθάρισεν, οὕτω, τὸν βραχύδην πυθμὲνα. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ ἀλιευθέντα ἀρχαῖα ἀποτελοῦσι μέρος φορτίου ἀρχαιοκαπηλικοῦ πλοίου¹ ἐξοκειλάντός ποτε εἰς τὴν τρικυμιώδη ταύτην ἀκτὴν. Τοῦτο συνάγεται οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχαίων διαφορῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀφηγήθησαν ἡμῖν οἱ γεροντότεροι τῶν κατοίκων τῆς Ἀγ. Γαλήνης, ὅτι, τουτέστιν, ἐνταῦθα ἐναυάγησεν ἄλλοτε, κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τῶν πάμπων των, «κουρσάρικο παρτίδο πού εἶχε πάρει ἀρχαῖα ἀπὸ τὴ Γόρτυνα καὶ τὴ Φαιστό».

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα (σύντομον μνείαν τῶν ὁποίων ἔχει ἡ Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. Α', σελ. 610 - 611, τόμ. Β', σελ. 529 καὶ Arch. Anzeiger 1937 ἔ.ἀ.), καθαρισθέντα ἐν τῷ Ἑθν. Ἀρχαιολ. Μουσείῳ, κατετέθησαν ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ρεθύμνης καὶ κατεγράφησαν ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῶν χαλκῶν ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀριθ. εὐρετ. 137. Ἀγαλμάτιον Νίκης (*εἰκ.* 1). Φέρει στέφανον ἐπὶ τῆς κόμης, τῆς ὁποίας οἱ βόστρυχοι, περιβάλλοντες τὸ μέτωπον, κατέρχονται ὀπισθεν μὲν εἰς κόρυμβον ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ἔμπροσθεν δὲ εἰς δύο πλοκάμους ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ καλῶς διατηρουμένου προσώπου κλίνει τι πρὸς δεξιὰ.

Αἱ πτέρυγες, ἐκφυόμεναι ἐκ τοῦ μέσου τῆς ὀφθαλμοῦ, ὀρθοῦνται ἀνεωγμέναι κατὰ πολὺ ὑπε-

¹ Ὁ κ. Σπ. Μαρινᾶτος (Arch. Anz. 1937 σ. 229-234) φρονεῖ ὅτι ἀποτελοῦσιν ὑλικὸν πλανοδίου τεχνίτου (candelabrii ἢ sacomarii) ἑωμ. χρόνων.

ράνω τῆς κεφαλῆς, κοσμοῦνται δὲ δι' ἐγχαράκτων μὲν σχημάτων πρὸς δήλωσιν τῶν πτεέλων, δι' ἐκτύπων δὲ ῥαβδώσεων πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ὀστέων. Ἀποκεκρουμένοι εἶναι αἱ ἄκραι χεῖρες καὶ δὴ ἡ δεξιὰ. Ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἐκράτει ἀρχικῶς ἀντικείμενόν τι. Φορεῖ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον, καταλείπον

Εἰκ. 1. Ἀγαλμάτιον Νίκης ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἀκάλυπτον τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα, κρέμαται ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος πολύπτυχον καὶ περιτυλίσσει μόνον τὰ νῶτα καὶ τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Γυμνόπους, ἄνευ σανδαλίων, ἡ Νίκη ἵσταται ἐπὶ τριγωνικῆς βάσεως, πατοῦσα σταθερῶς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ κάμπουσα ἐλαφρῶς τὸ ἀριστερὸν γόνυ. Πιθανὸν ἢ βάσις νὰ ἐχρησίμευεν ὡς λύχνος.

Ύψος ἀγαλματίου 0,115 καὶ μετὰ τῶν πτερύγων ὕψ. 1,15 μ.

2. Ἀρ. εὔρετ. 142. Ἀγαλμάτιον γυμνοῦ ἐφήβου (εἰκ. 2). Φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος ἀνασηκωμένον ἐπὶ τῶν βραχέων ἀλλὰ πυκνῶν βοστρύχων ἀνωρθωμένων ἐπὶ τῶν κροτάφων. Ὀφθαλμοὶ κοῖλοι πεπληρωμένοι ἀρχικῶς ἐξ ἐνθέτου ὕλης. Στόμα ἡμιάνοικτον. Χεῖρες ἀποτετμημέναι σχεδὸν ἐκ τῆς μασχάλης καὶ πό-

Εἰκ. 2. Ἀγαλμάτιον κρανοφόρου ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

δες ἀποκεκρουμένοι ἀπὸ τῶν γονάτων κοῖλον Ὑψ. 0,40 μ. περίπου.

Πιθανῶς ἐλληνιστικῶν χρόνων.

3. Ἀρ. εὔρετ. 143. Ἐτερον ἀγαλμάτιον γυμνοῦ ἐφήβου ἀκέραιον (εἰκ. 3). Ἐχει οὐλὴν τὴν κόμην διατεταγμένην κατὰ σειρὰς καὶ κλίνει τὴν κεφαλὴν ὀλίγον πρὸς ἀριστερά. Παρίσταται ἐν στάσει καθημένου καὶ μάλιστα ἀναπαυομένου ἐπὶ βράχου, διότι ἡ μὲν δεξιὰ χεὶρ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς λίαν κεκαμμένου πρὸς τὰ ἐμπρὸς κατὰ τὸ γόνυ καὶ λίαν

χωροῦντος πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τὸ πέλμα, ὥστε νὰ σχηματίζεται γωνία, ἡ δ' ἀριστερὰ χεὶρ, τεταμένη εὐθέως, φαίνεται ὥσεί στηριζομένη

Εἰκ. 3. Ἀγαλμάτιον ἐφήβου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἐπὶ βράχου, ἐν ᾧ ὁ ἀριστερὸς ποὺς εἶναι λίαν τεντωμένος πρὸς τὰ κάτω, ἀφίνων μικρὰν κάμψιν τοῦ γόνατος. Ὑπενθυμίζει τὸν τύπον τοῦ ἀναπαυομένου Ἑρμοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Νεαπόλεως κοῖλον. Αἱ ἄκραι χεῖρες ὀλίγον ἀποκεκρουμέναι. Κατὰ τοὺς ὤμους χαλκίνη ἐπένδυσις (μπάλωμα) πρὸς σύνδεσιν τῶν χειρῶν μετὰ τοῦ σώματος. Ὁπισθεν μεγάλη ὀπή. Ὑψος ἀπὸ κορυφῆς τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ δεξιοῦ ποδὸς 0,175 μ.

4. Ἀρ. εὐρετ. 144. Ἀγαλμάτιον Ἑρωτος (εἰκ. 4). Φέρει κόρυμβον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς καὶ κόμην εἰς βραχεῖς βοστρύχους κατερχομένην μέχρι τοῦ αὐχένος. Ἐχει γελαστὴν μορφήν παιδὸς καὶ βλέπει πρὸς τὰ ἄνω. Αἱ ἀνεωγμέναι πτέρυγες ἐκφύονται ἐκ τῆς ῥάχews. Ὁ μικρὸς θεὸς εὐρίσκεται ἐν στάσει προσμονῆς πρὸς λήψιν πράγματός τινος ἢ, ἴσως, προετοιμασίας πρὸς τάνυσιν τόξου, οὐχὶ ὅμως πρὸς πτήσιν, διότι ἐκ τῶν χειρῶν τὴν μὲν ἀριστερὰν ὑψοῖ μετὰ τὴν παλάμην ἀνοικτήν, τὴν δὲ

δεξιάν, κεκαμμένην, φέρει ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐκ τῶν ποδῶν δὲ τὸν μὲν ἀριστερὸν προβάλλει, τὸν δὲ δεξιόν, μόλις στηριζόμενον ἐπὶ τῶν δακτύλων, σύρει πρὸς τὰ ὀπίσω. Κατὰ τὴν τοιαύτην στάσιν, ὀρθὴ ἀπόδοσις τοῦ προτεταμένου

Εἰκ. 4. Ἀγαλμάτιον Ἑρωτος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

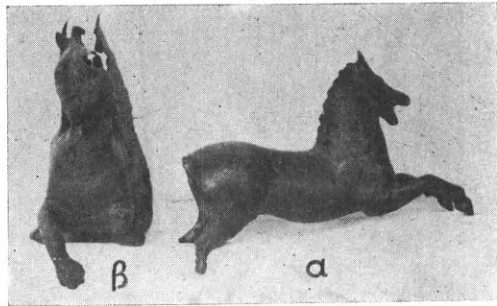

Εἰκ. 5. Προτομή ἐστεμμένου ἀνδρὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

στήθους καὶ τῆς κοιλίας κοῖλον. Ὑψος 0,15 μ.

5. Ἀρ. εὐρετ. 145. Προτομή ἐστεμμένου ἀνδρὸς (εἰκ. 5). Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφα-

λῆς συμφυῆς κρῖκος μετὰ χαλκίνου σύρματος πρὸς ἀνάρτησιν. Ἡ κόμη, διατεταγμένη ἐπὶ τοῦ μετώπου εἰς τρεῖς σειρὰς βραχέων βοστρύχων, κοσμεῖται διὰ στεφάνου ἀποτελουμένου ἐκ ῥό-

Εἰκ. 6. Εἰδώλια ἵππου καὶ γρουπὸς ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

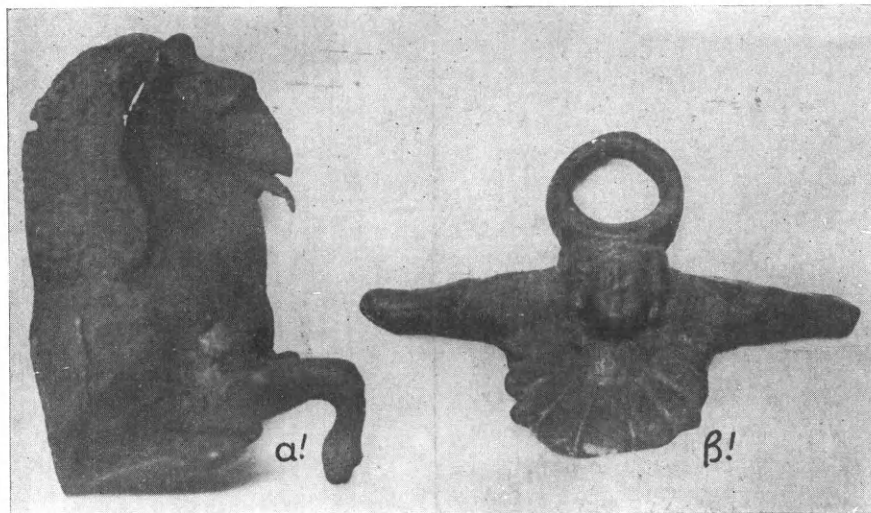
δακος ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκ κρινοειδῶν ἀνθέων ἐκατέρωθεν, καταλήγει δὲ ὀπισθεν μέχρι τοῦ αὐχένος εἰς πλοκάμους, ἐξ ὧν ἀνὰ εἷς κυματι-

Τὸ ζῶον παρίσταται τρέχον ἐν καλπασμῷ. Ἔχει τὴν χαίτην κυματιστὴν καὶ ὠρθωμένην, τὰ ὦτα ὑψωμένα, τὸ στόμα χαῖνον καὶ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τεταμένους πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἐλλείπουσιν ἡ οὐρὰ καὶ τὰ πέλματα τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Μόλις διακρίνονται οἱ ὀφθαλμοί. Ὅπῃ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ λαιμοῦ κοῖλον. Μῆκ. 0,13 μ.

7. Ἀρ. εὗρετ. 147. Εἰδώλιον γρουπὸς καθημένου (εἰκ. 6β καὶ 7α). Ἔχει τὰς ἐκ τῶν ὠμων ἐκφυομένας πτέρυγας ὠρθωμένας μέχρι τῶν κεράτων καὶ τὴν γλῶσσαν προεξέχουσαν τοῦ στόματος. Κάθεται ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν καὶ ἔχει ἡμικεκαμμένους τοὺς ἐμπροσθίους, ἐξ ὧν ὁ ἀριστερὸς εἶναι ἀποκεκρουμένος κοῖλον. Ὑψ. 0,11 μ.

Πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς κόσμημα λέβητος ἢ τρίποδος.

8. Ἀρ. εὗρετ. 148 Κυλινδρικὸν ἀντικείμενον ἀπροσδιορίστου χρήσεως (εἰκ. 8α καὶ 9α).

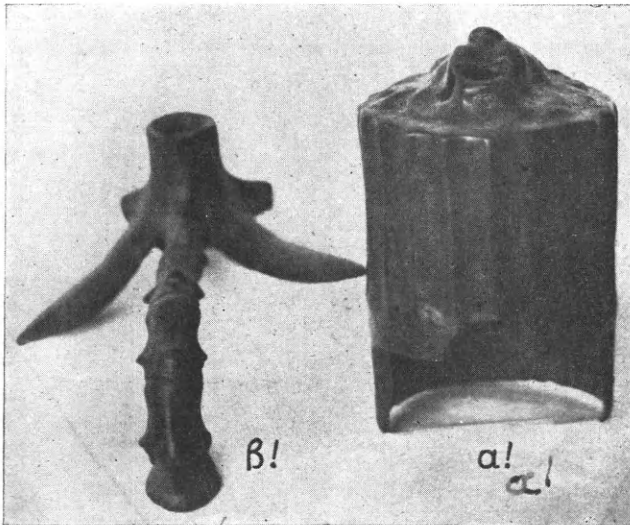
Εἰκ. 7: α') εἰδώλιον γρουπὸς β') ἐξάρτημα λέβητος ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

στός προχωροῦσιν ἐπὶ τῶν ὠμων, σχηματίζοντες οἶονεϊ ἐπωμίδας. Ὀφθαλμοὶ πεπληρωμένοι διὰ σιδήρου (:). Πρόσωπον ἔχον ἐξυρημένον τὸν μύστακα καὶ τὸν πώγωνα. Μορφὴ αὐστηρὰ ὑπενθυμίζουσα Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα. Τὸ ἀγαλματιον, κοῖλον, ἀλλὰ πεπληρωμένον διὰ μολύβδου καὶ ἔχον, ὥς ἐκ τούτου, μέγα βάρος, πιθανῶς νὰ ἐχρησίμευεν ὡς μέτρον βάρους. Ὑψ. 0,18 μ.

6. Ἀρ. εὗρετ. 146. Εἰδώλιον ἵππου (εἰκ. 6α).

Εἶναι κοῖλον καὶ ἀνοικτὸν μόνον κατὰ τὸ ἐν ἄκρον. Τὸ ἕτερον κλειστὸν ἄκρον φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἔκτυπον παράστασιν λεοντοκεφαλῆς μετὰ στόματος χαίνοντος. Ὁ κορμὸς τοῦ κυλίνδρου κοσμεῖται ἐξωτερικῶς διὰ καθέτων ῥαβδώσεων μέχρι κάτω τοῦ ἡμίσεος τῆς ἐπιφανείας, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ κάτω ἀνοικτοῦ ἄκρου εἶναι λείος καὶ τετμημένος κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς περιφερείας. Ἐπὶ τῆς λείας κάτω ἐπι-

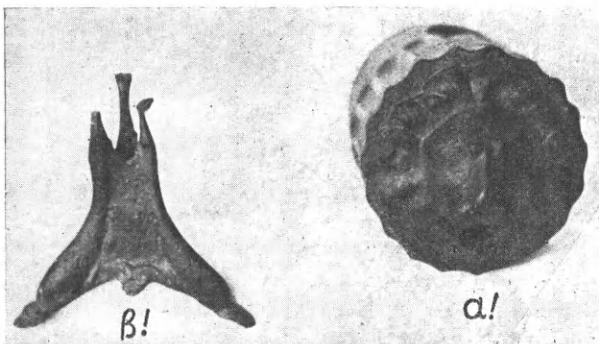
φανεῖας ὑπάρχει μεγάλη στρογγύλη ὀπή, ἀντίστοιχος δ' αὐτῇ ἀλλ' ἡμικυκλική ὀπή ἐπὶ τῆς τετμημένης ὀψεως. Παρὰ τὴν παράστασιν τῆς λεοντοκεφαλῆς ἀποκλείεται τὸ ἀντικείμενον τοῦ-

Εἰκ. 8: α') χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:)
μετὰ λεοντοκεφαλῆς· β') βάσις κηροπηγίου (:),
ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

το νὰ εἶναι ὑδρορροή ἢ κρουνοῦς. Πιθανῶς νὰ ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα θυμιατηρίου. Ὑψ. 0,115, διάμ. 0,083 μ.

9. Ἀρ. εὐρετ. 149. Κοῖλον ἀντικείμενον

Εἰκ. 9: α') χάλκινον κάλυμμα θυμιατηρίου (:)
μετὰ λεοντοκεφαλῆς· β') ἀναθηματικὸς τρίπους,
ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

ἀπροσδιορίστου σχήματος καὶ ἀγνώστου χρήσεως (εἰκ. 10α). Συνίσταται ἐξ ὑψηλῆς στήλης σχήματος τραπεζίου, ἣτις ἔχει προεξέχουσιν βάσιν καὶ ἐπίθημα, κοσμεῖται δὲ ἐπὶ τῆς μιᾶς εὐρείας ἐπιφανείας δι' ἡμικυκλικὸν στέμματος ἐκ τῶν

ἄκρων τοῦ ὁποίου κρέματα κυματιστὴ ταινία. Ἐκ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν ἐκφύονται ὀριζόντιαι λαβαί. Ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματος ὑπάρχει κοίλη σφαῖρα κεκοσμημένη ἄνω διὰ σταυροειδοῦς ἐντύπου σχήματος. Ὑψ. 0,15 μ.

Ἴσως εἶναι ἀνάθημα παριστῶν βωμόν.

10. Ἀρ. εὐρετ. 150. Λύχνος ἐν σχήματι ἐπιμήκους πλοίου (εἰκ. 11). Ἡ ὀπή τῆς μύξας εὐρίσκεται κατὰ τὸ ἄκρον τῆς πρύμνης, ὅπου ὑπάρχει καὶ ὁ ναυτικὸς κοιτωνίσκος τετυπτημένος κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ νήματος τῆς θρυαλλίδος, τετυπτημένος δ' ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ κάτω ἐμπρόσθιον ἄκρον, δι' οὗ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ κοίλου κύτους - ἦτοι μετὰ τοῦ δοχείου τοῦ ἐλαίου. Ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου ἄρμοι καὶ προεξοχαὶ πρὸς στήριξιν τῶν κωπῶν. Ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ τοῦ κύτους ἡμικατεστραμμέναι. Μήκ. 0,25 μ.

11. Ἀρ. εὐρετ. 151. Τριποδικὴ βάσις σκεύους (κηροπηγίου;) (εἰκ. 8β). Ἐχει τὸ σχῆμα κορμοῦ φυτοῦ, ἐξ οὗ ἐκφύονται ἐναλλὰξ τρία λογχοειδῆ βραχέα φύλλα καὶ τρεῖς μακρότεροι καυλοί, οὔτινες, καμπτόμενοι πρὸς τὰ κάτω, σχηματίζουν τοὺς πόδας τοῦ τρίποδος. Ἐν τῷ κοίλῳ κορμῷ ἐνεπηγνύετο τὸ σκεῦος, τὸ ὁποῖον ἀπέληγε, προφανῶς, εἰς ἔμβολον. Ἐκ τῶν τριῶν ποδῶν σφίζεται ἀκέραιος μόνον ὁ εἶς.

Διάμετρος ἀπὸ τοῦ ἄκρου σφισμένου ποδὸς μέχρι τοῦ ἄκρου ἀντιστοίχου λογχοειδοῦς φύλλου 0,20.

12. Ἀρ. εὐρετ. 152. Δύο τετράγωνοι χαμηλαὶ βάσεις, ἴσως κηροπηγίων. Ἀμφότεραι στηρίζονται ἐπὶ τεσσάρων προβεβλημένων ποδῶν χελώνης, ἔχουσι δὲ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν εὐρέως καὶ κυκλικῶς ἀνοικτὴν πρὸς ἐνσφήνωσιν, προφανῶς, ἢ ἐφαρμογὴν τοῦ κηροπηγίου.

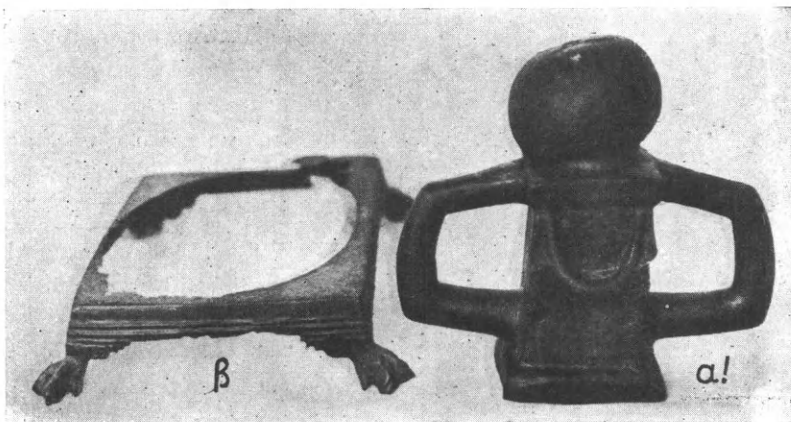
Αἱ πλευραὶ τῆς μὲν μεγαλυτέρας βάσεως (εἰκ. 10β) ἔχουσι μῆκος 0,13 μ., τῆς δὲ μικροτέρας 0,11.

13. Ἀρ. εὐρετ. 153. Μικρὸς ἀναθηματικὸς τρίπους (εἰκ. 9β). Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δελφίνων, τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρὸς τὰ κάτω κεφαλαὶ σχηματίζουν τὰς βάσεις τοῦ σκεύους, αἱ δὲ πρὸς τὰ ἄνω οὐραί, κορυφούμεναι εἰς πυραμίδα, τὴν ἐσχάραν πρὸς ἐπίθεσιν τῆς λεκάνης. Αἱ συνέχουσιν τὰ σώματα τῶν δελφίνων ἐνδιάμεσοι τριγωνικαὶ ἐπιφάνειαι κοσμοῦνται κατὰ τὸ μέσον τῆς ἡμικυκλικῆς βάσεώς των δι' ἀνθε-

μίων. Ύψ. 0,082, μῆκ. ανοίγματος ποδῶν 0,09 μ.

14. Ἀρ. εὗρετ. 154. Ἐξάρτημα λέβητος μετὰ συμφυοῦς κρίκου ὡς λαβῆς. Κοσμεῖται δι' ἐκτύπου ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, ἴσως Μεδούσης, καὶ ἀνθεμίου (εἰκ. 7β).

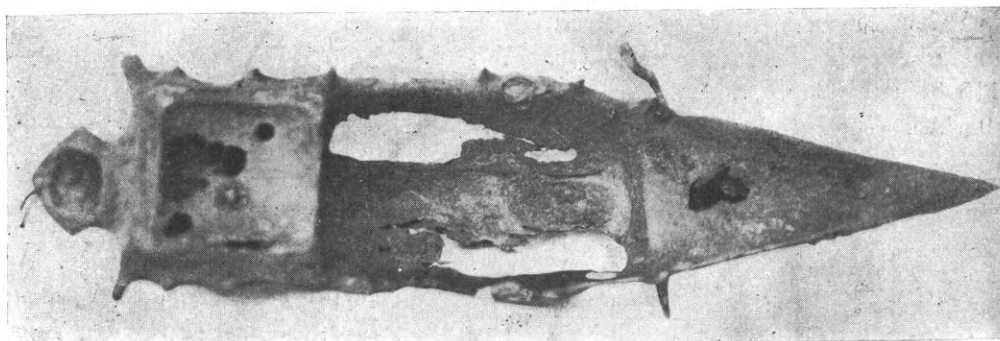
1. Τεμάχιον ἐκ μαρμαρίνης ληκύθου (0,40×0,25 μ.), ἐφ' οὗ ἀνάγλυπτος παράστασις Μαινάδος ἐν κατατομῇ καὶ πρὸς δεξιὰ (εἰκ. 12). Ἔχει ὑψωμένην πρὸς τὰ ἄνω τὴν κεφαλὴν καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς θύρσον, διὰ δὲ τῆς

Εἰκ. 10: α') χάλκινος ἀναθηματικὸς βωμός (;)· β') κηροπήγιον ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

15. Ἀρ. εὗρετ. 155. Στλεγγίς ἀπολήγουσα κατὰ τὴν λαβὴν εἰς ἐπιμήκη ὀπὴν μετ' ἐγχαράκτων γραμμῶν ἑκατέρωθεν. Μῆκ. 0,22 μ.

ἀριστερᾶς ζῶον (ἐρίφιον ;). Φορεῖ πλατὺν καὶ λεπτοῦφαντον πέπλον, κάμπτουσα δ' ὀλίγον τὸν δεξιὸν πόδα πρὸς τὰ ὀπίσω, φαίνεται ὥσει προσ-

Εἰκ. 11. Χάλκινος λύχνος ἐν σχήματι πλοίου ἐξ Ἀγ. Γαλήνης.

16. Ἀρ. εὗρετ. 156. Δύο ὀρειχάλκινα βάρη φέροντα τὸ σχῆμα τῶν στρογγύλων καὶ ἀβαθῶν πινακίων, ἐν οἷς, τακέντα, ἐχύθησαν.

Διάμ. μεγαλητέρου 0,225, μικροτέρου 0,17 μ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ
Πρινὲ (Ἀρχαία Ἐλεύθερνα).

Ἐν τῷ χωρίῳ Πρινὲ - Μυλοποτάμου καὶ ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Νικ. Σταυρακάκη εὗρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης τὸ ἐπόμενον ἀρχαῖον καταγραφὴν ἐν τῷ εὗρετηρίῳ τῶν Γλυπτῶν ὑπ' ἀρ. 136 :

μένουσά τι ἄνωθεν. Ἄκρον ποδὸς ἀποκεκρουμένον.

Ἐπιμελὴς ἐργασία τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰῶνος.

— Μνεία ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν τόμ. Γ', σελ. 485.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ
Τυχαῖα εὗρήματα ἐκ τοῦ χωρίου Πηγῆ.

Τὰ ἐπόμενα ἀγγεῖα, ἅπαντα πῆλινα, εὗρέθησαν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1938 ἐντὸς θαλαμοειδοῦς τάφου τυχαίως ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ παιζόντων παιδιῶν ἐν τῇ θέσει «Σκουντή», ἥτις ἀπέχει τοῦ

χωρίου Πηγή περὶ τὰ 500 μέτρα βορειοανατολικῶς. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ Ῥεθύμνης, ὁ τάφος περιεῖχε καὶ λάρνακα

Εἰκ. 12. Ἀνάγλυφον Μαινάδος ἐκ Πρινέ-Μυλοποτάμου.

καταστραφεῖσαν ὑπὸ τῶν παιδίων (βλ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 529). Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα (συνολικὴ εἰκ. 13), κατεγράφησαν

λίαν δι' ἐρυθρῶν ζωνῶν, κατὰ δὲ τὸ ἄνω ἥμισυ αὐτῆς δι' ἐρυθροῦ πλεγματοειδοῦς θέματος καὶ μικρῶν ἐν τῷ μέσῳ κύκλων μετὰ στιγμῶν. Ὑψ. 0,26 μ.

2 Ἀρ. εὗρετ. 677. Μικρὸς ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεὺς (εἰκ. 13,2). Ἐπὶ κιτρινωποῦ ἐδάφους ἔχει τὴν μὲν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς κοιλίας κεκοσμημένην διὰ γραπτῆς παραστάσεως ἐσχηματοποιημένων καστανοχρόων ἀνθέων, τὴν δὲ κατωτέραν ἐπιφάνειαν μέχρι τῆς βάσεως διὰ μελαινῶν ζωνῶν. Ὑψ. 0,175 μ.

3. Ἀρ. εὗρετ. 678. Μόνωτον σφαιρικὸν ἀγγεῖον (πρόχους) μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ ἀλλ' ἀποκεκρουμένης τῆς προχοῆς. Ἐπὶ τοῦ κιτρινωποῦ ἐδάφους ἐρυθρομέλαιναι ζῶναι περὶ τὴν κοιλίαν (εἰκ. 13,3). Ὑψ. 0,20 μ.

4. Ἀρ. εὗρετ. 679. Δίωτον χυτροειδὲς ἀγγεῖον. Φέρει ἐσωτερικῶς καὶ περὶ τὰ χεῖλη αὐλάκα πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ πάματος. Ἐκ τῶν προεξεχουσῶν τῶν χειλέων δύο λαβῶν ἢ μία ἀποκεκρουμένη. Ἐξωτερικῶς, περὶ τὴν περιφέρειαν, γραπτὴ ἐρυθρὰ διακόσμησις ἐκ δίσκων, κύκλων καὶ

Εἰκ. 13. Ἀγγεῖα ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου παρὰ τὸ χωρίον Πηγή - Ῥεθύμνης.

ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τῶν Πηλίνων τοῦ Μουσείου Ῥεθύμνης ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀρ. εὗρετ. 676. Ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεὺς μεθ' ὑψηλῆς βάσεως (εἰκ. 13,1). Ἐχει κιτρινωπὸν τὸ ἔδαφος καὶ κοσμεῖται γραπτῶς κατὰ μὲν τὰς λαβὰς καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τῆς κοι-

γραμμικῶν σχημάτων. Ὀλίγον κάτωθεν τῶν χειλέων τέσσαρες ὀπαὶ πρὸς ἐξάρτησιν τοῦ δοχείου (εἰκ. 13,4). Ὑψ. 0,14 μ.

5. Ἀρ. εὗρετ. 680. Μόνωτον ἀβαθὲς καὶ ἄνευ βάσεως ἀγγεῖον, ἐν σχήματι φιάλης, φέρον μακρολάιμον αὐλακωτὴν προχοήν. Περὶ τὴν ἐξω-

τερικὴν περιφέρειαν ἐρυθρομέλαινοι γραμμικαὶ ζῶναι (εἰκ. 13,5). Διάμ. δοχείου 0,20. Μῆκ. μετὰ λαβῆς καὶ προχοῆς 0,33μ.

Εἰκ. 14. Θυματήριον ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ῥεθύμνης.

σμόν του, κυμαινόμενος μεταξύ πυραύνου ἢ θυμιατηρίου. Φρονοῦμεν ὅτι εἶναι πύραυνον. Βλ. τὸ ἐπόμενον ἀντικείμενον.

7. Ἀρ. εὗρ. 681. Θυματήριον (εἰκ. 13,7, 14 καὶ 15). Ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ πυροδόχου δοχείου καὶ τοῦ καλύμματος αὐτοῦ. Τὸ πυροδόχον δοχεῖον (εἰκ. 15α) εἶναι ἀβαθὴς φιάλη, στηριζομένη ἐπὶ τριῶν συμφυῶν ποδῶν, ἐκ τοῦ μέσου τῆς ὁποίας ὑψοῦται, συμφυῆς ἐπίσης, τὸ κυρίως πυροδόχον κυλινδρικὸν δοχεῖον, τὸ ὁποῖον συνάπτεται μετὰ τοῦ χεῖλους τῆς φιάλης διὰ τοξοειδοῦς λαβῆς. Τὸ κάλυμμα (εἰκ. 15β) εἶναι κύλινδρος, ἔχων ἀνοικτὸν μὲν τὸ κάτω ἄκρον, πρὸς κάλυψιν τοῦ πυροδόχου ἀγγείου, θολωτὸν δέ, ἀλλὰ καὶ διάτρητον, τὸ ἄνω μέρος, τὸ ὁποῖον κορυφοῦται εἰς ὑψηλὸν σωλῆνα (οἶονεὶ καπνοδόχον, πρὸς ἀναζωπύρωσιν τοῦ πυρός. Οὐδεμία διακόσμησις ἐπὶ τοῦ πυροδόχου κάτω ἀγγείου. Τὸ κάλυμμα ὅμως κοσμεῖται κατὰ τὸν κύλινδρον μόνον (οὐχὶ δὲ καὶ τὴν θολωτὴν, διάτρητον στέγην) διὰ τριῶν ἐρυθρῶν περιφερικῶν γραμμικῶν ζωνῶν ἄνω καὶ διὰ καθέτων κυματιστῶν γραμμῶν καθ' ὅλην τὴν κατωτέρω ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς περιφέρειας. Κατὰ τὸ κάτω ἀνοικτὸν χεῖλος τοῦ κα-

Εἰκ. 15. Θυματήριον ἐξ ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου Πηγῆς - Ῥεθύμνης.

6. Τμῆμα πυραύνου (εἰκ. 13,6). Πρβ. ὅμοιον ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ τόμ. 15 (1933-35) παρὰρτ. σελ. 52, εἰκ. 5 (ἀρ. 6 καὶ 8) ὑπὸ Μαρινάτου, ὅστις ἀφίνει ἀκαθόριστον τὸν προορι-

λύματος ὑπάρχει θυροειδὲς ἄνοιγμα, ἐκεῖ ὅπου, κατὰ τὴν κάλυψιν, συναντᾷ τὴν λαβὴν τοῦ πυροδόχου ἀγγείου. Εἰς πούς τῆς φιάλης εἶναι ἀποκεκρουμένως. Ὑψ. 0,16 μ.

Ὅμοιον θυμιατήριον εὐρίσκεται, ἀδημοσίευτον, ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων (ἀρ. εὐρετ. πηλίνων 767) προερχόμενον ἐξ ἀνασκαφῶν Φ. Σταυροπούλλου ἐν Χανίοις, παρὰ τὸ κινηματοθέατρον Ἀπτερα-Σαββάκη, νῦν «Ὀλύμπια» ὁδὸς Μακεδονίας, ἀπέναντι οἰκιῶν ἀρ. 4, 6, 8.

Ὅμοιον ἐπίσης κάλυμμα ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Στέφανος Ξανθοῦδίδης (ΑΔ τόμ. 6 τοῦ 1920-21, παράρτ. σελ. 162), ἀναφέρον ἀὐτὸ ὡς καλυπτῆρα λύχνου ἢ θυμιατηρίου. Ἡ εὕρεσις καὶ τῶν δύο μερῶν σαφηνίζει πλήρως τὸν προορισμὸν αὐτῶν, διαστέλλει δ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τοῦ πυραύνου.

Τοιαῦτα θυμιατήρια εὐρέθησαν καὶ εἰς τάφους ΥΜ 1+2 ἐποχῆς (βλ. EVANS Pal. of Minos III σελ. 311 καὶ PENDLEBURY The Arch. of Crete, σελ. 203).

Τὰ ἀνωτέρω πήλινα τοῦ χωρίου Πηγῆ, πλὴν ἴσως τοῦ θυμιατηρίου, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ΥΜ 3 ἐποχήν, ὡς συνάγεται ἐκ τε τοῦ θαλαμοειδοῦς σχήματος τοῦ τάφου, τῶν ἐν γένει σχημάτων καὶ θεμάτων τῶν ἀγγείων, καὶ ἰδίως ἐκ τῆς καταστραφείσης λάρνακος, ἣτις εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Κεντρικῇ Κρήτῃ (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 245).

Τυχαῖα εὐρήματα ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

Τὰ ἐπόμενα ἀρχαῖα εὐρέθησαν τυχαίως εἰς διαφόρους θέσεις τῆς Ἀργυρουπόλεως - Ρεθύμνης (ἀρχ. Λάππας) καὶ κατεγράφησαν ἐν τοῖς εὐρετηρίοις τοῦ Μουσείου Ῥεθύμνης ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς:

1. Ἀρ. εὐρετ. 136. Χάλκινον ἀγαλμάτιον ὁρθίας πεπλοφόρου γυναικὸς ἐπὶ συμφυοῦς βάσεως πλαισιουμένης διὰ μολυβδίνου μίγματος (εἰκ. 16). Ἡ κόμη, διατεταγμένη εἰς κυματιστὴν χωρίστραν ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἀπολήγει ὀπισθεν κωνοειδῶς, συγκρατουμένη ἐντὸς κεκρυφάλου, ὡς ἐπὶ τῆς πηλίνης κεφαλῆς τῆς Φραγκοφούρης (βλ. V. H. ROULSEN Der strenge Stil σελ. 60, εἰκ. 39). Μορφή αὐστηρά, ἄνευ ἵχνους μειδιάματος. Φορεῖ ἀνοικτὸν πέπλον, ὅστις, πορπούμενος ἐπὶ τῶν ὤμων, ὡς ἐπὶ τῆς Στερόπης τῆς Ὀλυμπίας, καὶ καταλείπων ἀκάλυπτον τὸν τράχηλον καὶ τοὺς βραχίονας, κατέρχεται εἰς πολυπτύχους παρυφὰς ἐκατέρωθεν μέχρι τῶν ἰσχίων καὶ εἰς καθέτους πτυχὰς ἔμπροσθεν μέχρι τῶν ποδῶν, ὡς ἐπὶ τῶν πηλίνων εἰδωλίων τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καὶ δὴ τῆς ἀναγλύπτου Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Ἀτλαντος καὶ τοῦ Αὐγίου ἐν

Ὀλυμπίᾳ. Διὰ τῆς τεταμένης πρὸς τὰ ἔμπροσ δεξιᾶς κρατεῖ μῆλον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἐκράτει ἀρχικῶς ἀντικείμενόν τι, ὡς εἰκάζεται ἐκ τοῦ ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ

Εἰκ. 16. Ἀγαλμάτιον πεπλοφόρου γυναικὸς ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης

Εἰκ. 17. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ νεανίου ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάππας) - Ῥεθύμνης.

ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου. Μορφή, διάταξις τῆς κόμης καὶ τοῦ ἐνδύματος, ἰδίᾳ δὲ στάσις καὶ δυσκαμψία τοῦ σώματος φανερώουσι ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι ἔργον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ (480 - 420 π.Χ.). Διατήρησις καλή. Ὑψ. 0,13 μ.

Εὐρέθη τὸ 1937, κατὰ τὴν διανοξίν τῶν θεμελίων τοῦ νέου σχολείου Ἀργυρουπόλεως, παρὰ

τὴν ΝΑ ἄκραν τοῦ χωρίου, ἐν τῇ θέσει «Ρο-
δοῦσα» (βλ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ.
Α' 1937, σελ. 610 καὶ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ Arch.
Anz. 1937, σελ. 234).

Εἰκ. 18. Προτομή Σαράπιδος (;) ἐξ Ἀργυρουπό-
λεως - Ῥεθύμνης.

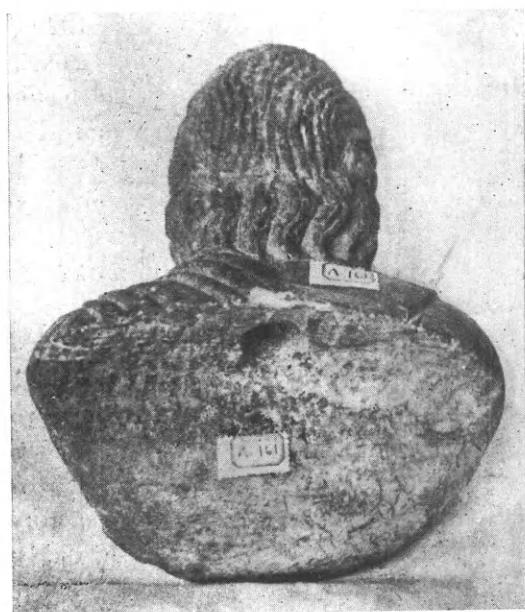
2. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 151. Εἰκονιστικὴ κε-
φαλὴ νεανίου μετὰ μέρους τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 17).
Κόμη οὐλῇ. Ὀφθαλμοὶ βαθεῖς, σκοπαδικῆς πως
τεχνοτροπίας. Ῥίς καὶ σιαγὼν ὀλίγον ἀποκεκρου-
μένα. Μάρμαρον λευκόν. Ὑψ. 0,16 μ.

Εὗρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ Χαραλ. Ζωγρα-
φάκη ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

3. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 161. Προτομή γενειο-
φόρου ἀνδρὸς (εἰκ. 18). Φέρει πυκνὴν καὶ
πλουσίαν κόμην, ἣτις εἰς βραχεῖς μὲν βοστρύ-
χους ἐπὶ τοῦ μετώπου, εἰς μακροὺς δὲ πλοκάμους
μέχρι τῶν ὠμων, περιβάλλει τὸ πρόσωπον καὶ
εἰς κυματιστὰς γραμμάς καλύπτει τὸ ὀπίσθιον
μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ αὐχένος (εἰκ. 19).
Αὐστηρὰ ἡ μορφή μετὰ γρυπῶδους ρινός, πυκνός
δὲ ὁ πώγων εἰς βραχεῖς, ἐλικοειδεῖς βοστρύχους.
Φέρει χιτῶνα ἀφίνοντα γυμνὸν τὸν λαιμὸν καὶ
ἱμάτιον καλύπτον τοὺς ὠμούς. Ἡ προτομή
φέρει ὀπίσω τομὴν καὶ ὀπὴν πρὸς σύνδεσιν
αὐτῆς μετὰ βάσεως. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει

ἐπίσης ὀπὴ πρὸς ἔμπηξιν ἐμβόλου. Μάρμαρον
λευκὸν καὶ στιλπνῶς λελεασμένον. Ἐπίπαγος.
Ὑψ. 0,19 καὶ πλάτος ἀπ' ὠμων εἰς ὠμων 0,17 μ.

Εὗρέθη ἐν Ἀργυρουπόλει καὶ κατεσχέθη ὑπὸ
τῆς Ἀστυνομίας ἐν Ῥεθύμνῃ εἰς χεῖρας Ἰω.
Π. Χατζῆ - Ζαχαρίου.

Εἰκ. 19. Ὁπισθία ὄψις προτομῆς Σαράπιδος (;)
ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης.

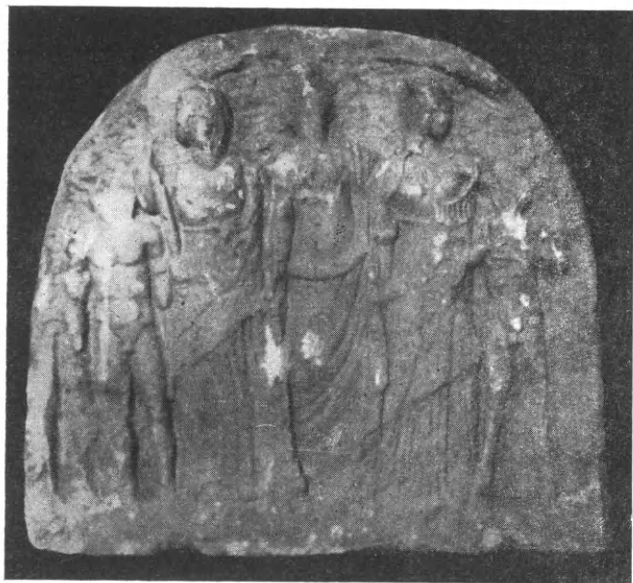
Ἡ αὐστηρὰ παγωνοφόρος μορφή, ἡ ὁποία
ὑπενθυμίζει τοὺς τύπους τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Πλά-
τωνος, παριστᾷ πιθανῶς τὴν μορφήν τοῦ Αἰγυ-
πτιοῦ θεοῦ Σαράπιδος. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς
ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὀπῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔφερεν
ἄλλοτε κινητὸν τὸν κάλαθον ἢ τὸν μόδιον— τὸ
σύμβολον τῆς εὐφορίας, τὴν ὁποίαν παρέχει
ὁ Αἰγύπτιος οὗτος θεὸς τοῦ Ἄδου. Ὡς τοιοῦτο
δὲ πιθανὸν νὰ εἶναι ἀντίγραφον ἐκ τοῦ ἀρχε-
τύπου τοῦ Βρυάξιδος (πρβ. κεφαλὴν Σαρά-
πιδος Βατικανοῦ ἐν SPRINGER Kunstge-
schichte I, ἔκδ. 1923, σελ. 373 καὶ εἰκ. 694).

Μνεῖα ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν
τόμ. Γ', σελ. 485.

4. Ἀρ. εὗρετ. γλυπτῶν 143. Ἀναθηματικὸν
ἀνάγλυφον ἐν σχήματι ἡμικυκλίου (εἰκ. 20).
Παρίστανται ἐν τῷ μέσῳ ἀνάγλυπτοι τρεῖς
γυναῖκες ὄρθιαι καὶ κατενώπιον (Νύμφαι),
φοροῦσαι ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ἑκατέ-
ρωθεν δὲ τούτων, ὄρθιοι ἐπίσης, δύο γυμνοὶ

νέοι, ἐξ ὧν ὁ δεξιόθεν (Πάν) φέρει σύριγγα εἰς τὸ στόμα, ὁ δ' ἀριστερόθεν (Διόνυσος) στηρίζει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς βακτηρίας. Πρόσωπα ἐφθαρμένα. Πῶρος σκληρός. Ὑψ.

Εἰκ. 20. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον Νυμφῶν, ἐξ Ἀργυρουπόλεως (Λάππας) - Ῥεθύμνης.

0,50, πλ. 0,55 μ. (βλ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Α' σελ. 610).

Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Χαραλ. Ζωγραφάκη ἐξ Ἀργυρουπόλεως.

5. Ἀρ. εὗρετ. χαλκῶν 135. Μολύβδινος σωλὴν μήκ. 0,46 καὶ διαμ. ἀνοίγματος 0,10 (εἰκ. 21). Φέρει ἔκτυπον τὴν ἐπιγραφὴν:

Λ Α Π Π Α Ι Ω Ν

Εὐρέθη ἐν τῇ θέσει «Τραόκουρτα» τῆς Ἀργυρουπόλεως καὶ ἀποτελεῖ, προφανῶς, τμῆμα τοῦ ὕδραγωγοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Λάππας. Δωρεὰ Ι. Π' Ζαχαρίου.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΙΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Ἔρευνα εἰς σπήλαιον παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν.

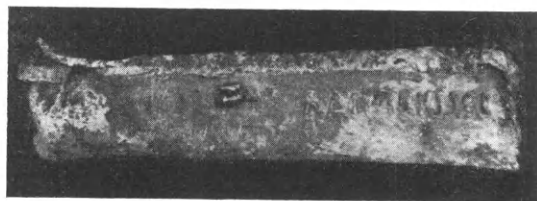
Δοθείσης ἀφορμῆς ἐξ αἰτήσεως καταδίκων τῶν φυλακῶν Καλαμίου Ἰτζεδίν, φυγοδικούντων ἄλλοτε καὶ κρυπτομένων ἀνὰ τὰ ὄρη τοῦ Ἀποκορώνου, ἠρευνήσαμεν, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1937, μακρὸν καὶ βαθὺ σπήλαιον ἐγγὺς τῆς Γεωργιουπόλεως (βλ. Ἐπ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Α', σελ. 610).

Τὸ σπήλαιον τοῦτο, γνωστὸν εἰς τοὺς ἐντοπί-

ους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κορακιά», εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς βραχώδους καὶ ἀποτόμου βορείας πλευρᾶς βουνοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται περὶ τὰ χίλια μέτρα νοτιοανατολικῶς τοῦ μικροῦ συνοικισμοῦ «Ἀσπροσυκιά», ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τῆς εἰσόδου, ἣτις εἶναι μικρὰ ὁπὴ περὶ τὰ δέκα μέτρα ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους, ἐκ τοῦ χαμηλοῦ διαδρόμου, περὶ τὰ δύο μέτρα ὑψηλότερον τῆς εἰσόδου καὶ μήκους 20 μέτρων, εἰς τὸν ὁποῖον ἔρπει τις ἵνα διέλθῃ καὶ ἐκ τοῦ κυρίου θαλάμου, ὅστις εἶναι τετράγωνος λάκκος (5×5 μ.), βάθους τεσσάρων μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ διαδρόμου, καί, ὅστις διὰ τῶν ποικιλοσχημῶν σταλακτιτῶν καὶ σταλαγμιτῶν, δι' ὧν τὸ ἔδαφος, αἱ πλευραὶ καὶ ἡ στέγη του εἶναι ἐπενδεδυμένοι, παρουσιάζει τὴν ὕψιν πλουσίως διακεκοσμημένον δι' ἀγαλμάτων καὶ τάφων θαλάμον, οἷον ἐξέλαβον αὐτόν, ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν τῷ φόβῳ των ἴσως, οἱ δώσαντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν ἀνωτέρω κατάδικοι.

Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀσετυλίνης ἐξετάσαντες μετὰ προσοχῆς τὸ σπήλαιον, ἀνεύρομεν τὰ ἐξῆς ὅστρακα, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Χανίων.

1) Ἐν τῷ λάκκῳ οὐδὲν ἀρχαῖον εὐρέθη.

Εἰκ. 21. Μολύβδινος σωλὴν ὕδρευσεως Λάππας, ἐξ Ἀργυρουπόλεως - Ῥεθύμνης.

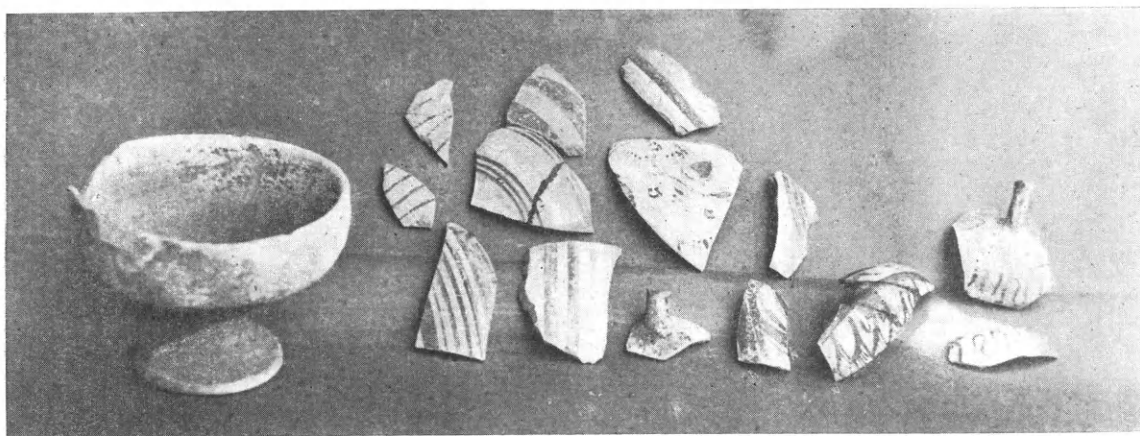
2) Ἐν τῷ διαδρόμῳ εὐρέθησαν μικρά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τεμάχια ἐκ λεπτῶν σφαιρικῶν μὲν ἀλλ' ἀπροσδιορίστου σχήματος ἀγγείων, τεμάχια, ἐπὶ τοῦ χρωματιστοῦ ἐδάφους τῶν ὁποίων (ὠχροκιτρίνου ἢ ὑπολεύκου) σφύζονται τμήματα ἀπλῶν ἢ τριπλῶν ζωνῶν, ἄλλων παχειῶν μελαινῶν καὶ ἄλλων ἐρυθρῶν καὶ λεπτῶν (εἰκ. 22, κάτω σειρὰ ἐν τῷ μέσῳ).

3) Ἐν τῇ εἰσόδῳ ἀνευρέθησαν: α') τὸ μόνον σχεδὸν ἀκέραιον ἀγγεῖον (εἰκ. 22, ἀριστερά). Εἶναι μόνωτον κύπελλον ἢ κύλιξ ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ καὶ ἐντελῶς ἄχρους (διάμ. 0,10 καὶ ὕψ. 0,08 μ.). Ἔχει ἀποκεκρουμένην τὴν λαβὴν ἀπὸ τῆς ῥίζης.

β') Τεμάχιον σφαιρικοῦ ἀγγείου (εικ. 22, δεξιὰ πρὸ τοῦ τελευταίου κάτω). Φέρει κόσμημα συνεχομένων τόξων καὶ πλαγίων γραμμῶν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μεταξὺ καὶ ἄνω τῶν τόξων σχηματιζομένων τριγώνων· γ') ἕτερα δύο τεμάχια (δεξιὰ τελευταῖα), ἐπὶ τῶν ὁποίων παρί-

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΔΩΝΙΑΣ
Ἀρχαῖοι τάφοι Χανίων.

Α) Ὑστερομινωϊκὸς τάφος. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1938 ἀπεκαλύφθη προϊστορικὸς τάφος ἐν τῇ ὁδῷ Κ. Μάνου, ἄνωθεν τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου Χανίων καὶ ἀκριβῶς μεταξὺ τῶν

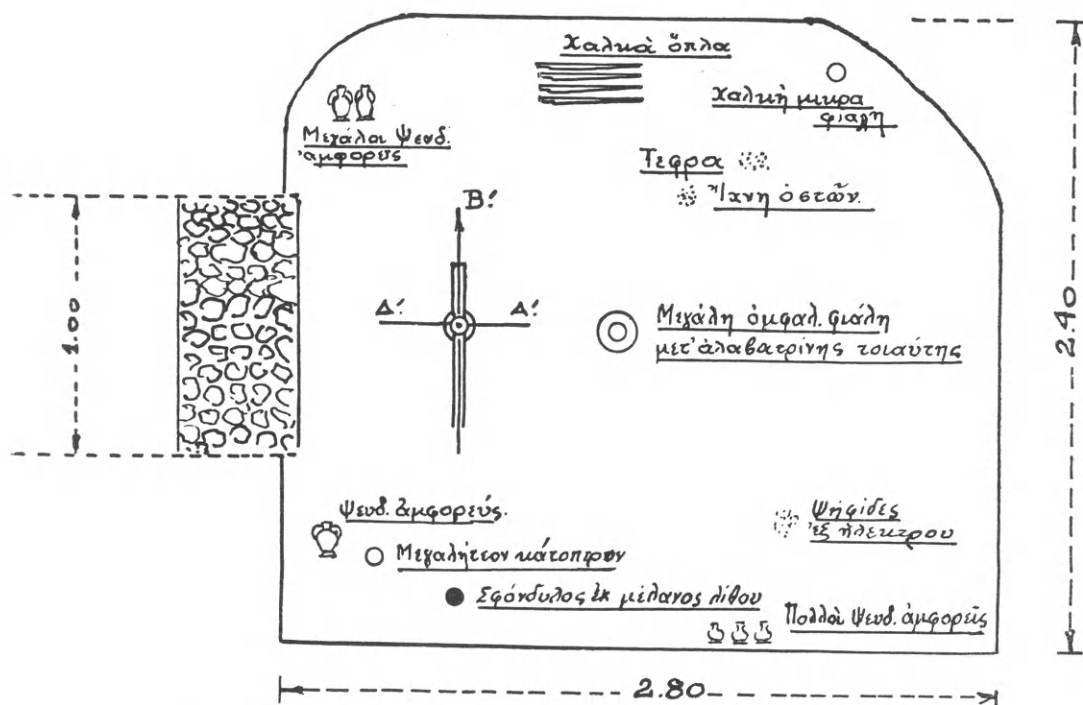

Εικ. 22. Ὅστρακα ὑστερομινωϊκὰ ἐκ τοῦ σπήλαιου «Κορακιά» παρὰ τὴν Γεωργιούπολιν· Ἀποκορώνου· Κρήτης.

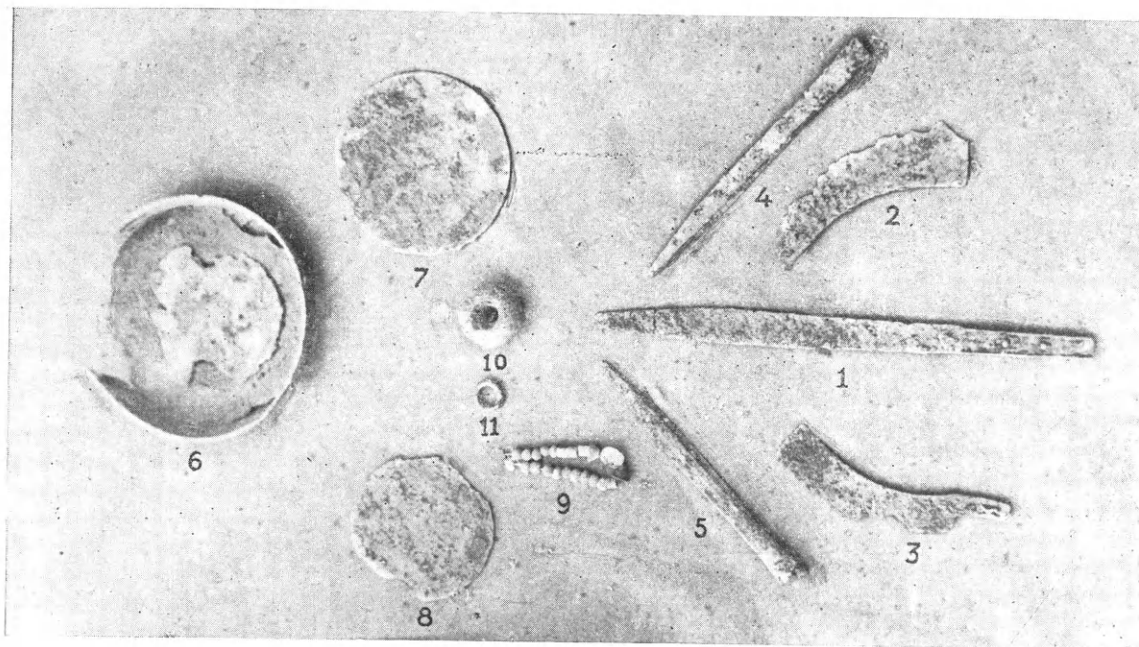
στανται δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐσχηματοποιημένοι ὀφιοειδεῖς πλόκαμοι ὀκτάποδος εἰς διπλὴν μὲν ἀλλεπάλληλον σειρὰν ἐν εἵδει τοξοειδῶς διατεταγμένου γαϊτανίου ἐπὶ τοῦ μεγάλου τεμαχίου, εἰς ἀπλὴν δὲ σειρὰν ἐπὶ τοῦ μικροτέρου. Ἡ παρὰστασις αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ΥΜ 3β ἐποχῆς (PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 250). Πρβ. ὁμοίας παραστάσεις ἐπὶ σαρκοφάγων καὶ κρατῆρος ἐκ τάφων Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας· Κρήτης παρὰ ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗ Ἀρχ. Δελτ. τόμ. 6 (1920-21), παράρτ. σελ. 158-160).

Τὰ εὐρήματα ταῦτα καθιστῶσι προφανές ὅτι τὸ σπήλαιον ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς ὑστερομινωϊκοὺς τοῦλάχιστον χρόνους, λατρευτικὸς εἰς θεότητά τινα τόπος (βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Ἀρχ. Κρητικὸς Πολιτισμός, σελ. 108-110) ἢ γειτνίαςις δὲ τούτου πρὸς τὰ μόλις χιλιόμετρον βορειοδυτικῶς ἀπέχοντα εἰρήπια τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Ἀμφιμάλλ(λ)ων ἐπὶ τοῦ λόφου Κεφάλαια, πλησίον τοῦ χωρίου «Ἀσπροσυκιά», δίδει λαβὴν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ συνοίκισις τῆς ἀρχαίας ταύτης Κρητικῆς πόλεως πιθανὸν νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τῶν ὑστερομινωϊκῶν χρόνων.

οἰκιῶν ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 14 καὶ 19. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην ἔδωκε μεγάλη ὀπὴ σχηματισθεῖσα ἐκ τῆς πτώσεως μέρους τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου, συνεπεία διελεύσεως ἐκείθεν μεγάλης καὶ βαρέως φορτωμένης φορτηγοῦ ἀμάξης (βλ. Ἑπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 528-529). Ὁ τάφος, τὸν ὁποῖον ἀνεσκάψαμεν δι' ὀλίγων ἐργατῶν καὶ ἐκαθαρίσαμεν ἐπὶ ἡμέρας, εἶναι λαξευτὸς ἐντὸς μαλακοῦ βράχου θαλαμοειδὲς τάφος, ἔχων διάμ. 2,80 καὶ ὕψ. 2,50 μετὰ θολωτῆς σχεδὸν ὀροφῆς. Ἡ εἴσοδος τῆς ἐφράσσετο διὰ ξηρολιθικοῦ τοίχου, ὃ δὲ δρόμος τῆς ἔχει πλάτος 1 μ. καὶ ὕψος 1,80 μ., δὲν ἠρευνήθη ὅμως, ὥστε νὰ γνωσθῇ καὶ τὸ μήκος του, διότι εἰσχωρεῖ ὑπὸ τὴν δυτικὴν οἰκίαν. Ἐν τῷ θαλάμῳ παρατηρήσαμεν εἰς διαφόρους θέσεις τέφραν, ἄνθρακα καὶ λείψανα ὀστέων σεσηπότεων ἐκ τῆς ὑγρασίας ἢ, ἴσως ἐκ τῆς καύσεως, πλὴν μηρικῶν τινων ὀστέων, ἐξ ὧν συμπεραίνεται ὅτι ὁ τάφος περιεῖχε πλείονας τοῦ ἑνὸς νεκροῦ ὠρίμου ἡλικίας. Τοῦτο, ἄλλως τε, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ὄπλων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ποικίλων κτερισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ καλλίτερον διατηρούμενα εἶναι τὰ ἑξῆς, εὐρε-

Εἰκ. 23α. Διάγραμμα ὑστερομινωϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

Εἰκ. 23β. Χάλκινα εὐρήματα ἐκ τοῦ ὑστερομινωϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

θέντα κατὰ τὰς ἐν τῷ σχεδίῳ σεσημειωμένας θέσεις (διάγραμμα) (εἰκ. 23α).

α') Χαλκᾶ (συνολικὴ εἰκ. 23β),

1) Δύο μικρὰ ξίφη ἢ ἐγχειρίδια. Τοῦ μικρο-

τέρου σφύζονται μόνον τρία συνανήκοντα τεμάχια ἰσοπλατοῦς λεπίδος μετὰ λείας ῥάχews. Τὸ μεγαλύτερον (ἀρ. 1), μήκ. 0,44, φέρει δύο ἥλους κατὰ τὴν ὀρθογώνιον οὐρὰν τῆς λαβῆς, ἔχει

ὁμοίως λείαν τὴν ῥάχιν, ἀλλ' εὐρύνεται, ἡμικυκλικῶς σχεδόν, πρὸς τὴν αἰχμὴν (πρβ. ξίφος τάφου Γ Μουλιανῶν ἐν PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 254). Ἡ εὐρυνσις αὕτη τῆς λεπίδος εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς μεταξὺ τῆς YM 3 καὶ τῆς ὑπομινωϊκῆς ἐποχῆς χρόνων.

2) Δύο μαχαίρια μονόστομα φέροντα ἑκαστον ἀνὰ ἓνα ἥλον κατὰ τὴν συμφυᾶ οὐρὰν τῆς λαβῆς διὰ τὴν στειλέωσιν (ἀρ. 2 καὶ 3). Ἀμφότερα, μήκους 0,18 μ., ἔχουσι κοίλην τὴν ῥάχιν καὶ κυρ-

σαίαν ῥάχιν τῆς YM 2 περιόδου (βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 254). Πιθανῶς, λοιπόν, ὁ τύπος τῶν λογγῶν τῆς YM 3 περιόδου νὰ εἶναι ὁ ἀνωτέρω.

4) Δύο φιάλαι. Ἐκ τούτων ἡ μικροτέρα σφύζει μόνον τὸν πυθμένα μετὰ τινων τεμαχίων ἐκ τῆς περιφερικῆς πλευρᾶς. Ἡ μεγαλύτερα ὁμως (ἀρ. 6) σφύζεται σχεδὸν ἀκεραίως. Ἔχει διάμετρον 0,22 μ. καὶ ὕψ. 0,04 μ., φέρει δὲ ἐν τῷ ἐντύπῳ, ὥς ὁμφαλῷ, πυθμένι παρομοίαν κινητὴν

Εἰκ. 24. Πήλινα ἀγγεῖα ἐξ ὑστερομινωϊκοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

τὴν τὴν ὀξεῖαν κάτω πλευρὰν τῆς λεπίδος, ὁμοιάζοντα, κατὰ τοῦτο, πρὸς τὰ σημερινὰ μαχαίρια τοῦ μαγειρείου (πρβ. τὸ ὑπ' ἀρ. 25 μαχαίριον ἐν The Prehistoric Tombs of Knossos, Archaeologia LIX ὑπὸ EVANS, ὅστις ἀνάγει τὸ εἶδος τοῦτο εἰς τὴν YM 3β περίοδον).

3) Δύο αἰχμαὶ δόρατος ἢ λόγχης μετὰ κωδωνοειδοῦς αὐλοῦ (ἀρ. 4 καὶ 5). Ἀμφότεραι, μήκους 0,155 καὶ 0,17 μ., ἔχουσι τὴν μεσαίαν ἑκατέρωθεν ῥάχιν πεπλατυσμένην, ἀντιθέτως πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε εὐρεθείσας τοιαύτας τῆς YM περιόδου, αἵτινες ἔχουσι ταύτην ὀξεῖαν, καὶ δὴ πρὸς τὴν εὐρεθείσαν ἐν τῷ τάφῳ τῶν Ἰσοπάτων λόγχην τῆς YM 3, ἥτις ἔχει τὴν ὀξεῖαν με-

μικρὰν φιάλην ἐξ ἀλαβάστρου, τῆς ὁποίας σφύζεται μόνον ὁ πυθμὴν.

5) Δύο ἀπλοῖ δίσκοι κατόπτρων (ἀρ. 7 καὶ 8). Ὁ μεγαλύτερος ἔχει 0,16 διάμετρον, ὁ δὲ μικρότερος, κολοβὸς κατὰ τι, ἔχει διάμ. 0,13 καὶ φέρει δύο ὀπὰς.

β') Ἐκ ποικίλης ὕλης:

1) Ὅρμος ψηφίδων ἐξ ἡλέκτρου (εἰκ. 23β ἀρ. 9). Ἐκ τούτων 14 εἶναι σφαιρικά, κεκοσμημένα διὰ καθέτων ῥαβδώσεων, αἱ δὲ ὑπόλοιποι πέντε κυλινδρικοὶ μετὰ ὀμβροειδοῦς γραμμικοῦ πλέγματος.

2) Μία διάτρητος ἑλλειψοειδῆς καὶ πλακωτὴ ψηφίς ἐξ ὀρεῖας κρυστάλλου (μήκ. 0,025 μ.) φέ-

ρουσα ἔγγλυπτον, ἀλλὰ κατεστραμμένην σχεδόν, παράστασιν βοός.

3) Τρία σφονδύλια, ἔξ ὧν τὰ δύο κωνικά ἐκ λίθου στεατίτου καὶ τὸ τρίτον σφαιρικὸν ἐκ μέλανος λίθου (ἀρ. 10).

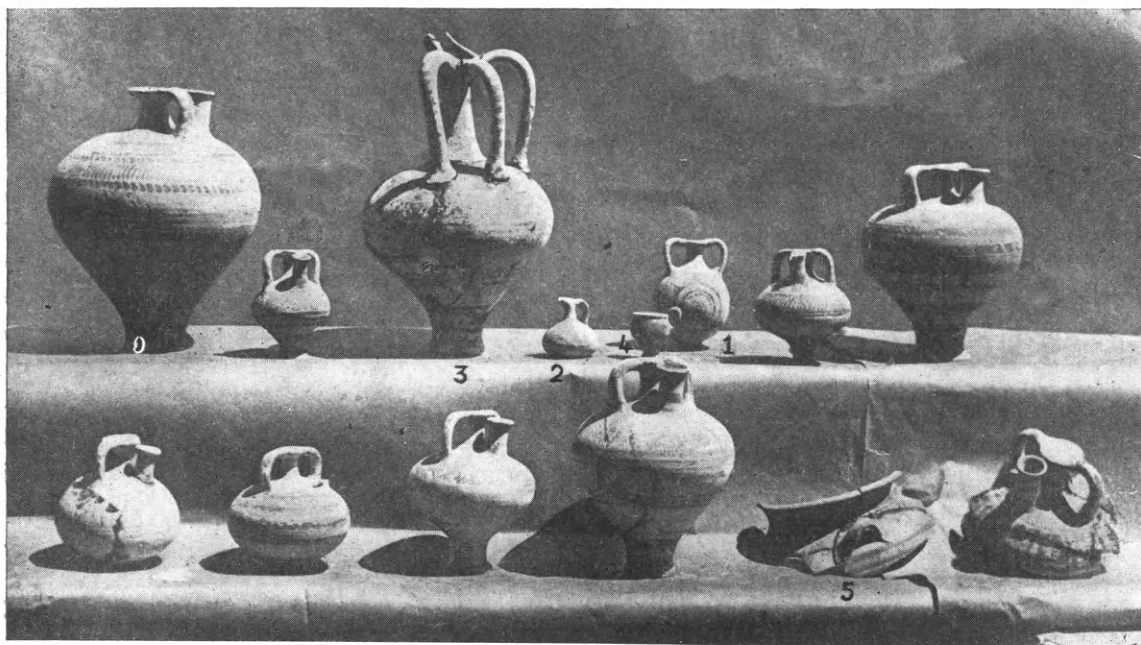
4) Δακτύλιος (διαμέτρου 0,025 μ.) ἐκ συσπειρωμένου χαλκοῦ ἐλάσματος (ἀρ. 11).

γ') Πήλινα ἀγγεῖα:

1) Δώδεκα ψευδόστομοι καὶ σφαιρικοὶ τὴν κοιλίαν ἀμφορεῖς: ἥτοι, ἑννέα πλήρεις — ἀκεραῖοι ἢ συγκεκολλημένοι — καὶ τρεῖς κολοβοί. Ἐκ τῶν ἀκεραίων, δύο μὲν, οἱ μεγαλύτεροι

σιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων, κάτωθεν τοῦ στεγανοῦ στομίου, ἀνὰ ἓν ἔκτυπον (πλαστικὸν) κόσμημα ὁμοιάζον πρὸς ὀκτώσχημον ἀσπίδα. (Πρβ. ὅμοιον πλαστικὸν κόσμημα, τὸ ὁποῖον φέρουσι μικραὶ φιάλαι μετὰ καθέτων λαβῶν τῆς ΥΜ 3 ἐποχῆς, αἵτινες εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ κρύπτῃ τοῦ Σκευοφυλακίου τῶν Ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ (Temple Repositories) (βλ. EVANS Palace of Minos IV, σελ. 495 ἔ.).

Δύο ἕτεροι ἀμφορεῖς φέρουσιν ὁμοκέντρους κύκλους ἐπὶ τοῦ στεγανοῦ στομίου, καθέτους γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὤμων καί, ἐπὶ τῆς κοιλίας,

Εἰκ. 25. Πήλινα ἀγγεῖα ὑστερομινωικοῦ τάφου Χανίων (ὁδοῦ Κ. Μάνου).

(εἰκ. 24) ἔχουσιν ὕψ. 0,38 μ., οἱ ὑπόλοιποι δὲ μικρότεροι ποικίλλουσιν ἀπὸ 0,23—0,10 μ. (εἰκ. 25).] Κατεσκευασμένοι ἄλλοι μὲν ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ καὶ ἄλλοι ἔξ ὑπολεύκου, ἔχουσι πάντες τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἄνευ μὲν ἐπιχρίσματος, κατάγραφον ὅμως διὰ μελανῶν ἢ ἐρυθρῶν διακοσμητικῶν θεμάτων. Οὕτως, ἑπτὰ ἀμφορεῖς κοσμοῦνται διὰ τόξων ἢ τριγώνων πεπληρωμένων δι' ἡμικυκλικῶν ἢ πλαγίων γραμμῶν ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ κατὰ τὸ ἄνω τμήμα τῆς κοιλίας, διὰ ζωνῶν δὲ παχειῶν ἢ λεπτῶν κατὰ τὸ κατώτερον τμήμα καὶ τὴν βάσιν. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγονται καὶ οἱ δύο μεγαλύτεροι ἀμφορεῖς (εἰκ. 25), οἱ ὅποιοι, ἐπιπροσθέτως, φέρου-

ζώνας ἀπλᾶς ἢ πεπληρωμένας διὰ σταγόνων ἢ καθέτων γραμμῶν. Ἄλλος κοσμεῖται, πλὴν τούτων, καὶ δ' ἀστερίσκου ἢ ἀνθεμίου ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνοικτοῦ στομίου καὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου. Δύο ἀκόμη ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ ὤμου ἢ τῆς κοιλίας πλεγματοειδῆ διακόσμησιν. Καί, τέλος, δύο ἕτεροι ἀμφορεῖς, ἔξ ὧν ὁ εἷς σφύζει μόνον τὸ ἄνω μέρος του, φέρουσι γραπτὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ στεγανοῦ στομίου, παράστασιν φυτοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας μετόπας πεπληρωμένας διὰ κυματιστῶν ὀριζοντίων γραμμῶν ἢ ζώνην μετὰ λωτοειδῶν τριγωνιδίων.

2) Ἀμφορίσκος ἐν σχήματι τσότρας (ὕψ. 0,10 μ.) ἔξ ὑπολεύκου πηλοῦ (εἰκ. 25, ἀρ. 1). Ἐπὶ τῶν

δύο παρειῶν τῆς ἑλλειψοειδοῦς κοιλίας του κοσμεῖται δι' ἐρυθρᾶς ζώνης ἐκ συνεχομένων σπειρῶν περὶ τὴν περιφέρειαν ἀπὸ τῶν ὧμων μέχρι τῆς βάσεως καὶ δι' ὁμοκέντρων κύκλων περὶ τὸ μέσον.

3) Δύο πρόχοι. Ἐκ τούτων ἡ μία εἶναι προχοῦδιον κεκοσμημένον δι' ἐρυθρῶν στιγμῶν καὶ μικρῶν κύκλων κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς κοιλίας καὶ διὰ ζωνῶν κατὰ τὸ κατώτερον (εἰκ. 25, ἀρ. 2), ἡ δ' ἑτέρα εἶναι πρόχους ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0,28 μ., συγκεκολλημένη (εἰκ. 25, ἀρ. 3). Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι τρίωτον μετ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ ἀβλακωτῆς ὀρθωτῆς προχύσεως, ἔχει σφαιρικὴν τὴν κοιλίαν καὶ ὑψηλὴν τὴν βάσιν, κοσμεῖται δὲ διὰ καστανερούθρων ζωνῶν περὶ τὰ ὅτα καὶ τὸν λαιμόν, διὰ στιγμῶν καὶ καθέτων γραμμῶν περὶ τοὺς ὧμους, διὰ ζώνης ἐκ συνεχομένων τριγώνων περὶ τὸ μέσον τμήμα τῆς κοιλίας καὶ διὰ γραμμικῶν ζωνῶν περὶ τὸ κατώτερον καὶ τὴν βάσιν. Δίωτος πρόχους μετ' ὀρθωτῆς ἀβλακωτῆς προχύσεως τῆς MM 3 περιόδου εὐρέθη ἐν Κνωσῷ βλ. PENDLEBURY ἔ.ἀ. πίν. XXVIII^{1c}.

4) Μικρὸς ἀναθηματικὸς κύαθος μετὰ λαβῆς ὑπερεχούσης, ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, ὕψ. 0,04 μ. (εἰκ. 25, ἀρ. 4), καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας εὐρυστόμου κρατῆρος φέροντα καστανόχρουν διακόσμησιν ἐκ συνεχομένων σπειρῶν (εἰκ. 25, ἀρ. 5).

Παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα:

1) Τὸ θαλαμοειδὲς καὶ σχεδὸν τετράγωνον σχῆμα τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, ἡ πιθανὴ καῦσις τῶν νεκρῶν¹, τὰ σχήματα τῶν κτερισμάτων καὶ μάλιστα ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν ἀγγείων, ἐν ᾗ κυριαρχοῦσι τὰ γραμμικὰ θέματα, ἰδίᾳ δὲ ὁ εὐρύστομος κρατῆρ, ὅστις φαίνεται τὸ πρῶτον κατὰ τὴν YM 3β περίοδον (EVANS Pal. of Minos IV, σελ. 1017), ταῦτα πάντα ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν μεταβατικὴν ὑπομινωϊκὴν περίοδον, τὴν μεταξὺ τῆς YM 3β καὶ τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ἥτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1250-1050 π. Χ.

¹ Δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῶμεν κατηγορηματικῶς, ἐὰν τὰ λείψανα τῶν ὀστέων προέρχονται ἐξ ὑγρασίας ἢ ἐκ καύσεως, διότι καὶ τέφρα παρουσιάσθη πέριξ αὐτῶν καὶ ἄκανστα μνηαῖα ὀστᾶ.

2) Ἐν τῇ αὐτῇ ὁδῷ καὶ ὀλίγα μέτρα βορειότερον καὶ νοτιώτερον τῆς θέσεως, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ὁ ἀνωτέρω τάφος, εὐρέθησαν, ἐπίσης τυχαίως, κατὰ τὸ 1928 καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Φ. Σταυροπούλλου δύο ὁμοιοὶ θολωτοὶ τάφοι, τῶν ὁποίων δὲν ἐδημοσιεύθησαν τὰ κτερίσματα, ἀτινα φυλάσσονται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων. Τοιοῦτοι τάφοι εὐρέθησαν τῷ 1900 ἐπίσης ὀλίγον κατωτέρω καὶ δυτικώτερον, ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου Χανίων (βλ. BSA VIII, 305. MARIANI Mon. Ant. VI, 203. Ath. Mitt. 1900, σελ. 466).

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου, παρὰ τὴν οἰκίαν τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας, ἐν τῇ σημερινῇ ὁδῷ Μακεδονίας, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως τῷ 1920 καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Στεφ. Ξανθοῦδίδου ἑτεροὶ τάφοι τῆς YM 3 περιόδου (ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ ἐν Ἄρχ. Δελτ. τόμ. 6 (1920-21) παράρτ. σελ. 164 καὶ Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ, Ἄρχ. Δελτ. τόμ. 10 (1926) παράρτ. σελ. 44 καὶ ἐξ). Ὅλοι οἱ τάφοι οὗτοι, ὡς εὐρεθέντες ἐν τῇ αὐτῇ τοποθεσίᾳ, ἀποδεικνύουσιν ἀσφαλῶς τὴν ὑπαρξίν ἐνταῦθα ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῆς πόλεως Κυδωνίας κατὰ τοὺς ὑστερομινωϊκοὺς ἢ ὑστερομυκηναϊκοὺς χρόνους (MARINATOS Arch. Anzeiger 1934, σελ. 251).

Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο θέλομεν πραγματευθῆ ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ.

Β) *Μεσομινωϊκὴ νεκρόπολις*. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καμπὴν τοῦ Ἑνετικοῦ φρουρίου Χανίων καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Ἐ. Βενιζέλου γηπέδῳ τοῦ Δημοσίου, ἀπέναντι δ' ἀκριβῶς τοῦ Σταδίου, εὐρέθησαν, κατὰ τὴν διανοίξιν τῆς νέας λεωφόρου Νικηφόρου Φωκά τρεῖς ἀκέραιοι πίθοι καὶ τεμάχια τινα ἄλλων ὁμοίων.

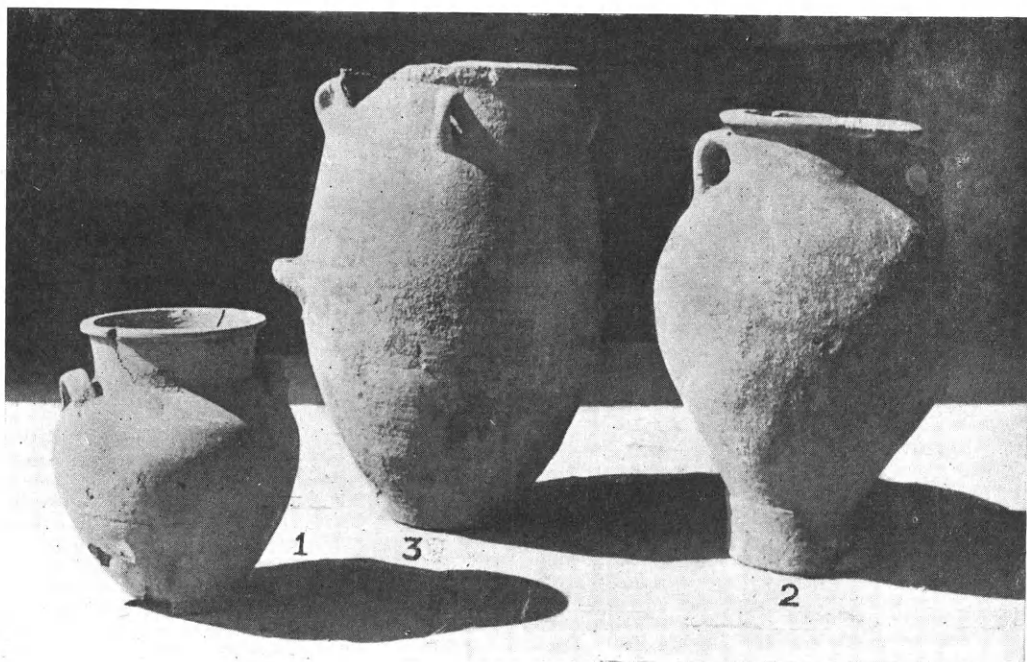
Πρόκειται περὶ ταφικῶν πίθων. Ἦσαν τοποθετημένοι πλαγίως πῶς ἐντὸς τῆς ἀμμώδους γῆς καὶ μετὰ τὸ στόμιον πρὸς τὰ ἄνω, ἔφερον δὲ ὡς πῶμα τετράγωνον ἢ στρογγύλην λιθίνην λεπτήν πλάκα. Οὐδὲν σημεῖον καύσεως τῶν νεκρῶν παρετηρήσαμεν· ἀλλ' οἱ σκελετοὶ ἦσαν τελείως κατεστραμμένοι ἐκ τῆς ὑγρασίας, πλὴν τεμαχίων τοῦ κρανίου ἢ τῶν μηρικῶν ὀστέων. Ἐπίσης οὐδὲν κτερίσμα ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς, πλὴν μιᾶς πηλίνης μικρᾶς ἀγνύθος ἐν ἐνὶ πίθῳ.

Ἐκ τῶν πίθων τούτων (εἰκ. 26) ὁ ὑπ' ἀρ. 1 μικρότερος (ὕψ. 0,40 καὶ διάμ. στομίου μετὰ

τῶν χειλέων 0,26 μ.) ἔχει τὸ σχῆμα εὐρυστόμου ἀμφορέως μεθ' ὑψηλοῦ ὀπωσοῦν λαιμοῦ καὶ προτεταμένων χειλέων, φέρει καθέτους τὰς δύο λαβὰς ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς σφαιρικῆς κοιλίας, στερεῖται δὲ ἰδιαιτέρας βάσεως κατὰ τὸν πυθμένα. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ καὶ φέρει ἐξωτερικῶς ἐγγαράκτους κύκλους.

Πηλὸς ἐρυθρῶπός, ἄνευ διακοσμήσεως (πρβ. ταφικὸν πίθον εἰκ. 16 ἐν Ἀρχαιολ. Δελτ. τόμ. 13, σελ. 152 ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ Πρώϊμοι μινωϊκοὶ τάφοι ἐκ Βορροῦ-Μεσσαράς).

Χρονολογία. Ἡ χρῆσις ταφικῶν πίθων ἐν Κρήτῃ τοποθετημένων οὐχὶ ἐν θαλάμοις, ἀλλὰ μεμονωμένων καὶ οἰονεὶ πεφυτευμένων, ὥς οἱ

Εἰκ. 26. Μεσομινωϊκοὶ ταφικοὶ πίθοι Χανίων.

Ὁ ὑπ' ἀρ. 2 μεγαλύτερος (ὑψ. 0,73 καὶ διάμ. στομίον 0,335 μ.), ἔχει καὶ οὗτος τὸ σχῆμα εὐρυστόμου ἀμφορέως, διαφέρει ὅμως τοῦ πρώτου μικροτέρου κατὰ τὸ ὅτι ἔχει τὸν λαιμὸν χαμηλότερον, τὰς δύο λαβὰς ὀριζοντίως τοποθετημένας ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τὴν κοιλίαν ἥτιον σφαιρικὴν, τὴν δὲ βάσιν εὐδιακρίτως χωριζομένην ἀπὸ τοῦ κορμοῦ δι' ἐγγαράκτου προεξοχῆς ὡς δακτυλίου. Ὄχρὸς πηλός, ἄνευ διακοσμήσεως.

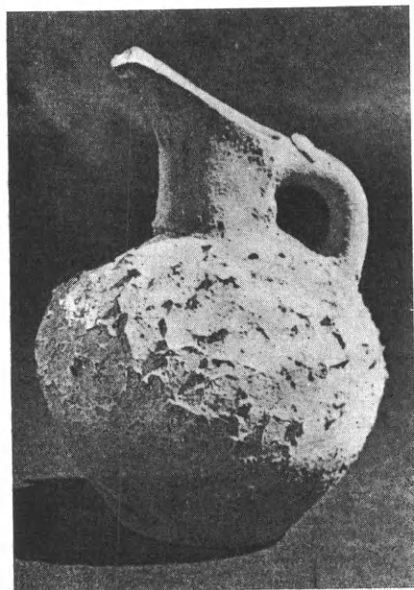
Τέλος, ὁ μέγιστος ὅλων (ἀρ. 3 τῆς εἰκόνος 26) ὑψ. 0,785 καὶ διάμ. στομίον 0,39) ἔχει στενὰ καὶ ὀλίγον προτεταμένα τὰ χεῖλη, φέρει δὲ ἐπὶ τοῦ ἐπιμήκους κορμοῦ τέσσαρας μὲν καθέτους λαβὰς κάτωθεν τῶν χειλέων χωριζομένας ἀπ' ἀλλήλων κατὰ κανονικὰ διαστήματα, δύο δὲ ὀριζοντίας τοιαύτας κατὰ τὸ μέσον τοῦ ῥαδινοῦ κορμοῦ, ὅστις καταλήγει εἰς πυθμένα ἄνευ βάσεως.

Ἀνωτέρω, ἐν τῇ ἄμμῳ, ἀπαντᾷ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ κατὰ τὴν ΜΜ 3 περίοδον (PENDLEBURY ἔ.ἀ. σελ. 283). Τὰ σχήματα ὅμως τῶν πίθων τούτων, ὡς καὶ ἡ διάταξις τῶν λαβῶν αὐτῶν ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν μεσομινωϊκὴν καὶ κατὰ τὴν ὑστερομινωϊκὴν περίοδον, ἀλλ' οὐδεμίαν φέρουσι γραπτὴν ἢ χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν πρὸς χρονολογικὴν κατάταξιν αὐτῶν.

Εὐτυχῶς, τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληροῖ, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνωτέρω τάφους τῶν Χανίων, μικρὰ πρόχους, ἥτις εὐρέθῃ παραπλεύρως τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 πίθου. Ἡ πρόχους αὕτη (εἰκ. 27), ὑψους 0,24 μ., ἔχει ὀρθωτὴν τὴν προχοὴν ἢ πρόχυσιν, φέρει πλαστικὸν μνηοειδὲς κόσμημα ἐπὶ τῆς λαβῆς, ἔχει δὲ ἐρυθρὰν καὶ ἔκτυπον ἀκανθωτὴν (barbotine) τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφαιρικῆς κοιλίας. Ἡ διακόσμησις αὕτη, ἥτις δίδει τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀκανθῶν τοῦ ῥόδου,

είναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ΜΜ 3α περιόδου (βλ. PENDLEBURY ἑ.ἄ. καὶ σελ. 134 καὶ πρβ. EVANS Pal. of Minos I, συμπληρωματικὸς πίν. III^α).

Βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἀσφαλῶς χρονολογουμένου τούτου ἀγγείου, δὲν διστάζομεν νὰ ἀποφαν-

Εἰκ. 27. Μεσομινωϊκὴ πρόχους Χανίων.

θῶμεν ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα νεκρόπολις ἀνήκει εἰς τὴν Μεσομινωϊκὴν περίοδον, νὰ τονίσωμεν δέ, συνεπῶς, τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀποκαλύψεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιβεβαιοῦται κατὰ τὸν κατηγορηματικώτερον τρόπον ἡ ὑπαρξίς μεσομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ¹. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ εὐρέθησαν ὑπὸ (Μαρινάτου ἢ Σταυροπούλλου;) καὶ τάφοι ὕστερωτέρων χρόνων.

¹ Εἰς ἐπὶ ῥόωσιν τῆς ὑπάρξεως μεσομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ βλ. α') ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ Mitt. über Höhlen und Kastforschung 1928, εἰκ. 4: Λίθινον ἀγγεῖον ΜΜ 1 ἐξ Ἀγίας Μαρίνης (Γεροσπήλιο).

β') PENDLEBURY ἑ.ἄ. σελ. 291: ὄστρακα ΜΜ 1 - ΜΜ 3 εἰς Μοναστηράκι καὶ Νοχιά.

γ') H. PRINZ ἐν Ath. Mitt. 1910, σελ. 149 κέ.

δ') Ὁστράκα ἐκ πίθων καὶ ἄλλων μικροτέρων ἀγγείων ΜΜ 1 περιόδου εὐρεθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἰδιωτικῷ ἀγρῷ μεταξὺ τῆς Χαλέπας καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ (Ἀκρωτήρι) Χανίων (ΕΕΚΣ τόμ. Γ' σελ. 484).

Γ) Ἑλληνιστικοὶ τάφοι. Ἐξωθι τῶν Χανίων, ἀνατολικῶς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τοῦ Ὁσίου Λουκά καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ ὀπισθεν τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ μανδροτοίχου κειμένων χωραφίῳ ἠρευνήσαμεν κατὰ τὸ 1938 δύο τάφους τυχαίως ἀποκαλυφθέντας ὑπὸ τοῦ καλλιερ-γούντος τὸ χωράφιον ἰδιοκτῆτου Νικ. Μπατάγια (βλ. Ἑπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Β', σελ. 529).

Πρόκειται περὶ ταφικοῦ συγκροτήματος ἀποτελουμένου ἐκ δύο πωρίνων σαρκοφάγων χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ μεσοτοιίχου ἐξ ὀρθίων πωρίνων πλακῶν καὶ περικλειομένων ἀμφοτέρων ἐντὸς οἰκίσκου, σχήματος τραπέζιου, ἔχοντος ὑψηλὴν ἀπὸ νότου καὶ ἐπικλινῇ πρὸς βορρᾶν πωρίνην ὡσαύτως στέγην.

Αἱ σαρκοφάγοι ἔχουσι μῆκος 1,88 μ., πλάτος 0,53 μ., καὶ βάθος 0,60 μ. (βλ. διάγραμμα εἰκ. 28), ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ κεραμείων πλακῶν (τεθραυσμένων ἤδη), αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἔντυπον γραμμικὸν πλαίσιον. Ἐκτὸς λειψάνων σκελετῶν, οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη ἐν αὐταῖς. Ἐκ τῆς τεχνολογίας ὅμως τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ μνημείου, ἀλλ' ἰδίως ἐκ τῶν κτερισμάτων τάφων, οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῷ γειτονικῷ χωραφίῳ καὶ ἀνεσκάφησαν τῷ 1902 ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου (βλ. Εὐρετ. Μουσείου Χανίων, πηλίνα ὑπ' ἀριθ. 653-658) συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, πιθανώτατα εἰς τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα.

Τυχαῖα εὐρήματα

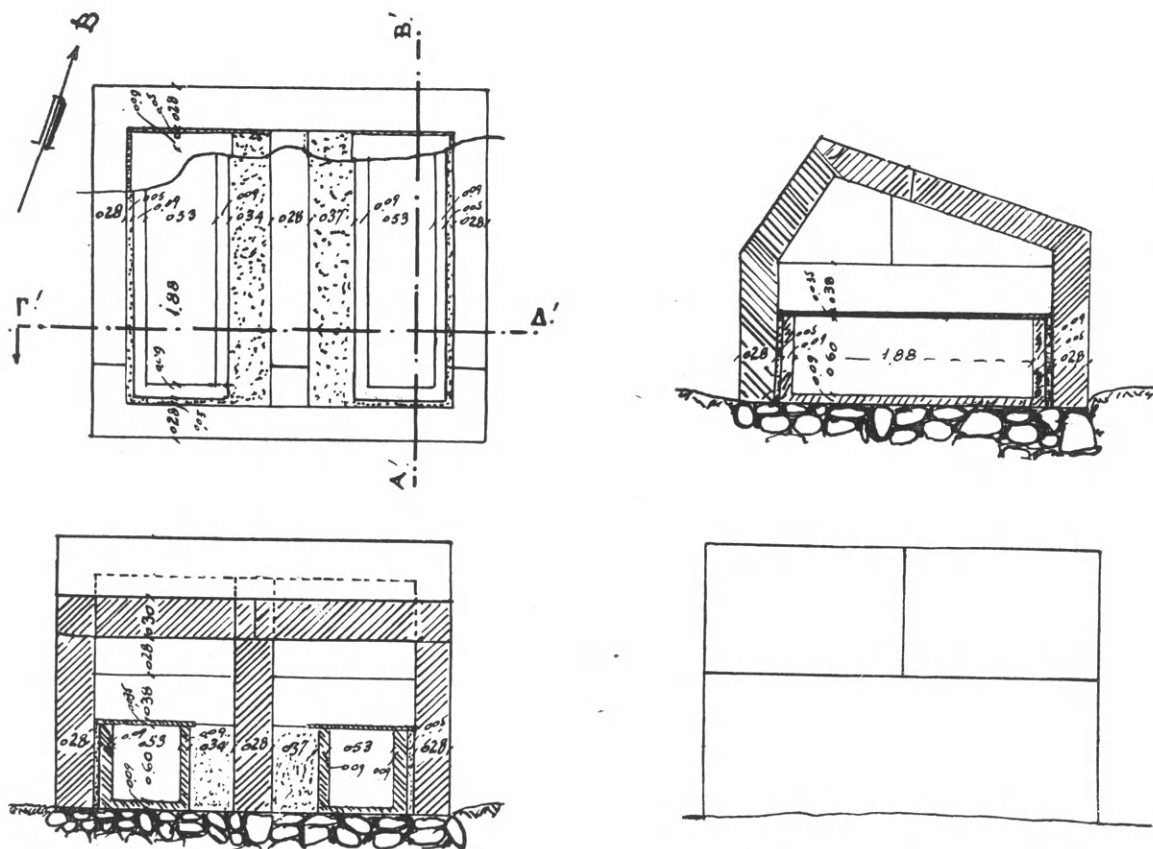
ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων.

1) Τετράγωνος πωρίνη πλάξ (0,25 × 0,25 καὶ πᾶχ. 0,12 μ.). Εὐρέθη ὑπὸ ἐργατῶν ἐπὶ τινος λοφίσκου παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Κλαδισσοῦ πλησίον καὶ δυτικῶς τῶν Χανίων. Εἶναι ἐπιτύμβιος πλάξ καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 29 καὶ 30):

ΣΑΜΑΜΦΑΙΣΣΙ	Σᾶμα Μελισσί-
ΔΟΣΕΜΙ	δος ἐμὶ

Ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὥς δείκνυται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τοῦ τύπου τοῦ ῥήματος ἐμὶ. Τὸ θηλυκὸν ὄνομα Μελισσίς ἀναφέρεται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἀργους τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος (IG IV, 629, στ. 2) βλ. M. GUARDUCCI Inscriptiones Creticae II, σελ. 123.

Εἰκ. 28. Διάγραμμα ἀρχαίων τάφων παρὰ τὸ νεκροταφεῖον Ἀγίου Λουκά-Χανίων.

ΚΑΙΜΑΣ 1: 50. Ὑψὺς: Κάτοψις καὶ τομὴ Α' - Β'.

Κάτω: Πρόσοψις καὶ τομὴ Γ' - Δ'.

2) Ὑποκύανος λίθος ἀποκεκρουμένος πανταχόθεν (μέγ. μήκ. 0,37, μέγ. πλ. 0,23 καὶ πάχ. 0,10 μ.). Εὐρέθη παρὰ τὸ στάδιον Χανίων. Εἶναι ἐπιτύμβιος στήλη καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 30):

ΓΟΓΙΑΣ
ΜΟΛΩ
ΝΟC
ΧΑΙΡΕ

Γογίας
Μόλω
νος
Χαῖρε

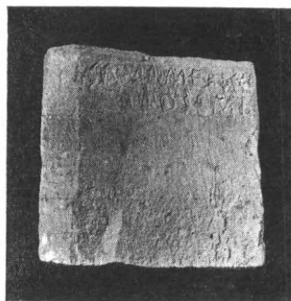
Χρονολογία ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 120 (8)). Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου σίχου πιθανὸν νὰ εἶναι Γο(ρ)γίας, γραφὴν Γογίας κατὰ παραδρομὴν τοῦ χαρακτοῦ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον νὰ εἶναι ἀκριβῶς Γογίας. Τοιαῦτα παράξενα κύρια ὀνόματα δὲν εἶναι σπάνια ἐν Κρήτῃ. Περὶ Μόλωνος πρβ. ἐπιγραφὴν ἐκ Τάβδος: FR. BLASS Die kretischen Inschriften, σελ. 367 ἐν Sammlung der griech. Dialekt-Inschriften III 2. Göttingen 1905

καὶ DOUBLET BCH XIII σ. 71 ἔ. καὶ ἐν M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 309 (12).

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΕΛΙΝΟΥ

Προσωρινὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Ροδοβανίου.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου ἀρχαίων πό-

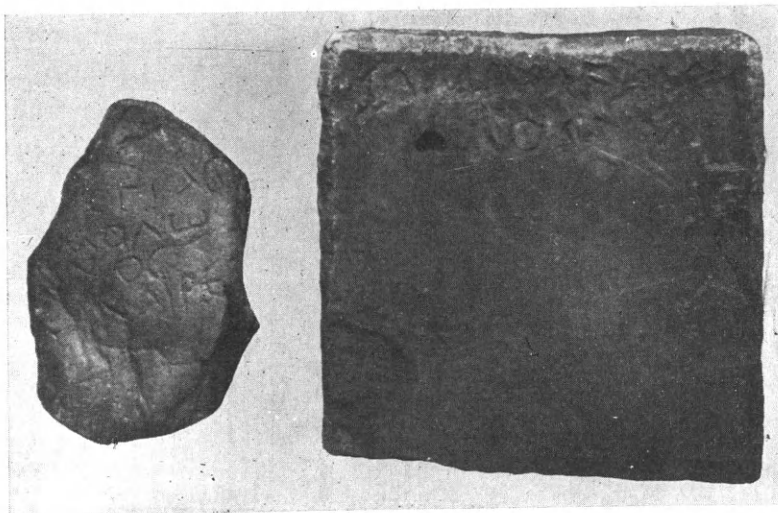

Εἰκ. 29. Ἀρχαῖα ἐπιγραφὴ Χανίων.

λεων Ἐλύρου, Σντίας, Λισοῦ καὶ Ὑρτακίνης, ὡς καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων τοποθεσιῶν τῆς ἐπαρ-

χίας ταύτης, περισυνελέγησαν διάφορα ἀρχαῖα καὶ μάλιστα ἐπιγραφαί, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων τυγχάνουσι πρὸ πολλοῦ δημοσιευμένοι. Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν προσωρινῶς ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ τῆς Κοινότητος Ῥοδοβανίου, εἶναι τὰ ἐπόμενα :

α' Ἐπιγραφαί :

Εἰκ. 30. Ἐπιγραφαὶ Χανίων.

1) Ψήφισμα προξενίας. Τεμάχιον λίθου ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν πλην ἔμπροσθεν. Ἐπὶ τῆς διατηρουμένης πλευρᾶς ἡ ἐπιγραφή :

Ἔδοξε ταῖ πόλει τῶν Ἑλευρίων
Θεοὶ | προξένῳ καὶ θεοροδόκῳ χρῆσθαι
ἐ]ν Δελφοῖς Κλεοφάνει Ταραντί[νωι
κ]αὶ αὐτῶι καὶ ἐγγόνοις
Ἔδοξε Ἑλ[υρίων ταῖ πόλει [— —] ιο [— —]
αρατ
Νεο . . . . ρονα Νεοκρέοντος Π . . . π]ρόξενον
κα]ὶ ε[ὐεργ]έταν καὶ αὐτὸν καὶ ἐγγ[ονα ὑπ]άρ-
χειν(;) . . . (δυσανάγνωστον)

Μάρμαρον λευκόν· μῆκ. 0,955, πλ. 0,56, πάχ. 0,30, ὕψ. γραμμ. 0,023. Φέρει ἐκβαθύσματα μεταγενεστέρως χρήσεως. Ἀπεσπάρσθη ἀπὸ τοίχου τῆς οἰκίας Μιχαὴλ Μιχελάκη - Ῥοδοβάνι. (M. GUARDUCCI *Inscriptiones Creticae* II σελ. 176)

2) Ἐπιτύμβιος στήλη ὀλίγον ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ τύμπανον καὶ τὸ ἔμβολον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Εὐφρων
ᾠνομάρχῳ

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,95, πλ. 0,335, πάχ. 0,075 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,023. Ἀπεσπάρσθη ἐκ τῆς οἰκίας Μιλτ. Παπαρηγοράκη, Ῥοδοβάνι (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 180).

3) Ἐπιτύμβιος στήλη. Τεμάχιον κάτω ἀποκεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Σύνφορος καὶ Εὐτυχί
ανὸς οἱ Θεοδώρου
τόδε μνήμα τεῦξαν
ἑαυτοῖς καὶ ἐγγόνοις
ἑαυτῶν

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,22, πλ. 0,38, πάχ. 0,07, ὕψ. γραμμ. 0,016. Δωρεὰ Ἀντ. Ἐμμ. Κονταδάκη ἐκ Ῥοδοβανίου (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 181)

4) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης πανταχόθεν ἀποκεκρουμένης πλην ἄνω. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

Ξενιάδα
Ἀνδροτίμῳ

Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,019, πλ. 0,22, πάχ. 0,075 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,018. Ἀπεσπάρσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Ἀννης (Ἀγριλῆς) (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 181)

5) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης. Φέρει τὸ ὄνομα :

Ἀγησίφοτος
Ἀδράστοι — —

Εἶναι πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλην ἄνω.

Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,19, μέγ. πλ. 0,28 πᾶχ. 0,09 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,022. Δωρεὰ Μιχ. Χ' Μιχελάκη ἐκ Ροδοβανίου (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 178).

6) Δύο τεμάχια μὴ συνανήκοντα ἐπιγραφῆς

ΟΙΗΣΕ | ΣΕΠ

ἀποκεκρουμένα πανταχόθεν.

Ὑποκύανος λίθος· ὕψ. ἀμφοτέρων 0,13 καὶ πᾶχ. 0,125, πλ. μεγαλυτέρου 0,355, μικροτέρου 0,245, ὕψ. γραμμ. 0,051.

Δωρεὰ Θεοχάρους Πετράκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

7) Ἐπιτύμβιος στήλη ἀποκεκρουμένη κάτω. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

Δρομεὺς Φράσ
ωνος

Λευκὸν μάρμαρον· ὕψ. 0,29, πλ. 0,22, πᾶχ. 0,06, ὕψ. γραμμ. 0,018 ἐκ Λισοῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 214).

8) Ἐπιτύμβιος στήλη μετ' αἰετώματος εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

Ὀνασιχάρμωι Ὀνασίωνος
Ὀνασίων φίλωι

Τοῦ αἰετώματος σφίζεται τὸ ἀριστερὸν ἄκρω-
τήριον. Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. 0,024, πλ. 0,35,
πᾶχ. 0,09 καὶ ὕψ. γραμμ. 0,017 ἐκ Λισοῦ (M.
GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 214).

9) Τεμάχιον ἐπιτυμβίου στήλης πανταχόθεν
ἀποκεκρουμένον πλὴν ἄνω. Σφίζονται τὰ γράμ-
ματα:

ΣΩΣ
ΣΩΤ

Μάρμαρον λευκόν, ὕψ. καὶ πᾶχ. 0,13, πλ. 0,29,
ὕψ. γραμμ. 0,022 ἐκ Λισοῦ (M. GUARDUCCI
ἔ.ἀ. σελ. 214).

Εἰς τὴν ἀνωτέρω συλλογὴν τῶν ἐπιγραφῶν
προσθετέα καὶ τὰ ἐξῆς ἐνεπίγραφα μάρμαρα,
τὰ ὅποια, λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ βάρους των
καὶ τῆς μακρινῆς ἀποστάσεως διὰ μέσου ὁρειῶν
διαβάσεων, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μεταφερ-
θῶσιν εἰς Ῥοδοβάνιον, ἀλλ' ἀφένθησαν ἐν οἷς
εὐρέθησαν τόποις:

10) Ὁρθογώνιος στήλη ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφὴ:

PEIANOC
TAKEΩNN
OC

Μάρμαρον λευκόν· μήκος 0,68, πλ. 0,48, πᾶχ.
0,24, ὕψ. γραμμ. 0,06.

Σούγια. Κατώφλιον θύρας οἰκίας Γεωργίου
Παπαδεροῦ (M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 300).

11) Βάθρον (ἀγάλματος;) πανταχόθεν ἀπο-
κεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΟΝΣΑΠΥΧΩΝ

Μάρμαρον ὑποκύανον· μήκ. 0,64, ὕψ. 0,50,
πᾶχ. 0,26, ὕψ. γραμμ. 0,035.

Σούγια, εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς ἀρχαίας
Συνίας, παρὰ τὸν χειμαρρῶνα (M. GUARDUCCI
ἔ.ἀ. σελ. 300).

12) Βάθρον (ἀγάλματος;) πανταχόθεν ἀπο-
κεκρουμένον. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

PPANIONIO
Λ ΝΔΟΥΥΙΟΝ
ΙΩΝΗΠΟΛΙ

Μάρμαρον ὑποκύανον· μέγ. πλ. 0,55, μέγ.
ὕψος 0,55, μέγ. πᾶχ. 0,27, ὕψ. γραμμ. 0,05.

Σούγια. Πλησίον θόλων Συνίας, παρὰ τὴν
δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀρχαίας πόλεως ταύτης
(M. GUARDUCCI ἔ.ἀ. σελ. 299).

13) Ἀναθηματικὴ (:) στήλη μετ' ἀποκεκρου-
μένου αἰετώματος. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΕΛΛΕΙΦΟΣ ΤΕΜΕΝΟΣ
ΙΕΡΟΥ ΙΕΡΟΝ

Μάρμαρον ὑπόλευκον· ὕψ. 0,56, πλ. 0,30, πᾶχ.
0,07, ὕψ. γραμμ. 0,016. Χωρίον Παπαδιανᾶ,
οἰκία Μιχαὴλ Δρακάκη.

β' Γ λ υ π τ ᾶ:

1) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον
πλὴν δεξιᾶ. Σφίζεται ἐνδεδυμένος ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ
λαιμοῦ μέχρι ποὺ τῶν ποδῶν. Φορεῖ χιτῶνα καὶ
ἱμάτιον, τὸ ὅποϊον ἀφίνει γυμνὸν τὸ ἄνω μέρος
τῆς δεξιᾶς χειρὸς.

Μάρμαρον λευκόν· μέγ. σφζ. ὕψ. 0,35, πλ.
0,23, μέγ. πᾶχ. 0,12.

Δῶρον Μιχ. Μιχελάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

2) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον
πλὴν δεξιᾶ. Παρίσταται ὁλόγυμνος ἀνὴρ. Στη-
ρίζει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ ἀσπίδος καὶ ἀνυποῖ
τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, ὅστις ἐστηρίζετο ἐπὶ
βακτηρίας (:) ἴσως. Ἔχει τοὺς πόδας χιαστὶ
ἐπαλλήλους.

Μάρμαρον λευκόν· σφζ. ὕψ. 0,32, πλ. 0,16,
πᾶχ. 0,06.

Δῶρον Βαρδῆ Ξανθινάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

3) Ἀνάγλυφον πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον πλὴν ἀριστερά. Παρίσταται γυμνὸς ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ στήθους μέχρι πού των γονάτων. Σφάζεται ἡ δεξιὰ χεὶρ στηριζομένη ἐπὶ τῆς προεξοχῆς τοῦ πλαισίου.

Μάρμαρον λευκόν· μέγ. ὕψ. 0,33, πλ. 0,16, πάχ. 0,06.

Δῶρον Βαρδῆ Ξανθινάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

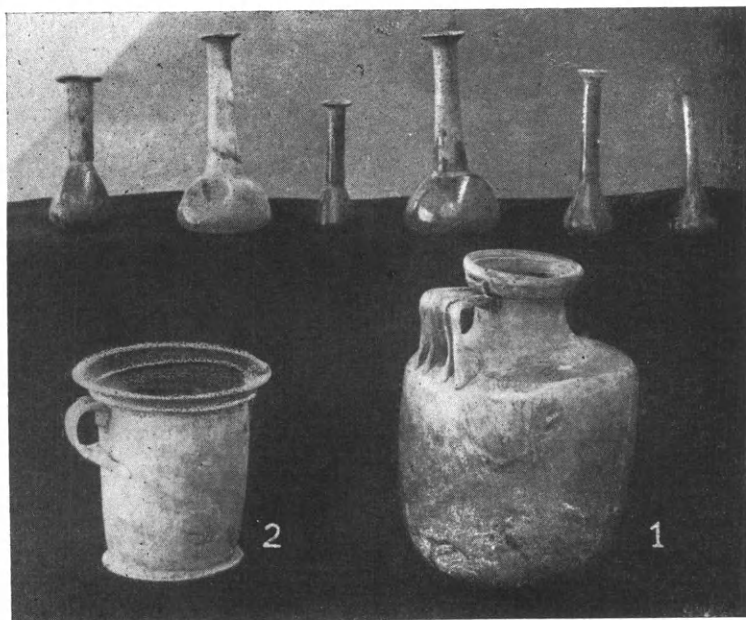
4) Τεμάχιον ἀγαλματίου, οὔτινος σφάζεται ὁ δεξιὸς ἄκρος πούς ἐπὶ βάσεως. Φέρει σάνδαλον.

γ) Ἀρχιτεκτονικά.

1) Πλάξ θύρας τάφου. Φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἔντυπον σπειροειδῆ διακόσμησιν χωρίζουσιν εἰς τέσσαρα τετράγωνα ἐδάφη τὴν χαμηλοτέραν ἐπιφάνειαν. Ἐπὶ τῆς καθέτου ἐκτύπου γραμμῆς τρεῖς στρογγύλοι ἐκτυποὶ κόμβοι.

Ἀποκεκρουμένη πανταχόθεν πλὴν ἀριστερά.

Πῶρινος λίθος. Ὑψ. 0,50, μέγ. πλ. 0,50, πάχ. 0,13. Ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ παλαιὰν βρύσιν Ῥοδοβανίου. Ἐδημοσιεύθη μετ' εἰκόνας ὑπὸ L. SA-

Εἰκ. 31. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τάφου Πρινέ - Σελίνου.

Μάρμαρον λευκόν· ὕψ. μετὰ βάσεως 0,12, μήκ. 0,18. Δῶρον Γεωργίου Ι. Πατερᾶκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

5) Πηλίνη κεφαλὴ εἰδωλίου ζφομόρφου, οἶονεὶ κυνός.

Πηλὸς ἐρυθρός· ὕψ. 0,04. Δῶρον Ι. Κονταδάκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

6) Πήλινον εἰδῶλιον γυναικός, τῆς ὁποίας ὁ πέπλος πίπτει ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων, ἀφίνων ἀνοικτὸν τὸ στήθος. Ἀποκεκρουμένον ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω. Κοῖλον.

Πηλὸς ἐρυθρός. Σφζ. ὕψ. 0,10, μέγ. πλ. 0,11. Δῶρον Λάμπρου Πατερᾶκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

7) Πηλίνη κεφαλὴ εἰδωλίου λέοντος. Φέρει ἐξίτηλα ἴχνη μελαίνης βαφῆς.

Ὀχρὸς πηλός. Σφζ. ὕψ. 0,06. Δῶρον Λάμπρου Πατερᾶκη ἐκ Ῥοδοβανίου.

VIGNONI ἐν Rendiconti Acc. d. Lincei VIII, σελ. 428, εἰκ. 117). Μνεῖα ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν τόμ. Β', σελ. 528

Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ Πρινέ - Σελίνου.

Ἐν τῷ χωρίῳ Πρινέ - Σελίνου, ἐν τῇ θέσει «Περίπατα» καὶ ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Ἰωάνν. Πεντάρη, ἀπεκαλύφθη ὑπὸ καλλιεργητῶν τάφος, ἐν τῷ ὁποίῳ εὗρέθησαν τὰ κατωτέρω ὑάλινα δοχεῖα, κατασχεθέντα ὑπὸ τοῦ Σταθμάρχου Καμπανοῦ καὶ κατατεθέντα ἤδη ἐν τῷ Ἀρχαιολ. Μουσείῳ Χανίων (εἰκ. 31):

1) Μόνωτον ἄγγεῖον (ἀρ. 1 εἰκόνας) μετὰ στρογγύλου στομίου, προβαλλόντων χειλέων, στενοῦ λαιμοῦ, ὀριζοντίως τοποθετημένης λαβῆς καὶ κυλινδρικής κοιλίας ἄνευ ἰδιαιτέρας βάσεως. Λευκὴ ὕαλος. Ὑψ. 0,20, διάμ. στομίου 0,08 μ.

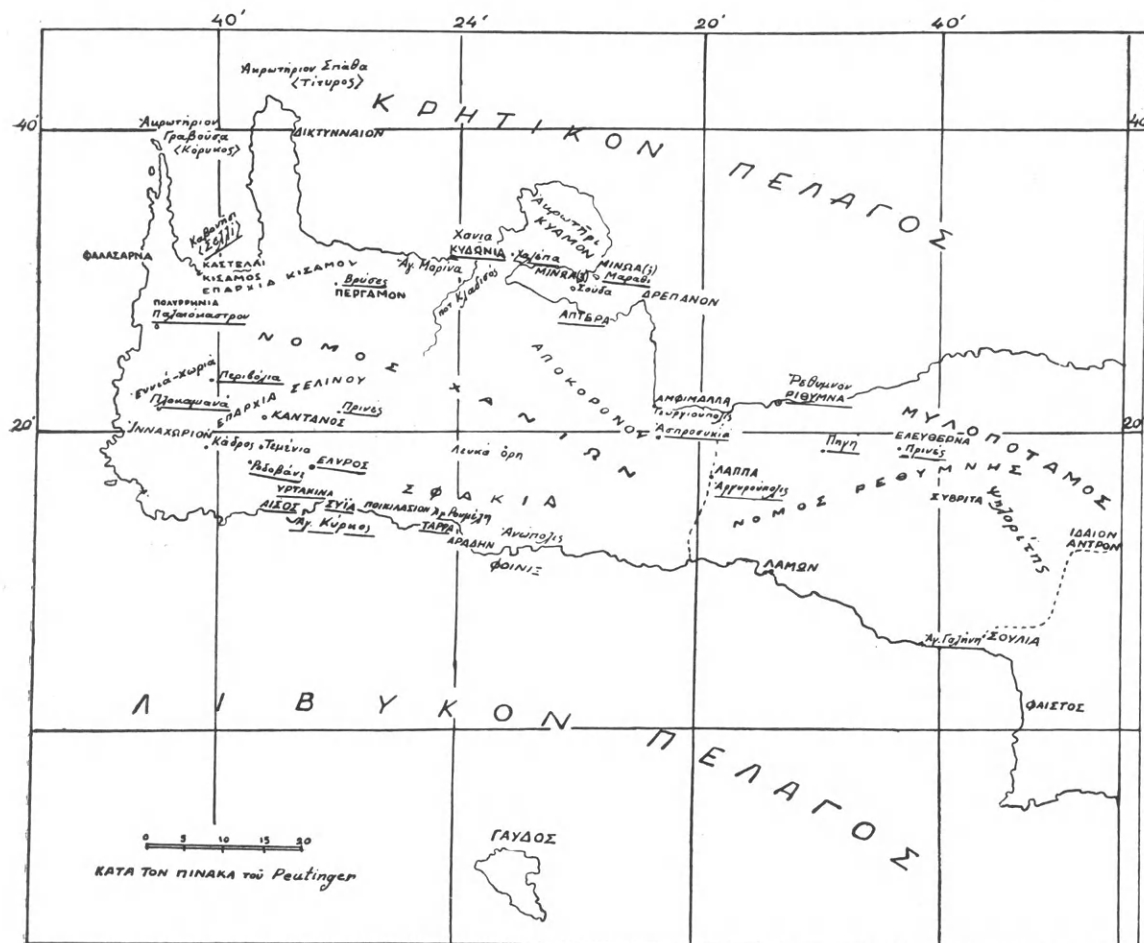
2) Εὐρύστομον μόνωτον ἄγγεῖον (ἀρ. 2 εἰκό-

νος). Χεῖλη προβάλλοντα ἀλλὰ καὶ κλίνοντα πρὸς τὰ ἔνδον. Λαβὴ κυρτὴ ἢ κορυμνὴς ὑψηλὸς στενούμενος πρὸς τὸν πυθμένα μετὰ προβαλλούσης βάσεως. Ὑποκύανος ὕαλος. Ὑψ. 0,13, διάμ. στομίου 0,14 μ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΙΣΑΜΟΥ
Τάφοι Ἐννεαχωρίων.

Ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Ἐννεαχωρίων ἐνηργήσαμεν τῷ 1938 μικρὰς σκαφάς, δοθείσης ἀφορμῆς ἐκ τυχαίας εὐρέσεως τάφων (βλ. Ἐπετ.

Εἰκ. 32. Χάρτης Δυτικῆς Κρήτης.

3) Ἐξ μυροδόχα ἀγγεῖα (ἄνω σειρά εἰκόνας 31), ἐξ ὧν τὰ δύο μεγαλύτερα (ὑψ. 0,15 μ.) εἶναι ἐκ λευκῆς ὕαλου, τὰ δὲ ὑπόλοιπα μικρότερα (ὑψ. 0,12 μ.) ἐξ ὑποκυάνου τοιαύτης. Οὐδὲν ἕτερον χρονολογήσιμον κτερίσμα εὐρέθη ἐν τῷ τάφῳ, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ σταθμάρχου, καί, συνεπῶς, δύσκολος εἶναι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν ὑαλίνων τούτων κτερισμάτων. Πάντως, ὡς ἀφετηρία δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος (βλ. KISA Das Glas im Altertum καὶ BLÜMNER Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei den Griechen und Römern).

Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Β', σελ. 528).

Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Ἐξωθι τοῦ χωρίου Περιβόλια, καὶ ἐν τῇ θέσει «Πύργος», εὐρέθη ἐν τῷ χωραφίῳ τοῦ Στυλ. Σπερελάκη καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τάφος μετὰ τῶν ἑξῆς κτερισμάτων: χαλκίνου βραχιολίου, χαλκίνης μικρᾶς φιάλης, χαλκίνης πόρπης καὶ τεσσάρων μικρῶν μυροδόχων ἀγγείων ἐξ ὑελώδους μάζης—ἀντικειμένων, τὰ ὅποια οὐδένα φέρουσι κόσμον ἢ ἄλλο τι χαρακτηριστικὸν σημείον πρὸς χρονολόγησιν. Ἐκ τοῦ μόνου ἐν τούτοις χαλκίνου νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου (Δρόσου Γερμανικοῦ), τὸ ὅποιον εὐ-

ρέθη μετά τῶν λοιπῶν κτερισμάτων, συμπεραίνεται ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα.

2) Ἐν τοῖς θεμελίοις τοῦ ἀνεγερθέντος Δημοτικού Σχολείου τοῦ χωρίου Πλοκαμιανῶν ἀπεκαλύφθη συστάς ἐκ τεσσάρων τάφων μετ' ὀλίγων ἀκεραίων ἀγγείων, ἐξ ὧν τὰ σπουδαιότερα εἶναι δύο μελαμβραφεῖς ἀμφορεῖς φέροντες στρεπτάς λαβάς, γραπτὰς παραστάσεις γραμμικῶν σχημάτων, ἐκτύπους ἀπεικονίσεις τῆς Εὐρώπης ἀπαγομένης ὑπὸ τοῦ Ταύρου-Διὸς καὶ καθέτους ῥαβδώσεις (πρβ. ὁμοίους ἐκ Περιβολίων κατατεθειμένους ἤδη ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Συλλογῇ Καστελλίου-Κισάμου ὑπ' ἄρ. εὐρετηρίου πηλίνων 11, 12, 56. ΑΕ 1942 - 1944 Ἀρχ. Χρονικά σελ. 131, ἄρ. 6).

Ἡ τεχνοτροπία ἀμφοτέρων τούτων, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τὴν τῶν μεγαρικῶν σκύφων, ὡς καὶ τὸ ἀνάγλυφον θέμα ἀνάγουσι τὰ ἔργα ταῦτα εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 4^{ου} καὶ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνας (βλ. L. SAVIGNONI ἔ.δ. σελ. 382 καὶ 385 καὶ πρβ. τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ εἰκ. ὑπ' ἄρ. 69 καὶ 69^α).

Τὰ ἀντικείμενα τῶν Περιβολίων καὶ τῶν Πλοκαμιανῶν κατετέθησαν ὡσαύτως ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Συλλογῇ Καστελλίου-Κισάμου.

Ἡ συστάς αὕτη τῶν τάφων, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ καιροὺς ἀποκαλυφθέντες τάφοι καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος Ἐννεαχωρίων ἢ Ἰν(ν)αχωρίου, εἶναι λάκκοι ὀρθογωνίου σχήματος καθέτως ἀνωρυγμένοι ἐντὸς τῆς γῆς, ὡς οἱ σημερινοί, ἐπενδεδυμένοι δὲ καὶ δριζοντίως κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν ἐξ ὑποκυάνου σχιστολίθου ἢ ἄλλου σκληροῦ ἐγχωρίου λίθου. Εὐρέθησαν ὁμως ἄλλοτε καὶ ἄλλοι τάφοι καὶ δὴ παρὰ τὸ χωρίον Περιβόλια, οἱ ὅποιοι ἔχουσιν ἀνορυχθῆ πρὸς τὰ ἔνδον τοῦ πρᾶνου ἑδαφικῶν ὑψωμάτων. Ἐντὸς τῶν τοιούτων τάφων αἱ πλάκες τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ἐπενδύσεως εἶναι τοποθετημέναι κατὰ βάθος, μία δὲ τῶν στενῶν πλευρῶν ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ τριγωνικοῦ μετώπου τοῦ σαρκοφειδῶς ἐνταῦθα ἐπικαθημένου καλύμματος, τὴν πρόσοψιν τοῦ τάφου, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει συνήθως ξηρολιθικὴ δομὴ, πρὸς στερέωσιν ἅμα καὶ ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους.

Τάφοι καὶ τῶν δύο εἰδῶν εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε ἀμύπολλοι εἰς μῆκος 20 χιλιομέτρων κατὰ τὰ παρόχθια ἐδάφη τοῦ διασχίζοντος τὴν κοιλάδα τοῦ Ἰν(ν)αχωρίου ποταμοῦ «Ξηροποτάμου», ὅστις

ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον «Στόμιον» ἐπὶ τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους. Ἡ ὑπαρξὶς τάφων ἐπὶ ἐκτάσεως τοσούτου μήκους ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείου μεγάλης ἀρχαίας πόλεως (πρωτοφανοῦς, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐκτάσεως) ἢ κατὰ συστάδας δὲ διάταξις τούτων σποραδικῶς ἀπαντωμένων καθ' ὅλον τὸ ἀνωτέρω μῆκος τῆς κοιλάδος δίδει τὸ ἐνδόσημον νὰ φρονώμεν ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείων οἰκογενειῶν ἢ φατριῶν μικροσυνουικισμῶν, αἵτινες θὰ ἔζων ἐνταῦθα, κατὰ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους, *κωμηδόν*, ὅπως καὶ σήμερον ἀκριβῶς συμβαίνει ἐν τῇ εἰρημένῃ κοιλάδι, ἔνθα ὑπάρχουσι περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀγροτικοὶ μικροσυνουικισμοί. Τὸ ὅτι δὲ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ οὐδέποτε ὑπῆρξε μεγάλη πόλις ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως καὶ ἵχνους ἔστω δημοσίου ἔργου, εἴτε τείχους, εἴτε ἄλλου δημοσίου κτίσματος, ναοῦ ἢ μεγάρου (βλ. PASHLEY *Travels in Crete II*, σελ. 79 καὶ Mansell ἐν SPRATT II, σελ. 236).

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπιρῶνυει καὶ ἡ σιωπὴ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες, ἐν ᾧ κάμνουσιν εὐρὺν λόγον περὶ μεγάλων καὶ σημαντικῶν, ἀληθῶς, πόλεων τῆς ἀρχαίας Κρήτης, οὐδὲν ἀναφέρουσι καὶ περὶ μεγάλης τυχὸν πόλεως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἰν(ν)αχωρίου, οὐδὲ τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου ἐξαιρουμένου, ὅστις παραθέτει κατάλογον 40 ὄλων πόλεων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ μόνος ποιούμενος λόγον περὶ Ἰν(ν)αχωρίου, ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρῃ ἀπλῶς τὸ Ἰν(ν)αχώριον ὡς κείμενον μεταξὺ Φαλασάρνης καὶ Κριοῦ-Μετώπου, ἄνευ ἄλλης περιγραφῆς ἢ ἄλλου χαρακτηριστικοῦ ἐπιθέτου. Ἡ ἀπλὴ μνεῖα τῆς ὀνομασίας παρὰ τῷ μοναδικῷ τούτῳ συγγραφεῖ, ὡς καὶ ἡ ἐλλειψὶς ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας, καθιστᾷ, πρὸς τούτοις, δύσκολον καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτισιν τοῦ ἀρχαίου Ἰν(ν)αχωρίου πρὸς τὴν σημερινὴν τοποθεσίαν τῶν Ἐννεαχωρίων. Ἀλλὰ τὸ ὁμῶς, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ταυτόσημον τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας, δὲν ἀφίνει, φρονοῦμεν, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς Πτολεμαῖος τὴν τοποθεσίαν ταύτην εἶχεν ὑπ' ὄψει ἀναφέροντος τὸ Ἰν(ν)αχώριον, χωρὶς ὁμως νὰ προσθέτῃ καὶ περιγραφὴν ἢ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον αὐτῆς, ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ ἀσημάντου τῶν κωμῶν, αἵτινες θὰ ἀπήρτιζον καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν, τὸν δῆμον Ἰν(ν)αχωρίου.

ΛΕΙΒΗΘΡΑ, ΠΙΜΠΛΕΙΑ, ΠΙΕΡΙΣ
Η ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΟΡΦΕΩΣ

ΥΠΟ ΝΙΚ. Χ. ΚΟΤΖΙΑ

Ὁ ἀπὸ Θεσσαλίας ὁδεύων πρὸς Μακεδονίαν μετὰ τὸν Πλαταμῶνα συναντᾷ τὴν σιδηροδρομικὴν στάσιν Σκοτίνας καὶ ὀλίγον περαιτέρω τὸν μικρὸν ποταμὸν Ζυλιάναν, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Λεπτοκα-

άτραπὸς καὶ ἡ μέχρι τῆς παραλίας κοιλάς καλοῦνται κοινῶ ὀνόματι «Κανάλια» καὶ ἡ ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὁρέων μονὴ «μονὴ τῶν Καναλίων». Οἱ δὲ χεῖμαρροι ἀπὸ τῆς κοινῆς αὐτῶν συμβολῆς μέχρι τῆς ἐκβολῆς φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ζυλιάνας», ὅστις εἶναι ὁ κινδυνωδέστερος καὶ κυριώτερος.

Ὁ δὲ Ζυλιάνας φέρεται καὶ κατὰ θηλυκὸν γέ-

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἄποψις τῶν Καναλίων.

ρυᾶς καὶ ἔτι περαιτέρω βαίνει ἐπὶ ἐκτάσεως, ἥτις ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Θερμαϊκοῦ μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς ὑψουμένων ὁρέων τοῦ νοτίου Ὀλύμπου φέρει τὸ ὄνομα Κανάλια (ὄρ. χάρτην **εἰκ. 8**). Κυρίως ὅμως Κανάλια καλοῦνται οἱ τέσσαρες χεῖμαρροι τοῦ νοτίου Ὀλύμπου, οἵτινες συμβάλλοντες περὶ τὸ αὐτὸ κάτωθεν τοῦ ὄρους σημεῖον σχηματίζουνσι κοινὴν ἐντεῦθεν κοίτην (**εἰκ. 1**), ἥτις διακρίνεται ἀριστερὰ τῆς εἰκόνης ὡς μικρά, ἄδενδρος λευκὴ πλατεῖα. Τούτων ὁ μὲν ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ διευθυνόμενος ὀνομάζεται Καραβίδα, ὁ δὲ ἀπὸ Δ πρὸς Α καλεῖται Ζυλιάνας, ὁ δὲ ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ Καβουρόλακκας καὶ ὁ ἀπὸ Β πρὸς Ν Γρίβας. Ἐν τῇ εἰκόνι 2, ὁ μὲν Καβουρόλακκας κεῖται ἀριστερὰ τοῦ ὑψώματος, ὁ δὲ Γρίβας δεξιὰ αὐτοῦ καὶ εἶναι κεκαλυμμένος ὑπὸ δένδρων. Ἐντεῦθεν συνεκδοχικῶς τὰ ἐν τῷ συμπλέγματι τῶν τεσσάρων χειμάρρων ὑπερκείμενα ὄρη, ἡ δι' ἑνὸς τούτων διερχομένη

νος «ἡ Ζυλιάνα», κατὰ δὲ τὸν DESDEVISES du DEZERT Geographie ancienne de la Macédoine σελ. 46 «Sanglier» ἔνεκα τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας οὗτος καὶ σήμερον ἔτι ἐπιφέρει.

Τὸ ὄνομα «Κανάλια» εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοπωνυμίαν «Λεῖβηθρα» καὶ περιλαμβάνει τὴν αὐτὴν ἑκτασιν· διότι τό τε «Κανάλια» καὶ τὸ «Λεῖβηθρον» σημαίνουνσιν ὄχετον ἢ χεῖμαρρον, κατὰ δὲ τὸν ΗΣΥΧΙΟΝ (ἐν λ.) Λεῖβηθρον = ῥεῖθρον, ὄχετος κρουνὸς καὶ τόπος ἐν Μακεδονίᾳ . . . Ἡ κατὰ πληθυντικὸν δὲ ἐκφορὰ ἀμφοτέρων τῶν τοπωνυμίων εὐνόητος.

Λεῖβηθρα ἐπομένως εἶναι τόπος, δι' οὗ ἐκχέονται πηγαῖα ἢ ὑέτια ὕδατα, τόπος πλήρης χαράδρων καὶ πηγῶν.

Τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν ἔχει καὶ τὸ ὄνομα «Πίμπλεια», διότι τοῦτο παραγόμενον ἐκ τοῦ ῥήματος «πίμπλημι» πρέπει νὰ σημαίνῃ τόπον

ἢ ἔκτασιν πιμπλαμένην ὑδάτων προερχομένων ἐξ ὑετῶν ἢ πηγῶν, τόπον βαθὺν καὶ χαραδρῶδη. Τούτου δὲ ἕνεκεν οἱ νεώτεροι ὠνόμασαν τὸν αὐτὸν χώρον «Μπάρα».

Ἐκ δὲ τῆς ἐκεῖ ἐνεπιγράφου ῥωμαϊκῆς σαρκοφάγου, ἣτις δέχεται τὰ ὕδατα τῆς μοναδικῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου πηγῆς, καλεῖται καὶ «Καζάνια» (πρβ. HEUZEY Le mont Olympe σελ. 128. ΔΗΜΙΤΣΑΣ Μακεδονία σ. 139). Ἐνεκα δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου ιδρύσεως κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τοῦ συνοικισμού τῆς Μαλαθριάς φέρει καὶ τὸ ὄνομα «Παλιά Μαλαθριά», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νεωτέραν καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν κειμένην σημερινὴν Μαλαθριάν· ἐκ δὲ τῆς ἡρειπωμένης ἐκκλησίας τῆς Παλιάς Μαλαθριάς λέγεται καὶ «Ἁγία Παρασκευή». Οὕτως ἡ καταλαμβάνουσα τὴν ἀρχαίαν Πίμπλειαν ἔκτασις φέρει σήμερον τὰ ὀνόματα «Μπάρα, Καζάνια, Παλιά Μαλαθριά, Ἁγία Παρασκευή» (ὅρ. χάρτην εἰκ. 8).

Ἡ πολωνυμία αὕτη τῶν αὐτῶν χώρων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἦτο ἡ μόνη αἰτία τῆς ἀμαυρώσεως τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Πιερίας, ἀλλὰ καὶ λόγοι γενικώτεροι, πολιτικοὶ καὶ ἴσως καὶ θρησκευτικὰ αἵτια, ὡς ἡ πρωϊμωτάτη εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάστασις τῶν Θρακῶν ἐν τῇ περὶ τὸν ΝΑ Ὀλύμπον ἔκτασι καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖ ἱδρύσεις τῆς ὀρφικῆς λατρείας, ἡ σύνδεσις ταύτης μετὰ χαραδρῶν ὑδάτων καὶ πηγῶν, ἡ ἀοριστία τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως καὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἡ παράστασις τῶν αὐτῶν νυμφῶν ὡς Μουσῶν καὶ Μαινάδων «λέγονται δὲ καὶ Μοῦσαι τροφοὶ Νύμφαι τινὲς οὔσαι καὶ αὗται (TZETZES ἔξηγ. Ὀμηρ. Ὀδ. XVI 913), τὸ ποικιλώνυμον τῶν Μουσῶν, αἵτινες ἐκλήθησαν ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν πολισμάτων «Λειβηθριάδες, Πιμπλειάδες, Πιερίδες»· ἡ δὲ ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις ἀνάπτυξις τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου «Μάκαρ, ὦ Πιερία, σέβεται σε Εὖος» (ΕΥΡΙΠ. Βάκχ. 565) καὶ ἡ λαμπρότης, ἣν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησεν ἡ λατρεία αὕτη, κατέστησαν ἐνδοξον καὶ περιφανῆ ὁλόκληρον τὴν χώραν. Ἀντιθέτως οἱ πρωῒμως ἐκεῖ ἐγκατασταθέντες Θραῖκες, ὄντες πρωτόγονοι, βάρβαροι καὶ λαὸς ποιμενικός, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν οὕτω σπουδαίας καὶ μονίμους ἐγκαταστάσεις, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι πολίσματα ἀξιόμνημόνευτα, τὰ δὲ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἰδρυ-

θέντα, ὁμώνυμα λατρευτικοῖς χώροις ὄντα, ἐγνώσθησαν ὡς συνδεδεμένα μετ' αὐτῆς τῆς λατρείας. Ἡ ἐκδίωξις τέλος τῶν ξένων Θρακῶν καὶ ἡ ἐν τῇ αὐτῇ ἔκτασι ἐγκατάστασις τῶν ἰθαγενῶν Μακεδόνων περιήγαγε τὰ ὀνόματα τῶν πολισμάτων εἰς ἀφάνειαν, ἐν ᾧ ἡ Ὀρφικὴ λατρεία διετηρήθη καὶ διεδίδετο πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν. Ἐνεκα τούτων οἱ κυριώτεροι θρακικοὶ συνοικισμοὶ τῆς νοτίας Πιερίας, ἡ Πίμπλεια καὶ ἡ Πιερία ἢ Πιερίς, μόλις πού ἀναφαίνονται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι, διὰ δὲ τὰ Λεῖβηθρα δὲν ἀναφέρεται παρ' αὐτοῖς σαφῶς, ἂν πρόκειται περὶ πόλεως, ὄρους ἢ χώρας.

Οὕτως δ' Ἀρριανὸς ὅλως ἀορίστως ἀναφέρει: «Ταῦτα διαπραξάμενος (Ἀλέξανδρος) ἐπανήλθεν εἰς Μακεδονίαν καὶ τῷ Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ τὴν θυσίαν τὴν ἀπ' Ἀρχελαίου ἔτι καθιεστώσαν ἔθυσσε καὶ τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέθηκε τὰ Ὀλύμπια οἱ δὲ καὶ ταῖς Μούσαις λέγουσιν, ὅτι ἀγῶνα ἐποίησεν» (Ἀνάβ. 1,11,2 ἔκδοσις G. Sintenis Leipzig 1849). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δηλοῦται, ὅτι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐκτὸς τοῦ ἐν Αἰγαῖς ἀγῶνος ἔθυσσε καὶ Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ, ἡ θυσία ὅμως αὕτη ἐτελεῖτο ἀπ' Ἀρχελαίου καθιερωθεῖσα ἐν Δίῳ καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ ὁμωνύμου θεοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ὡσαύτως πόλει, τῷ Δίῳ, ἐτελεῖτο καὶ ὁ ἀγὼν τῶν Μουσῶν, ὅσπερ τριήμερος πρότερον ὢν, ἀπέβη ἐννεαήμερος κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα Μουσῶν (Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1931 σελ. 4. ΔΙΟΔ. XVII, 16). Ὅθεν ὁ Ἀλέξανδρος φαίνεται, ὅτι μετὰ τὰς Αἰγὰς ἐπεσκέφθη καὶ τὸ Δῖον, ἐνθα ἐτέλεσε θυσίαν Διὶ τῷ Ὀλυμπίῳ καὶ ἀγῶνα ταῖς Μούσαις· διὸ ἐπιφέρει «καὶ ἐν τούτῳ ἀγγέλλεται τὸ Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου τοῦ Θρακὸς ἄγαλμα τὸ ἐν Πιερίδι ἰδρῶσαι συνεχῶς καὶ ἄλλοι ἄλλα ἐπεθείαζον τῶν μάντεων, Ἀρίστανδρος δὲ ἀνὴρ Τελμισσεύς, μάντις, θαρρεῖν ἐκέλευσεν Ἀλέξανδρον» (ARRIAN. αὐτ.). Ἐνταῦθα δὲν εἶναι σαφές, ἂν τὸ τοῦ Ὀρφέως ἄγαλμα ἔκειτο ἐν Πιερίδι τῇ χώρᾳ ἢ ἐν Πιερίδι τῇ πόλει· φαίνεται δέ, ὅτι ὑπῆρχε πόλις Πιερίς καὶ ταύτην ἐννοεῖ ὁ συγγραφεύς, ἄλλως θὰ ἔλεγεν «ἐν Πιερίᾳ» καὶ ὅτι ἡ πόλις Πιερίς εἶχε μαντεῖον Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου, ᾧ ἦτο καθιερωμένον ἄγαλμα· ἡ δὲ Πιερίς αὕτη ἔδει νὰ ἔκειτο ἐγγὺς τοῦ Δίου, διότι, ἐν ᾧ «ἄλλοι ἄλλα ἐπεθείαζον τῶν μάντεων, Ἀρίστανδρος ὁ

Τελμισσεὺς θαρρεῖν ἐκέλευσεν Ἀλέξανδρον» ὅστις ἔδει νὰ διέμενεν ἐκεῖ που πλησίον. Ὅτι δὲ ἡ Πιερίς εἶναι πόλισμα, διεῖδε καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀρριανοῦ, ὅστις σχολιάζων τὸ χωρίον ὑποσημειοῖ, ὅτι τὸ Μακεδονικὸν χωρίον Πιερίδες παρὰ τὸν Ὀλυμπον εἶναι πατρίς τοῦ Ὀρφέως. Ταῦτα δὲ ἐνισχύει καὶ ὁ Πλούταρχος λέγων «ἐπεὶ δὲ Ἀλέξανδρος ὥρμησε πρὸς τὴν στρατείαν ἄλλα τε δοκεῖ σημεῖα παρὰ τοῦ δαιμονίου γενέσθαι καὶ τὸ περὶ τὰ Λεῖβηθρα τοῦ Ὀρφέως ξόανον (ἦν δὲ κυπαρίττινον) ἰδρῶτα πολὺν τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀφήκεν» (ΠΛΟΥΤ. Ἀλέξ. 14. ΟΤΤΟ ΚΕΡΝ Collect. Orphicorum σ. 44, 144). Ἐκ τούτων ὅμως ἀναντίρρητον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος ὁμιλοῦσι περὶ δύο μαντείων, κειμένων εἰς δύο διαφοροὺς καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντας τόπους, τὴν Πιερίδα καὶ τὰ Λεῖβηθρα καὶ ὅτι ἐν τῷ μαντείῳ τῶν Λεῖβηθρων καθιερωμένος ἦν Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου παριστάμενος διὰ «ξόανου κυπαρίττινου», ἐν δὲ τῷ τῆς Πιερίδος διὰ ἀγάλματος μαρμαρίνου. Ἀλλ' ἡ διάφορος ἐν ἐκατέρῳ μαντείῳ ὕλη τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ σημαίνει καὶ διάφορον ἐποχήν· τὸ μὲν δηλαδὴ ξόανον ἦτο ἀρχαιότερον καὶ βαρβαρώτερον, τὸ δὲ ἀγαλμα νεώτερον καὶ τέχνης προηγμένης, ἔτι δὲ ὅτι τὸ δεύτερον ἔκειτο ἐν μαντείῳ σημαντικῷ, ἐν ᾧ πολλοὶ μάντις, ἐν οἷς καὶ ξένοι, ὧν εἷς καὶ ὁ Ἀρίστανδρος. Μένει ὅμως ἀσαφὲς παρὰ Πλουτάρχῳ, ἂν τὸ ἐν ᾧ τὸ ξόανον μαντεῖον ἔκειτο πλησίον τῆς πόλεως Λεῖβηθρα ἢ ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων ὁρέων. Ταῦτα δὲ διευκρινίζει ὁ Στράβων λέγων «Πιερία γάρ καὶ Ὀλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λεῖβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θράκια χωρία καὶ ὄρη, νῦν δὲ Μακεδόνες ἔχουσιν» (10.471). Ἐνταῦθα δὲν ἀναφέρεται, ἂν τὸ Λεῖβηθρον εἶναι πόλις, ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ ὅμως «ὄρη» συνάγεται, ὅτι ὁ Στράβων ὄρη μὲν ἐννοεῖ τὸν Ὀλυμπον καὶ τὸ Λεῖβηθρον, πόλεις δὲ τὴν Πιερίαν, τὴν Πίμπλαν καὶ τὸ Λεῖβηθρον. Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Στράβων (9.410) «τεκμαίροιτ' ἂν τις Θράκας εἶναι τοὺς τὸν Ἑλικῶνα ταῖς Μούσαις καθιερώσαντας, οἳ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λεῖβηθρον καὶ τὴν Πίμπλειαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν, ἐκαλοῦντο δὲ Πίερες». Ἐντεῦθεν πρόδηλον, ὅτι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις τοῦ Στράβωνος Πιερία καὶ Πιερίς εἶναι ταυτόσημα καὶ δηλοῦσι

πόλιν, διαφέρουσι δὲ τῶν ἐν Ἡροδότῳ «ὁ μὲν δὴ περὶ Πιερίαν διέτριβεν ἡμέρας συχνὰς» (7.131) καὶ «ὥς δ' ἐπεΐθοντο (οἱ Ἕλληνες) τὸν Πέρσῃ ἐόντα ἐν Πιερίᾳ» (αὐτ. 7.173), διότι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις δηλοῦται σαφῶς ἡ χώρα Πιερία, ἐν ᾗ ἔκειτο καὶ ἡ πόλις Πιερία ἢ Πιερίς. Ὁ αὐτὸς δὲ συγγραφεὺς διαδηλοῖ καὶ τὴν διαφορὰν τῶν λαῶν «Πίερες καὶ Μακεδόνες καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἑορδοὶ καὶ Βοττιαῖοι φῦλα διάφορα ἐν τοῖς Πέρσαις καταλέγονται» (αὐτ. 7.185). Πίερες λοιπὸν καὶ Μακεδόνες εἶναι λαοὶ διάφοροι. Τὰς δὲ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις ἀναφέρει ὁ Στράβων ἀνωτέρω «ἐκλιπόντων δὲ ἐκείνων νῦν Μακεδόνες ἔχουσιν». Ἐπικρατησάντων ὅμως τῶν Μακεδόνων τῆς χώρας τὰ ἐν αὐτῇ πολίσματα ἐκείνων περιπίπτουσι σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἀφάνειαν· ἡ Πίμπλεια παρέμεινε τοπωνύμιον, ἄγνωστον ποῦ κείμενον· ἡ Πιερία - Πιερίς, ἐξαπλωθέντος πιθανὸν προγενεστέρως τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ἅτε κυριωτέρας ἢ μεγαλυτέρας πόλεως εἰς ὅλην τὴν νοτιῶς τοῦ Ἀλιάκμονος χώραν, περιέρχεται εἰς παντελῆ ἄγνοιαν καὶ ἐξαφανίζεται· τὰ δὲ Λεῖβηθρα μακρότερον ἀντιστάντα περιεσώθησαν ὡς τοπωνύμιον ὄρους. Οὕτως ὁ Ἀποστόλιος γράφει «ἀμουςότερον Λεῖβηθρίων, ἐπὶ ἀπαιδευτῶν - Λεῖβηθρον γὰρ ὄρος τὸ Πιερικὸν» (πρβ. LEUTSCH Corp. Paeon. migr. Graec. Göttingen 1851 τόμ. I σ. 119 καὶ II 500). Καὶ παρ' Εὐσταθίῳ (εἰς ΟΜΗΡ. Ἰλιάδ. Φ 259) «καὶ οὕτω γράφουσι τὰ Μακεδονικὰ Λεῖβηθρα, τὸ ὄρος, οὗ τοπικὸν οἱ βάρβαροι Λεῖβηθριοι, οἷς ἐνδιατριῦσαι ποτε ὁ Ὀρφεὺς λέγεται». Καὶ ἐν ΟΡΦΕΩΣ Ἀργοναυτ. (κατὰ ἔκδοσιν Tauchnitz 1829) «ὥς ποτε Πιερίων Λεῖβηθρων καὶ ἄκρα κάρηνα». Ὡσαύτως ὁ ΤΖΕΤΖΗΣ εἰς Λυκόφρ. 275 «Λεῖβηθρίων σκοπὴν». Ὡς ἀορίστως ἀναφέρει ὁ ΛΙΒΙΟΣ XXXIII 5 «Quarto inde die... degressi in campos inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra» Ἐνταῦθα ὅμως, ὡς τὸ Ἡράκλειον, οὕτω καὶ τὸ Λεῖβηθρον νοεῖται ἀναμφισβητήτως πόλις.

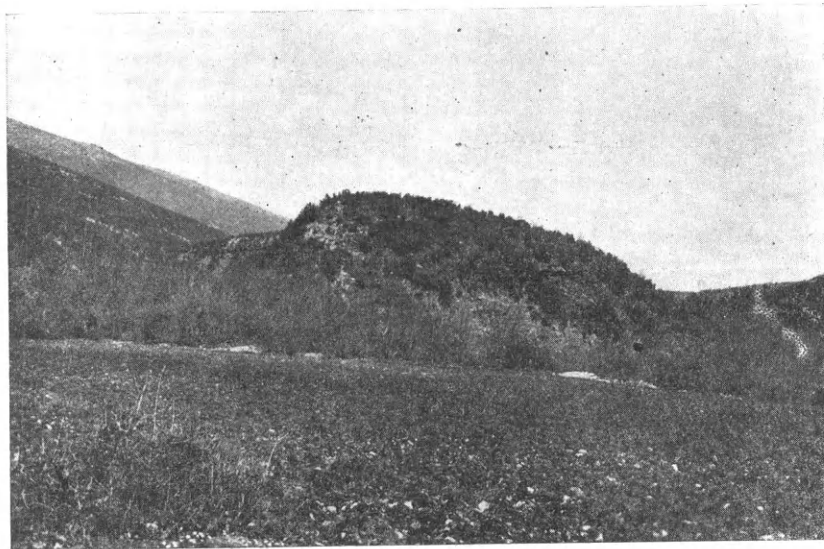
Τὰ ἀνωτέρω πολίσματα καὶ ὄρη τῆς Πιερίας ἄγνοεῖ τελείως ὁ Πλίνιος (Hist. Natur. X 17) λέγων «et in regione, quae Pieria appellatur a nemore Aiginium, in ora Heraclea, flumen Apilas, oppida Pydna Oloros, amnis Haliacmon», προσθέτων δὲ (αὐτ. III 9 (16) τὸ

χωρίον «Thessaliae adnexa Magnesia est, cujus fons Libethra» επιφέρει τελείαν σύγχυσιν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐν τῇ κάτω Πιερῷ ὑπῆρχον ἀρχαιότατα δύο ὄρη, ὁ Ὀλύμπος καὶ τὰ Λεῖβηθρα καὶ τρεῖς πόλεις ἡ Πιερὶς, ἡ Πίμπλεια καὶ τὰ Λεῖβηθρα ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ Θρακῶν καὶ καθιερωθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν τῇ Ὀρφικῇ λατρείᾳ Ὀρφέως, Μουσῶν καὶ Διονύσου.

Ποῦ ἔκειντο τὰ Λεῖβηθρα, ἀναφέρει ὁ ΠΑΡΣΑΝΙΑΣ (9.30) οὕτως: «Ἦκουσα δὲ καὶ ἄλλον

δὲ περὶ τὸν Ὀλύμπου χειμάρρων καὶ ὁ Σῦς ἐστὶ) τότε οὖν οὗτος ὁ ποταμὸς κατέβαλε μὲν τὰ τεῖχη Λιβηθρίοις, θεῶν δὲ ἱερὰ καὶ οἴκους ἀνέτρεψεν ἀνθρώπων, ἀπέπνιξε δὲ τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει ζῶα ὁμοίως τὰ πάντα. Ἀπολλυμένων δὲ ἤδη Λιβηθρίων, οὕτως οἱ ἐν Δίῳ Μακεδόνες, κατὰ γε τὸν λόγον τοῦ Λαρισαίου ξένου, εἰς τὴν ἑαυτῶν τὰ ὅσα κομίζουσι τοῦ Ὀρφέως». Ὁ Πausanias διὰ τῶν ὀλίγων τούτων στίχων ἱστορεῖ τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν Λεῖβηθρων καὶ τὰς τύχας τούτων· ὅτι δηλ. ἡ πό-

Εἰκ. 2. Ἀποψὲς τῶν χειμάρρων Καβουρόλακκα καὶ Γρίβα ἐκατέρωθεν τῆς ἀκροπόλεως.

ἐν Λαρίσῃ λόγον, ὥς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ πόλις οἰκοῖτο Λίβηθρα, ἣ ἐπὶ Μακεδονίας τέτραπται τὸ ὄρος καὶ εἶναι οὐ πόρρω τῆς πόλεως τὸ τοῦ Ὀρφέως μνημα· ἀφικέσθαι δὲ Λιβηθρίοις παρὰ τοῦ Διονύσου μάντευμα ἐκ Θράκης, ἐπειδὴν ἴδῃ τὰ ὅσα τοῦ Ὀρφέως ἦλιος, τηνικαῦτα ὑπὸ συὸς ἀπολεῖσθαι Λιβηθρίοις τὴν πόλιν... Ποιμὴν περὶ μεσοῦσαν μάλιστα τὴν ἡμέραν ἐπικλίνων αὐτὸν περὶ τοῦ Ὀρφέως τὸν τάφον, ὁ μὲν ἐκάθευδεν ὁ ποιμὴν, ἐπῆει δὲ οἱ καὶ καθεύδοντι ἔπη τε ἄδειν τοῦ Ὀρφέως καὶ μέγα καὶ ἡδὺ φωνεῖν. Οἱ οὖν ἐγγύτατα νέμοντες... καὶ ὠθοῦντες ἀλλήλους καὶ ἐρίζοντες ὅστις ἐγγύτατα ἔσται τῷ ποιμένι ἀνατρέπουσι τὸν κίονα, καὶ κατεάγη τε ἀπ' αὐτοῦ πεσοῦσα ἡ θήκη καὶ εἶδεν ὁ ἦλιος ὅτι ἦν τῶν ὁσίων τοῦ Ὀρφέως λοιπόν. Αὐτίκα δὲ ἐν τῇ ἐπερχομένῃ νυκτὶ ὁ τε θεὸς κατέχει πολὺ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ καὶ ὁ ποταμὸς ὁ Σῦς (τῶν

λις Λεῖβηθρα ἔκειτο εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Συός, ἐπὶ τῶν ὁμωνύμων αὐτῇ Λεῖβηθρίων ὀρέων, καὶ ἦτο διὰ τειχῶν ὀχυρωμένη· ὅτι ἔξωθεν τῆς πόλεως καὶ εἰς μέρος ὑψηλότερον καὶ καταφανὲς ἔκειτο ὁ τοῦ Ὀρφέως τάφος, οὗ σῆμα ἀπλοῦς τις λίθινος κίων, ἐφ' οὗ θήκη περιέχουσα τὰ ὅσα· ὅτι ἡ καταστροφή ἐγένετο κατὰ τὸ μάντευμα τοῦ Διονύσου καὶ ὅτι τὰ ὅσα τοῦ Ὀρφέως, ἐπελθούσης τῆς καταστροφῆς ἐτάφησαν ἐν Δίῳ ὑπὸ Μακεδόνων. Κατὰ ταῦτα τὰ Λεῖβηθρα κεῖνται ἐπὶ μιᾷ τῶν ὀχθῶν τοῦ Συός καὶ ἐν χώρῳ ὀριζομένῳ ὑπὸ τῶν Λεῖβηθρίων ὀρέων καὶ τῶν νῦν χειμάρρων Γρίβα καὶ Συός ἢ Ζυλιάνᾳ (εἰκ. 2) ἣ δέον νὰ κεῖνται ἐκεῖ που περὶ τὴν συμβολὴν τῶν τεσσάρων χειμάρρων τῶν Λεῖβηθρων, οἵτινες καλοῦνται νῦν Κανάλια καὶ εἰς ἑκτασὶν ὑψηλὴν καὶ ὀχυρὰν ἣ κατάλληλον πρὸς ὀχύρωσιν (ὄρα χάρτην καὶ εἰκ. 1-2).

Τοιαύτη δὲ θέσις ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ εἰρη-
μένα εἶναι μόνον τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 1 μεμονωμέ-
νον μεταξὺ τῶν ὁρέων καὶ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νό-
τον βαῖνον ὕψωμα. Ἡ πρὸς τὸν ὑποκείμενον
Σὺν νοτία πλευρὰ τούτου φαίνεται καλῶς ἐν τῇ
εἰκ. 2.

Ἐκ τῶν ἰδίων πηγῶν πληροφορούμεθα καὶ
τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς Πίμπλειας. Οὕτως ὁ Στρά-
βων (7.330 ἀπόσπ. 18) ἀναφέρει, «ὅτι τὸ Δῖον
οὐκ ἐν τῷ αἰγιαλῷ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου ἐστί...
ἔχει δὲ ἡ πόλις τὸ Δῖον κώμην πλησίον Πίμ-
πλειαν, ἐνθα Ὀρφεὺς διέτριβεν». Ἔτι δὲ ἀκρι-
βέστερον ὁ Τζέτζης (Λυκόφρ. 275), ὅστις σχο-
λιάζων τὸν στ. 401 «Λειβηθρίων θ' ὑπερθε
Πίμπληϊδος σκοπιὴν» ἐπιφέρει «τὴν ἐξοχὴν
τοῦ Λειβήθρου, ὅρους τῆς Μακεδονίας». Ἡ
σκοπιὴ δὲ αὕτη εἶναι τὰ «Λειβήθρων ἄκρα κά-
ρην» (βλ. σ. 27). Ὅθεν ἡ ὑπερθε Πίμπληϊδος
κορυφὴ καὶ τὰ Λειβήθρων ἄκρα κάρην εἶναι
τὸ αὐτὸ μέρος καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν κο-
ρυφὴν τοῦ ὑπερκειμένου τῆς Λεπτοκαρυᾶς ὅρους,
ῆς ὑψόμετρον 1731 μ. (βλ. χάρτην εἰκ. 8). Ἡ αὕτη
κορυφὴ ἔχει μορφήν πραγματικῆς σκοπιᾶς ἢ
κωνοειδοῦς σκηνῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοπο-
θετεῖ τὴν Πίμπλειαν καὶ ἡ παρ' ΟΤΤΟ ΚΕΡΝ
αὐτ. σελ. 8 ἀπόσπ. 23 καὶ ἐν λέξει «Οἶαγρος»
φράσις «σκοπιῆς Πίμπληϊδος ἄγχι». Κεῖται
λοιπὸν ἡ Πίμπλεια ἐγγὺς τοῦ Δίου, παρὰ τὸν
κυρίως Ὀλύμπου καὶ κάτωθεν τῆς κωνικῆς
κορυφῆς ἢ σκοπιᾶς τῶν Λειβηθρίων ὁρέων ἥτοι
νοτιοδυτικῶς τοῦ Δίου καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν
χαράδρων ἥτοι εἰς τὴν θέσιν, ἣν καταλαμβάνει
σήμερον ἡ Παλιὰ Μαλαθριά ἢ Μπάρα ἢ Κα-
ζάνια ἢ Ἀγία Παρασκευή.

Εἰς παρεμφερῆ τινα χώρον πρέπει νὰ κεῖται
καὶ ἡ Πιερίς, εἰς θέσιν κατάλληλον διὰ τὴν ἐκ τῆς
Ὀρφικῆς προκύψασαν λατρείαν τοῦ Διονύσου.
Διότι ὁ Διόνυσος συνοδεύεται μὲν ὑπὸ τῶν
αὐτῶν νυμφῶν, μὴ ὦν ὅμως θεὸς ποιμενικός,
δὲν ἔχει ἀνάγκην χαράδρῳδους χώρου, ἀλλ' ὁμα-
λωτέρου ἐδάφους, κειμένου πλησίον πηγῶν καὶ
ποταμῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου τὴν μὲν μέχρι τοῦ
Ζηλιάνα πέραν τοῦ Λιτοχώρου ἔκτασιν κατέ-
χουσι τὰ Λεῖβηθρα, τὴν δὲ ἐντεῦθεν ἢ ἐν ταῖς
χαράδραις τοῦ Μεγάλου Ὀλύμπου Πίμπλεια,
ὁμαλὸς δὲ χώρος διὰ τὴν Πιερίδα ζητητέος ἀλ-
λαχοῦ καὶ ἐνθα οὗτος εἶναι ταῖς Νύμφαις προσ-
φορώτερος. Ἀλλὰ κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν

ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου πηγαῖα ὕδατα καὶ πο-
ταμοὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τοῦ
χώρου τοῦ «Πίμπλειας ἄγχι» κειμένου· οὗτος
δὲ εἶναι ὁ νοτίως τοῦ Δίου καὶ παρὰ τὸν Βα-
φύραν ποταμόν, τὸν νῦν Ποτόκι καλούμενον.
Ἐνταῦθα μία μὲν πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος κεῖται
πρὸ τῶν νοτίων πυλῶν καὶ ἔξω τοῦ περιβόλου
τοῦ Δίου. Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ὑδρεύοντό ποτε
καὶ οἱ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς τοῦ Διὸς πό-
λεως οἰκοῦντες· καλεῖται δ' αὕτη σήμερον ἐκ μι-
κρᾶς πηγῆς παρακειμένης καὶ περιβληθείσης διὰ
ναῖσκου «ἁγιονέρι» ἢ «ἁγίασμα». Ἐτέρα δὲ
ὁμοία περὶ τὸ χιλιόμετρον νοτίως τῆς προηγου-
μένης, καλουμένη σήμερον «Κλεφτόβρουσι», ἄτε-
λίαν χαμηλή, ἢ «Μάρμαρα», ἐκ τῶν πέραξ μαρ-
μάρων ἀρχαίων οἰκοδομῶν, κεῖται περὶ τὰ τρια-
κόσια μέτρα νοτίως τοῦ ἡρειπωμένου θεάτρου
καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν, ὡς ἡ πρώτη. Περὶ τὸν
χώρον τοῦτον, τὸν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου,
ἔκειτο ἡ Θρακικὴ πόλις Πιερίς· ἐνταῦθα καὶ ἡ
λατρεία τοῦ Θρακὸς Διονύσου (ΠΑΥΣΑΝ. Βοιωτ.
IX 307. ΣΤΡΑΒ. 330 c. 11, 18). Εἰς τὸν παρα-
κείμενον ποταμὸν Βαφύραν ἐλούοντο αἱ Πιερί-
δες, αἵτινες κατὰ DESDEVISES DU DEZERT
Geographie anc. de la Macédoine «avaient
voulu s'y laver du sang d'Orphée». Ὁ γεω-
γράφος ὅμως οὗτος, καίτοι ὀρθῶς ἀντελήφθη,
ὅτι τὴν ἔκτασιν ταύτην καταλαμβάνει μία τῶν
τριῶν θρακικῶν τῆς Πιερίας πόλεων, ἄσχετος
πρὸς τὸ Δῖον, ἐν τούτοις μὴ λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὰς
εἰρημένας πηγὰς τοποθετεῖ ἐνταῦθα τὴν Πίμ-
πλειαν ἐκεῖ που «ἔρρηξαν Μοῦσαι δάκρυα Πιε-
ρίδες μυρόμεναι αἰοιδόν» (ΑΝΘΟΛ. ΠΑΛ. VII
ἀπόσπ. 128)· παρὰ τὸν χώρον τοῦτον ἦτο τὸ
νεώτερον μαντεῖον, ἐν ᾧ τὸ Ὀρφέως τοῦ Οἰά-
γρου ἄγαλμα (ΑΡΡΙΑΝ. Ἀνάβ. αὐτ.)· περὶ τὸν
αὐτὸν χώρον κατὰ τὸν λόγον τοῦ Λαρισαίου ξέ-
νου τὰ ὁστὰ τοῦ Ὀρφέως εἰσεκόμισαν οἱ Μακε-
δόνες (ΠΑΥΣ. αὐτ.)· ἔνεκα τῶν λόγων τούτων ἵδρυ-
σαν οἱ Μακεδόνες ἐκεῖ πλησίον καὶ τὸ θέατρον.
Κατὰ ταῦτα τῶν τριῶν ἐν τῇ κάτω ἢ νοτίᾳ Πιε-
ρίᾳ θρακικῶν πόλεων τὰ μὲν Λεῖβηθρα κατέ-
χουσι τὴν παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν χειμάρρων
Γρίβα καὶ Ζυλιάνα ἔκτασιν, ἐν ᾗ τὸ μεταξὺ τῶν
χειμάρρων ὕψωμα ἀπετέλει τὴν ἀκρόπολιν αὐ-
τῶν, ἡ δὲ Πίμπλεια τὸν τῆς Παλιᾶς Μαλαθριάς
ἢ Μάρας ἢ Ἀγ. Παρασκευῆς ἢ Καζάνια χα-
ράδρῳδον τόπον, ἡ δὲ Πιερίς τὸν νοτίως τοῦ πε-

ριβόλου τοῦ Δίου, πέραν τοῦ θεάτρου καὶ τὴν πηγὴν Μάρμαρα χώρον.

Περὶ τὰς τρεῖς ταύτας θρακικὰς πόλεις περιστρέφονται καὶ τὰ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ὀρφέως ἀναφερόμενα. Οὕτω «πρῶτα νῦν Ὀρφέως μνησόμεθα, ὃν ῥά ποτ' αὐτὴ Καλλιόπη Θρηϊκὶ φατίζεται εὐνηθεῖσα Οἰάγρῳ σκοπιῆς Πιμπληΐδος ἄγχι τεκέσθαι» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. 8, ἀπόσπ. 23, ἐν λέξει Οἰάγρος). Κατὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ὁ Θράξ Οἰάγρος ὁρμώμενος πιθανῶς ἐκ Πιμπλείας συνήντησε τὴν Καλλιόπην περὶ τὴν ὑπερθεὶν σκοπιήν· αὕτη ὅμως οὕσα Λειβηθρίων ἄκρα κάρηνα ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Λειβήθρων. Ἐκεῖ δὲ οὗτος εὐνηθεὶς Καλλιόπῃ ἐγέννησεν Ὀρφέα Πιμπληΐδος ἄγχι, ἔνθα, ὡς ἐλέχθη, κεῖται ἡ Πιερίς, τὸ μετέπειτα Δῖον. Καὶ ἄλλως δὲ ἂν ἐρμηνευθῇ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, βεβαιούται, ὅτι τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως δὲν εἶναι τὰ Λειβήθρα οὔτε ἡ Πίμπλεια, ἀλλὰ μία τῶν χαράδρων ἢ πηγῶν τῆς περιοχῆς. Ἐκτὸς τούτου τὸ αὐτὸ ἀπόσπασμα τὸν μὲν Οἰάγρον καλεῖ ῥητῶς Θράκα, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν Καλλιόπην, διότι ἡ Καλλιόπη δὲν εἶναι Θράσσα· δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ᾖ τοιαύτη, διότι εἶναι Μοῦσα, Νύμφη συνδεομένη ἀρρήκτως μὲ τὰς πηγὰς καὶ τὰς χαράδρας τῆς χώρας, ἐπιχώριος, ἰθαγενής, Μακεδνὴ· διὸ «Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης, μιᾶς τῶν Μουσῶν, ἐβασίλευσε Μακεδόνων» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 12, ἀπόσπ. 39). Ἐὰν δὲ καὶ ἡ Καλλιόπη ᾗτο Θράσσα, ὁ Ὀρφεὺς, καθ' ἃ ξένος, ἅτε ἐκ ξένων γονέων γεννηθείς, δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ βασιλεύσῃ τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ μόνον τῶν ὁμοφύλων τοῦ Πιέρων ἢ Πιέρων Θρακῶν, ἀφ' οὗ Θράκες ᾗσαν οἱ Πίερες, φύλον διάφορον τῶν Μακεδόνων (ΗΡΟΔΟΤΟΣ ἔ. ἀ.), ἵνα δὲ τούτων ἄρξῃ, ἔδει νὰ εἶχε δικαίωμά τι καὶ τοιοῦτον εἶχεν ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς μητρός του Καλλιόπης, ἣτις, ὡς ἐλέχθη, ᾗτο Μακεδνὴ Μοῦσα.

Τὸν δὲ χρόνον τῆς γεννήσεως Ὀρφέως τοῦ Οἰάγρου πληροφορούμεθα ἐξ ἐτέρου χωρίου ἔχοντος οὕτως: «ἔστι δὲ ἡ τοῦ γένους τάξις... αὕτη· Αἰθούσης Θράσσης Λίνος, τοῦ δὲ Πίερος τοῦ δ' Οἰάγρος, τοῦ δ' Ὀρφεὺς... τοῦ δὲ Μαΐων, ὃς... γήμας Εὐμητὶν τὴν Εὐέπους τοῦ Μελησιγένους ἐποίησεν Ὀμηρον» (ἀπόσπ. ΧΑΡΑΚΟΣ παρὰ Σουΐδα ἐν λέξει Ὀμηρος. Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 3, ἀπόσπ. 9). Ἐτι δὲ ἀκριβέστερον ὀρίζει

τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως τὸ χωρίον «ὁ δὲ Ἡρακλῆς μιᾶ τῶν Τρωϊκῶν πέφηνε γενεᾷ· τοῦτο δ' ἔστι φανερόν ἀπὸ παιδὸς Τληπολέμου τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον. Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 5, ἀπόσπ. 15). Τρεῖς ἄρα γενεὰς πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου Πίερος ὁ Λίνου, Θράξ, μετὰ τοῦ υἱοῦ του Οἰάγρου, ὁρμηθεὶς πιθανόν ἐκ τῆς ἐναντι Χαλκιδικῆς, ἴδρυσεν ἐν τῇ κάτωθεν τοῦ Ὀλύμπου χώρα τὴν Πιερίδα, ἐκ ταύτης δὲ ὁρμώμενος κατέλαβε τὴν ἐξ αὐτοῦ κληθεῖσαν Πιερίαν, ἐν ᾗ ἐγεννήθη μίαν γενεάν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ὁ Ὀρφεὺς, σύγχρονος τοῦ Ἡρακλέους.

Ὡς δὲ ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ὀρφέως, οὕτω καὶ ὁ τόπος τῆς ταφῆς αὐτοῦ περὶ τὰς αὐτὰς τρεῖς Πιερικὰς πόλεις περιστρέφεται. Οὕτως: «Ὀρφέα Θρηϊκῆσιν παρὰ προμολῇσιν Ὀλύμπου τύμβος ἔχει» (ΚΕΡΝ σελ. 38, ἀπόσπ. 126. ΑΝΘ. ΠΑΛ. VII 9). Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ ὁ τάφος τοῦ Ὀρφέως τοποθετεῖται εἰς τοὺς ὑπὸ Θρακῶν κατεχομένους πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου ὅλως ἀορίστως, πιθανόν ὅμως παρὰ τὴν Πίμπλειαν, διότι μόνον ἡ πόλις αὕτη κεῖται εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ κυρίως Ὀλύμπου. Ἄλλοθεν ὅμως μαρθάνομεν ἄλλα: «Ἐφοῖτα μὲν οὖν (Ὀρφεῖ) τακταῖς ἡμέραις ὥπλισμένον πλῆθος Θρακῶν καὶ Μακεδόνων· αἱ δὲ γυναῖκες ὅπλοις κατειργάσαντο καὶ τὸν Ὀρφέα καὶ τὰ μέλη ἐρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν σποράδην... μόλις δὲ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μέλητος ποταμοῦ δι' ἀλιέως εὔρον. Λαβόντες οὖν ὑπὸ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι τέμενος αὐτῷ περιείρξαντες, ὃ τέως μὲν ἡρῶον ᾗν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. Ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον» (ΚΕΡΝ ἀπόσπ. 115-118). Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὀρφέως ῥιφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν εὐρέθη παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μέλητος. Τεθέντος δὲ ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ἐν Πιερίᾳ τῇ περὶ τὸν Ὀλυμπον, ἔπεται, ὅτι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπεβάλλετο νὰ εὔρῃ ὁ ἀλιεὺς περὶ τὰς ἐκβολὰς ἐνὸς τῶν ποταμῶν τῆς χώρας ταύτης· τοιοῦτοι δὲ ποταμοὶ εἰσι μόνον δύο ὁ Σῦς καὶ οἱ κοινὰς ἔχοντες ἐκβολὰς ποταμοὶ Ἐνιπεὺς ἀπὸ Λιτοχώρου καὶ Βαφύρας (Ποτόκι) ἀπὸ Δίου. Οἱ δύο οὗτοι ποταμοὶ χυνόμενοι εἰς τὴν λίμνην τοῦ Μαυρολόγγου ἐκβάλλουσι κοινῇ κοίτῃ εἰς τὴν

παρὰ τὴν γέφυραν Παππᾶ θάλασσαν (βλ. χάρτ.). Τοῦτον τὸν ποταμὸν καλεῖ Μέλητα καὶ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ φαίνεται ἐννοοῦν τὸ χωρίον. Ἐνταῦθα δὲ εὐρόντες τὴν κεφαλὴν, ἔθαψαν ὑπὸ σήματι μεγάλῳ οὐχὶ βεβαίως εἰς τὴν παραλίαν, οὐδὲ εἰς τὰ τέλματα τῆς λίμνης Μαυρολόγγου, ἀλλ' εἰς χώρον κατάλληλον διὰ τέμενος, ὅπερ ἀπέβη ἱερόν, εἰς μέρος πεδινὸν καὶ πλησίον ὑδάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ περιοχὴ Λιτοχώρου στερεῖται ὑδάτων, ἀναντίρρητον γίνεται, ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὁρφέως ἐτάφη εἰς τοὺς ταπεινότερους πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν Βαφύραν ἥτοι παρὰ τὴν ἐτέραν πόλιν, τὴν Πιερίδα τὴν παρὰ τὸ Δῖον. Ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, δηλοῖ τὸ χωρίον «ἐρρηξαν Μοῦσαι δάκρυα Πιερίδες μυρόμεναι ἀοιδόν»· ἂν ὅμως ἐθάπτετο αὕτη εἰς χώρον ἀνήκοντα τῇ Πιμπλείᾳ ἢ τοῖς Λειβήθροις ἄλλαι Μοῦσαι θὰ ἔκλαιον τὸν ἀοιδόν, αἱ Λειβηθρίδες ἢ αἱ Πιμπληίδες.

Πρὸς ταῦτα δὲν ἀντιτίθεται καὶ ὁ Πανσανίας λέγων «ἐν Λιβήθροις εἶναι οὐ πόρρω τῆς πόλεως τὸ τοῦ Ὁρφέως μνημα καὶ σῆμα κίων», διότι συμφωνῶν πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα προσθέτει «ἀπολλυμένων ἤδη Λιβηθρίων, οὕτως οἱ ἐν Δίῳ Μακεδόνες (ἤδη καὶ οὐχὶ Πίερες, Θραῖκες) εἰς τὴν ἑαυτῶν τὰ ὅσα κομίζουσι τοῦ Ὁρφέως». Τὸ χωρίον δὲ τοῦτο νομίζω, ὅτι ἔχει τὴν ἐννοίαν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐκόμισαν τὰ ὅσα εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἑαυτῶν πόλιν, τὸ Δῖον· ἔθαψαν δηλαδὴ αὐτὰ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως τέμενος περιεῖρξαντες, διότι τὸ Δῖον πόλις οὕσα καθαρῶς Μακεδονικὴ ἰδρύθη πρὸς τιμὴν τοῦ Διός, ἦτο ἱερὰ τοῦ Διὸς πόλις, Διόσπολις. Ἀντιθέτως ὁ Οἰάγρου υἱὸς ἦτο Θραῖς, θεὸς ποιμενικός, μειξοβάρβαρος· ζήσας καὶ λατρευόμενος περὶ τὸν Ὀλυμπον ἐκράτει τῆς κλειδὸς τῶν Ὀλυμπίων δωμάτων, ἅτινα ὅμως ἀνήκον τῷ Δίῳ. Ὅθεν ὁ Ὁρφεὺς ἦτο ἀντίπαλος, ἐχθρὸς τοῦ Διός· διὸ «τὸ ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπίγραμμα κεραυνωθῆναι αὐτὸν (τὸν Ὁρφέα) λέγει . . .» (Ο. ΚΕΡΝ αὐτ. σελ. 38 ἀπόσπ. 125. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. Παροιμ. 1,4). Κατόπιν τούτων δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον τοῖς Μακεδόσι νὰ εἰσκομίσωσι τὰ ὅσα τοῦ κεραυνωθέντος καὶ ἐπιγράμματι σιγματισθέντος Ὁρφέως ἐντὸς τῆς ἱερᾶς πόλεως, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ θέσωσι ταῦτα ἐν ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ τῷ κεραυνώσαντι τιμῇ καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν

αὐτοῦ.¹ Ἄλλως τε ὁ περὶ τὸν τάφον χώρος, ὦν τέως μὲν ἡρῶν, ὕστερον δὲ ἱερόν, ἦτο ταῖς γυναιξὶ παντελῶς ἄβατος· τοιοῦτος δὲ τόπος δὲν ἡρμοζεν ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὅθεν οἱ Μακεδόνες εἰσεκόμισαν τὰ ὅσα εἰς τὴν ἔξω τοῦ περιβόλου χώραν, ἐνθεν ἐξεώσθησαν πρότερον οἱ Θραῖκες καὶ ἔθαψαν αὐτὰ ἐκεῖ που παρὰ τὰς πηγὰς, ἐνθα ἢ Πιερίς καὶ ὁ Διόνυσος μετὰ τῆς ἀκολουθίας του καὶ τῶν ἱερῶν του. Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, βεβαίῳ ὁ αὐτὸς Πανσανίας (αὐτ.) «Ἰόντι δὲ ἐκ Δίου τὴν ἐπὶ τὸ ὄρος καὶ στάδια προεληλυθότι εἴκοσι κίων τέ ἐστιν ἐν δεξιᾷ καὶ ἐπίθημα ἐπὶ τῷ κίονι ὑδρία λίθου· ἔχει δὲ τὰ ὅσα τοῦ Ὁρφέως ἢ ὑδρία, καθὰ οἱ ἐπιχώριοι λέγουσιν». Οὐδὲν τούτων σαφέστερον, ὅτι τὸ περιέχον τὰ ὅσα τέμενος, ὅπερ τέως μὲν ἦτο ἡρῶν, ὕστερον δὲ ἱερόν, ἔκειτο περὶ τὰ 3 - 4 χιλιόμετρα ἔξω τῆς πόλεως νοτιοδυτικῶς ταύτης καὶ πρὸς τὸ ὄρος, ἥτοι μεταξὺ Πιμπλείας καὶ Πιερίδος ἢ ἄλλως μεταξὺ Παλιᾶς Μαλαθριάς ἢ Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ Δίου, ὕπερθεν δὲ τοῦ Θεάτρου. Ὁ χώρος οὗτος σημειοῦται ἐν τῷ χάρτῃ εἰκ. 8 διὰ τοῦ στοιχείου T.

Παραιτούμενος τῶν λοιπῶν πηγῶν ἔρχομαι εἰς τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς. Οὗτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς αὐτὰς πηγὰς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνεύρωσι τὴν Πίμπλειαν καὶ τὰ Λείβηθρα, κηρύττουσι δὲ εἰς ἄγνοιαν τὴν Πιερίδα. Οὕτως ὁ Maas μὴ δυνηθεὶς νὰ προσδιορίσῃ τὰ Πιερικὰ Λείβηθρα δημιουργεῖ ἐτέραν ὁμώνυμον πόλιν, ἣν ἀναζητεῖ ἐν Παγγαίῳ (ΟΡΦ. 68). Τὸν Maas ἀντικρούει ὁ Perdrizet, ὅστις βεβαίῳ μὲν, ὅτι τὰ Λείβηθρα κεῖνται ὑπὸ τὸ ὄρος Ὀλυμπον, ἐνθα καὶ ὁ τάφος τοῦ Ὁρφέως, οὐδὲν ὅμως ἀναφέρει περὶ τῆς θέσεως, ἐν ἣ ταῦτα κεῖνται (Cultes et Mythes du Pangée, Paris - Nîmes 1910, σ. 30). Ὁ δὲ Desdevises du Dezert ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν Leake καὶ τὸν Heuzey ἐπαναλαμβάνει τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα ἄνευ οὐδεμιᾶς νεωτέρας πληροφορίας (Geogr. ancienne de la Macédoine σελ. 21,46,87,287 κ.έ., 292 κ.έ.)· νομίζω δὲ ἔτι, ὅτι οὗτος δὲν ἐπεσκέφθη

¹ Ὁ X. Μακαρόνας στηριζόμενος εἰς τὸν Λίβιον μόνον τοποθετεῖ τὸν ναὸν τοῦ Διὸς ἔξω τοῦ περιβόλου καὶ παρὰ τὸ Θεάτρον. Κατόπιν ὅμως τοῦ ἀνωτέρω νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, ΑΕ 1937 Β' σελ. 527 - 533.

προσωπικῶς τὴν χώραν ταύτην. Ὁ δὲ Δήμι-
τας τὰ τε ἐν τῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ (σελ. 156)
καὶ τὰ ἐν Μακεδονίᾳ (σελ. 133-139 καὶ 152)
ἐκτιθέμενα παραλαμβάνει ἐν μεταφράσει παρὰ
τοῦ Heuzeu, ὁ δὲ Kiepert ἐν μὲν τῷ χάρτι
Graecia et Macedonia καὶ ἐν τῷ πίν. XV
τὰ μὲν Λεϊβηθρα τοποθετεῖ εἰς τὸν παρὰ τὸ Λι-
τόχωρον χεῖμαρρον, τὴν δὲ Πίμπλειαν βορείως
τοῦ Ἑνιπέως καὶ νοτίως τοῦ Δίου—ἀλλ' ἐν τῷ
πίν. XVI τοποθετεῖ τὰ Λεϊβηθρα ἄνευ σχολίου
ἐκεῖ που, ἔνθα ὁ Πausanίας ὁρίζει (KIEPERT
Formae orbis antiqui).

Ὁ δὲ J. Kromayer θέτει τὰ Λεϊβηθρα ἐν
μὲν τῷ ὑπ' ἀριθ. 7 χάρτι, ὡς καὶ ὁ Heuzeu,
ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου τῇ Μονῇ τῶν Καναλίων ὁ-
ρους ἢ κάλλιον μεταξὺ Μονῆς καὶ Καρυῶν· ἐν
δὲ τῷ ὑπ' ἀριθ. 8β' χάρτι παραλλήλως πρὸς
τὸν Ζυλιάναν ἀορίστως καὶ κάτωθεν τῆς Μονῆς
Καναλίων (J. KROMAYER Antike Schlach-
felder σελ. 275 κ.ε.). Ἐκ τῆς ἀοριστίας ὅμως
ταύτης διαφαίνεται, ὅτι ὁ Kromayer δὲν γνω-
ρίζει καλῶς τὰ ὅρια τῶν Καναλίων, οὐδὲ τὰ
ὀνόματα τῶν χειμάρρων, ἄλλως δὲν θὰ ἐσημείου
ἐν τοῖς χάρτις αὐτοῦ τὴν πορείαν τοῦ ῥωμαϊ-
κοῦ στρατοῦ ὡς γενομένην δι' ὁδοῦ μακρᾶς καὶ
κινδυνώδους μέσῳ Μονῆς Καναλίων, ἵνα κατα-
λάβῃ τὴν κοιλάδα τῆς Σκοτίας. Μὴ συμφωνῶν
πρὸς ταῦτα νομίζω, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ὑπερβάντες
τὴν Καλλιπεύκην ἠκολούθησαν τὴν συντομωτέ-
ραν καὶ ἀσφαλεστέραν ὁδόν, ἣτις βαίνουσα
παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ χειμάρρου Καραβί-
δας, ὁδηγεῖ εἰς τὴν συμβολὴν τῶν Καναλίων
χειμάρρων. Ὁ δὲ χεῖμαρρος τῆς Καραβίδας
ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ τῆς Καλλιπεύκης μέχρι τῆς
συμβολῆς ὄριον τῶν Καναλίων, αἵτινα κεῖνται
ἀριστερὰ τῷ κατερχομένῳ. Καταλαβόντες δὲ οἱ
Ρωμαῖοι διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης τὰ περὶ τὴν συμ-
βολὴν τῶν χειμάρρων ὑψώματα εἰσῆλθον εἰς
τὴν κοιλάδα τῆς σημερινῆς Σκοτίας, ἣτις εἶναι
«Modica planities undique saeptus locus
et cava vallis» (LIV. 44,5,8).

Ὁ Leake τὰ μὲν Λεϊβηθρα τοποθετεῖ παρὰ
τὸ Λιτόχωρον, τὴν δὲ Πίμπλειαν παρὰ τὸ Δίον
μὴ ποιούμενος μνείαν τῆς Πιερίδος (LEAKE
III σ. 422).

Ὁ Heuzeu τέλος, καίτοι παραθέτει πολλὰς
τῶν εἰρημένων πηγῶν, ἀδυνατεῖ νὰ ὁρίσῃ ἀκρι-
βεστερόν πως τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχον τὰ Λεῖ-

βηθρα καὶ ἡ Πίμπλεια· μὴ εὐρὼν δὲ οὐδαμοῦ,
ὡς ἰσχυρίζεται, οὐδὲν ἔχνος τῶν πόλεων τούτων
καὶ πιστεύων, ὅτι ἀμφοτέραι κατεποντίσθησαν
ἢ ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ κατακλυσμοῦ ἀναγράφει
«Mais ni les temoignages des anciens, ni
l'état des lieux ne permettent de deter-
miner ses emplacements (HEUZEY αὐτ.
σελ. 98—ΔΗΜΙΤΣΑ Μακεδ. σελ. 152).

Τὰ τῶν νεωτέρων συνοψίζει καὶ ὁ GEYER.
RE² IV, σελ. 649 ἐν λ. Makedonia.

Οὕτως ἔχουσιν ἐκ τῶν συγγραφέων τὰ κατὰ
Πιερίαν, ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1937 ἀγγελθέντος εἰς
τὸ ἐπὶ τῆς Ἑθν. Παιδείας Ὑπουργείου, ὅτι ἐπὶ
τοῦ Λειβηθρίου ὄρους ἀνεκαλύφθη ὁ τάφος τοῦ
Ὁρφέως, διαταχθεὶς μετέβην ἐπὶ τόπου, κειμέ-
νου ἡμίσειαν ὥραν νοτιοδυτικῶς τῆς Λεπτοκα-
ρυᾶς, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ χειμάρρου Γρίβα.
Ἐνταῦθα οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἐπέδειξαν μοι
κοινὸν τάφον καλῶς διακριτόμενον, ὅστις ὅμως
ἀπετέλει μέρος νεκροταφείου, ὅπερ σημειῶ ἐν τῷ
χάρτι διὰ τοῦ στοιχ. Ν. Ἐντὸς δὲ ἐλαχίστου
χώρου προσδιωρίσθησαν ὑπερδεκαπέντε ὅμοιοι
καλυπτόμενοι ὑπὸ πυκνοτάτου θαμνώδους δά-
σους, ἔχοντες κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ
καὶ κατεσκευασμένοι πάντες ὁμοίως διὰ στενῶν
ἀκατεργάστων πλακῶν πᾶς. 0.10, 0.12 μ. ὅμοιοι
πλάκες ἐχρησίμευον ὡς καλύμματα ἐκάστου
κατὰ τοὺς ἀνωμάλους ἄρμους εἶχε χρησιμο-
ποιηθῇ ὡς συνδετικὴ ὕλη ἀπλοῦς πηλός. Τινὲς
τούτων εἶχον ἀνοιχθῇ παλαιότερον· ἄλλοι τινὲς
εἶχον παρασυρθῇ ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Ἐκ τῶν
ὑπολοίπων ἠρεύνθησα δύο τοὺς μᾶλλον ἐλπιδο-
φόρους. Ὁ εἰς περιεῖχε δύο ἐκτάδην καὶ ἀντι-
θέτως κειμένους νεκρούς, ἔχοντας τὴν κεφαλὴν
κεκλιμένην δεξιὰ κατὰ τὴν ἀντίστοιχον γωνίαν,
ὁ δὲ ἕτερος περιεῖχεν ἓνα μόνον νεκρόν, τὴν
κεφαλὴν ἔχοντα πρὸς ΒΑ καὶ ἐν στάσει ὁμοίᾳ
τῇ τοῦ προηγουμένου. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τά-
φοις οἱ νεκροὶ εἶχον καλυφθῇ δι' ἀργιλλώδους ἐρυ-
θροῦ πηλοῦ. Ἐντὸς δὲ τῶν τάφων οὐδὲν ἕτερον
εὗρέθη οὐδὲ διὰ τὸν κατὰ προσέγγισιν προσδιο-
ρισμὸν τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ἀνήκον οὗτοι. Ἐπειδὴ
δὲ ἡ τε κατασκευὴ τῶν τάφων καὶ ὁ τρόπος
τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἦσαν καθ' ὅλα ὅμοιοι
τοῖς τάφοις τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος (Πάτελι)
τῆς Ἑορδαίας καὶ τοῖς μεταξὺ Καλυβίων
Ὀλύμπου καὶ Κουντουριωτίσσης ἀργότερον
ἐρευνηθεῖσιν, εἶναι λίαν ἐνδεχόμενον νὰ ἀνά-

γωνται εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐποχὴν ἤτοι τὴν γεωμετρικὴν. Οἱ τάφοι οὗτοι προήρχοντο, κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ συνοικισμοῦ ἀρχαιοτάτου, καταστραφέντος ὑπὸ χολέρας. Πρὸς πιθανὴν δὲ ἀνακάλυψιν τῶν ἐρειπίων τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀναζητήσας τὰς σπανιζούσας περὶ τὸν ἀνα-

Εἰκ. 3. Τμήμα τείχους ἐκ τῆς δυτ. πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Λεϊβήθρων.

τολικὸν Ὀλύμπον πηγὰς ὠδηγήθην ὑπὸ τῶν συνοδῶν πλησίον τοῦ Ζυλιάνου καὶ κάτωθεν μεμονωμένου ὑψώματος, ἔχοντος διεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον, μήκους 120 μ., πλάτους 40 μ. περίπου καὶ περιβαλλομένου κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ βαθέων χειμάρρων, ἐχόντων ὄχθας καθέτους. Τὸ ὕψωμα τοῦτο διακρίνεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνης 1. Ἀνερχόμενος ἐπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς, τῆς μόνης βατῆς, παρατήρησα ἐπὶ τοῦ χείλους ταύτης τείχους ἀρκετοῦ ὕψους, διευθυνόμενον πρὸς δυσμὰς καὶ καλυπτόμενον ὑπὸ θάμνων. Ὁμοίου τείχους τμήματα ἡρειπωμένα εἶδον καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς σφζόμενα εἰς ἀρκετὸν μῆκος 12 - 15 μ.

ὕψος ποικίλλον ἀπὸ 0.50 μέχρι 2.30 καὶ πᾶχ. 1.50 περίπου μέτρου. Τμήμα τούτου ἀκάλυπτον παρέχει ἡ εἰκ. 3. Κατὰ τὰς λοιπὰς πλευρὰς ἤτοι ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς βορείας πρὸς ἀνατολὰς, ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς νοτίας τείχης δὲν ὑπῆρχον, διότι οἱ ἐκατέρωθεν χεῖμαρροι ὑποσκάψαντες τὰς βάσεις τῶν πλευρῶν τούτων παρέσυραν ταύτας τε καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ χείλους αὐτῶν τείχη· διὸ παρατηρήθησαν ὅμοιοι λίθοι ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὰ ἄκρα τῶν χειμάρρων Γρίβα καὶ Καβουρόλακκα. Τὰ δὲ διασωθέντα ἐρείπια τοῦ τείχους μετὰ τῶν καταρρευσάντων καταλαμβάνοντα τὴν ὄφρυν τοῦ ὑψώματος ἐσχημάτιζον ἀκρόπολιν, περιβαλλομένην ἀπὸ νότου ὑπὸ τοῦ Ζυλιάνου, ἀπὸ ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Γρίβα, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Καβουρόλακκα (εἰκ. 1 καὶ 2).

Ἡ ἀκρόπολις δὲ αὕτη κειμένη κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ζυλιάνου παρέχει πάντα τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τὰ ὑπὸ Πανσανίου καὶ ἄλλων παρεχόμενα, οὐδεμία δὲ γεννᾶται ἀμφιβολία, ὅτι τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σνὸς παρασυρθεῖσαν πόλιν, τὰ Λεϊβηθρα, τὸ Ὀρφέως καὶ Λεϊβηθρίδων ἐνδοξον ἐνδιαίτημα. Ὁ Πανσανίας καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀκριβής· ἡ πόλις πᾶσα κατεστράφη, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀκρόπολις αὐτῆς. Ἡ μόνη ἀνακρίβεια, προελθοῦσα ἐκ τοῦ διηγηθέντος τὸ γεγονός Λαρισαίου ξένου ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον τῆς καταστροφῆς. Ἡ πόλις δηλ. δὲν κατεστράφη, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Σνὸς ἅπασα, διότι, ὁ ἰσχυρὸς Λεϊβήθριος πρόβουνος σχηματίζων φράγμα, ἰσχυρότατον φυσικὸν προπύργιον προστατεύει τὴν ἀκρόπολιν τῶν Λεϊβηθρίων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνακρίβεια αὕτη αἴρεται ἐν μέρει, διότι ὁ μὲν Σὺς κατέστρεψε τὴν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἐκτεινομένην πόλιν, ἡ δὲ τῆς ἀκροπόλεως καταστροφή προῆλθε κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐκ τοῦ Γρίβα (εἰκ. 2 δεξιὰ), κατὰ δὲ τὸ πλεῖστον τῆς δυτικῆς ἐκ τοῦ Καβουρόλακκα, ἡ δὲ νοτία ἐξ ἀμφοτέρων ἐκεῖ συμβαλλόντων, διότι οἱ δύο οὗτοι χεῖμαρροι κατὰ τὰς μεγάλας καὶ διαρκεῖς βροχὰς δεχόμενοι τὰ ὕδατα τῶν νοτίων κλιτύων τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου καὶ τῶν Λεϊβηθρίων ὁρέων ἀποβαίνουνσι τρομεροί. Κατὰ τοιαύτας δὲ πλημμύρας διαβρώσαντες οὗτοι κύκλῳ τὰς κλιτύς τῆς ἀκροπόλεως ἐπέφερον τὴν κατάρρευσιν τῶν κατὰ τὰ ἐλλείποντα τμήματα ὑπερκειμένων τειχῶν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ

πράγμα, τὰ Λειβήθρα διασφύζονται καὶ σημειοῦνται ἐν τῷ χάρτι διὰ μεγάλου κύκλου.

Τούτου βεβαιωθέντος, ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας καὶ προθύμῳ παροχῇ ἐργατικῶν χειρῶν ὑπὸ τῆς Κοινότητος Λεπτοκαρυᾶς, ἀποψιλώσας ἀργότερον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑψώματος ἐπεχείρησα ἀνασκαφικὴν ἔρευναν κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐνθα ἡ μὲν ἐπίχωσις ἦτο μικρά, τὸ δὲ τεῖχος ἐδείκνυε μορφήν πύλης. Ἐκ τῆς ἐρεῦνης κατεδείχθη, ὅτι ὁ χώρος ἦτο σχεδὸν ἀδιατάρακτος ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς. Ἀτυχῶς ἅμα τῇ παρουσίᾳ τῶν πρώτων σοβαρῶν ἀποτελεσμάτων ὑετὸς πολὺς καὶ μακρὸς ἐπελθὼν ἐπέβαλε τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἀναχώρησίν μου. Κατὰ τὴν γενομένην μικρὰν ἐργασίαν προέκυψαν ὀλίγα χαλκᾶ νομίσματα εἰς βάθος 0.30 μ. καὶ ὄστρακα ἀγγείων Ἑλληνιστικῶν χρόνων· συγχρόνως δὲ ἤρξατο ἀποκαλυπτόμενον οἰκοδόμημα διευθυνόμενον ἀπὸ νοτιανατολικῶν πρὸς βορειοδυτικά, ἐνθα τὸ τεῖχος, καὶ εἰς βάθος 0.50-0.60 μ. Ἡ τοιχοδομία τούτου μήκους ἔξ περιπτου μέτρων εἶχε πᾶχος 0.60 μ. Πέραν τούτων οὐδὲν δύναμαι νὰ προσθέσω.

Ὅλιγον μετὰ ταῦτα ἀνετέθη μοι ἡ ἐποπτεία ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἐξετελοῦντο ἀδείᾳ τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ ιδιωτῶν. Αἱ ἔρευναι ἐξετελέσθησαν κατὰ Σεπτέμβριον καὶ εὐτυχῶς περὶ τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ὑπερθεῖν τῆς σημερινῆς Μαλαθριάς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τούτων ἔχων ὑπ' ὄψει τὰ περὶ Λειβήθρων καὶ τοὺς βεβαιωθέντας περὶ αὐτῶν συλλογισμούς μου ἐπεδόθην εἰς τοπογραφικὴν τῆς περιοχῆς ἐξέτασιν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χώρου, ἐνθα ἔκειτο ἡ ἑτέρα τῶν πόλεων τοῦ Ὀρφέως, ἡ Πίμπλεια. Παρατηρήσεις, τοπογραφικὰ στοιχεῖα, τὰ τῶν συγγραφέων «Λειβηθρίων ἄκρα κάρηνα-Λειβηθρίων σκοπιὴ Πίμπλειας ὑπερθεῖν», ἡ χαραδρώδης φύσις τοῦ τόπου, ἡ μοναδικὴ πηγὴ καὶ ἡ ἀπὸ Δίου ἀπόστασις συνέπιπτον πρὸς τὴν θέσιν «Παλιὰ Μαλαθρία ἢ Ἀγ. Παρασκευὴ ἢ Μάρα ἢ Καζάνια», ἥρκει μόνον νὰ βεβαιωθῶσιν. Ὅθεν μετὰ δίωρον μιᾶ τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς Μαλαθριάς πορείαν ἀφικόμενος εἰς τὴν πλουσίαν ὑδάτων πηγὴν Καζάνια (σαρκοφάγον) καὶ πρὸ τῶν ἀγρίων καὶ δασωδῶν χαραδρῶν ἔστην ἀπορῶν τίνα τούτων νὰ ἐρευνήσω. Ἐκ τῆς ἀπορίας ἐξήγαγέ με

ὁ ἐκ Λιτοχώρου ἐκεῖθεν διερχομένος ποιμὴν Δημ. Ι. Κλειστινῆκος, ὅστις προθύμῳς ὠδήγησέ με εἰς τὸν ἀναζητούμενον τόπον. Κεῖται δὲ οὗτος ἀμέσως κάτωθεν καὶ πρὸς νότον τῆς κρήνης· εἶναι μικρὸν ὕψωμα, ἐλαφρῶς ἐπικλινές, σχετικῶς ὁμαλόν, περιβαλλόμενον κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ χειμάρων ἐχόντων ὑψηλὰς ἀποτόμους ὄχθας· κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τὸ ὕψωμα ἐνοῦται μετὰ τοῦ μεγάλου ὄγκου τοῦ Ὀλύμπου· ἡ ἔκτασις τούτου, τριπλασία περὶ τοῦ τῶν Λειβήθρων, εἶναι ὡσαύτως κεκαλυμμένη ὑπὸ πυκνοτάτων θάμνων. Βροχή, θάμνοι καὶ ἔλλειψις ἐργασιῶν καθίστων τὴν ἔρευναν δυσχερεστάτην· παρὰ τὰς δυσχερείας ἐπετεύχθη ἡ ἀποκάλυψις τμήματος τείχους ὕψους ὑπὲρ τὸ μέτρον, ἐκτισμένου διὰ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων, ὡς ἐν Λειβήθροις, στερουμένων συνδετικῆς ὕλης (*εἰκ. 4*). Εἰς μικρὰν δ' ἐντεῦθεν ἀπόστασιν, περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα ἀνατολικώτερον ἀπεκαλύφθη ἕτερον τμήμα τείχους σαφέστερον, ὁμοίας κατασκευῆς, μικροτέρου μήκους, μεγαλυτέρου ὕψους. Ἐτερά τινα τμήματα, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κείμενα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διατηρούμενα, ὁμοίας ὕλης καὶ κατασκευῆς ἐκαλύπτοντο ὑπὸ θάμνων. Ἀλλὰ πρὸ ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν εὗρεθεις διέκοψα τὴν ἐργασίαν. Τὰ τεῖχη ὅμως ἐνταῦθα ὑπέστησαν πολλὰς καταστροφὰς καὶ ἀλλοιώσεις, διότι τὸ ὕλικόν τούτων ἐχρησιμοποιήθη πολυτρόπως διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς μεσαιωνικῆς Μαλαθριάς. Τὴν παροῦσαν τοῦ χώρου καὶ τῶν τειχῶν κατάστασιν ἀντιλαμβάνεται τις ἐκ τῆς εἰκόνης 4. Πάντως ἐβεβαιώθη, ὅτι πρόκειται περὶ ἐρείπων περιβόλου ἀρχαίας πόλεως κειμένων κατὰ χώραν πρὸ τῶν χαραδρῶν τοῦ Ὀλύμπου, παρὰ τὴν πηγὴν καὶ οὐχὶ μακρὰν τοῦ Δίου. Νομίζω δέ, ὅτι τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀναζητηθεῖσαν Πίμπλειαν.

Αἱ ἀνασκαφαὶ περὶ τὴν Μαλαθριὰν ἔρευναι ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν ἑκατὸν μέτρα περίπου ὀπισθεν καὶ νοτίως τοῦ ἡρειπωμένου ἀρχαίου θεάτρου ἀγρόν Ν. Κρεμέτη, διότι ὁ ιδιοκτήτης ἀνεῦρεν ἐν αὐτῷ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ μαρμάρινα ἀντικείμενα, ὧν τινα παρέδωκεν εἰς τὴν ἐν Δίῳ ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν, ἄλλα δὲ κατασχεθέντα εἰς χεῖρας αὐτοῦ μετηνέχθησαν εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Τὰ εὑρήματα ταῦτα προεκάλεσαν

τὸ ἐνδιαφέρον ἰδιωτῶν διὰ τὴν κατόπιν ὑπὸ τῶν ἰδίων γενομένην τῇ ἐποπτεία μου ἔρευναν, ἀλλ' ὁ Ν. Κρεμέτης ἀπὸ πολλοῦ λάθρα καὶ ἡσυχως ἐρευνήσας τὸν ἀγρὸν εἶχεν ἀποκομίσει, ὅ,τι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ἀνευρεθέντα ἦσαν ἀνάξια λόγου. Οὕτως εἰς βάθος 0.80 - 1.00 μ. ἀπεκαλύφθη σαθρὰ ἐπὶ ἄμμου θεμελίωσις νεωτέρου κτίσματος, βαίνοντος ἐκ βορ-

τῷ αὐτῷ κτίσματι εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ἐπίσης ὑλικὸν τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου εὑρεθέντα ποικίλα εἰς εἶδος καὶ μέγεθος θραύσματα ἐπιγραφῶν, ἀγαλματίων ἐνδεδυμένων γυναικῶν τύπου Ἑρακλεώτιδος, κεφαλαὶ ἀγαλματίων, ἀγαλμάτια ἄνευ χειρῶν καὶ κεφαλῶν, πλίνθοι ἀγαλματίων, χεῖρες, πόδες, βωμίσκοι, ἀκέφαλος καὶ ἄχειρ Ἑρμαφρόδιτος, Κυβέλη, Διό-

Εἰκ. 4. Τμῆμα ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Πίμπλειας.

ρᾶ πρὸς νότον, ὅλως προχείρου κατασκευῆς. Οἱ τοῖχοι τούτου, ἀφαιρεθέντων τῶν λίθων ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, εὑρέθησαν κατὰ διαστήματα διακεκομμένοι· τὸ ὕψος τούτων ἐκυμαίνεται ἀπὸ 0.40 μέχρι 0.60 μ., τὸ δὲ πάχος 0.45 - 0.50 μ., τὸ οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἀπετελεῖτο ἐκ θραυσμάτων σπονδύλων καὶ κιονοκράνων δωρικῶν· ἐλάχιστα θραύσματα ἀνῆκον εἰς ἰωνικοὺς κίονας· ἅπαντα δὲ ἐκ πώρου διετήρουν ἐν μέρει τὸ ἐκ μαρμαροκονίας ἐπίχρισμα αὐτῶν πάχους 0.0015 - 0.002 μ. Τινὰ τῶν θραυσμάτων τῶν κιονοκράνων ἔδιδον ὕψος 0.20, 0.14, 0.24, 0.18 μ. κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βέβαιον· αἱ λοιπαὶ διαστάσεις ἁβέβαιοι. Πάντως τὰ κιονόκρανα ἦσαν μικρά. Ταῦτα φέρουσιν ἀριθ. καταλόγου τῆς συλλογῆς Δίου 253/19, 258/24, 262/28, 267/34, καὶ 273/39¹. Ἐν

¹ Ὁ δεύτερος ἀριθμὸς, ὡσάκις σημειοῦται, δηλοῖ τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐρημάτων τῶν ἰδιωτῶν.

νυσοσ, ἡλιακὸν ὥρολόγιον, ἐπιτύμβιοι λίθοι, πάντα ἀποκεκρουμένα. Ἡ συνδετικὴ τούτων ὕλη ἦτο ἀπλοῦς πηλὸς μετ' ἐλάχιστης ἀσβέστου. Ὅτι ταῦτα προήρχοντο ἄλλοθεν καὶ δὴ ἐκ διαφόρων μικρῶν οἰκοδομημάτων ἢ μικρῶν ἱερῶν, βεβαιοῦται ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν εἰρημένων κιονοκράνων καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν ἀγρὸς Κρεμέτη κεῖται περὶ τὰ 250 μέτρα ΒΔ τῆς πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ περὶ τὰ 300 μ. Δ τοῦ ποταμοῦ Βαφύρα, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ ἀγρῷ ἀποκαλυφθέντων εἶναι ἀναθήματα Διονύσου καὶ Μουσῶν (διότι αἱ Ἑρακλεώτιδες, Μοῦσαι τινες καὶ αὐταὶ εἰσι), φρονῶ, ὅτι ταῦτα ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ τῶν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ἐπισήμων κτισμάτων ἢ ἱερῶν, ὧν τὸ μὲν κεῖται νοτιανατολικῶς τοῦ θεάτρου, τὸ δὲ ὀλίγον περαιτέρω καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ.

τούτων τὸ μὲν παρὰ τὸ θέατρον νομίζω, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Διόνυσον, τὸ δὲ παρὰ τὸν ποταμὸν καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν πηγὴν εἰς τὰς Μούσας. Ἀπέχουσι δὲ ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ διακόσια περίπου μέτρα (Πρβ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ Πρ. Ἀκ. Ἀθ. 1937 σελ. 4, Ἑλληνικά τόμ. Δ 1931,

Εἰκ. 5. Πλίνθος μετ' ἐρείσματος ἀγαλματίου Σατύρου.

σ. 305, ΠΑΕ 1928 σ. 64 κέ.). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἑξακρίβωσις τούτων εἶναι ἔργον εἰδικῆς ἐρεύνης περιοριζομαι ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεωτέρων ἐν τῷ ἀγρῷ εὗρημάτων, ἅτινα εἶναι:

1. Μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς ἑλαφρῶς δεξιὰ ἀποκλίνουσα· κόμμωσις εἰς τὸ μέσον κεχωρισμένη καὶ ἐγχαράκτῳ ταινίᾳ ἀναδεδεμένη καὶ ἀποκεκρουμένη παρὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ· ῥίς, χεῖλη καὶ πώγων ἀποτετριμμένα· ἐργασία μετρία· ὕψ. 0.09 μ. Παρ' αὐτὴν εὐρέθησαν καρποὶ δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς χειρὸς ἐκ δύο διαφόρου μεγέθους γυναικείων ἀγαλμάτων (ἀριθ. κατ. 235/1, 240/6, 241/7).

2. Πλίνθος ἑλλειψοειδῆς, ἐφ' ἧς δύο πόδες μέχρι τῶν σφυρῶν· τὰ ἀπὸ τούτων ἄνω λείπου-

σιν· ὁ ἀριστερὸς ποὺς προβεβλημένος· παρ' αὐτὸν κορμὸς δένδρου, ἐφ' οὗ δέρμα πάνθηρος μετὰ τῶν δύο προσθίων ποδῶν, προφανῶς ἔρεισμα ἀγαλματίου Σατύρου· εἰς τοῦτον πιθανῶς ἀνήκει ἡ τὰ ὅπισθεν ἀποκεκρουμένη καὶ κακότεχνος κεφαλὴ Σατύρου, ἣτις ἐνταῦθα κατασχεθεῖσα εἰς χεῖρας Δ. Μπατζικώστα ἀπόκειται ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ Θεσσαλονίκης· ὕψος 0.48 μ., πλίνθου διάμ. 0.26×0.24 μ., ὕψ. 0.03 μ. (εἰκ. 5). Ἀριθ. κατ. 78.

3. Διονύσου ἀγαλμάτιον μαρμαρίνον, ἀποκεκρουμένον τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ· τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ προωμίου μέχρι τῶν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὀσφύος ἐρειδομένων δακτύλων αὐτῆς· τοὺς δακτύλους τῆς ἐπὶ τοῦ κορμοῦ δένδρου ἰσχυρῶς ἐρειδομένης ἀριστερᾶς καὶ τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν· ἐκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ, πρὸ τῶν ὤμων καὶ ἐπὶ τοῦ τραχήλου ἄκρα πλουσίας εἰς βοστρύχους κομμώσεως· χλαμὺς περιβάλλουσα τοὺς πόδας καὶ τὸ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὀσφύος πρὸς τὸν ἀριστερὸν ὦμον μέρος τῆς ῥάχews καταπίπτει εἰς ἀπόπτωμα ἀρχαῖζον μέχρι τῶν ποδῶν καλύπτουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῶν ὀσφύων πρόσθια. Ἡ δεξιὰ πλευρὰ καὶ ἡ ἑλλείπουσα χεῖρ γυμναί· ἴσταται κατ' ἐνώπιον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, ἔχων τὸν ἀριστερὸν χιαστὶ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἐν ἀνέσει· ὕψ. 0.26 μ. Ἀριθ. κατ. 77. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

4. Πλίνθου τριγωνικὸν ἀπότμημα· κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἑλλειψοειδῆς ἐντομὴ διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγαλματίου· ἕτερον συνανήκον ἀπότμημα, παραδοθὲν ὑπὸ Ν. Κρεμέτη, παρέχει ὀλικὸν μῆκος 0.108 μ., πλάτος 0.08 μ., ὕψος 0.037 μ.· μάρμαρον ἐπιχώριον· ἐπὶ τῆς σφωσμένης προσθίας μακρᾶς πλευρᾶς ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ: (εἰκ. 6). Ἀριθ. κατ. 244/10, 279.

Εἰκ. 6. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ Πριμίωνος Φουλβίας.

ΔΙΟΝΥΣΩ ΚΑΙ ΘΙΑΣΩ ΠΡΙΜΙΩΝ ΦΟΥΛΒΙΑΣ ἢ Διονύσῳ καὶ θιάσῳ Πριμίων Φουλβίας ἀγορανομῆσας ἐκ τῶν ἰδίων

5) Ὅμοια· πλήρης ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων· ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐλλειψοειδῆς ἐντομή, παρ' αὐτὴν τετράγωνος ὀπὴ· πῶρος· μήκος 0.45 μ., πλάτος 0.24 μ., ὕψος 0.10 μ. ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς ἡ Λατινικὴ ἐπιγραφή :

LIBEROPATRIETTHIASO Libero patri et thiaso
L·IVLIVS·HYLA·ET·L·ANINIUS·PYDENS·AED.

L. Julius Hyla et. L. Aninius Pudens aedicaverunt.

Εἰκ. 7. Ἀριθ. καὶ 73. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

Εἰκ. 7. Λατινικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή.

6) Βωμίσκος· ἐν ἐκάστη πλευρᾷ τοῦ ἐπικράνου ἀνάγλυφον ἀετωμάτων· περὶ τὸ πεδίον, γιγλάνδα ἐκ καρπῶν καὶ φύλλων ταινίαις δεδεμένων καὶ βούκρανα· ἄρτιος· μάρμαρον ἐπιχώριον· ὕψ. 0.35 μ., ἄνω 0.23×0.185 μ. βάσις πλασιωτὴ 0.24×0.205 μ. τέχνη μετρία· ἐπὶ τοῦ γείσου ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή :

... VSPOSTVMVSOBEVERVS ... us Postumus
Obeverus (?)

[PA]TRIAEDILILIBEROETTHIASO [pa]tri Aedili Libero et thiaso

D. S. F. D d[e] S(uis) F(aciendum) D(edit)

Ἀριθ. κατ. 74. Εὐρέτης Ν. Κρεμέτης.

7) Ἑλιακὸν ὥρολόγιον ἐπὶ ἐδροειδοῦς βάσεως· ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων· μάρμαρον· ὕψ. 0.31 μ., πλ. 0.31 μ., πᾶχ. 0.155 μ. Ἐπὶ τῶν ἄνω πλασιῶν τῆς βάσεως ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή :

T. GRANIVSFETI[VS] T. Granius Feti[us]
AED. LIB. PATRIET Aed(ilis) Lib(ero) patri et
THIASO D. S. F. C. thiaso d(e) s(uis) f(aciendum) c(uravit.)

Ἀριθ. κατ. 55. Παρεδόθη ὑπὸ Γ. Τσακανάκη.

Ἡ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας (βλ. καὶ Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας Ἀθῆναι 1915 καὶ Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑ ΑΕ 1937 σελ. 529 κ.ε.) χρῆσις τῆς λατινικῆς γλώσσης δὲν εἶναι παράδοξος· διότι τὸ Δίον, ὡς γνωστόν, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐκηρύχθη Colonia romana, ἥτις ἀ-

νῆκεν εἰς τὴν Παλατίνην φυλὴν. Ὡνομάσθη δὲ συγχρόνως provincia senatoria ἥτοι ἐπαρχία διοικουμένη ὑπὸ συγκλητικοῦ ἐκάστοτε ἀποστελλομένου. Τὸ πλήρες δὲ τῆς ἀποικίας ὄνομα Colonia Julia Augusta Diensis ἀναγράφεται ἐπὶ νομισμάτων τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πρβ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ αὐτ. σελ. 90, RE IV 549 ἀριθ. 242). Ἐνεκα τούτου ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ πόλει διέμενον ἐκτὸς τῶν ῥωμαίων ἐγκα-

ταστάτων αἱ διοικητικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἀποικίας, οὗτοι δὲ ἐχρησιμοποιοῦν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν λατινικὴν. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ εἰς ὃν τὰ ἀναθήματα θεὸς Διόνυσος ἔλαβε τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα LIBER. Ἡ μεταβολὴ ὅμως τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ σκόπιμος καὶ ἐπιβεβλημένη ὑπὸ αὐτῆς τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας. Διότι κατὰ ταύτην πᾶσα ξένη πόλις ἐθεωρεῖτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ ἡ κοινότης αὐτῆς ἀπέκτα τὸ δικαίωμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν πολιτικὸν δίκαιον, ἐὰν καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς ἐξαρθρώμενα ἐκ τῶν ἐν Ρώμῃ ἀπέβαινον, ὡς ἐν τῇ μητροπόλει, ἱερὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ ἐξάρτησις δὲ τῶν ἱερῶν τῆς ὑποταγείσης ἐκ τῶν τῆς μητροπόλεως ἦτο πλασματικὴ καὶ ἐπετυγχάνετο διὰ συσχέτισεως τῶν θεῶν ταύτης πρὸς τοὺς ἐν Ρώμῃ ἀντιστοίχους. Οὕτως ὁ Διόνυσος ὢν θεότης ἀγροτικὴ ἐσχετίσθη πρὸς τὸν ἀντίστοιχον ἐν τῇ μητροπόλει Liberum, τὸν συνήθως ἐπικαλούμενον patrem, ὅστις μετὰ τῆς Proserpinae, τῆς κατόπιν Liberae, ἀποτελεῖ τὴν τριάδα τῶν ῥωμ. ἀγροτικῶν θεῶν, συννάων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ceres. Τοιοῦτοτρόπως ἡ μὲν ἔδρα τῆς θρησκείας ἔμενεν ἐν τῇ μητροπόλει, ἡ δὲ σχέσις ἐξαρτήσεως ἐδηλοῦτο διὰ τῆς ἰδρύσεως μιᾶς sodalitatis ἢ ἱερατικῆς ἐνώσεως, εἰς ἣν κατελέγετο τό τε ὑπάρχον ἱερατεῖον τοῦ ναοῦ καὶ ἀνάλογος ἀριθμὸς ῥωμαίων sodales ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ κράτους. Τοιαύτη δὲ sodalitas ὑπάρχει ἤδη ἐν

Δίω. Ἡ ἰδρυσις ὁμῶς ταύτης δηλοῖ, ὅτι συγχρόνως καὶ ὁ Ρωμαῖκος Liber ἀντικατέστησεν ἐν τῇ λατρείᾳ τὸν Διόνυσον τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἔκφρασιν τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς λατρείας εἰς τὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ (πρβ. MARQUARDT u. MOMMSEN Römische Staatsverwaltung III σ. 21,34,361,365 καὶ σημ. 1. SCHUR RE XIII 67 κέ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ αὐτ.).

Ὁ αὐτὸς Liber λαμβάνει εἰς τὰς δύο τελευταίας ἐνταῦθα ἐπιγραφὰς τὴν προσωνομίαν aedilis. Καὶ ἐν μὲν τῇ ὑπ' ἀριθ. 7 ἡ προσωνομία αὕτη δύναται νὰ ἀποδοθῇ τῷ Γρανίῳ οὕτως T. Granius Fetius aedilis Libero patri..., ἢ Ἑλληνιστὶ T. Γράνιος Φήτιος ἀγορανόμος ἢ ἀγορανομήσας τῷ πατρὶ Διονύσῳ, ὅποτε τὸ aedilis σημαίνει σαφῶς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἣν ἤσκει ὁ Φήτιος, καθ' ὃν χρόνον ἐποίησεν ἐξ ἰδίων τὸ ἀνάθημα. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 6 ὁμῶς ἐπιγραφῇ «... patri aedili Libero et thiaso» εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ἡ προσωνομία aedilis ἀναφέρεται εἰς τὸν Liberum, ὅστις, καθ' ἃ θεότης, δὲν δύναται νὰ ἀσκῇ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγορανόμου ἢ τὴν τοῦ φροντιστοῦ τῶν ἱερῶν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ σημασία τοῦ aedilis εἶναι διάφορος. Ἄλλως τε ὁ τίτλος οὗτος εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινοτικὴν ζωὴν τῶν ῥωμαίων δὲν ἀφεώρα μόνον τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀγορανόμου, διότι συναντᾶται εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδίᾳ ὀργανώσεις τῶν ποικιλωνύμων θιάσων ὡς διάφορος ἀρχή, οἷον ἀγωνοθέτης aedilis iuvenum, aedilis et curator sodalium iuvenum, aedilis collegii iuvenum, aedilis sacri Volcani κ.τ.λ. (βλ. KUBITSCHKE RE I 463-464). Εἰς ἀμφοτέρας ὁμῶς τὰς περιπτώσεις ἡ ἐξουσία τῶν aediles ἀπετέλει συναρχίαν καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ aedilis sacris Volcani καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου aedilis Etruriae, καίτοι μεμονωμένοι, ὁμοίως νοοῦνται ὡς συναρχοντες. Ἡ περιορισμένη ὁμῶς αὕτη ἔννοια δύναται μὲν εὐκόλως, τηρουμένων τυπικῶν τινῶν ὅρων, νὰ ἀποδοθῇ εἰς θνητοὺς οὐχὶ ὁμῶς καὶ εἰς θεότητα. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει νομίζω, ὅτι τὸ aedilis ἐνταῦθα ἔχει εὐρυτέραν καὶ γενικωτέραν σημασίαν καὶ ἔνεκα τούτου προϋτάχῃ ἴσως τοῦ aedilis τὸ συνήθως ἐπιτασσόμενον τοῦ Liberi κοσμητικὸν pater «patri aedili Libero», ἵνα οὕτως ἐκφρασθῇ ἡ διάφορος ἔννοια, ἣτις ἰσοδυναμεῖ ἴσως τῷ

«πατρὶ προστάτῃ καὶ πνευματικῷ ἀρχηγῷ Διονύσῳ», ὅποτε ἡ σημασία αὕτη δὲν διαφέρει τῆς ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἱεραρχίᾳ τῶν μυστῶν τοῦ Μίθρα ἀπαντώσης ἐννοίας τοῦ τίτλου pater. Ἐνδέχεται ἀκόμη τὸ aedilis ἀναφερόμενον εἰς τὸν Liberum νὰ ὑπονοῇ τοῦτον ὡς προστάτην τῶν ἀγώνων Liberalia, οἵτινες ὄντες ἀγῶνες σκηνικοὶ ἔπρεπε νὰ τελῶνται ἐν τῷ παρακειμένῳ θεάτρῳ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ. Παραλειπομένων τῶν λοιπῶν τοῦ Κρεμέτη εὐρημάτων, ὡς ἀσκέτων, παρατηρεῖται, ὅτι τὰ ἀνωτέρω μετὰ τῶν παρεμφεροῦς περιεχομένου κατασχεθέντων παρέχουσιν ἀπόδειξιν, ὅτι πάντα προέρχονται ἐκ τῶν ἱερῶν Διονύσου καὶ Μουσῶν καὶ ἂν δὲ τὰ ἱερὰ αὐτῶν δὲν κεῖνται εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας θέσεις, πάντως κεῖνται ἐκεῖ που πλησίον μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Βαφύρα, τῆς πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ τοῦ θεάτρου. Περὶ τὸν χώρον τοῦτον τοποθετῶ καὶ τὴν πόλιν Πιερίδα. Ὅτι δὲ ἐνταῦθα δὲν εὐρέθησαν ἐρείπια τειχῶν τῆς Πιερίδος εἶναι εὐνόητον, διότι τὰ θρακικὰ πολίσματα, ὅντα ἀρχαιότατα καὶ πρόχειροι ποιμενικοὶ συνοικισμοί, δὲν εἶχον περιβληθῇ ὑπὸ τειχῶν· τὰ δὲ ἀποκαλυφθέντα ἐν Λειβήθροις καὶ Πιμπλείᾳ τείχη δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀρχαιότερους θρακικοὺς συνοικισμούς, ἀλλ' ἰδρυθέντα μετέπειτα ὑπὸ τῶν νικητῶν Μακεδόνων εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰ τείχη τοῦ Δίου κτισθέντα ἐπὶ Ἀρχελαίου λήγοντος τοῦ Ε' αἰῶνος ἢ καὶ νεώτερα. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τῆς θρακικῆς πόλεως Πιερίς δὲν φαίνεται νὰ ἐξηφανίσθῃ ἀμέσως· εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα ἐπεκράτει ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα διωνυμία Πιερίς - Δίον· καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀσύνηθες· οὕτω παρὰ τὰ ἀρχαιότερα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀμαυρούμενα κεῖνται τὰ ἐκνικῶντα νεώτερα: Βούνομος - Πέλλα, Αἰγαί - Ἐδεσσα, Ἀλαί - Θεσσαλονίκη, Ποτίδαια - Κασσάνδρεια (πόλις) Παλλήνη - Κασσάνδρεια (χώρα). Ἡ ἀμαύρωσις ὁμῶς τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Πιερίδος - Πιερίας, φαίνεται, ὅτι ἐπῆλθε ταχύτερον καὶ ἐνωρίτερον, διότι τὸ παρ' αὐτὴν ἰδρυθὲν Δίον ταχέως ἔλαβεν ἐξέχουσαν θέσιν ἀπὸ τοῦ 4ου ἢ 3ου αἰῶνος εἶχεν ἀποβῇ τὸ σπουδαιότερον Μακεδονικὸν κέντρον, ἥτο ἡ ἱερὰ πόλις τῶν Μακεδόνων. Ἀντιθέτως τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα Πιερία - Πιερίς δηλωτικὸν κατ' ἀρχὰς τοῦ τε ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ τοῦ τῆς χώρας, ἐφ' ὃ-

σον προήγετο εἰς ἀκμὴν τὸ Δῖον, ἐπὶ τοσοῦτον
ὑπεχώρει καὶ περιοριζέτο εἰς δῆλωσιν τῆς
χώρας μόνον ἀπὸ τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος (ΗΡΟΔ.
VII 131,153).

“Οτι πλησίον τῶν εἰρημένων ἱερῶν ἔκειτο καὶ ὁ τάφος τοῦ Ὁρφέως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πανσανίου (αὐτ.) λέγοντος «Ἴοντι δὲ ἐκ Δίου τὴν ἐπὶ τὸ ὄρος καὶ στάδια προεληλυθότι εἴκοσι κίων ἐστὶ δεξιὰ καὶ ἐπίθημα ἐπὶ τῷ κίονι ὑδρία λίθου· ἔχει δὲ ἡ ὑδρία τὰ ὀσᾶ τοῦ Ὁρφέως». Ταῦτα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνεξήτησα τὸ λίθινον σῆμα κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ὀλυμπον, ΝΔ τῇ πηγῆς «Μάρμαρα» καὶ εἰς ἀπόστασιν 1000—1500 μ. ἀπὸ ταύτης περιοχῇ. Ἐνταῦθα τῶν χωρικῶν ἄλλοι ἄλλα ἐπεδείκνυν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ θεμελίωσιν μεγάλης οἰκοδομῆς λίαν κατεστραμμένης, ἧς οἱ χωρικοὶ εἶχον προσφάτως ἀποκαλύψει μικρὸν τμῆμα. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἐπαλλήλων πλίνθων, ὧν ἑκάστη μῆκους 1.80 μ., πλατύς 1.10 μ. καὶ ὕψ. 0.95 μ. Ἡ ἐπικειμένη τούτων μόλις ἔβρισκε τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους· ἀμφότεραι δὲ εἶχον ἀποκαλυφθῆ πανταχόθεν καὶ ἐδείκνυν, ὅτι ἐσθηρίζοντο ἐπὶ τοῦ στερεοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ μεμονωμένη βάσις κίονος, ὥς ὁ τοῦ τάφου. Ἄλλ’ ἡ ἀποκάλυψις τούτου δὲν εἶναι βεβαία ἀπόδειξις, ἀλλ’ ἀπλῆ ἔνδειξις τῆς εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρξεως ἐπισήμου τινὸς οἰκοδομῆς· ἡ μόνη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸ τέμενος, ἂν μὴ αὐτὸ τὸ μέγα σῆμα, ὕψ’ ὃ τὰ ὀσᾶ, ὅπερ «τέως μὲν ἡρώων ἦν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι» προέρχεται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν λίθων ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ Ἁγιονέρι πύλης τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου, ἣτις μετρηθεῖσα εὐρέθῃ ἀκριβῶς συμπίπτουσα τῇ ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ὀριζομένη ἀποστάσει τῶν εἴκοσι σταδίων ἢ 3500 μέτρων εἰς εὐθείαν γραμμὴν, ἀκολουθοῦσαν ἴσως τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τοῦ Δίου ἐπὶ τὸ ὄρος ὁδόν, μοναδικὴν ἄλλως τε, διότι ἀριστερὰ μὲν ταύτης ῥέει παραλλήλως ὁ Βαφύρας εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, πλεόν τῶν 1500 μ., δεξιὰ δὲ τὸ στάδιον, τὸ ἀμέσως νοτιώτερον παρακείμενον θέατρον καὶ τὰ ἐκεῖ ἱερὰ ἐμποδίζουσι πᾶσαν ἐτέραν διόδον (ὄρα ἄνωτ. σ. 29 καὶ χάρτην). Ἡ ἀπόδειξις ὁμως αὕτη εἶναι σημαντικωτάτη, διότι ὁ χῶρος ἐνταῦθα ἐκπληροῖ πάντας τοὺς ὑπὸ τῶν πηγῶν ἀναφερομένους ὅρους ἥτοι κεῖται πλησίον τῶν πηγῶν καὶ

Πιμπληΐδος ἄγχι, ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ἐπὶ τὸ ὄρος Ὀλυμπον, μέχρι τοῦ ὁποίου ἡδύνατο νὰ ἐκτεινῇται τὸ τέμενος, ἄβατον ταῖς γυναιξὶ λόγῳ τῆς θέσεως, οὐχὶ μακρὰν τοῦ θεάτρου καὶ τῶν ἱερῶν Διονύσου καὶ Μουσῶν καὶ

Εἰκ. 8. Τοπογραφικὸς χάρτης τοῦ ΝΑ Ὀλύμπου.

μακράν τοῦ ναοῦ τοῦ πολιούχου Διός, ἐπὶ ὑψη-
λοτέρου, καταφανεστέρου καὶ ὀρεινοτέρου ἐδά-
φους, πετρώδους, ἀψυμροῦ καὶ ἀκαταλλήλου
πρὸς καλλιέργειαν. Ἄν δὲ οἱ ἀποκαλυφθέντες
λίθοι ἀποτελῶσι τὴν βᾶσιν τοῦ, ἐφ' οὗ ἡ περιέ-
χουσα τὰ ὁστα ὕδρια, ἐδραζομένου κίονος καὶ ἂν
ἀποτελῶσι τμήμα τοῦ περιβόλου τοῦ τεμένου
ἢ θεμελιώσιν αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ πρέπει νὰ βε-
βαιωθῶσι δι' εὐρυτέρας ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης.
Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι, ὅτι ὡς εἰς τὰ λοιπὰ
ἱερὰ καὶ ἐπίσημα οἰκοδομήματα τοῦ Δίου, οὕτω
καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφή εἶναι με-
γάλη καὶ δὲν φαίνεται, ὅτι εἶναι ἄσχετος πρὸς

τὴν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Αἰτωλῶν Σκόπα γενομένην τῷ 220 π.Χ. ἀγρίαν ἐπιδρομήν, ὅστις κατὰ Πολύβιον (IV 62) ἠρήμωσε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Πιερίαν πᾶσαν καὶ δεινὰς καταστροφὰς εἰς αὐτὸ τὸ Δῖον ἐπήνεγκε μὴ φεισθεῖς οὐδὲ τῶν ἱερῶν οὐδενός.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται, ὅτι τῶν τριῶν θρησκικῶν τῆς Πιερίας πόλεων τὰ μὲν Λεῖβηθρα ἢ Λεῖβηθρον κεῖνται ἐκατέρωθεν τῶν ὄχθων τοῦ Ζυλιάνου καὶ παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν τεσσάρων χειμάρρων, ἡ δὲ ἀκρόπολις τούτων ἐπὶ ὑψώματος ἔχοντος δεξιὰ τὸν χεῖμαρρον Γρί-

βαν καὶ ἀριστερὰ τὸν Καβουρόλακκον, ἡ δὲ Πίμπλεια ἢ Πίμπλα ἐν τῇ Παλιᾷ Μαλαθριᾷ ἢ Ἀγ. Παρασκευῇ, ἡ δὲ Πιερία ἢ Πιερίς ἔξωθεν τοῦ Δίου πρὸς νότον αὐτοῦ καὶ παρὰ τὸν Βαφύραν ποταμόν· ὑπερθεὶς δὲ ταύτης τὸ τέμενος, ἐν ᾧ ὁ τάφος τοῦ Ὀρφέως. Περὶ τὰς τρεῖς ταύτας πόλεις περιστρέφονται τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, διαμονὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀρφέως. Λεῖβηθρα, ἄρα Πίμπλεια καὶ Πιερίς εἶναι ἡ πατρίς τοῦ Ὀρφέως.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Χ. ΚΟΤΖΙΑΣ

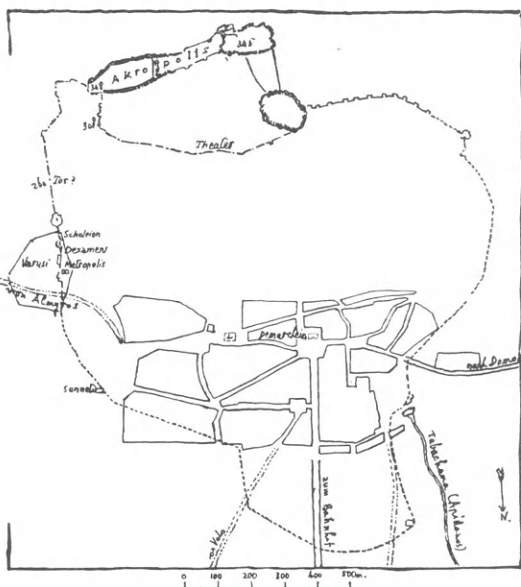
ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΦΑΡΣΑΛΑ

ΥΠΟ Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗ

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος χωρικοί, καλλιεργοῦντες διὰ βενζιναρότρου τὸ κτῆμα τοῦ κ. Ἀλ.

τὰ 3 χμ., ἀπεκάλυψαν ἄπλοῦν λακκωτὸν τάφον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἐξαίρετος χαλκῇ τεφροδόχος ὑδρία τοῦ β' ἡμίσσεος τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. μετὰ πολυτίμου περιεχομένου. Τὸ σημαντικὸν τοῦτο εὑρημα, μετακομισθὲν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, θέλομεν δημοσιεύσει ιδιαι-

Πρόχειρον σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφείσης παρὰ τὰ Φάρσαλα θέσεως (τὸ δεξιὸν ἡμῖσις ἐκ: F. STÄHLIN *Das hellenische Thessalien*, σ. 138, εἰκ. 93).

Φασούλα (ιδιοκτησία ἀδελφῶν Φεγγίτη), κείμενον περὶ τὰ 300 μ. δυτικῶς τοῦ ὑψώματος τῆς Σούρας, ὅπερ ἀνεγείρεται ἀνατολικῶς τῆς κωμοπόλεως τῶν Φαρσάλων, ἀπέχον αὐτῆς περὶ

τέρας εἰς ἓνα τῶν προσεχῶν τόμων τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος.

Ἀφορμὴν λαβόντες ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκαλύψεως, ἐπεχειρήσαμεν διὰ κρατικῆς ἐπιχορηγί-

σεως μικράν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν κατὰ τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ ἔρευνα αὕτη οὐδὲν τὸ ἐντυπωσιακὸν ἀπέδωσε, διεφώτισεν ὅμως ἱκανῶς τὸν χώρον, καταστήσασα φανερόν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν νεκρόπολιν τῆς ἀρχαίας Φαρσάλου. Ἀπὸ μίαν συστηματικωτέραν ἔρευναν εἰς τὴν

Εἰκ. 1. Περιφερὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.

προκειμένην περιοχὴν θὰ εἶναι ἴσως δυνατόν πλείονα νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς, ἢ δὲ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀσφαλῶς, ὡς ἐλπίζω, δὲν θὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀρωγὴν τῆς πρὸς τοῦτο διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Κατωτέρω παρέχω σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν ἐφετινὴν πρόχειρον ἀνασκαφὴν.

Εἰς μικράν ἀπὸ τοῦ τάφου τῆς ὑδρίας ἀποστασιν, βορείως δὲ τούτου καὶ ἐγγὺς τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγοῦσης ἐκ Φαρσάλων εἰς Ἀλμυρόν, ἀνευρέθη ὀρθογώνιος τάφος, μήκ. 1.20 μ., πλάτ. 0.75 μ., τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ὀρθίων πλακῶν, ἴσου ὕψους πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τάφου, καὶ τὸ δάπεδον ὡσαύτως πλακόστρωτον ἢ καλύπτουσα αὐτὸν πλάξ ἔλειπε. Ἦτο πεπληρωμένος χωμάτων, οὐδὲν δὲ ἔχνος ὀστῶν ἢ ὀστράκων εὐρέθη ἐντὸς αὐτῶν.

Ὑπερθεν τοῦ πρώτου τάφου, πρὸς τὸ ὕψωμα τῆς Σούρλας, ἀνεγείρεται χθαμαλὴ « τοῦμπα », τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν. Κατὰ πληροφορίας τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ ἀγροῦ ἀδελφῶν Φεγγίτη, ἔχει ἤδη διανοιχθῇ αὕτη ὑπὸ

τοῦ πατρὸς των πρὸ 50 καὶ πλέον ἐτῶν. Ἰχνὴ ἐν τούτοις διερευνήσεώς τῆς δὲν παρατηροῦνται, καὶ πρέπει ἴσως νὰ δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν μετὰ τινος δισταγμοῦ.

Ὀλίγον δυτικώτερον καὶ ἐγγύτατα πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀνεύρομεν ἕτερον τάφον, περι-

Εἰκ. 2. Τρόπος οἰκοδομῆς τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.

φερῇ, διαστάσεων 2.40 × 2.10 μ. (εἰκ. 1), ἐκτισμένον δι' ὀγκωδῶν ἀκατεργάστων σιδηρολίθων (εἰκ. 2), ἀποκοπέντων προφανῶς ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὑψώματος, τῶν ὁποίων μόνον ἢ κατωτάτη σειρὰ διετηρήθη, εἰς τινὰ σημεῖα καὶ ἡ δευτέρα ὑπερκειμένη. Μερικοὶ εὐρέθησαν ἐρριμμένοι ἐντὸς τοῦ τάφου, κεκαλυμμένοι ὑπὸ τῶν χωμάτων, τὸ πλεῖστον δὲ τοῦ ὕλικου, τὸ πλέον εὐμετακόμιστον, θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς μεταφερθῇ εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὴν διάνοξιν τοῦ τάφου διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων. Τὸ δάπεδον τούτου, ἄνευ ἐπιστροφῆς, εὐρέθη εἰς βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δεικνύουν ὅτι θὰ ἀνυψοῦτο πολὺ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος καὶ θὰ ἐκαλύπτετο βεβαίως ἔξωθεν διὰ προσχώσεως κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς τούμπας. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ἀγροῦ διὰ τὴν εὐκολωτέραν καλλιέργειάν του καὶ ὁ πειρασμὸς τῆς ἀνευρέσεως κεκρυμμένων θησαυρῶν ὠδήγησαν εἰς τὴν διάνοξιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ὑπὸ τῶν πρώτων κυρίων τῆς περιοχῆς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκεῖθεν τῶν

Τούρκων. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἀναμειγμένα μετὰ τῶν χωμάτων λείψανά τινα ὀστέων καὶ τεμάχια ὀστέων ἐξ ἁπλῶν, ἀβαφῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀγγείων, εἰς σιδηροῦς ἥλος καὶ χαλκοῦς δακτύλιος· εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ πυθμένος εὐρέθη ἐπίσης μικρὰ οἰνοχόη, ἑλλιπὴς κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ, διατηροῦσα τὴν λαβὴν ἰδιαιτέρως (εἰκ. 3, ἔνθα τὸ τόξον), λησμονηθεῖσα ἴσως ἢ παραλειφθεῖσα ἔνεκα τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἀξίας (μελαμ-

Εἰκ. 3. Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ἐν εἰκ. 1 τάφου.

βαφῆς διὰ βερνικίου κακῆς ποιότητος) ὑπὸ τῶν συλησάντων αὐτόν.

Περὶ τὰ 100 μ. ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου ἀνευρέθη καὶ τρίτος τάφος, ῥοειδοῦς σχήματος, διαστάσεων 1.60 × 2.00 μ. (εἰκ. 4). Ἡ κατασκευὴ του ὁμοία τῆς τοῦ ἀνωτέρω. Καὶ τούτου δὲν διετηρήθησαν εἰμὴ ἡ κατωιάτη σειρὰ τῶν λίθων. Ἐντὸς τοῦ πληροῦντος χώματος ἀνευρέθησαν καὶ ἐνταῦθα πενιχρά τινα ὀστρακα.

Μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω τάφων καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος ἀπεκαλύφθη θεμέλιον ἐκ τριῶν μεγάλων κατεργασμένων κυβολίθων, ὑποβαστάζον μεγάλην μαρμαρίνην βάσιν μήκ. 1.50 μ., πλ. 0.50 μ. καὶ ὕψ. 0.58 μ. Πέριξ ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων ἀκατέργαστοι ὀγκόλιθοι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῶν προηγουμένων τάφων, καὶ διάφορα ὀστρακα, μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐνταῦθα ὁμοίου, διανοιγέντος ἤδη, τάφου.

Ἡ θεμελίωσις τοῦ μαρμαρίνου βάθρου δὲν δεικνύει σημεῖα συνεχίσεως, καὶ τὸ ἴδιον τὸ βάθρον, ἐνῶ εἶναι καλῶς ἐξεργασμένον πανταχόθεν, παρουσιάζει ἀδροτέραν ἐξεργασίαν κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι θὰ ἦτο τοῦτο εἶδος ὑποβάθρου, ὑποβαστάζοντος τὴν βάσιν ἐπιτυμβίου μνημείου διὰ τὸν παρακείμενον τάφον.

Κατὰ τὴν σταυροειδῇ διασχάραξιν πέριξ τοῦ τάφου τῆς ὕδριας ἀνευρέθησαν πλησίον αὐτοῦ

Εἰκ. 4. ῥοειδὴς τάφος τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαρσάλου.

καὶ εἰς βάθος ὀλίγων ἑκατοστομέτρων ὀστρακά τινα, μία οἰνοχόη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μελεπτότατα τοιχώματα, διαλυθεῖσα κατὰ τὴν ἀπόσπασίν της ἐκ τῆς γῆς ἂν καὶ ἐγένετο αὕτη μετὰ πολλῆς προσοχῆς, καὶ μικρὸν ἄπλοῦν ληκύθιον ὕψ. 0.10, ἑλλιπὲς κατὰ τὸ στόμιον.

Τὸ παρατιθέμενον πρόχειρον σχεδιογράφημα δεικνύει ἀκριβέστερον τὴν θέσιν, καθ' ἣν ἀνευρέθησαν οἱ ἀνωτέρω ἀποκαλυφθέντες τάφοι. Ἐκ τῆς διατάξεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν κατοίκων ὅτι κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς παρακειμένης ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἀνευρέθη πλῆθος ἄλλων τάφων κατὰ τὴν θέσιν ταύτην, οἵτινες κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν ὁμοῦ μετὰ τοῦ περιεχομένου των ἐκ πηλίνων ἀγγείων, πιστοῦται—νομίζω—ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, τοῦλάχιστον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ὡς δεικνύουν τὸ εὔρημα τῆς χαλκῆς ὕδριας καὶ τὰ ὀλίγα πηλῖνα τεμάχια.

Ν. Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝ ΜΥΚΗΝΑΙΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Α. — Τάφος τῆς Κλυταιμνήστρας.

Κατὰ μῆνα Μάιον 1950 ἤρξαντο ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκῆναις δαπάναις τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Φωτίου Πέτσα.

Ἐγένοντο δὲ ἐργασίαι κυρίως πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δρόμου τοῦ λεγομένου Τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας, ὅστις εἶχε κλίνει ἐπικινδύνως, ἀφοῦ εἶχον ἀποσπασθῇ τὰ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τοποθετηθέντα ἐκεῖ ξύλινα ἀντερείσματα. Πρὸς ἀνακούφισιν τῶν τοίχων ἀνεσκάφη ἐν μέρει ὁ χώρος ὁ ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ δρόμου περὶ τὸ ἐλληνιστικῶν χρόνων θέατρον, τοῦ ὁποίου ἡ μόνη ὑπάρχουσα κάτω σειρὰ καθισμάτων κατεστράφη περὶ τὸ κέντρον κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς κυρίας Schliemann πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου. Ἀπεκαλύφθη δὲ διὰ τῶν ἡμετέρων ἀνασκαφῶν ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ κάτω σειρὰ τῶν καθισμάτων, ἐκ πώρου λίθου, καθὼς καὶ τμήματα τῶν τοίχων τῆς σκηνῆς. Ἀνακουφισθέντος οὕτω τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δρόμου ἐκ τῆς πίεσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ χωμάτων ἀφηρέθησαν κατὰ σειρὰν οἱ λίθοι ἐκάστου δόμου ἀριθμηθέντες καὶ τοποθετηθέντες ἐντὸς τοῦ δρόμου. Ἀφηρέθησαν δὲ οἱ λίθοι οὐχὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ τοίχου ἀλλὰ ἀπὸ τῆς βορείας ἄκρας μέχρι τοῦ κέντρου περιίπου, ἔνθα ὑπῆρχε καὶ ἡ μεγαλύτερα πρὸς τὰ ἔσω ὦθησις, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι μήκους 3,50 μ. πρὸς νότον. Οὕτω κατὰ μὲν τὴν βορειοτέραν ἄκραν ἀφηρέθη ὁ μόνος ὑπάρχων λίθος τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς, κατὰ τὸ κέντρον ὅμως κατεβιβάσθησαν βαθμηδὸν οἱ λίθοι μέχρι καὶ τοῦ ὀγδόου ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω δόμου τοῦ τοίχου.

Εἰς ἀπόστασιν 1,45 μ. Α τῆς προσόψεως τοῦ τοίχου εὐρέθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ 17ου ἐκ τῶν κάτω δόμου ἕτερος ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων, ὅστις ἐχρησίμευε προφανῶς διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων, ἐκτισμένος, ὅπως φαίνεται, κατὰ μῆκος τοῦ πρὸς κατασκευὴν τοῦ δρόμου λαξεύματος τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ὁ μεταξὺ δὲ αὐτοῦ καὶ τοῦ κυρίως τοίχου τοῦ δρόμου χώρος ἐπληροῦτο διὰ μικρῶν λίθων καὶ χώματος ἀδιαβρόχου ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ἐν Μυκῆναις εἰς θέσιν Πλέσσα καὶ

ἀλλαχοῦ, χρησιμοποιουμένου δὲ συχνάκις πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ εἰς ἄλλα μνημεῖα, ὅπως π.χ. εἰς τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος. Οὕτως ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ μικρῶν λίθων ἐχρησίμευε πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ κυρίως τοίχου τοῦ δρόμου ὑφισταμένου ὀλιγωτέρας τὰς ὠθήσεις ἐκ τῶν ὀπισθεν αὐτοῦ προσχώσεων. Ἐντὸς τῶν προσχώσεων τούτων εὐρέθησαν ἀτάκτως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐρριμμένα τεμάχια ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ χρυσοῖ ρόδακες μετ' ἐκτύπων διακοσμήσεων. Τὴν προέλευσιν τούτων λόγῳ τοῦ τρόπου τῆς εὐρέσεως δὲν δύναμαι νὰ ἀποδώσω εἰς σκοποὺς λατρευτικούς. Εἶναι πιθανόν, ὅτι προέρχονται ἐκ γεωμετρικῶν τάφων διαλυθέντων κατὰ παλαιότερας ἐκσκαφὰς τοῦ χώρου. Ἡ ὑπαρξίς δὲ ἐκεῖ που γεωμετρικῶν τάφων διεπιστώθη καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ Δ. Εὐαγγελίδου (ΑΕ 1912 σελ. 127 κέ.) καὶ τοῦ πλήθους τῶν εὐρεθέντων παρ' ἡμῶν γεωμετρικῶν ὀστράκων.

Ἡ δὲ ἀναστήλωσις ἐγένετο πληρωθέντος τοῦ μεταξὺ τοῦ τοίχου τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ ὀπισθεν αὐτοῦ διὰ τσιμεντοκονιάματος ἀναμιγνυομένου μετὰ μικρῶν λιθαρίων καὶ τοποθετουμένων εἰς στρώματα ἀνὰ ἕκαστον δεύτερον δόμον. Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἐκάστου στρώματος ἐτοποθετοῦντο ὀξεῖς λίθοι ἐξέχοντες τῆς ἐπιφανείας ἐν εἴδει ὀδόντων διὰ τὴν σύνδεσιν τῶν ἐπαλλήλων στρώσεων. Συνεδέθησαν ἐξ ἄλλου αἱ στρώσεις μετὰ τοῦ ὀπισθεν ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀνοιχθεῖσων ὁπῶν ἐντὸς αὐτοῦ.

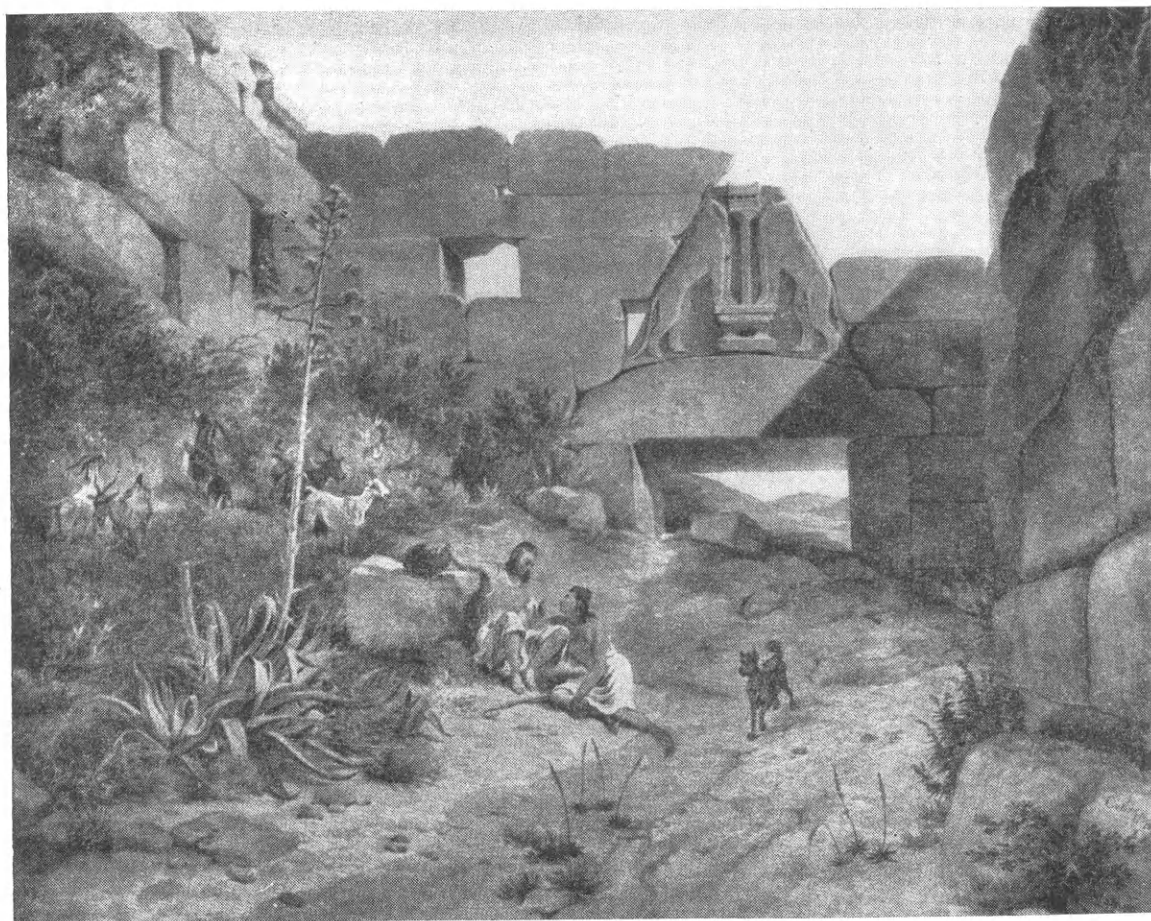
Κατὰ δὲ τὴν εἴσοδον πρὸς τὴν θόλον ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν των οἱ δύο λίθοι τοῦ κατωφλίου, οἵτινες εἶχον ἐξωθηθῇ πρὸς τὰ ἄνω. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διενήργησε μικρὰν ἀνασκαφὴν ὁ καθηγητὴς κ. Wace.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ τοῦτο, ὅπερ ἐγένετο ἀντιληπτὸν κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐκεῖ ἐργασιῶν. Ὅτι ὁ ἕτερος τοῖχος τοῦ δρόμου, ὁ δυτικὸς, εἶχεν ὑποστῇ, ὥς φαίνεται, ζημίας εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς ἤδη χρόνους καὶ ἀναστηλωθῇ ἀμελέστερον· διότι μεταξὺ τῶν ὀρθογωνίων λίθων, οἵτινες ἀποτελοῦν τοὺς δόμους παρετηρήθησαν καὶ λίθοι ἐπικλινεῖς, μετὰ λοξῆς δηλαδὴ τῆς ἄνω ἐπιφανείας (Schrägsteine), οἵτινες ἀρχικῶς ἦσαν τοποθετημένοι εἰς τὴν τελευταίαν ἄνω ἐπικλινῇ σειρᾷ. Ἐξ οὗ συμπεραίνω, ὅτι καταρ-

ρεύσαντός ποτε τοῦ δυτικοῦ τούτου τοίχου δὲν ἐγένετο κατὰ τὴν ἀναστήλωσίν του ἐπιλογή τῶν λίθων καὶ τοποθέτησις εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δόμοι δὲν εἶναι κανονικοὶ σχηματιζομένων εἰς πολλὰ σημεῖα κενῶν πληρουμένων διὰ μικροτέρων λίθων.

ἐμπειροτάτου ἐπιστάτου Κωνστ. Ντάση κατὰ πρόχειρον ἄνευ σκαφῆς ἔρευναν εἰς τὰ χώματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν ἀρκετὰ λίθινα τεμάχια ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τῆς προσόψεως τοῦ τάφου.

Δυστυχῶς ἡ ἀναστήλωσις δὲν κατέστη δυνατόν

Εἰκ. 1. Ἡ πύλη τῶν Λεόντων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Schliemann κατὰ ζωγραφικὸν πίνακα τοῦ G. W. von Heideck ἐκ τῆς πινακοθήκης τοῦ Μονάχου, ἐκ CARL SCHUCHHARDT Die Burg, 1931 πίν. V.

Κατὰ τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὴν ἀναστήλωσιν ἀνασκαφὴν εὐρέθησαν τεμάχιά τινα ἐκ πηλίνου ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου τῆς στέγης οἰκοδομημάτων πιθανῶς τοῦ θεάτρου καὶ πολλὰ ὄστρακα μυκηναϊκῆς καὶ γεωμετρικῆς περιόδου. Ἡ μελέτη τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας μνημείων καὶ κινητῶν εὐρημάτων ἀφέθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, ἥτις καὶ παλαιότερον ἡσχολήθη μὲ τὴν ἐκεῖ ἀνασκαφήν.

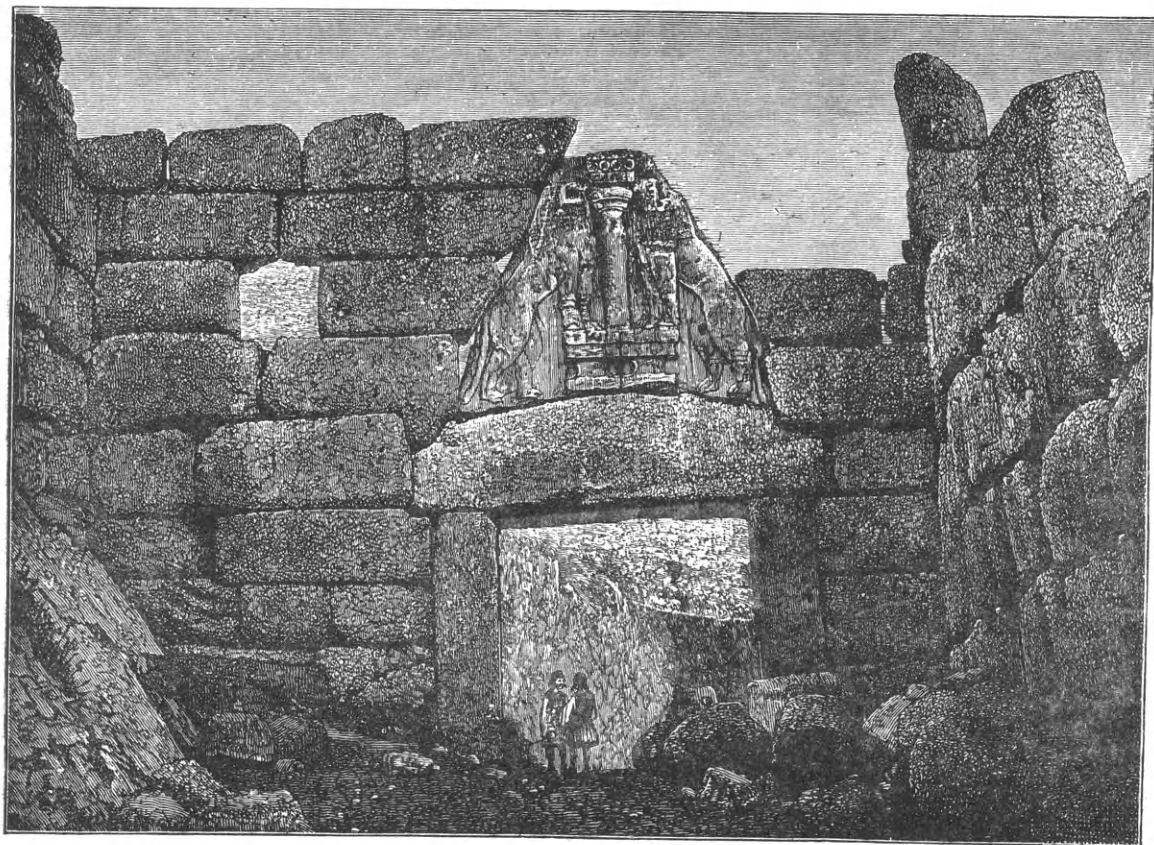
Εὐρέθησαν ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἱκανωτάτου καὶ

νὰ ὁλοκληρωθῇ ἐλλείψει πιστώσεων, αἵτινες ἐδόθησαν ἐκ τῶν γλίσχρων πόρων τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως ἄνευ τῆς ἀναμενομένης χρηματικῆς ἀρωγῆς τοῦ σχεδίου ἀνασυγκροτήσεως.

Καὶ ὅμως τὸ ἐξαίρετον τοῦτο οἰκοδόμημα ἀποτελοῦν μετὰ τοῦ ὀνομαζομένου Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἢ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ἓν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν καὶ ἐπιβλητικῶν μνημείων τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, κινδυνεύει νὰ κατα-

στραφῇ ἐξ ὁλοκλήρου λόγῳ τῆς συνεχοῦς διαβρώσεως τῶν τοίχων τῆς θόλου, ἀνοικτῆς ἄνω ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς συλήσεως τοῦ τάφου ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ τῆς Πελοποννήσου. Εὐκταία διὰ τοῦτο θὰ ᾔτο ἡ ὁλοκληρωτικὴ αὐτοῦ ἀναστήλωσις. Σημειωτέον

μιᾶς τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως τούτων. Διότι μετακίνησις τούτων μακρόθεν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων λόγῳ τοῦ μεγάλου αὐτῶν ὄγκου καὶ τοῦ βάρους εἶναι δυσκόλως νοητή. Ἦτο λοιπὸν εὐκόλον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι κατέρρευσαν ἐκ πλησίον κειμένου μνημείου καὶ δὴ τῆς Πύ-

Εἰκ. 2. Ἡ πύλη κατὰ SCHLIEMANN Mycènes 1889 πίν. III.

δέ, ὅτι συναρμογὴ τῶν διαβρωθέντων λίθων τῆς θόλου ἐγένετο καὶ παλαιότερον κατὰ τὸ 1916. Ἡ πλήρης ἀναστήλωσις εἶναι δυνατὴ καὶ οὐχὶ καὶ τόσον δαπανηρὰ λόγῳ τῆς διασώσεως ὅλων σχεδὸν τῶν λίθων τῶν ἄνω δόμων τῆς θόλου.

Β. — Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Πύλης τῶν Λεόντων νοτίως τῆς εἰσόδου παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ πύργου ἔκλειντο ἀπὸ παλαιωτάτων ἤδη χρόνων (εἰκ. 1-3) δύο ὀρθογώνιοι ἐξ ἀμυγδαλίτου ὀγκόλιθοι, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐκ τῆς λοξῆς τομῆς τῆς

λης τῶν Λεόντων καὶ οὐχὶ τοῦ Πύργου τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, διότι ἡ λοξὴ ἐπιφάνεια τῆς στενῆς αὐτῶν πλευρᾶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πλαγίαν γραμμὴν τοῦ τριγώνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ ἀνάγλυφον τῶν Λεόντων. Οἱ λίθοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς διαστάσεις· ὁ εἰς τούτων εἶναι ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν λοξὴν πλευρὰν ἐπιφάνειαν ἔχων μῆκος ἄνω 2,20 μ. κάτω 1,80 μ., πᾶχος 0,98 μ. καὶ ὕψος 0,83-0,78 μ. Ὁ ἕτερος σφύζεται ἀκέραιος καὶ εἶναι βραχύτερος ἄνω 1,86 μ., κάτω 1,40 μ., ἀλλὰ παχύτερος καὶ ὑψηλότερος ἔχων πᾶχος μὲν 1,05 μ. καὶ ὕψος 0,97 μ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκριβεστέρα αὐτῶν θέσις καὶ ὁ καθορισμὸς

τοῦ δόμου, εἰς ὃν ἑκάτερος τῶν λίθων ἔδει νὰ ἀνήκη, δὲν ὑπῆρξε δυσχερής· διότι ὁ μὲν πρῶτος τούτων εἶχε τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἐπιμελέστερον ἐπεξεργασμένην καὶ λείαν, ἄνευ ἀνωμαλιῶν, ὥστε νὰ δύναται νὰ δεχθῇ ἐπ' αὐτῆς ἕτερον λίθον καὶ ἡ προσαρμογὴ νὰ εἶναι ἀσφαλεστέρα·

ὁ δεύτερος καλύπτει τμήμα μόνον τοῦ Λέοντος ἐξερχόμενος ἄνω τοῦ ἀναγλύφου καὶ κλείων τρόπον τινὰ τὸ τρίγωνον. Ὑπ' αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις ἡ ἀναληφθεῖσα ἀναστήλωσις ὑπῆρξεν εὐχερής. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις ὑπῆρξε δυσκολωτάτη λόγῳ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν λίθων (τὸ εἰδικόν

Εἰκ. 3. Ἡ πύλη ἐκ φωτογραφίας δημοσιευθείσης ὑπὸ Α. WACE Mycenae 1949 εἰκ. 72 α.

ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀνήκη εἰς τὸν κατώτερον δόμον. Τοῦ ἐτέρου λίθου ἔξ ἄλλου ἢ ἄνω ἐπιφάνεια ἦτο ἀμελέστερον ἐπεξεργασμένη καὶ ἐν μέρει ἀνώμαλος, ὥστε νὰ γίνεται φανερόν, ὅτι ἄνωθεν αὐτῆς δὲν ὑπῆρχον ἕτεροι δόμοι. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως ἑκάστου ὑπῆρξεν ἀσφαλής. Ἐνῶ δηλαδή ἡ λοξὴ ἐπιφάνεια τοῦ πρώτου ἐκτείνεται εἰς ὅλον τὸ ὕψος τοῦ λίθου, εἰς τὸν δεύτερον ἢ λοξὴ ἐπιφάνεια δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἄνω ὀριζοντίας ἀκμῆς, ἀλλ' ὀλίγον κατωτέρω ταύτης σχηματίζουσα οὕτως εἶδος ὁδόντος. Καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ ὁ πρῶτος λίθος ἐφαρμόζει ἀκριβῶς κατὰ τὴν λοξὴν γραμμὴν τῆς ῥάχews τοῦ δεξιοῦ Λέοντος,

βάρος τοῦ ἀμυγδαλίτου εἶναι ἱκανῶς μεγάλυτερον τοῦ μαρμάρου) καὶ ἐγένετο κατορθωτὴ διὰ τὴν θαυμαστὴν ἐμπειρίαν τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τῶν τεχνιτῶν Ἀ. Πρινέα καὶ Δημ. Παμφίλου.

Κλεισθείσης οὕτω τῆς πρὸς τὰ δυτικὰ ἀνοικτῆς πλευρᾶς τὸ μνημεῖον προσέλαβε ἐντελῶς νέαν ὄψιν (εἰκ. 4-5) ἐξαρθείσης τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ αὐστηρᾶς παραστάσεως τῶν λεόντων οἰοῦν συμβόλων τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.

Περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν κατέρρευσαν οἱ λίθοι οὗτοι τῆς Πύλης, δὲν ἔχομεν παλαιότεραν

Εἰκ. 4. Τὸ ἄνω μέρος τῆς πύλης μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν δύο λίθων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Εἰκ. 5. Ἡ πύλη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

μνεῖαν. Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι ἡ μερικὴ καταστροφή τῆς Πύλης ἐγένετο κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀργείων κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρχαϊκῆς πόλεως τῶν Μυκηναῶν τῷ 468 π. Χ., ὅτε ὑποτίθεται ὅτι καὶ κατηδαφίσθη ἐν μέρει τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως¹. Ὁ πρῶτος καθαρισμὸς τῆς Πύλης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Schliemann, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ καὶ πλήρης ἀνα-

σκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Wace ἐν ἔτει 1922, ὅστις καὶ μετέφερε βορειότερον τοὺς κειμένους ἐκεῖ λίθους προερχομένους ἐκ τοῦ τείχους ἀφήσας μόνον ἐκεῖ τοὺς νῦν ἀναστηλωθέντας λίθους ὡς προερχομένους ἐκ τῆς Πύλης. Μερικὴν δὲ στερέωσιν τοῦ μνημείου ἐξετέλεσεν ἀργότερον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία.

¹ WACE Mycenae σελ. 24.

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1837 - 1951)

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* 1837-1944 (ΑΕ 1-88: πρ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον. Δραχμαὶ

(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).

- 1-7 (1837-1843): τεύχη α'-ιβ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιF' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ'-κθ' 8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε' πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τεύχος 7.000

Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).

- 17 (1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος 7.000
18-21 (1869): τεύχος ιγ' 19 (1870): τεύχος ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιF' (τὸ ιF' ἐξεδόθη τῷ 1873)
21 (1874): τεύχος ιζ' ἕκαστον τεύχος 7.000

Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).

- 22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος) ἕκαστος τόμος 150.000

Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

- 63-75 (1924-1936): 1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35 (εἰς ἓνα τόμον), 1936: εἰς τόμος κατ' ἔτος ἕκαστος τόμος 150.000
76 (1937) πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς τρία μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων. Ἐκαστον μέρος 300.000
77-88 (1938-1949): 1938, 1939-1941 (εἰς ἓνα τόμον), 1942-1944 (εἰς ἓνα τόμον), 1945-1947 (εἰς ἓνα τόμον), 1948-1949 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 4ον ἕκαστος τόμος 150.000
2. *Ἐνδρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου* ὑπὸ *Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου* τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902 . . . . . 12.000

3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 1837-1949 (ΠΑΕ 1-105: πρ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

- 1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 (δὲν πωλεῖται).
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. . . . .
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδοσις 2α). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πῖναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται).
12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 (δὲν πωλεῖται).
13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 (δὲν πωλεῖται).

(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):

- 14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκδοσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α'+43. 1859 (Δὲν πωλεῖται) . . . . .

15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1859/60, Δραχμαὶ 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος 7.500

(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

- 26-74 (1870/71-1919): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 50.000
- 75-105 (1920-1949): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941-1944 (εἰς ἓνα τόμον), 1945-1948 (εἰς ἓνα τόμον), 1949. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος 50.000
- 3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται). . . . . —
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες 1α' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκότερον 7.500
5. Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἡ ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται). . . . . —
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. . . . . 7.500
- 6Α. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται). . . . . —
7. Εὐδύμιος Καστόρξης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879 . . . . . 7.000
- 7Α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται). . . . . —
8. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 27.000
9. Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται). . . . . —
10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . 7.000
- 10Α. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀνικυθίων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 . . . . . 11.000
11. Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 13.500
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 60.000
13. P. Cavvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890—Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7. 150.000
14. Χρῆστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι 1F' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . . 150.000
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . . 45.000
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . . 15.000
- 16Α. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
- 16Β. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915. . . . . 22.500

18.	Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	Δραχμαὶ 2.250
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	7.500
20.	Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	7.500
21.	Georgius P. Oeconomus· De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	9.000
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, πλ. 7 παρένθετοι. 1923	15.000
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος· Γραπταὶ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	225.000
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	37.500
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομαὶς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF'+257, πίνακες 5. 1930.	37.500
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκης· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	9.000
26A.	Γεώργιος Σωτηρίων· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270 πίνακες 5. 1931	150.000
27.	〈Γεώργιος Π. Οἰκονόμος〉· Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαριθμητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938	15.000
28.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικὸς τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14.	5.000
29.	Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ'+102, εἰκ. 1. 1949	25.000
30.	Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλος· Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες F'+84, εἰκόνες 31, παρένθ. πίν. 1. 1950	25.000
31.	Ἀνδρέας Συγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+47, πίνακες 27. 1950 ὑπὸ ἐκτύπωσιν	—

Νέα σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:

Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

1.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935	37.500
2.	Κ. Kourouniotes· Eleusis, A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936	37.500
3.	Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950.	30.000

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1.	Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	37.500
----	---	--------

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 22)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (87^{ος}-88^{ος}) τόμος τῇ 25ῃ Μαρτίου 1951.

NEA BIBLIA

---

1. **C. Anti:** Teatri greci arcaici: Padova 1947.
2. **George Karo:** Greek Personality in Archaic Sculpture. Cambridge Mass. 1948 (Martin Classical Lectures XI. Oberlin College).
3. **Ἀρχεῖον Πόντου** T. 14: Ἐν Ἀθήναις 1949 (Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν).
4. **Θεοδ. Δ. Ἀξενίδου:** Ἡ Πελασγίς Λάρισα καὶ ἡ ἀρχαία Θεσσαλία. Β': Ἀθῆναι 1949, Τυπογρ. Ἀ. Σιδέρη.
5. **Π. Δικαίου:** The Excavations at Vounous-Bellapais in Cyprus, 1931-2. Oxford 1940 (Society of Antiquaries of London).
6. **Bedřich Hrozný:** Les inscriptions Crétoises. Traduction française par Madeleine David. Praha 1949 (Monografie Archivu Orientálního, Vol. 12).
7. **N. M. Κοντολέοντος:** Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Ἀθῆναι 1950. (Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία-Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος, 3).
8. **Φ. Κουκουλέ:** Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς T. Γ'. Ἐν Ἀθήναις 1949. (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 43).
9. **Γ. Α. Μέγα:** Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία: Ἀθῆναι 1949 (Σειρὰ ἐκδόσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀριθ. 37).
10. **C. A. Romaïos:** Cultes populaires de la Thrace. Traduit du Grec par J. Tissaméno. Athènes 1949 (Collection de l'Institut Français d'Athènes, 18).
11. **Κυπριακαὶ Σπουδαί:** T. 12, 1948—13, 1949. Ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου 1949-50.
12. **Φ. Δ. Σταυροπούλου:** Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Ἐν Ἀθήναις 1950. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 30).
13. **Ἀ. Ξυγγοπούλου:** Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946 (Ἑταιρεία τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας).
14. **Ἀ. Ξυγγοπούλου:** Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Ἐν Ἀθήναις 1951. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 31).